

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

VII. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság

Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Szarka László, Tóth Károly,
Vadkerty Katalin, Varga Sándor, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

ZUZANA POLÁČKOVÁ

A nemzetközi nem állami intézmények és zsidó szervezetek szerepe az első világháború utáni kisebbségvédelem kialakulásában 3

TÓTH ENDRE

A csehszlovák diplomácia és Habsburg Károly első restaurációs kísérlete Magyarországon (1921. március 26–április 5.) (2. rész) 15

GAUCSÍK ISTVÁN

Gazdasági szervezetépítés és érdekvédelem. A csehszlovákiai magyarság két világháború közötti gazdasági szervezetei (2. rész) 27

KISS JÓZSEF

Novomeský és a szlovák–magyar kapcsolatok 55

Dokumentum

KÉT LEVÉL

Illyés Gyula levele 73

Ladislav Novomeský levele 87

Műhely

ÉRTÉKTEREMTŐ KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGEK

Beszélgetés Szarka Lászlóval, az MTA Etnikai-nemzeti

Kisebbségkutató Intézetének igazgatójával (*Fazekas József*) 93

AZ MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGGYAKUTATÓ INTÉZET
MUNKATÁRSAINAK, KUTATÁSI PROGRAMJAINAK KIADVÁNYAI 2001–2005 105
SZARKA LÁSZLÓ

A soknemzetiségű csehszlovák nemzetállam születése 1919-ben.

Érvek, viták az 1919. évi párizsi békekonferencián 109
EILER FERENC

„Kisebbségi külpolitika.” Csehszlovákiai magyar részvétel az
Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925–1938 123

ILYÉS ZOLTÁN

„Magyar lett most a mántából...” Háttérrel a felső-Bódva-völgyi
németek hungarus-tudatához 141

BAKÓ BOGLÁRKA

Erdővidék – magyar mikrorégió a Székelyföld peremén 151

Agora

KÖNYV AZ EMBERI ÉS NEMZETI JOGOKRÓL

(Öllös László: Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári
jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai? című könyvről) 173

MÉSZÁROS ANDRÁS

Öllös László könyvről 173

VAJDA BARNABÁS

Öllös László munkájáról 177

Konferencia

SIMON ATTILA

Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történelmében.
Nemzetközi kisebbségtörténelmi konferencia 185

Közlemény

HUSZÁR ÁGNES

A Népzenei Adattár 189

Könyvek

Sturm László (szerk.): Sárosi magyar tükör (*Zeman László*).....195

Ferencz Anna: Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi
vértörvényszék elé idézett gömri lelkészek és tanítók (*Pelle István*).....198

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz (*Vajda Barnabás*).....202

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és az Ilyés Köz-alapítvány (Bp.) támogatásával • Példányszám: 1000 • Ára: 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 1000 • Cena: 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

A nemzetközi nem állami intézmények és zsidó szervezetek szerepe az első világháború utáni kisebbségvédelem kialakulásában

---

ZUZANA POLÁČKOVÁ
THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-STATE INSTITUTIONS AND
JEWISH ORGANISATIONS IN THE CREATION OF MINORITY PROTECTION
AFTER THE FIRST WORLD WAR

94(4)(=411.16)“1918/1938“
323.1(4)(=411.16)“1918/1938“

League of Nations, minority protection system, Eastern-European Jews

---

Az első világháború befejezésével új nemzetközi rendszer jött létre. Ennek részeként alakult meg a Népszövetség, melynek fő célja az volt, hogy elejét vegye – multilaterális diplomáciai tárgyalások útján – a lehetséges háborús konfliktusoknak. A Népszövetség Egyezségokmányát 1919. július 28-án beiktatták a versailles-i békeszerződésekbe. A béke szavatolására hivatott új rendszer alapvető problémáját a kárpótlások és a határok kérdése jelentette. A határokkal és Európa új politikai térképével kapcsolatos gondok előtérbe kerülése során a békekonferencia tárgyalásainak napirendjére került a kisebbségek ügye is.¹

A kisebbségek helyzetével, az új államalakulatokon belüli jogállásával a békekonferencia kezdettől fogva foglalkozott. A kisebbségekre vonatkozó záradékok írásba foglalása a békeszerződések kidolgozásának szerves része lett.²

A kisebbségi problémakörnek a békekonferencián történő felvetése nem volt magától értetődő fejlemény. A szövetségesek ennek a háború folyamán csekély figyelmet szenteltek. A kisebbségek ügyét elhomályosította egy másik hasonló, de eltérő kérdés, a nemzetek önrendelkezési jogának kérdése. A szövetségesek autonómiát ígértek az Osztrák–Magyar Monarchia több népének, de a titkos szerződések közül csak a románokkal kötött megállapodás tartalmazott biztosítékokat az új szuverenitás keretében neki juttatott területen élő kisebbségek számára. (Arról a követelésről volt szó, amit Oroszország támasztott a bánáti szerbekkel kapcsolatban, hogy azokat ne sújtsa az elrománosítás).³

A Központi Hatalmak a kisebbségi gondok iránt nagyobb figyelmet tanúsítottak. A breszt-litovszki nyilatkozatban (1917. december 8–9.) többek között a következő megállapítás szerepelt: „A kisebbségi jogok védelme a népek önrendelkezési jogá-

nak szerves részét képezi.” Ennek megfelelően kötelezettséget vállaltak a kisebbségi jogok védelmezésére mindenütt, ahol az lehetséges lesz s szükségessé válik. A kisebbségi jogok szorgalmazásában legmesszebbre az orosz küldöttek mentek el, akik a kisebbségek számára közigazgatási autonómiát követeltek.⁴

A kisebbségi problematika felvetését a békekonferencián főként a nem állami szervezetek szorgalmazták, amelyekben erős volt a zsidó közösségek képvisellete. Ezek tagjai világszerte immár évszázadok óta szenvedő alanyai voltak a polgári és politikai jogok korlátozásának, valamint a pogromok során elkövetett tömeggyilkosságoknak. Ezt elsősorban a háború és a pogromok sújtotta kelet-európai zsidóság élte meg. A zsidók Európa e térségének többi népeitől eltérően nem léphettek fel területi követelésekkel, mert sehol sem alkottak helyi többséget. A határváltoztatások és az új államalakulatok létrehozása nem oldhatta meg a zsidók gondjait. Csúpn az egyik elnyomást válthatta fel egy másik. Minthogy a zsidók mindenütt kisebbségben voltak, jogaikat csak nemzetközi garanciák biztosíthatták. A közép- és kelet-európai zsidóság ebből kifolyólag is fokozott tevékenységet fejtett ki, és nyomást gyakorolt a békeelőkészítőkre a kisebbségekre vonatkozó szerződéstoldalékok megszövegezése során. Kérdéses viszont, hogy a béke megteremtői kellő figyelmet fordítottak volna-e a zsidók részéről jövő memorandumoknak és petícióknak anélkül, hogy nem karolták volna fel azokat az amerikai zsidóság képviselői, Julian W. Mack és Louis Marshall professzor, akik a Népszövetség mellett működő zsidó delegáció bizottságának alapító tagjai lettek. Nekik ugyanis napi bejárásuk volt Wilson elnökhöz és a békekonferencia vezető személyiségeihez.⁵

A cionizmus volt az egyik alapvető neuralgikus pont, amely akadályt jelentett a kisebbségi jogokért síkraszálló nem állami szervezetek egységes platformjának kialakításában. A cionista mozgalom – melynek eszmei alapjait a Budapesten született, majd Bécsben és Párizsban élő magyar-zsidó entellektüel, Theodor Herzl vetette meg a *Der Judenstaat* (A zsidó állam) című könyvében – a 19. századi Bécs multinacionális közegében bontakozott ki. A századvég Közép-Euróját antiszemita hullám öntötte el.⁶ E társadalmi jelenség, amely meghatározó módon beleszólt a 20. század történelmének alakulásába, tömören úgy jellemezhető, mint a zsidók társadalmi felemelkedésével szembeni, a lakosság részéről megnyilvánuló elégedetlenség kifejezésre jutása. Az így feltámadó elégedetlenség a 19. század végén, a tömegpártok létrejöttének időszakában fokozatosan politikai dimenziókat öltött, és az antiszemitizmus a politikai befolyásszerzés eszközüvé vált azoknak a politikusoknak és közéleti személyiségeknek a körében is, akik korábban nyíltan együttműködtek a zsidókkal.⁷ A zsidó lakosságnak a 18. században elindult és eredményesen, kisebb-nagyobb megszakításokkal haladó fokozatos emancipációja és integrációja a 19. század végén zsákutcába jutott. A már említett alapvető okokon kívül az antiszemitizmusnak Európában táptalajt adott a Monarchia keleti tájairól és az Oroszországból bevándorló, a pogromok és a zsidóellenes törvényhozás elől menekülő szegény zsidó rétegek tömeges megjelenése is. A 19. század végén lendületet kapott társadalmi és politikai mozgás a társadalom széles rétegeinek körében bizonytalanságot és félelmet váltott ki, ami nem hagyta érintetlenül az uralkodó arisztokráciát sem. Műveltebb köreikben jelentkezni kezdett az aggály, hogy az antiszemitizmus hozzájárul a szociális zavargások előidézéséhez. Az antiszemita politikai ideológia kialakulását számottevő szociális kihatás kísérte. Bécsben a „keleti kol-

dusok” megjelenése, ahogy akkor a szegény zsidó jövevényeket nevezték, aggályokat és bizonytalanságot keltett a Bécsi Zsidó Közösség gazdagabb köreiben is.⁸ Az emancipálódott és a bécsi társadalom által elfogadott gazdag zsidók veszélyeztetve érezték magukat az elégedetlen szegény zsidó bevándorló tömegek részéről, hiszen ezek megjelenése és jelenléte fokozta a valamennyi zsidóval szembeni ellen-szenvet. E problémát illetően Theodor Herzl kínált megoldást a már említett könyvében. A zsidók Palesztinába költözése jelentette volna az antiszemitizmusnak a társadalomból való száműzését. A 19. század végén és a 20. század elején tehát a cionista mozgalmat nemcsak azok a zsidó körök pártfogolták, akikben élt a zsidó állam megalakításának óhaja, hanem az antiszemitizmus politikai intézményesülésétől és annak szociális kihatásától tartó gazdag keresztények is. Ezt a tényt illusztrálja Heinrich Coudenhove-Kalergi grófnak (a Pánerópa-terv szerzője, Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi apjának) az esete is, aki ifjú korában antiszemita, illetve antijudaista nézeteket vallott – vallási és gazdasági okokból. Később, a sémi nyelvekben és filozófiai tanokban szerzett jártasságra szert téve belevágott az antiszemitizmus elemzésébe. A *Das Wesen des Antisemitismus* (Az antiszemitizmus lényege) című könyvében arra a megállapításra jut, hogy az antiszemitizmusnak és szörnyű szociális következményeinek felszámolására egyedül a zsidók Palesztinába költözése jelenthet megoldást. Meg volt győződve ugyanis arról, hogy a lakosságnak az antiszemitizmus által bátorítást kapó elégedetlen rétegei körében idővel elmosódik a gazdag zsidók és a gazdag keresztények közötti különbségtétel. („Ist einmal das Gros der Juden weg, so werden sich die Christen mit den in Europa zurück geliebenen Juden wegen deren geringer Zahl sehr gut vertragen, der Antisemitismus wird ausgelebt haben. Im Zionismus liegt das Heilmittel, die Befreiung, die Rettung für Juden, ihn durchzu setzen mit allen Mitteln sollte das gemeinschaftliche Ziele aller Juden und christlichen Philantropen sein.”⁹)

Az antiszemitizmus elleni harc a világméretű békemozgalomban is szerepet játszott, s már a 19. század végén annak szerves alkotóeleme lett. Bertha von Suttner, született Kinski grófnő egyik alapítója volt a békemozgalomnak, s az első nő volt, akinek 1905-ben odaítélték a Nobel-békedíjat. Személyében a békéért, az emberi jogokért és a nők emancipációjáért folyó harc fáradhatatlan elkötelezettjére talált. Férfjével, Arthur Gundaccaro von Suttnerrel 1891-ben Bécsben megalakította a Verein zur Abwer des Antisemitismus elnevezésű, az antiszemitizmussal szembeni védelmet pártoló egyesületet. Egyezményes krédójuk így hangzott: „Mindaddig, amíg el nem érjük a békét kifelé (államközi szinten), meg kell teremtenünk a belső békét (a társadalmon belül).” Bertha von Suttner kezdetben elvetette a cionizmus gondolatát, a nacionalizmus megnyilvánulási formájának tekintve azt, amelynek teljes elfogadását a kezdetben vallott „naiv” kozmopolitizmusa nem tette lehetővé számára.

Másfelől viszont Bertha von Suttner művelt és világot járt nőként undorodott az antiszemitizmus bármilyen formájától, ami végül is az említett egyesület megalakítására készítette. A kezdeményezés sikertelensége, annak politikai és társadalmi csődje nyomán jutottak el a békemozgalom képviselői a cionizmusnak mint az antiszemitizmus elleni lehetséges harci eszköznek a gondolatához. A 19. század végén Theodor Herzl közeli kapcsolatba került mindkét férjjel. Főként Bertha von Suttner jóvoltából s a fontos politikusokkal és magával az uralkodóval fennálló kapcsolata-

inak köszönhetően Herzl gondolatait sikerült a kor politikai és tudományos elitjével is megismertetni. Bertha von Suttner a cionizmus gondolatát egész 1914-ig, az első világháború kitöréséig valamennyi békekongresszuson szorgalmazta. Így az antiszemitizmus ellen és az üldözött zsidó kisebbség jogaiért folytatott harc a békemozgalomnak és a hozzá tartozó szervezeteknek tartós részévé vált. Ez a tény egyben magyarázatul szolgál arra, hogy miért foglaltak el olyan erős pozíciókat a zsidók a nem állami nemzetközi szervezetekben, s ezek miért rendelkeztek olyan kiértelmezett és érvgazdag jogi és társadalmi kisebbségvédelmi modellekkel. A kisebbségi jogvédelmi követelmények kidolgozottságára nem utolsósorban kihatott az a körülmény is, hogy számos, a követelések kimunkálásával megbízott jogtudós a Monarchia osztrák részéből származott, otthonosak mozogtak a multikulturális közegben, és tapasztalataik voltak az ilyen körülmények között érvényesülő törvénykezést illetően.

A nem állami szervezetek és egyesületek már a háború folyamán nagy figyelmet szenteltek a hadviselő országokat érintő kisebbségi jogok garantálásának. Ebből a szempontból a legfigyelemreméltóbbnak két nemzetközi szervezet tevékenysége számít: a svájci Lausanne-ban székelő Office des Nationalités és a Central Organisation for a Durable Peace hágai székhellyel. A Svájcban működő hivatal Európa és a Közel-Kelet optimális felosztását szorgalmazta – az etnikai határok alapján. A másiknak, a hágai szervezetnek a célja olyan rendszer körvonalazása volt, amit minden újonnan létrejött szuverén állam elfogad. Ismeretes az Office des Nationalités által kidolgozott dokumentumnak, a Nyilatkozat a nemzetiségek jogairól című javaslatnak a megszületése, amely kinyilvánította a nemzetiségek számára a faji, vallási és nyelvi jogok biztosítását csakúgy, mint az önálló állam vagy föderáció létrehozásához való jogot. A Nyilatkozat az egyén szabad választási lehetőségére épült, melynek egyidejűleg megfelelő intézmények létrehozásával kellett párosulnia. A hágai központi szervezet a nemzetiségek jogairól szóló nemzetközi szerződésjavaslatában konkrétabb követeléseket is kitűzött. Ezek szerint az államnak biztosítania kellett valamennyi, a többségtől faji, vallási és nyelvi tekintetben különböző egyén számára az azonos polgári és politikai jogokat. Ezek közé tartozott templomok építése és valamennyi szintű, az egyetemeket is magában foglaló iskolák létesítése. Ebben az összefüggésben érdemes elgondolkozni a „faj” fogalmán, amely sűrűn megjelenik nemcsak az egyes kisebbségvédelmi javaslatokban, hanem a békeszerződések kisebbségekre vonatkozó függelékeinek végső változatában is, kiegészítő magyarázatok nélkül. A „faj” mint fogalom Európában bizonyíthatóan először az 1913. évi bukaresti konferencia aktáiban fordul elő. A Romániából a 19. század második felében tömegesen emigráló zsidók az amerikai zsidóközösségeken belül erős érdekcsoportot képviseltek, és megbízták Louis Marshallt, az American Jewish Committee elnökét (a szervezet később jelentős szerepet játszott 1919-ben Párizsban a békeszerződések kisebbségi záradékainak megszövegezése során), hogy az USA képviselőjeként erőteljesen szorgalmazza annak a záradéknak a szerződésbe iktatását, miszerint „life, liberty and equality to all inhabitants of the countries involved, irrespective of race and creed...” (élet, szabadság és egyenlőség valamennyi érdekelt ország lakosai számára, fajra és hitre való tekintet nélkül...). Ezt a kívánalmat viszont Románia képviselői elutasították azzal az indoklással, hogy „...the Jewish inhabitants will be accorded to the same rights and privileges as are given to persons of other races and religions...” (... a zsidó lakosságnak kijárnak majd ugyan-

azok a jogok és kiváltságok, mint amilyenekkel más fajok és hitvallásúak rendelkeznek...)¹⁰ Az amerikai fél 1919-ben a békekonferencia során memorandumaiban és jelentéseiben gyakran használta a „race” (faj) fogalmat. Ez nyilván az „ethnicity”, illetve „nation” fogalmának kitágítását (felcserélését) és pandanját jelentette, amelyeket a cionista szervezetek használtak a békekonferencia legfőbb képviselőihez intézett memorandumaikban. A „racial” (faji) jelző kapta azt a szerepet, hogy magában foglalja valamennyi nyelvi és kultúrájában eltérő csoport kivételességét, egységes bázist teremtve az utódállamok többségi társadalmába történő integrálás (asszimiláció?) számára.

A békekötési folyamat és a vele összefüggő új európai határok kialakítása a szocialista mozgalom figyelmét is felkeltette. A szocialista mozgalom érdeklődésének középpontjában a népek önrendelkezési joga állt; a kisebbségi problémával a szocialisták csak később, a Poale Zion nevű zsidó szocialista szervezet felvetésére kezdtek el foglalkozni. E szervezet kezdeményezésére az 1917 júniusában tartott rendszeres évi stockholmi konferencia jóváhagyta a zsidókérdés nemzetközi szabályozásáról szóló, az egyéni jogokat szavatoló posztulátumot. Amíg viszont a szocialista mozgalmat magával ragadta a háborús pszichózis, nem volt mód semminemű tartósabb definíció elfogadására. A háború után megváltozott a helyzet. Az 1919 februárjában Bernben tartott Nemzetközi Szocialista Konferencia már behatóbban foglalkozott a kisebbségek helyzetével, és megállapította, hogy a nemzetek jogainak védelme mind a többségieket, mind pedig a kisebbségi közösségeket illetően szavatolja a Népszövetség által meghatározott és garantált jogminimumot.

A békeszerződések megkötése ugyan a nagyhatalmak kezében volt, de azok ki voltak téve az otthoni, az említett nem állami szervezeteket is magában foglaló közvélemény nyomásának. A legerősebb pressziót kormányaikra a szocialisták és a zsidó közösségek gyakorolták. A zsidóság az egész világon egységesen lépett fel két kérdésben: zsidó otthonteremtést követeltek Palesztinában, valamint a közép- és kelet-európai zsidó lakosság helyzetének javítását. Ebben a vonatkozásban főként a romániai, lengyelországi és az oroszországi zsidók helyzetének javítása került előtérbe.

A franciaországi és a brit zsidó egyesületeknek sikerült megszerezniük a kormány biztosítékokat nyújtó egyetértését Palesztina kérdésében. A kelet-európai zsidó közösségek helyzetével és garanciáival kapcsolatban a francia Alliance Israélite Universelle és a brit Joint Foreign Committee beérte azzal, hogy két területen nyomást gyakoroljanak: állampolgárság megadását a romániai zsidóknak, az oroszországi zsidókkal szembeni restriktív intézkedések megszüntetését és biztosítékok nyújtását a lengyelországi zsidóknak.

A közép- és kelet-európai zsidószervezetek a Amerikai Egyesült Államok és Kanada zsidó közösségeivel együttműködve tovább mentek követeléseikben. Arra törekedtek, hogy nemzetük számára biztosítsák a személyes uniót úgy, ahogy azt az említett hágai Central Organisation for Durable Peace javasolta.¹¹

A zsidó szervezeteknek 1919 márciusában, hatalmas viták után sikerült létrehozniuk Párizsban az egységes Comité des Délégations Juives aupres de la Conférence de la Paix-ot (A békeszerződés melletti zsidó küldöttségek bizottsága), azonban egyesek nacionalista irányultsága miatt nem sikerült konszenzust kialakítani mindegyik delegációval. A bizottság Nahun Sokolow elnökkel és Léo Motzkin fő-

titkárral az élen elsősorban a palesztinai zsidó haza megteremtését szorgalmazta, összességében mintegy 12 millió zsidó nevében. Ez a képviselőt kiterjedt az Amerikai Zsidó Kongresszus tagjaira, a besszarábiai, a bukovinai és a kelet-galiciai, továbbá az olaszországi, lengyelországi, romániai, oroszországi és ukrainai zsidóságra, ugyanakkor a Bnai Brith és az amerikai cionisták szervezete a görög és a jugoszláviai zsidók érdekvédelmét is ellátta. A bizottság azt követelte a békekonferenciától, hogy Palesztinát helyezze a Népszövetség fennhatósága alá, amely ezt követően a terület irányítását átruházza Nagy-Britanniára. Ennek eredményeként alakult volna meg az autonóm zsidó állam, egyben biztosítva a polgári és vallásgyakorlási jogokat valamennyi, az adott területen élő nem zsidó közösségeknek is.¹² A bizottság nemcsak a palesztinai zsidó állam létrehozásának kérdését feszegette, hanem általános értelemben is síkraszállt a kisebbségi jogvédelem nemzetközi garanciáért. A kisebbségi jogokat kollektív jogokként szorgalmazta, és a nemzetiségek számára nemcsak polgári és politikai jogokat követelt, hanem a területi autonómiával szorosan összefonódó kulturális és nemzeti jogokat is.

Az amerikai zsidóság küldöttei, egyben a bizottság vezetésének is tagjai, 1919. április 10-én meglátogatták R. Lansingot, aki W. Wilson amerikai elnökkel együtt a konferencián az Amerikai Egyesült Államok érdekeit képviselte, s átadták neki követeléseiket. Ezek között szerepelt, hogy a faji és vallási kisebbségek jogainak garantálása magában a Népszövetség Egyezségokmányában is szerepeljen. Hozzávetőleg ugyanebben az időben az amerikai zsidó közösség vezető alakja, O. Brandeis, aki Wilson személyes barátja volt, igyekezett meggyőzni tanácsadóit arról, hogy az említett elvnek a Népszövetség Paktumába való beiktatása elkerülhetetlenül szükséges. Franciaország és Anglia vezető képviselői, Lloyd George és Clémenceau ezt a javaslatot elvetették azzal, hogy a zsidó közösségek és kisebbségek követeléseivel várni kell az egyes országokkal történő békekötésig.

A zsidó képviselőt ösztönzésére Woodrow Wilson elnök igyekezett a kisebbségek számára általános biztosítékokat is keresztülvinni, vagyis olyanokat, amelyek a békekonferencián résztvevő valamennyi országra kiterjedtek volna. Wilson értelmezésében főként a vallási szabadságjogokról volt szó.

Azonban ezt a követelést sem – amely a francia, olasz, görög és belga küldöttek határozott ellenzésével találkozott – sikerült elfogadtatnia. Ezt a negatív álláspontot felerősítette a japán küldött követelése is, aki a Népszövetség Egyezségokmányával kapcsolatban valamennyi tagország egyenjogúságát rögzítő függelékért emelt szót. Ez ellen fellépett Balfour brit küldött, felszólalásában megjegyezve, hogy a minden ember egyenjogúságáról szóló kijelentés a 19. századba való, neki ez egyáltalán nem tetszik és nem tartja igaznak.¹³

A kisebbségi záradékok általános érvényének kérdéséről, főként németországi és olaszországi bevezetésével kapcsolatban a konferencián továbbra is heves vita folyt. Az elfogadtatásukra irányuló igyekezet meghiúsult, jobbára a brit küldöttek ellenállása miatt, akik azzal érveltek, hogy bevezetésük kisebbségek létrejöttéhez vezetne ott, ahol még nem léteznek, és ezáltal a stabilitás megbomlásának új tűzfészkei jönnének létre.¹⁴

Az újonnan alakult államok kisebbségi és gazdasági kérdései 1919. május elsején életre hívták a Comité des nouveaux états-t, az új államok bizottságát. Májusban újból felélénkült a zsidó küldöttek bizottságának a tevékenysége, amely a fent

említett szervezetnek beterveztett memorandumban közigazgatási és kulturális autonómiát követelt az illető ország területén élő kisebbségek számára. A dokumentumban ennek feltételeként szerepelt, hogy a kisebbség lakosságon belüli aránya meghaladja az 1 százalékot. A bizottság képviselői ezt az indítványt sürgősen elutasították, mivel ez szerintük egyet jelentene olyan körülmények megteremtésével, amelyek lehetővé tennék, hogy állam alakuljon az államban. Franciaország és Nagy-Britannia politikusai kezdettől fogva egyéni jogokat helyeztek kilátásba a kisebbségek számára.

A békekonferencián, 1919–1920 folyamán 10 nemzetiségi záradékot tartalmazó szerződés megkötésére került sor (Lengyelországgal, Jugoszláviával, Csehszlovákiával, Romániával, Görögországgal, Örményországgal, Magyarországgal, Ausztriával, Bulgáriával, Törökországgal). A zsidó közösségek vonatkozásában a békeszerződés a legmesszebbre Lengyelország esetében ment, ugyanis a többi szerződéshez képest két speciális cikkelyt is tartalmazott: a 10. cikkely a saját zsidó iskolákról szólt, a 11. pedig a sabbath munkaszüneti napként való megélésének jogát mondta ki.¹⁵ Ezek a kisebbségi szerződések az illető állam számára a köteleességek két általános érvényű típusát szabták meg. Egyfelől: az állam valamennyi lakosát, függetlenül attól, hogy az adott állam polgárai-e vagy sem, megilleti az élet és a szabadság védelmének, valamint a szabad vallásgyakorlásnak a joga. Másrészt minden olyan polgárt, illetve kisebbséghez tartozó személyt, aki a faji, vallási és politikai kisebbség fogalmába belefér, megilletik az egyenlő polgári és politikai jogok, biztosítva a választás és választhatóság jogát ugyanúgy, mint a többség tagjai számára. Ide tartozott a szabad anyanyelvhasználat az üzleti életben, az egyházi szertartásoknál, a közéletben és a bírósági gyakorlatban. A jogok között szerepelt egyházi, művelődési és pártoló szervezetek önköltségen történő alakításának joga is. Azokban a járásokban, ahol a kisebbség bizonyos számarányban élt, igényt tarthatott az alapfokú anyanyelvű oktatás állami szavatolására és finanszírozására, valamint a hivatalos okmányok kisebbségi nyelven történő kiállítására.

Minthogy a kisebbségi jogok ez utóbbi köre nagyobbára az újonnan alakult államok polgárait érintette, további probléma merült fel. Kialakult az állampolgárság nélküli személyek csoportja. Helyzetüket bonyolította a honosság jogi kategóriájának újbóli bevezetése is, főként a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén. Ezekben a zavaros háború utáni időkben sok személy különféle okoknál fogva nem rendelkezett illetőségi joggal, így nem kaphatott állampolgárságot egyetlen utódállamban sem. Ez a helyzet főleg a kisebbségeket, a politikailag nemkívánatos és hátrányos szociális helyzetű személyeket, a nyugdíjasokat, özvegyeket és árvákat sújtotta. A két háború közötti Csehszlovákiában számukat 80 ezerre becsülték. A Heimatrecht, tehát illetőségi joggal kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy Ausztriában ez a jog fontosabb volt, mint maga az állami hovatartozás. Az illetőségről maguk a községek döntöttek, s ezeket elsősorban a gazdag és a köztisztviselőben álló személyek érdekelték. A honosság 10 évi ott-tartózkodás igazolásával vált megszerzhetővé házasságkötés, a községnek születési helyként történő nyilvántartása, illetve közhivatali tisztség betöltése alapján. Az illetőségi jog ugyan meghatározó, de nem egyedüli előfeltétele volt az állampolgárság megszerzésének. Egyes esetekben a hatóságok megkövetelték a megfelelő lakhely igazolását, és a már említett, a lakosság többségével való faji, etnikai és nyelvi kompatibilitást. Az állampolgárság meg-

szerzésének egész folyamatába beleszólt az időtényező is, minthogy a békeszerződések és a kisebbségi függelékek ratifikálása idején az illetőségi jogot maguk a községek is megadhatták. Ausztriában ez a jogszabály-módosítás azt eredményezte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területeiről, elsősorban Galíciából és Bukovinából származó zsidó menekültek ezrei folyamodtak honosításért, majd állampolgárságért Bécsben. S bár a törvény szerint erre megvolt a jogalapjuk, igyekeztek a politikai pártoknak, sőt magának a zsidó közösségnek az ellenállásába ütközött, minthogy annak nem fűződött érdeke „keleti koldusok” jelenlétéhez. Ezeknek a személyeknek a Lengyelországba történő kitiltásához (ismeretes a lengyel kormánynek ez ügyben a Népszövetséghez intézett petíciója) jól jött az az érv, hogy a zsidók sem etnikailag, sem nyelvileg – minthogy lengyelül és jiddisül beszéltek – nem tartoznak az osztrák nemzet többségéhez. Ennek folytán 25 ezer embernek kellett elhagynia Bécset.

Nemzetközi szinten az állampolgárság nélküli személyek problémájával első ízben az utódállamok nemzetközi konferenciája foglalkozott 1922-ben Rómában. A Népszövetség melletti Brit Liga 1926 tavaszán olyan határozatot terjesztett elő, amely felhívta a Népszövetség Tanácsát, hogy forduljon a Hágai Legfelsőbb Bírósághoz. Ennek tanácskozási joga volt az erről a témáról folyó vitában, s javaslatot tett a Népszövetség melletti Jogászbizottság létrehozására. A Népszövetség melletti Német Liga (a csehszlovákiai németeket képviselve) határozatot terjesztett a Népszövetség Tanácsa elé, ami azonban visszhangtalan maradt. Az állampolgárság nélküli személyek égető problémájáról vallanak a kisebbségi csoportok ülései is, az úgynevezett kisebbségi kongresszusok, amelyek szerveződése 1926-ban kezdődött Genfben. Az 1926-ban tartott második ülésen megállapítást nyert, hogy az egyes utódállamokban eltérő az állampolgárság megszerzésének szabályozása. Némely államban ez a békeszerződés megfelelő cikkelyei, illetve a kisebbségi függelékek alapján történt, másutt viszont a hivatalnokok teljesen önkényesen jártak el. A kongresszus résztvevői megegyeztek abban, hogy az opció során általában az államérdek érvényesül, és a politikai, kisebbségi és szociális okokból nemkívánatos személyek állampolgárságot nem kapnak. Az állami hivatalok ilyesfajta magatartása végighúzódt az egész két világháború közötti időszakon, minthogy az állampolgárság nélküli személyek problémáját az utódállamoknak a 20. század harmincas éveiben sem sikerült megoldaniuk.

A békeszerződések aláírását követően az újszülött Népszövetség előtt felmerült a probléma: miként biztosítható az új geopolitikai térség stabilitása. A kisebbségek ebben a képződményben olyan fontos elemet jelentettek, amely a maga követeléseivel és elégedetlenségével veszélyeztethette az egész szerkezetnek az épségét. A Népszövetség azáltal, hogy a békeszerződésekben fakadó kötelezettségeket vállalt magára, kénytelen volt megalkotni a szerződés esetleges megsértése miatti panaszok megtárgyalásának procedúráját meghatározó alapvető rendszabályokat. Ez az eljárás mód a húszas évek folyamán alakult ki, és végleges formáját csak a harmincas éveket követően nyerte el. A kisebbségek képviselőinek panaszát csak olyan probléma képezhette, amelyet magában foglaltak az egyes kisebbségekkel kötött szerződések (így például a magyar kisebbség Romániában nem emelhetett panaszt amiatt, hogy Romániában nincsenek gimnáziumok). Ily módon egyúttal körülhatárolódott a kisebbségek számára garantált jogoknak a dimenziója is.

További korlátozást jelentett, hogy a szerződések értelmében, amennyiben felmerült a bennük foglalt rendelkezések megsértésének gyanúja, az egész ügy kivizsgálásának és a jogorvoslásnak a követelésével csak olyan állam képviselője léphetett fel, amely tagja volt a Népszövetség Tanácsának. Később ezt a rendelkezést liberalizálták, és valamennyi állam és minden kisebbség benyújthatott petíciót a Népszövetséghez. Az egész folyamatot azonban ismét csak a Népszövetség Tanácsának tagja indíthatta el. A beadványnak 5 tartozékot kellett tartalmaznia:

1. Tartalma nem haladhatta meg a kisebbségi szerződések által nyújtott biztosítékokat.
2. Alaki szempontból nem tartalmazhatott olyan kitételeket, amelyek zavarnák a kisebbség tagjai és az illető, a kisebbséget magában foglaló ország közötti politikai viszonyokat.
3. Nem lehetett névtelen.
4. Nem tartalmazhatott sértő kifejezéseket.
5. A benne foglalt információk nem képezhették tárgyát a megelőző petíciónak.

A beadvány tanulmányozása a Népszövetség Titkársága alá rendelt Adminisztratív és Kisebbségi Ügyek Bizottságára tartozott. Amennyiben a Bizottság elfogadhatónak tartotta a beadványt, a főtítkárnak igazolnia kellett azt, és el kellett juttatni másolatát annak az államnak, ahová a kisebbség tartozott. A külügyminisztérium aztán állásfoglalást dolgozott ki a petícióhoz. Ezt követően a beadványt az illető kormány állásfoglalásával együtt áttanulmányozta a Népszövetség Tanácsának minden tagja. A Tanács elnöke kinevezett két, később négy tanácstagot, hogy vele közösen áttanulmányozzák, és mondjanak véleményt a petícióról. Ennek a kis bizottságnak az állásfoglalása a Népszövetség Tanácsához került véleményezésre, melynek ülésén részt vett az illető állam képviselője is. A Tanács ülését valamely Európán kívüli országból származó ún. raportőr (jelentéstevő) vezette be és fűzött magyarázatot a petícióhoz. A vita végeztével a raportőr javaslatot tett a további eljárást illetően. Legtöbbször ez a következőképpen történt:

1. A Népszövetség Tanácsa az illető állam kormánya által kidolgozott értékelést kielégítőnek találta, és a kérdést elhalasztotta.
2. A Népszövetség Tanácsa visszajuttatta az egész iratcsomót a raportőrnek azal, hogy fel kell újítani a tanácskozást az illető kormánnyal.
3. A Népszövetség Tanácsa a döntést későbbre halasztotta, mindaddig, amíg nem kerül sor újabb információk benyújtására.
4. A Népszövetség Tanácsa a Legfelsőbb Bíróság javaslatára felszólíthatta az illető állam képviselőit a helyrehozatalra és az országban uralkodó állapotok megjavítására.

Több száz petíciót nyújtottak be 1925-ig, de közülük csak három minősült elfogadhatónak: kettőben a lengyelországi és felső-sziléziai németek fogalmazták meg követelésüket. A harmadik petíció a magyarországi zsidó közösség panaszát tartalmazta a magyarországi egyetemeken bevezetett numerus clausus miatt.¹⁶

A nagyhatalmak kisebbségi politikájának fő célja a világháború utáni területi felosztás fenntartása volt. Többek között ennek folytán nyert először a történelemben intézményes jelleget a kisebbségvédelem. Az egyes országok kisebbségei nemzetközi biztosítékokat kaptak, és a garanciákat azok alkotmányaiban is lefektették. Ugyanakkor a kisebbségeket érintő cikkelyeknek összhangban kellett állniuk a nem-

zetközi egyezményekkel. Azáltal, hogy a kisebbségi szerződések az európai államokat első és másodosztályba sorolták, egyúttal a nagyhatalmi pozíciókat is erősítették, elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország vonatkozásában. A nagyhatalmak a kisebbségi szerződéseket amolyan szükséges kompromisszumnak tekintették, amely végső soron a kisebbségek erőszakmentes asszimilációját volt hivatott szolgálni. A kisebbségek asszimilációjának az állami többség érdekeivel való azonosulás nyomán kellett végbemennie. Ennek folytán a kisebbségi ügyintézés mód is erőteljesen bürokratizálódott, feleslegesen vontatott volt, s a petíció jóváhagyása alárendelődött a politikai döntéseknek és érdekeknek. Kérdéses, hogy a nemzetállami elv, mely az első világháború után Nyugat-Európából terjedt el, előnyös volt-e Európa középső és keleti térségében is. Az állami szuverenitás új letéteményesei gyámjai lettek az állami szuverenitás volt megtestesítőinek, akik kiutat újból saját emancipációjukban és a versailles-i szerződés revíziójában láttak.

Jegyzetek

1. A nagyhatalmak már a bécsi kongresszus idején (1814–1815) igyekeztek a kisebbségeknek vallási jogokat és törvény előtti egyenjogúságot biztosítani. Mindez Belgiumnak Hollandiához való csatolása kapcsán és az 1815 után a genfi köztársasághoz került szardíniai királyság területén élő katolikus lakosság vallási jogaival összefüggésben merült fel. A bécsi kongresszus szavatolta az Oroszország, Poroszország és Ausztria közötti osztozkodás nyomán szétszabdalt lengyel lakosság jogait is. E három ország garanciát vállalt olyan intézmények kialakítására, amelyek a lengyel lakosság számára biztosítják nemzetiségük megőrzését. Az 1856. február 11-én született konstantinápolyi jegyzőkönyv jogegyenlőséget biztosított valamennyi vallási csoport számára, a zsidókat is beleértve. Az 1878-ban tartott berlini kongresszuson a nagyhatalmak külön foglalkoztak a romániai zsidók helyzetével. A kérdést Romániában gróf Launay tűzte napirendre, aki romániai állampolgárságot követelt a zsidók számára. Javaslatát nem fogadták el. A későbbi fejlemények igazolták javaslatának rendkívüli időszerűségét, amikor is a román kormány a zsidókat idegeneknek nyilvánította, s ezzel állampolgárság nélküli állapotba juttatta őket (Statenlose). – Az 1912–1913-ban lezajlott londoni, pétervári és bukaresti konferencián a Balkánon folyó háborúk kérdése szerepelt. Az USA-kormány javaslatot tett a más államokhoz csatolt területen élő lakosok helyzetének külön rendezésére. Ismeretes, hogy a bukaresti konferencia csak némely kisebbségnek a jogait szavatolta, s azoknak is csak a vallásgyakorlás területére korlátozva.
2. Ezzel kapcsolatban érdemes figyelmet szentelni O. Janowski nézeteinek, aki a húszas években a kisebbségi problematika jeles, zsidó származású szakértőjének számított. Janowski írásaiban rámutatott: a nyugati államok nemzetiségi homogenitása az ottani politikusokat és államférfiakat megerősítette abban, hogy a nemzetet és államot azonosítani kell „Az egy nemzet, egy állam” mottó jegyében. Eleinte a nyugati politikusok nem szenteltek figyelmet annak a ténynek, hogy Európa új területi elrendezése nyomán olyan kisebbségi csoportok alakulhatnak ki, amelyek számára idegen lesz az új államok többségi lakosságának nyelve és kultúrája. A nyugati politikusokról, franciákról, britekről és amerikaiakról Janowski úgy vélekedett, hogy ismereteik hiányosak a békeszerződések kisebbségi függelékeinek előkészítéséhez.
3. Cocks, F. S.: *The Secret Treaties*. S. I., s. a., 52–53. p.
4. Lásd Macartney, C. A.: *National States and National Minorities*. London, Oxford University Press, 1934, 212–213. p.

5. Janowski, O.: *The Jews and Minority Rights 1898–1919*. S. I., s. a., 205–220. p.
6. Az antiszemitizmus kifejezést először Wilhelm Marr használta 1879-ben a *The Victory of Judaism* című munkájában.
7. Ausztriát illetően elég csak megemlíteni az ismert zsidó intellektüelnek, a szociáldemokrata párt alapítójának, Viktor Adlernek a nevét, aki a hetvenes években baráti viszonyban volt és együttműködött Georg Ritter von Schönererrel, a nagynémet mozgalom megalapítójával, valamint Karl Lueggerrel, a népszerű és tekintélynek örvendő bécsi polgármesterrel, a keresztényszocialista mozgalom megalapítójával. Az antiszemita kijelentéseiről és zsidóellenes kirohanásairól ismert Karl Lueger azzal is híressé vált, hogy Budapestet felruházta a „Judapest” gúnynévvel.
8. A bécsi zsidó közösség 1852-ben jött létre I. Ferenc József statútuma alapján.
9. Idézi R. N. Coudenhove-Kalergi: *Judenhass von Heute*. Wien–Zuerich, Paneuropa Verlag, 1935, 317. p.
10. A faj fogalmához lásd Vieffhaus, E.: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Konferenz 1919*. Würzburg, 1960. Ezzel kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy a Romániára vonatkozó kisebbségi záradékok 1919-ben „inhabitans” kifejezést használtak, vagyis lakosokról, nem pedig állampolgárokról szóltak, mint a többi utódállamokra érvényes záradékok. Románia esetében a nemzetközi közösség igyekezett orvosolni a zsidó lakosság ellen elkövetett sérelmeket, minthogy azok a berlini kongresszus után állampolgárság nélküli kisebbségi helyzetbe kerültek. A zsidó lakosságot érintő speciális záradékok a Lengyelországgal kötött kisebbségi szerződés függelékében is szerepeltek. Ezek elsősorban a sabbath munkaszünetként való eltöltésének jogára, valamint oktatásügyi és kulturális jogokra vonatkoztak. Ausztria esetében nem érvényesültek külön záradékok a zsidó lakossággal kapcsolatban annak ellenére, hogy Bécsben 1914 után, illetve a Bruszilov-offenzívát követően 1916-ban mintegy 150 ezer Galíciából, a Monarchiához tartozó területről menekült zsidó keresett oltalmat.
11. Temperley, Ü. V.: *A History of the Peace Conference of Paris*. London, 1920–1924, V. köt. 112–120. p.
12. Les Revendications du peuple Juif concernant la Palestine. Népszövetségi arcívum Genf, R. 1654-41/9829/9829.
13. Macartney i. m. 220. p.
14. A kisebbségi szerződések általános érvényű, vagyis a Népszövetség valamennyi tagja számára érvényes bevezetése ellen a holland és a brazil képviselők is felszólaltak. Brazília képviselője, Mello Franco abból az előfeltevésből indult ki, hogy vannak államok, mint például az USA, amelyek szerinte etnikailag és politikailag homogének, s a nemzetközi kisebbségi jogvédelemnek esetükben nem lenne értelme. Ebből az alkalomból Mello Franco idézte Wittert van Hooglandot, a holland szenátus tagját, aki kijelentette: „Elegendő lenne minden államban törvénybe iktatni a kisebbségvédelmi rendelkezéseket ahhoz, hogy kisebbségek jöjjenek létre ott is, ahol senki sem kerülné el, hogy a hasonló kisebbségek háborogjanak, áldozatoknak tekintsék magukat, és művi agitációt fejtsenek ki, korábban előre nem látott mértékben. Vélt betegségtörténet ez, amikor is az emberek úgy érzik, hogy már el is kapták a kórt, amint a kezükbe kerül valamiféle orvosi felvilágosító kiadvány.” Idézi Fierlinger, Zdeněk.: *Demokracie a otázka národnostní*. Praha, 1931, 322. p.
15. Sociétés des nations. Protection des minorités de langue, de race et de religion par la SdN. Recueil des stipulations contenues dans les différents instruments internationaux actuellement en vigueur. Genève, aout 1927. Pologne II. Extrait du Traité entre les États Unis d’Amérique, l’Empire Britannique, La France, l’Italie, le Japon et la Pologne, signé à Versailles le 28. Juin 1919, 10. és 11. cikkely.

16. A kisebbségvédelmi procedúrával kapcsolatban lásd Calderwood, H. B.: The Protection of Minorities by The League of Nations. In: *The Protection of Minorities*. Geneva Special Studies, vol. II. no. 9, September 1931, 3–28. p.

(Kiss József fordítása)

ZUZANA POLÁČKOVÁ

THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-STATE INSTITUTIONS AND JEWISH ORGANISATIONS IN THE CREATION OF MINORITY PROTECTION AFTER THE FIRST WORLD WAR

The study explains the genesis of minority protection created within the new world system created after the first world war. It also outlines the guarantees of minority protection included in the clauses of peace agreements between the certain countries, and the method of examining complaints because of violating these clauses, as well. This was the role of the new institution, the League of Nations, to guarantee peace. The author emphasises that until 1926 from the presented complaints after the long and difficult bureaucratic procedure there was legal remedy only in three cases. The study's centre is to discuss that question that at the peace conference the minority issue was mainly raised by the representatives of non-state organisations, where the representation of Jewish communities was strong. After a comprehensive survey on the state of Eastern-European Jews, creation of anti-Semitism and development of Zionistic movement that fact is explained that the Jewish communities of that area had the strongest influence on peace creators. Their requirements were taken over by the representatives of American Jews. Their organisation by the League of Nations required administrative and cultural autonomy for the minority everywhere, where their number exceeded 1 percent. Their requirement was rejected by the committee of newly established countries, and the representatives of Great Britain and France from the beginning urged individual rights. The study's conclusion is that the great powers considered the minority agreements as an essential compromise that leads to the assimilation of the minority without any force.

A csehszlovák diplomácia és Habsburg Károly első restaurációs kísérlete Magyarországon (1921. március 26–április 5.)

(2. rész)

ENDRE TÓTH
THE FIRST RESTORATION EFFORTS OF THE CZECHOSLOVAK DIPLOMACY AND
CHARLES HABSURG IN HUNGARY (26TH MARCH 1921 – 5TH APRIL) (2. PART)

94(437)“1921“
94(4-191.2)“19“
94(439)“1921“
327(437:439)“1921“

Middle-Europe after the First World War, Habsburg-restoration, the king issue, Little Antant, diplomatic relations, foreign representation, internal crisis

---

Csehszlovákia határozott Habsburg-ellenes álláspontja nem enyhült a magyar nemzetgyűlés április 1-jei, soron kívüli ülését követően sem, amelyen pedig a testület egyértelműen Habsburg-ellenes álláspontra helyezkedett. A magyar parlament, melynek ülése a csehszlovák küldött beszámolója szerint „érzelmeikkel telítve, de méltósággal folyt”,⁶¹ a kiszáradt kezdeményezésére jogaiban megerősítette Horthyt mint az ország kormányzóját, és egyúttal utasította a kormányt, hogy „szorítson vissza ezen jogállás megsértésére tett mindenféle kísérletet”.⁶² Emellett a magyar parlament, ismét a kiszáradt, a kormányon belüli hagyományosan Habsburg-ellenes párt kezdeményezésére a magyar nép köszönetét tolmácsolta Horthynak „Károllyal szembeni határozott és alkotmányos fellépéséért”,⁶³ a javaslat elfogadását pedig a parlament „hangos ovációval” fogadta.⁶⁴

Annak ellenére, hogy a magyar nemzetgyűlés a kormánynak és Horthynak szavazott bizalmat, és a budapesti csehszlovák küldöttség arról számolt be, hogy „a közhangulat Pesten egyértelműen Károly-ellenes”,⁶⁵ a csehszlovák diplomácia semmit sem engedett fellépésének kategorikus hangvételéből. Ezt bizonyítja Beneš demarssa, amely hangsúlyozza a csehszlovák fél álláspontjának változatlanágát, és amelyben a csehszlovák külügyminiszter figyelmezteti magyar kollégáját, hogy „amennyiben a nemzetgyűlés, akár csak feltételesen is Károly vagy bármely más Habsburg mellett szavaz, a kisantant és Olaszország azonnal a leghatározottabb eszközökkel lép közbe”.⁶⁶ Egy ilyen szellemben fogalmazott demars érthető módon meglepte a magyar felet. Csodálkozását ebben az esetben Khuen-Héderváry a magyar külügyminisztérium követségi tanácsosa személyén keresztül nyilvánította ki, akinek a csehszlovák küldött – a magyar külügyminiszter és helyettese, Kánya külügyi titkár hiányában – Beneš figyelmeztetését átnyújtotta, egy nappal azt követően, hogy a magyar képviselők a nemzetgyűlés soron kívüli ülésén határozottan Horthy

mellett tették le voksukat. A követségi tanácsos „meglepetésének adott hangot, hogy a nemzetgyűlés tegnapi határozata után a csehszlovák kormány még mindig „a Magyarországon már jól ismert álláspontját hangsúlyozza”.⁶⁷ Emellett a magyar külügyminisztérium követségi tanácsosa kifejezte meg nem értését a csehszlovák fél azon lépését illetően, amellyel a svájci kormánynál jártak közben Károly svájci menedékének megtagadása érdekében, amely nemhogy meggyorsította, hanem éppen ellenkezőleg, távolabbra tolta az exkirálynak a csehszlovák fél által oly nagyon áhított távozását. Valószínűleg a Prágából származó információk hiánya miatt a csehszlovák fél e lépése még magának a budapesti csehszlovák küldöttnek is érthetetlennek tűnt, mivel azt félreértésnek nevezte, és érthető módon kijelentette, hogy „számunkra elfogadhatóbb, ha Károly Magyarország helyett Svájcban tartózkodik”.⁶⁸

Beneš Gratznak küldött demarsát a jugoszláviai csehszlovák küldöttnek címzett távirata követte, amely a csehszlovák külügyminiszter azon szándékáról tanúskodik, hogy Károly restaurációs kísérletéből a lehető legnagyobb politikai előnyhöz jusson egy olyan megfelelő légkör kialakításához, amely egy Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát tömörítő multilaterális szövetségesi blokk létrehozásának kedvez, illetve demonstrálja a közép-európai szövetségesek egységét. Beneš a jugoszláv kormánynak „Károly magyarországi kalandjának lehető leghatékonyabb közös kihasználását”⁶⁹ ajánlotta azzal a céllal, amelyet, még aznap közölt a szenátussal:

1. Az uralkodóház kérdésének végleges megoldásának kikényszerítése és szilárd garanciák kikövetelése a magyar féltől;
2. a kialakult helyzetet kihasználása Nyugat-Magyarország kérdésének azonnali megoldására;
3. közös, konkrét lépések kidolgozása arra az esetre, ha Magyarország megszegné garanciáit.⁷⁰

Így Csehszlovákia és Jugoszlávia, miközben a svájci parlament Károly svájci száműzetésének átmeneti helyéről tárgyalt,⁷¹ és éppen az exkirály Ausztrián történő átutazásának technikai kérdései rendeződtek, egységük demonstrációja érdekében egyre összehangoltabban kezdtek dolgozni. Ennek eredményeképp a csehszlovák és jugoszláv fél fokozatosan egy közös katonai konvenció kialakításáról kezdett beszélni – április 2-án a jugoszláviai csehszlovák küldött táviratban jelezte Belgrádból, hogy a jugoszláv védelmi miniszter „elrendelte az esetleges azonnali mobilizációra való felkészülést és a Magyarországgal szomszédos első és második hadtest felállítását”,⁷² és Pašić, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke parancsot adott a jugoszláv és a csehszlovák vezérkar közti állandó összeköttetés kialakítására.⁷³ A belgrádi csehszlovák küldött ugyanakkor Pribičevićnél, a Demokrata Párt egyik vezetőjénél járt közben annak érdekében, hogy a minisztertanácsban „szorgalmazza egy katonai küldöttség és egy befolyásos politikus mielőbbi Prágába küldését egy részletes terv kidolgozása céljából”.⁷⁴

A közös csehszlovák–jugoszláv tevékenységgel párhuzamosan a román fél hangvétele is élesebbre váltott, valószínűleg a belpolitikai helyzet és a külpolitikai események miatt, ill. elsősorban a csehszlovák és a jugoszláv diplomáciai offenzíva ösztönzésére. Také Ionescu román miniszterelnök már március 31-én megfenyegette a magyar felet, hogy megszakítja vele a diplomácia kapcsolatokat, amennyiben Károly nem hagyja el Magyarországot.⁷⁵ A román vezetésnek azonban sikerült a to-

vábbiak folyamán egy bizonyos mértékű józanságot és realista magatartást tanúsítania. A román miniszterelnök a bukaresti csehszlovák küldöttet az esetleges csehszlovák–jugoszláv katonai intervenció fegyveres támogatásáról biztosította, ugyanakkor megjegyezte, hogy „a többiek nem osztják”⁷⁶ e véleményt. A román fél katonai intervenciót támogató álláspontjáról a román miniszterelnök nem túl határozott ígéretén kívül az ottani csehszlovák küldött beszámolója is szólt, bár csak a román vezérkar parancsnokának véleményére utalva.⁷⁷

A kialakult helyzetben Anglia és Franciaország diplomáciai képviselői április 2-án Jugoszláviában meglátogatták Csehszlovákia belgrádi küldöttjét, hogy személyesen kérjenek tájékoztatást a csehszlovák fél tervezett lépéseivel kapcsolatban. A csehszlovák kormány külképviseleje, kihasználva az alkalmat, az antant képviselőinek megerősítette, hogy „Csehszlovákia és Jugoszlávia teljes mértékben és bármilyen eszközzel készek a magyarországi békét teljes garanciát vállalva biztosítani”.⁷⁸ A helyzet fokozatos elmérgesedése, amelyet a volt uralkodó váratlan Magyarországra érkezése és kényszerű ott-tartózkodása kapcsán kifejtett csehszlovák és jugoszláv diplomácia gerjesztett, és amely régióon belüli nyílt katonai konfliktussal fenyegetett, az antanthatalmak körében teljesen indokolt módon nyugtalanságot keltett. Ez a nagykövetek konferenciájának a francia kormány kezdeményezésére április 1-jére történő összehívását és a magyarországi helyzettel kapcsolatos határozat meghozatalát eredményezte. A határozatot a magyar kormánynak április 3-án adták át:

„Azon események, melyek legfőbb színtere Magyarország, kötelezik a főbb szövetséges hatalmakat, hogy Magyarország kormányát és népét emlékeztessék azok 1920. február 4-i nyilatkozatára. A szövetségesek, hűen a nyilatkozat szövegéhez, kénytelenek megismételni, hogy a Habsburgok ismételt hatalomra kerülése a békét alapjaiban veszélyeztetné, és azt sem elfogadni, sem eltérni nem hajlandóak. A szövetséges hatalmak bíznak benne, hogy a magyar kormány tudatában van a helyzet komolyságának, amely a volt uralkodó magyar trónra való visszatérésével alakulna ki, és megteszi az ilyen kísérlet megakadályozása szempontjából szükséges lépéseket, amely kísérlet sikere Magyarország számára csakis hátrányos következményekkel járna.”⁷⁹

„Olaszország, Anglia és Franciaország remélik, hogy a magyar kormány mindent megtesz annak érdekében, hogy a volt uralkodó elhagyja az ország területét azzal a tudattal, hogy a további Magyarországon való tartózkodása a közép-európai békét veszélyezteti. Továbbá remélik, hogy ez ügyben nem lesz szükség egyéb beavatkozásra, csak abban az esetben, ha a magyar kormány nem hajtja végre ezen intézkedést.”⁸⁰

A csehszlovák külügyminiszter, mintegy reakcióként a nagykövetek konferenciájának lépésére, megpróbált a jugoszláv és a román féllel együtt a magyar kormánynak egy ultimátumot átadni, melynek célja az antanthatalmakéhoz hasonló együttes fellépés demonstrálása volt. Az ultimátum javasolt szövegében azonban a csehszlovák külügyminiszter – az eredeti elképzelésekkel ellentétben – csak Károly Magyarországról való eltávolításával kapcsolatos követelésre tett javaslatot:

„1. Követeljük Károly azonnali eltávolítását Magyarországról.

2. Amennyiben Károly április 7-én este 6 órakor még mindig Magyarországon lesz, azonnal a közösen megegyezett lépések végrehajtásához folyamodunk.”⁸¹

Beneš csak ekkor, a nagykövetek konferenciájának határozata után adta bele-

gyezését Károly Svájcba való visszatéréséhez,⁸² amelyről még április 3-án tájékoztatta szövetségeseit – Belgrádot, Bukarestet és Rómát –, ugyanakkor a táviratát azzal a figyelmeztetéssel egészítette ki, hogy a beleegyezésen túl a csehszlovák fél „magánjellegű, nem hivatalos lépéseket tesz a svájci kormánynál annak érdekében, hogy a kormány maga döntsön a Spanyolországba való száműzetés mellett”,⁸³ és a tájékoztatott felek segítségét kérte az ügy előremozdítása érdekében.⁸⁴

Mire a nagykövetek konferenciájának írásos intervenciója megérkezett Magyarországra, és amikor Beneš Jugoszláviával és Romániával tárgyalt a közös ultimátum benyújtásának lehetőségéről, addigra Károly Magyarországról való távozásának minden elengedhetetlen feltétele teljesítve volt – mind a bécsi kormány engedélye Károly Ausztrián való átutazásával kapcsolatban, mind a svájci fél beleegyezése, hogy Károly ideiglenesen Svájcba térjen vissza. Károly elutazását azonban még egy utolsó, az utazás technikai körülményeinek biztosításával összefüggő körülmény akadályozta. Végül a nagykövetek konferenciája által küldött jegyzék átvétele napján a bécsi magyar diplomáciai képviselő tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot, hogy osztrák oldalról minden készen áll arra, hogy Károly hétfő reggel, április 4-én elhagyhassa Szombathelyt.⁸⁵ Még ugyanazon a napon az osztrák fél a magyar fél rendelkezésére bocsátotta a különjáratú szerelvény végleges grafikonját, amely Károlyt április 5-én, kedden reggelre visszaszállította Svájcba.

Valószínűleg a magyarországi helyzet pozitív alakulása, a magyar közhangulat Habsburg-ellenes beállítottsága, Horthy támogatottságának demonstrációja a magyar parlament többsége részéről és a nagykövetek konferenciájának közbelépése jelentette azokat a Csehszlovákia szövetségesei – Jugoszlávia és Románia – által kedvezően értékelt tényezőket, amelyek Beneš végül a közösen benyújtott ultimátum szövegének visszafogottabbá tételére készítették. Benešnek az ultimátum tervezett szövegével kapcsolatos április 3-i javaslata már csak Károly Magyarországról való távozását követeli egy meghatározott időn belül. Nagyon valószínű tehát, hogy Jugoszlávia – Csehszlovákia első számú szövetségese – végül nem vette a bátorságot, hogy teljes mértékben alávesse magát a csehszlovák érdekeknek, és átlépje az antant által meghatározott keretet, amely szerint Károly Magyarországról való távozása alkotja a követelés tárgyát, a teljesítését bárminemű ultimátumszerű időponthoz való kötése nélkül. A csehszlovák fél azonban még mindig nem adta fel a maximumot követelő verzióját, amelyről a bukaresti csehszlovák küldött április 5-i távirata tanúskodik, melyben közli, hogy Ionescu román miniszterelnök „azt javasolja, hogy a tervezett ultimatív beavatkozásból legyen teljesen kihagyva az uralkodóház, az irreguláris hadsereg és Nyugat-Magyarország kérdése”.⁸⁶

Tehát közvetlenül Habsburg Károly Magyarországról való elutazásának tervezett időpontja előtt a csehszlovák diplomácia vezetője, Edvard Beneš, folytatva demonstratív diplomácia tevékenységét, igyekezett szövetségeseivel megegyezni az említett ultimátum átadásának kérdésében. E szándékát politikai partnereinél végül nem sikerült keresztülvinnie. A legnagyobb elszántságot a magyar kormánynál tett közös beavatkozás ügyében az utolsó pillanatig Jugoszlávia mutatta,⁸⁷ amely viszont elzárkózott Benešnek az időpontra vonatkozó követelése elől, miszerint Károlynak „április 7-én, csütörtökön 6 óráig”⁸⁸ el kell hagynia az országot. Jugoszlávia a követelést taktikátlannak tartotta, és azzal a javaslattal fordult a csehszlovák félhez, hogy a szövegben csak „három napon belül”⁸⁹ meghatározás szerepeljen. Annak ellenére,

hogy Beneš nem volt e javaslattal igazán megelégedve, a közös beavatkozás demonstrációja érdekében nem volt más választása, mint jóváhagyni a jugoszláv javaslatot, ugyanakkor nem felejtett el figyelmeztetni, hogy valójában az eredeti javaslat mellett áll, már csak azért is, mivel Csehszlovákiában „erre az időpontra minden készen áll”.⁹⁰ Azonban még Beneš beleegyezése a jugoszláv fél által tett szövegmódosításba sem jelentette a csehszlovák diplomácia győzelmét, mivel a közösen tett lépések terve – Jugoszlávia miatt – nem valósult meg. Miután Jugoszlávia, római diplomáciai képviselője által – Rómát a jugoszláv fél mindenképp szerette volna bevonni az akcióba – megismerkedett az ottani kormány elutasító álláspontjával, amely szerint az olasz külügyminiszter szavaival élve „már eddig is elég sokat tettünk”,⁹¹ Belgrád elállt a terv megvalósításától. A csehszlovák külügyminiszter viszont a kérdésben az antanttal való együttműködést, ill. a közös jegyzék átadásának antanttól való függővé tételét elutasította, mivel tudatában volt annak, hogy az antanthatalmak nem értenek egyet az ügyben tanúsított kategorikus hozzáállásával. Beneš április 5-én Párizsba küldött táviratában közli: „Az álláspontunk a következő: helyénvalóbbnak tartjuk, ha nagykövetek konferenciájának megköszönjük a gyors állásfoglalást, mivel: 1. az ügy még a mai nap folyamán lezárul; 2. jobb, ha a kisanthant gyakorlatilag saját maga rendezi az ügyet, és nem kéri a szövetségesek aktív közreműködését, mivel azok inkább akadályoznák ténykedésünket, továbbá olyan körök is felbukkanhatnak, amelyek a magyarokat védenék energikusabb beavatkozásunkkal szemben. Emiatt a szövetségesek részéről csak morális támogatást várunk, amely számunkra tökéletesen megfelel.”⁹²

Románia távolmaradása még Jugoszlávia megingása előtt várható volt. Bukarest, Belgrádhoz hasonlóan, végül elutasította, hogy a Beneš által javasolt ultimátumot Olaszország támogatása nélkül adják át.⁹³ Csehszlovákia mindkét szövetségesé végül csak arra volt hajlandó, hogy Károly további Magyarországon maradása esetén tüntetőleg visszahívja budapesti diplomáciai képviselőit.⁹⁴ Benešnek nem sikerült maga mellé állítania Romániát még az április 4-én küldött táviratot követően sem, amelyben ez állt: „Tudassák Ionescuval, hogy készen állunk az egész ügyet még külföldön is a végsőkéig kihasználni; azt belföldön a hadsereg konszolidációjára használjuk, amely kiváló állapotban van, tudniillik meg vagyunk róla győződve, hogy Magyarország intervenciójára sor kerül. Ebben az esetben hadseregünk Budapest és Szombathely felé venné az irány.”⁹⁵ E hihetetlenül hangzó üzenet a csehszlovák külügyminiszter részéről csak valamiféle diplomáciai csel lehetett, amellyel Romániát szerette volna megnyerni azon terve számára, hogy a magyar kormánynál „teljes felállásban” léphessenek közbe. Nagyon kicsi ugyanis annak a valószínűsége, hogy ezt Beneš komolyan gondolta volna, vagy hogy abban a pillanatban ténylegesen Magyarország katonai intervenciójával számolt volna. Románia, amely a kisanthant jövődöbéli három országa közül hivatalosan a legvisszafogottabb álláspontot képviselte Magyarországgal szemben, az utolsó pillanatig igyekezett „Horthy korrekt magatartására”⁹⁶ hivatkozva a magyar kormányhoz valamelyest előzékenyebben viszonyulni. Ionescu az exkirály további Magyarországon való maradása esetére tervezett közös lépésekkel kapcsolatos április 5-i javaslatában ugyan egy közösen tett, Károly magyarországi tartózkodása ellen tüntető budapesti közbélepésről beszélt,⁹⁷ nem ejtett viszont szót ultimatív követelésekről, sőt úgy fogalmazott, hogy „amennyiben ő maga – értsd Horthy – szeretné Károlyt eltávolítani, úgy határozza

meg annak határidejét”.⁹⁸ Emellett a román miniszterelnök a Magyarországgal szomszédos államok képviselői közül elsőként – bár kicsit megkésve, hiszen az ügy aktualitását veszítette egyrészt abból a szempontból, hogy az excsászár Magyarországról való elszállításának technikai feltételei is rendeződtek, másrészt hogy az ügyet Magyarországon belül sikerült elintézni – ajánlotta fel segítségét Károly Magyarországról való eltávolítása ügyében. Magyarország ellentétes álláspontja esetre azonban Ionescu csak a budapesti diplomáciai képviselők visszahívására tett javaslatot. Ionescu az ügy megoldására tett javaslatát azzal indokolta, hogy ezáltal „elkerülhető lenne a magyar kormány megalázása”,⁹⁹ és emellett „azon jog tiszteletben tartása”¹⁰⁰ is megvalósulna, amely az utódállamok számára „a győzelmet jelentette”.¹⁰¹

A cseh külügyminiszter diplomáciai ténykedése közben, amely a „kisantant” ultimátumának átadására irányult, az ügy Károly Magyarországról való távozása körül megoldódott. Április 5-én délután a magyar miniszterelnök a nemzetgyűlésnek bejelentette, hogy Habsburg Károly tíz óra harminc perckor elhagyta Szombathelyt,¹⁰² mire a magyar külügyminiszter tájékoztatta a budapesti csehszlovák küldöttet, hogy az exkirályt szállító vonat dél körül elhagyta az országot.¹⁰³ Ezt követően a csehszlovák küldöttség vezetője tudatta Benešsel, hogy az „ultimátum átadása tárgytalanná vált”.¹⁰⁴

Beneš terve, hogy Csehszlovákia addigi szövetségeseit a kisantant jövőbeni formáján belüli együttműködéssel kapcsolatos elképzelései szerint kovácsolja egybe egy, az antant részvétele nélkül Magyarország ellen irányuló lépések megtételének céljából, sikertelennek bizonyult. Mindemellett a legközelebbi politikai szövetségesek távolmaradása és azon tény ellenére, hogy Károly már Svájcban tartózkodott, Beneš egyoldalú lépésre szánta el magát: Csehszlovákia nevében ultimátumot intéz a magyar kormányhoz. Ennek ellenére, hogy a csehszlovák küldött – teljesen érthető módon – a kialakult helyzet alapján az ultimatív jegyzék átadásának tárgytalanságára következtetett, és egyúttal figyelmeztetett annak korábbi átadásának elmaradására, amely „az angol és francia küldöttek”¹⁰⁵ javaslatára történt, április 6-án Beneš-től határozott utasítást kapott: „Utólagosan tudassa Gratzcal az ultimátum három nappal korábbi keltezésű szövegét, és mondja meg neki, hogy bár Károly már elment, tudomására hozzuk a csehszlovák kormány döntését”.¹⁰⁶ A csehszlovák külügyminiszter azonban még mindig bízott a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia együttműködésében, mivel a továbbiakban közölte, hogy „ha erre lehetőség nyílik, a szerb–horvát–szlovén és a román küldöttek csatlakozzanak”,¹⁰⁷ de kategorikusan hozzátette, hogy „amennyiben ez nem így van, a lépést tegye meg egyedül”.¹⁰⁸ Így április 6-án, szerdán este, amikor Károly nemhogy nem tartózkodott Magyarországon, hanem körülbelül egy órája már az átmeneti emigrációját biztosító ország területén volt, sor került az ultimatív jegyzék átadására. A csehszlovák küldött tudósítása szerint a jugoszláv és román küldöttek olyan értelemben nyilatkoztak, hogy kormányaiktól nem kaptak utasítást a közös fellépésre, továbbá hogy „az addigi lépéseket elégségesnek tartják, és végre szeretnék tiszteletben tartani a nagyhatalmak képviselői által kinyilvánított véleményt, miszerint az egész ügyet elintéztnek lehet tekinteni”,¹⁰⁹ és a jegyzék átadásához nem csatlakoztak.¹¹⁰ A csehszlovák diplomácia vezetője tehát a magyar külügyminiszternél csak Csehszlovákia nevében tiltakozott. Gratz külügyminiszter biztosította a csehszlovák küldöttet, hogy Károly

megérkezése nemcsak az ország vezető politikusait, hanem a nyilvánosságot is „nagyértékben és kellemetlenül lepte meg”.¹¹¹ A magyar külügyminiszter viszont még ugyanaznap táviratban utasította a prágai magyar küldöttet, hogy az tudassa Benešsel, hogy a magyar felet mennyire kellemetlenül érintette „Beneš barátságatlan és agresszív hangvétele az excsászár váratlan Magyarországra érkezése körüli ügy során”.¹¹² Az ultimatív jegyzék higgadtan nem mondható átvételéről tanúskodik a távirat további része, amelyben Gratz tudatja: „Beneš ténykedése mélységes felháborodással tölt el, hiszen Beneš tudhatta, hogy a magyar kormány az uralkodóház visszatérését kizáró politikát folytat, amelyről Bruckban gróf Teleki is tájékoztatta.”¹¹³ Gratz, megragadva az alkalmat, felkérte a prágai magyar diplomáciai képviselőt, hogy hívja fel a figyelmet Románia magatartására, amely annak ellenére, hogy ugyanazt a politikai irányvonalat képviseli, e kényes kérdésben nem ragadtatta magát olyan reakciók kinyilvánítására, amilyeneket a csehszlovák diplomácia esetében tapasztalni lehetett.¹¹⁴ Románia állásfoglalását Károly restaurációs kísérletével kapcsolatban Gratz a magyar külképviseleteknek küldött táviratában is kiemelte, amelyben a román kormány hozzáállását a prágai és belgrádi kormány hozzáállásával összehasonlítva¹¹⁵ „visszafogottabbnak és taktikusabbnak”¹¹⁶ nevezte, majd a bukaresti magyar küldöttet meghatalmazta, hogy a magyar kormány ezen értékelését a román kormány hozzáállásával kapcsolatban hozza az ottani „hivatalos körök” tudomására.¹¹⁷

A sors iróniájaként a következő napon, április 7-én csütörtökön a budapesti román küldött utasítást kapott kormányától, hogy a csehszlovák és jugoszláv küldötettel közösen adják át az ultimátumot.¹¹⁸ Ha azonban figyelembe vesszük a román fél hivatalos álláspontját a Károly húsvéti Magyarországra érkezése körüli események során, Románia e döntése inkább valamiféle célirányos politikai lépésnek, illetve a csehszlovák fél irányába tett gesztusnak tűnik, amellyel szerette volna Csehszlovákiát, legalábbis látszólag, lojalitásáról és kollegialitásáról biztosítani, mivel a két ország abban az időben hasonló szövetségi szerződés megkötését mérlegelte, mint amilyen Csehszlovákiát és Jugoszláviát kötötte össze. Érdekes módon a román álláspontban tapasztalható elmozdulásra a csehszlovák fél már egyetlen táviratban sem reflektált. Károly restaurációs kísérlete körüli ügyet a csehszlovák külügyminisztérium egy körtávirattal zárta le, amelyben köszönetet mondott Csehszlovákia budapesti, belgrádi és bukaresti diplomáciai képviselőinek a „Habsburg Károly elleni tevékenység idején pontosan és higgadtan végzett szolgálataikért”.¹¹⁹

Habsburg Károly első restaurációs kísérlete, amellyel megpróbálta saját és a magyarországi királykérdés sorsát saját kezébe venni, nem kis árnyékot vetett az új, pontosabban az újonnan épülő csehszlovák–magyar bilaterális kapcsolatokra. Ezen a téren viszont csakis Károly kísérlete tehető felelőssé – a magyar kormányerők, figyelembe véve az ügy kapcsán kinyilvánított hivatalos álláspontjukat, semmiképp. Hiszen azok az események lelegejétől kezdve, a csehszlovák diplomácia tevékenységétől függetlenül azon dolgoztak – teljes mértékben tudatosítva a restaurációs kísérlet összes lehetséges következményét a magyar állam stabilizációja szempontjából –, hogy az exkirályt a lehető leggyorsabban eltávolítsák Magyarország területéről, függetlenül attól a tényről is, hogy a csehszlovák külpolitika első alkalommal akkor reagált a kialakult helyzetre, amikor a magyar kormány szóban forgó tevékenysége az antant képviselőinek közreműködésével már teljes gőzzel folyt.¹²⁰

Károly első restaurációs kísérlete és a csehszlovák fél által a *via facti* megtörtént eseményekkel kapcsolatos diplomáciai offenzíva során használt kategorikus hangvétel a csehszlovák–magyar bilaterális kapcsolatoknak közvetlenül nem ártott, amelyről a háttérben folyó megbeszélések rövid időn belüli újjáélesztése tanúskodott, illetve a bilaterális tárgyalások folytatásának előkészítése, melyeket immár az egyik tárgyaló fél országának területén, Csehszlovákiában, Mariánské Lázněban tartottak meg.¹²¹ Azt a mélyen gyökerező, egymás iránti kölcsönös ellenérzést, amely a két állam társadalmában a háború utáni közép-európai kontextuson belül megalkulásuk kezdete óta élt, a húsvéti események nem csökkentették, hanem sajnos csak megerősíteni tudták. És akkor még az utódállamok előtt állt a versailles-i rendszer nagy próbája, amely nyílt katonai konfliktus kitörésével is fenyegetett: Károly második restaurációs kísérlete.

Jegyzetek

61. AMZV, Telegramy došlé, 3801-4000 sz. táviratok, a budapesti csehszlovák április 1-jén küldött 3818. távirata vagy AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 97. sz., vö.: *Az 1920. Évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés Naplója*. IX. Budapest 1921, A nemzetgyűlés 171. ülése 1921. április hó 1-jén, 147–152. p. vagy *Budapesti Hírlap*, 49, 70. sz. (1921. április 2.) 1–2. p. (*A nemzetgyűlés a király ittlétéről.*)
62. Uo.
63. Uo.
64. Uo.
65. AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 100. sz.
66. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 3801-4000. sz. táviratok, Beneš április 1-jén kelt, 5099. sz. távirata a budapesti csehszlovák képviseletnek vagy AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 98. sz.
67. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a budapesti csehszlovák küldött április 2-án kelt, 3825. sz. távirata vagy AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 101. sz. vagy Ujváry 1946, 307. p. (Kánya külügyminisztériumi főtítkárr 1921. április 2-án kelt, 44. sz. távirata Tahy prágai magyar diplomáciai képviselő számára.)
68. Uo.
69. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš 1921 április 1-jei, 5100. sz. távirata a belgrádi csehszlovák küldöttnék
70. Uo.
71. Ujváry 1946, 309–310. p. (Masirevich, bécsi magyar követségi ügyvivő 1921. április 2-i, 125. sz. körtávirata Gratz magyar külügyminiszternek.) A távirat közli: „...the Federal Council’s decision concerning the temporary reception of King Charles still holds good. Nevertheless, the King cannot remain in the Canton de Vaud, and therefore not at Prangins either, and furthermore Zürich, Beme, Bâle and other territories near the frontier are prohibited as well.”
72. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a belgrádi csehszlovák küldött április 2-i, 3817. sz. távirata.
73. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a belgrádi csehszlovák küldött április 2-i, 3824. sz. távirata.
74. Uo.
75. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a bukaresti csehszlovák küldött március 31-i, 3801. sz. távirata. A budapesti román diplomáciai képviselő visszahívásának veszélyével kapcsolatban lásd még: AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 95.

- sz.; a jelentésben egyebek mellett, közlik, hogy a budapesti román diplomáciai képviselő „parancsot kapott, miszerint, ha Károlyt visszaültetik a trónra, a személyzettel együtt azonnal hagyja el Budapestet”.
76. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a bukaresti csehszlovák küldött április 2-i, 3818. sz. távirata.
77. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a bukaresti csehszlovák küldött április 2-i, 3820. sz. távirata.
78. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a belgrádi csehszlovák küldött április 2-i, 3821. sz. távirata.
79. *Diplomatické dokumenty týkající se pokusů o znovunastolení Habsburků na trůn maďarský. Srpen 1919 – listopad 1921.* Praha, 1922, 39. p. (ez a forrás csak a szöveg első részét tartalmazza; leginkább a francia szöveggel egyezik, lásd Ujváry 1946, lásd lentebb). Lásd még: AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 99. sz.; a forrás a Csehszlovák Távirati Iroda által kiadott, kisebb fogalmazásbeli változtatásokkal kiadott szöveget közli (itt is csak a szöveg első részét) vagy lásd még: Ujváry 1946, 317. p. (az antant-hatalmak képviselői, Fouchet [Franciaország], Mr. Hohler [Nagy-Britannia] és gróf Vinci [Olaszország] által a magyar külügyminiszternek Teleki grófnak 1921 április 3-án átadott jegyzéke).
80. A jegyzék második része az Ujváry 1946, uo. által közölt francia szövegének szabad fordítása. Az egész szöveg francia eredetiben, ahogy azt a Ujváry 1946 közli: „Les événements dont la Hongrie est le théâtre mettent les Principales Puissances alliées dans l' obligation de rapeller au Gouvernement et au peuple hongrois les termes de la déclaration du 2 février 1920. Fidèles aux principes énoncés dans cette déclaration, les Alliés ont le devoir de répéter que la restauration d' un Habsbourg mettrait en péril les bases mêmes de la paix et qu' il ne pourrait être ni reconnu par eux ni toléré. – Les Puissances alliées comptent que le Gouvernement hongrois, conscient de la gravité de la situation que créerait le retour sur le trône de la Hongrie de l' ancien souverain, prendra des mesures efficaces pour enrayer une tentative dont le succès, même momentané, ne pourrait entraîner pour la Hongrie que de désastreuses conséquences.” (A szövegben az 1920. február 4-i dátum helyett tévedésből 1920. február 2-i dátum szerepel.)
81. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš 5124. sz. távirata a budapesti csehszlovák küldöttnek, vagy: AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 103. sz.
82. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš április 3-i, 5130. sz. távirata a budapesti csehszlovák küldöttnek, amelyben közli: „Nincs semmilyen kifogásunk az ellen, hogy Károlyt ideiglenesen Svájcba szállítsák”; vagy AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 104. sz.
83. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš április 3-i, 5131, 5132 és 5133 sz. táviratai a római, bukaresti és belgrádi diplomáciai képviselőknek.
84. Uo.
85. Ujváry 1946, 316–317. p. (Gratz külügyminiszter 1921. április 3-i, 116. sz. körtávirata Masirevich bécsi magyar követség ügyvivőnek).
86. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; A bukaresti csehszlovák diplomáciai képviselő április 5-i, 3850. sz. távirata.
87. Még április 4-én a párizsi csehszlovák küldött közölte a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság ottani diplomáciai képviselőjével, hogy „a nagykövetek konferenciájának jegyzékét nem tartja elég energikusnak, és úgy a konferenciától, mint a francia kormánytól azt kéri, közöljék, milyen katonai intézkedéseket hajlandóak megtenni”.
88. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš 5124. sz. távirata budapesti csehszlovák küldöttnek, vagy: AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 103. sz.

89. AMZV, Telegramy došlé 1921, uo.; a belgrádi csehszlovák küldött április 4-i, 3835. sz. távirata.
90. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5152 sz. táviratok; Beneš 5152. sz. április 4-én este küldött távirata a belgrádi csehszlovák küldöttek.
91. AMZV, Telegramy došlé, 5801-4000 sz. táviratok; a belgrádi csehszlovák küldöttség április 5-i, 3846. sz. távirata.
92. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5101-5200 sz. táviratok; Beneš 5157. sz., április 5-én délután 3 órakor küldött távirata a párizsi csehszlovák küldöttek.
93. AMZV, Telegramy došlé, ugyanott; a bukaresti csehszlovák küldöttség szintén figyelmeztetett, hogy „Ionescu szeretné Olaszországot a közös akción belül tudni”.
94. AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 102. sz., az április 3-án kelt üzenetben a budapesti csehszlovák küldött tájékoztatja Prágát a román és a jugoszláv kormányok külképviseleteiknek szóló utasításáról, miszerint Károly Magyarországon való maradása esetén hagyják el Budapestet.
95. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš 5151. sz., április 4-én este küldött távirata a bukaresti csehszlovák küldöttek.
96. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a bukaresti csehszlovák küldött 3849. sz. április 5-i távirata arról, hogy Ionescu szerint milyen lépések szükségesek Magyarországgal szemben Károly távozását illetően (a távirat elküldésének időpontjában, délután két órakor, azonban Károly már kb. két órája Magyarország határain kívül tartózkodott).
97. Ionescu ugyanakkor a „közösen” szó alatt továbbra is Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Olaszország közös fellépését értette (uo.).
98. Uo.
99. Uo.
100. Uo.
101. Uo.
102. Uo. 128. Uo. 129. Uo. 130. Uo. 131. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801-4000 sz. táviratok; a budapesti csehszlovák küldött április 5-i, 3845 sz. távirata, vagy: AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 110. sz. Teleki parlamenti beszédével kapcsolatban lásd: *Az 1920. Évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés Naplója*. IX. Budapest, 1921, A nemzetgyűlés 172. ülése 1921. április hó 5-én, 154–157. p., illetve 154–155. p. vagy lásd még: *Budapesti Hírlap*, 49, 72. sz. (1921. április 6.) 2. p. (*A miniszterelnök jelentése a király elutazásáról – A nemzetgyűlés ülése.*)
103. AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 111. sz.
104. Uo.
105. AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 110. sz.
106. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001-5200 sz. táviratok; Beneš 5162. sz., április 5-én este küldött távirata a bukaresti csehszlovák küldöttek.
107. Uo.
108. Uo.
109. AMZV, Politické zprávy Budapešť 1921, 113. sz.
110. Uo.
111. Uo.
112. Szabadon fordítva Ujváry 1946 alapján, 325. p. No. 316 (Gratz magyar külügyminiszter 1921. április 6-i, 45. sz. körtávirata a prágai magyar diplomáciai képviselőnek).
113. Szabad fordítás, uo.
114. Uo.
115. Uo.
116. Ujváry 1946, 333–334. p. (Gratz külügyminiszter 1921. április 8-i körtávirata a magyar külképviseleti szerveknek.) A román hozzáállásáról szóló tájékoztatás kapcsán hangsúlyozva van: „For your own information...”

117. Ujváry 1946, 334. p. (Gratz külügyminiszter 1921. április 8-i, 43. sz. körtávirata a magyar kormány bukaresti külképviselőjének.)
118. AMZV, uo. A táviratban azonban az ultimátum közös átadására vonatkozó román kormányutasítás átvételének időpontja hibásan szerepel. A csehszlovák küldött április 7-i táviratában „tegnap délután”, azaz április 6. délutánja szerepel. A tényleges időpont alapján a távirat szövegében „ma délután”-nak kellett volna szerepelni.
119. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201-5400 sz. táviratok.
120. Lásd Ujváry 1946, 288. p. (Kánya külügyminisztériumi főtitkár 1921. március 30-án kelt 8. sz. körtávirata Szombathelyre a nyugat-magyarországi főbiztos Sigray gróf számára, ill. Szombathelyen tartózkodó Teleki miniszterelnöknek szóló távirat.) A távirat arról tanúskodik, hogy a magyar kormány a Károly körüli ügy lelegejétől Károly Magyarországról való eltávolításán dolgozott. Lásd a távirat szövegét, ahol egyebek mellett ez áll: „The Spanish Minister informed me that to his telegr. already referred to – concerning the permit for King Charles to take up his residence in Spain – he had received the following reply from his Government: Le Gouvernement étudie la question.”
121. Vö. Tóth Endre: Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Mariánské Lázně. I-II. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2002. 3. sz. 3–28. p., valamint 2003. 1. sz. 49–64. p.

(Cseh eredetiből fordította Bondor Sándor)

ENDRE TÓTH

THE FIRST RESTORATION EFFORTS OF THE CZECHOSLOVAK DIPLOMACY AND CHARLES HABSBERG IN HUNGARY (26TH MARCH 1921 – 5TH APRIL) (2. PART)

The study's topic is the most significant event of Hungary's history between the two World Wars that had important effect not only on Czechoslovak-Hungarian relations of the period, but it had become also one of the most important international-political events of the first part of 1921. The mentioned event was the first restoration effort of the last Austrian emperor and the Hungarian king Charles Habsburg the IV. The goal of the study is to reconstruct the event's circumstances mainly from the view of Czechoslovak-Hungarian relations, and/or to discuss the events about the arrival of the ex-king to Hungary in time order, mainly from the aspect of this adventurous step of Charles Habsburg and the activities and roles of the Czechoslovak diplomacy.

Post-war coexistence of Czechoslovakia and Hungary after the disintegration of the Austria-Hungary Monarchy, as it is well-known, was not characterised by mutual friendliness. After the creation of the independent Czechoslovakia and Hungary, the issue of determining borders, that is the territory issue became obviously the most important problem of the conflicts between the two neighbouring countries. At the same time, as another serious problem, the form of government of Hungary appeared between the problems.

The rather weak Czechoslovak-Hungarian political relations established on the turn of years 1920 and 1921, of which first positive results were the bilateral Czechoslovak-Hungarian discussions on governmental level in the Southern Austria, Bruck an der Leith, were very soon interrupted by an event that effected not only the bilateral relations of both countries: restoration efforts of Charles Habsburg.

Charles' unexpected arrival to Hungary on 31st March on Thursday and on 1st April on Friday was the topic of the Czechoslovak parliament's meeting. Beneš answering to interpellating representatives in connection with

Czechoslovak-Hungarian discussions, called the arisen situation, in connection with Hungary's credit and international position, a serious stroke.

Czechoslovakia's determined anti-Habsburg standpoint did not ease even after the extraordinary meeting of the Hungarian National Council on 1st April, during which the body unanimously positioned to anti-Habsburg standpoint. The Czechoslovak Foreign Minister tried to give an ultimatum together with the Yugoslav and Roman party to the Hungarian government, of which goal was to demonstrate mutual activity.

Meanwhile the diplomatic activities of the Czech Foreign Minister, that was directed on the handing over of the „kisantant“ ultimatum, the case of Charles' departure from Hungary was solved. On 5th April the train departed Hungary with the ex-king. Consequently the leader of the Czechoslovak delegation informed Beneš that the „handing over of the ultimate became void“.

Gazdasági szervezetépítés és érdekvédelem

A csehszlovákiai magyarság két világháború közötti gazdasági szervezetei*

(2. rész)

ISTVÁN GAUCSÍK

SETTING ECONOMIC ORGANISATIONS AND PROTECTION OF INTERESTS

ECONOMIC ORGANISATIONS OF HUNGARIANS LIVING IN CZECHOSLOVAKIA

BETWEEN THE TWO WORLD WARS (2. PART)

94(437)“1918/1938”:338.2

338.2(437)(=511.141)“1918/1938“

Economics, legal gaps, economic self-organisations, protection of minority economy interests, economic associations, co-operatives, trade companies,

---

A csehszlovákiai magyar gazdasági érdekvédelem területei és szervezetei

A többség konszolidáló hajlamával, a nemzetállam-építő adminisztratív, gazdasági és kulturális inkorporációval szemben a kisebbség az öndefiníció és az öngazgatás jegyében viszonylag teljes (teljességre törekvő) etnikai alapú társadalmi struktúrát (politikai vezetés, hivatalnoki, vállalkozói réteg, szervezett parasztság és munkás-ság) próbált meg létrehozni. A szlovákiai magyarság első kisebbségtörténeti korszakában a társadalmi kapcsolatok és cselekvések újradefiniálásának szükségességével, az önszerveződés dilemmáival és az intézményépítés nehézségeivel szembe-sült. A politikai elit „felülről” tett kísérleteket a kisebbségi társadalom megszerve-zésére. A politikum befolyásolási szféráján kívül álló kezdeményezésekkel való ta-lálkozása feszültségeket generálhatott és belső törésvonalakat teremthetett (Kán-tor 2000, 223, 227–229).

A közösségi (kényszer- vagy vállalt) szolidaritást egyik részről a kulturális hagyomá-ny és az érzelmi beállítottság próbálta megalapozni, másik részről az érdekek összekapcsolása és érvényesítése, azaz a racionális lépések sorozatai. Ez utóbbi-ak tehették lehetővé a „kisebbségi szervezeteken” belül az egyének személyes részvételét, és érdekeik képviselésében, védelmében, önkéntes egyesülésüket. A szükségletek kielégítésére és nyereségre törekvő egyéni cselekvések tehát gazda-

---

* A tanulmány a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériumának Határon Túli Magyarok Fő-osztálya és a Márton Áron Szakkolégium 2004. évi ösztöndíjával készült. Rövidített és átdol-gozott változata megjelent a *Korall* című folyóirat 2004. 18. számában *A csehszlovákiai ma-gyarság gazdasági szervezetei (1918–1938). Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartár-sulatok* címmel (48–64. p.)

sági közösségeket is létrehozhattak, amelyek a kultúratámogatás, segélyezés, karitatív tevékenység felé való elmozdulással, saját vállalkozásukat eszköznek tekintve gazdálkodó csoportokká válhattak (Weber 1992, 36–38, 42–43).

Általában véve a gazdasági alrendszer³³ és a kisebbségi társadalom közötti szoros kapcsolatot a kulturális értékek (is) alapvetően meghatározták. A gazdasági szerveződések céljait és stratégiáit alakították, nyereségorientált (pénzintézeti részvénytársaságok, ipari és mezőgazdasági vállalkozások) és közösségi motiváltságúakat (a belső demokratizmusra épülő szövetkezetek, amelyek egyenlőségre törekvő, filantróp jegyekkel is rendelkező, emellett „haszonszerző” tulajdonságú szervezetekként működtek) befolyásoltak. Önérdék és erkölcsiség nem szükségszerűen kerültek egymással ellentétbe, hanem párosulhattak és kiegészíthették egymást.

Az alábbiakban a szervezet fogalmát „a racionális munkamegosztásból fakadó kötelek” (Vámosi 2002, 118) értelemben használom, tehát a gazdasági egyesületek, társulások államilag kötött rendszerben kaptak helyet, amelyek csoportokra tagolódtak, társadalmi és nemzetközi erőtérben, meghatározott társadalompolitikai, gazdasági és kulturális környezetben mozogtak (Vámosi 2002, 110).³⁴

Ha a weberi szervezetfelosztást³⁵ kivetítjük a magyarságra, akkor néhány szignifikáns jegyet meg tudunk különböztetni. A „gazdasági vonatkozású” oktatásügyi, közművelődési, kulturális szervezetek gazdaságon kívüli szervezeti cselekvései mozaikszerűek voltak, hiszen maga a kulturális keretrendszer³⁶ is csak töredékesen tudott kiépülni. A magyarság képviselője teljes mértékben hiányzott a „gazdaságszabályozás” felsőbb struktúráiból, tehát azokból az állami intézményekből (kormány, minisztériumok), amelyek a gazdaságpolitikát irányították, meghatározták. Az alsóbb struktúrákban már nagyobb lehetősége adódott a részvételre, közvetve egyes csoportokon keresztül nyomást is gyakorolhatott, véleményt formálhatott (szakszervezetek, kamarák, iparos és kereskedelmi szövetségek, szövetkezeti központok).

A korszak kisebbségi magyar gazdasági szerveződései közül a szakmai vezetőségekkel (funkcionálisakkal), az egy-egy gazdasági területre koncentráló csoportjával³⁷ (megyei-regionális gazdasági egyesületek, szövetkezeti típusok, ipartársulatok) foglalkozom.³⁸ Ezekre, elsősorban a gazdasági egyesületekre, a politikai pártok erőteljes intézményépítő aktivitásai hatottak. Dolgozatom tárgyát terjedelmi okoknál fogva csak erre a problémakörre szűkítem le.

Szakmai vezetőségű szervezetek

A gazdaszervezkedés színterei: a megyei-regionális gazdasági egyesületek³⁹

Az 1918 előttről áthagyományozódott szervezetek közül a gazdaközöniséget megszervező (azonban a parasztság túlnyomó többségét kereteiken kívül hagyó) gazdasági egyesületek a volt felső-magyarországi vármegyékben is létrejöttek. A dualizmus idején az agrárügyek második lépcsőjét alkotó egyesületek mezőgazdasági és állattenyésztési feladatokat vállaltak fel, erőteljesen bekapcsolódtak az agrármozgalomba, és helyi szinten jelentős közéleti súllyal rendelkeztek.

Céljaik között a gazdasági infrastruktúra (legelők, árucarnokok karbantartása; gépállomások, szövetkezetek alapítása) fejlesztése, a termelési ágazatok támogatása (állattenyésztés, fajnemesítés; szőlészet, kertészet, gyümölcsstermesztés) és

a szakképzés előmozdítása (előadások, tanfolyamok, a legújabb módszerek és technikák bemutatása, a géphasználat és a háziipar segítése) egyaránt szerepelt. Szakmai munkájukkal a megye gazdasági életét is feltérképezték, a tagságot kedvezményekkel motiválták. Sokrétű propagandával és információterjesztéssel (kiállítások, vásárok, vándorgyűlések, versenyek) is foglalkoztak, amelyekkel a kormányzati intézmények és a megyék vezetőségét célozták meg. Hatékonyabb érdekképviseleti szervekké való fejlődésüket a szakigazgatásban betöltött szerény pozíciójuk, törvényileg szabályozatlan jogköreik és kedvezőtlen pénzügyi helyzetük akadályozta (Pataky 1970, 81–83).⁴⁰

Szlovákiában látszatra csak az 1920-ban elfogadott közigazgatási törvény vetítette előre a gazdasági egyesületek sorsát. A magyar megyék maradványai még négyéves átmeneti időszakra fennmaradtak (mivel a törvény végrehajtási rendelkezése késett), de a nagyzsupa-szervezet⁴¹ 1923. január 1-jétől történt bevezetése az egyesületek jogi megszűnését vonta maga után. A megyei előljáróság gazdasági-gazdálkodási és igazgatási jogosítványai között ugyan szerepelt a lakosság érdekeinek ilyen jellegű védelme (intézmények, üzemek létrehozása a 31. § szerint), azonban a gazdasági egyesületekre vonatkozó jogi keretet nem vették át, és nem is újíították fel, mivel az állami közigazgatási központosítás és ellenőrzés, valamint a nagyobb területi-tartományi egységek kialakítása a regionális kezdeményezéseket gyengítette (*Sbířka...* 1920, 291–306).⁴² Gazdasági és erdészeti egyesületek (hospodárske a lesnícke jednoty) alakultak, amelyekben azonban – jelenlegi ismereteim szerint – a magyarság nem tudott pozíciókat szerezni.⁴³

A régi magyar gazdasági egyesületek megszűnésének-megszüntetésének fő oka azonban politikai motívumokra vezethető vissza. A pozsonyi minisztérium számára, amely a szlovák gazdasági érdekek monopolizálására törekedett, és a szlovák tőke számára kedvező környezetet akart biztosítani, ezek a szervezetek megbízhatatlannak tűntek, hiszen tisztviselőkarától és tagságától nem várhatott lojalitást.

Az ellenzéki magyar politika a kezdetektől az önvédelmi tevékenység szerves részének tekintette a gazdasági egyesületek szervezeti rendszerének az átmentését és így a helyi szintű gazdasági érdekvédelem megszilárdítását. Szilassy Béla⁴⁴ egyik beszédében a kiscgazda társadalom megszervezésének két útját jelölte meg: a pártkeretek (természetesen az Országos Magyar Kiscgazda-, Földműves-, és Kisiparos Pártról van szó) kialakítását, amelyet külső, politikai támadás hívott életre, és a gazdasági egyesületek átszervezését, amelyeket belső, gazdaságpolitikai intézkedések (kényszerszolgáltatások, rekvirálások, hatósági beavatkozások stb.) váltottak ki. Az egyesületek jogellenes feloszlata áttekinthetetlen minisztériumi és hivatali döntések között zajlott. A keletkezett úrt a kiscgazda-koncepció vagy a régiek visszaállítással akarta betölteni, vagy ha ez nem lett volna lehetséges (hiszen a szlovákiai politikai kurzus éppen a gyülekezési jogot szűkítette⁴⁵), akkor a politikai szerveződések vállalták volna fel ezt a feladatot (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 31. 7–8. p.).⁴⁶

A Teljhatalmú Minisztériumnak a Gömör-Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület⁴⁷ elleni feloszlató intézkedései a magyar gazdasági érdekvédelem bázisának a megszüntetését és a vele egybekapcsolódó kiscgazdapárti politikai képviselő és Szentlivány József⁴⁸ pártépítő tevékenységének felszámolását kívánta elérni. Az 1921. október 31-én kelt rendelet államellenes tevékenységre hivatkozva (bizonyító érvek nélkül) tiltotta be az egyesületet és fiókszervezeteit.⁴⁹ Az egyesület tisztikara a prá-

gai legfelsőbb bírósághoz fordult panasszal. Az 1922. szeptember 6-i bírósági döntés a minisztériumi lépéseket törvénytelennek minősítette (*Prágai Magyar Hírlap*, 1922. szeptember 7. 4. p.).⁵⁰ A céltudatos felszámolási igyekezet gyorsan eltávolította a korábbi formális hiányosságokat. 1922. szeptember 29-én újra feloszlatták az egyesületet, és vagyonát elkobozták. A bírói indoklás ekkor már elfogadta a minisztérium álláspontját, jogszerűnek nyilvánította a feloszlatast, mivel a nyílt politikai szerepvállalást az ország területi integritása elleni támadásnak könyvelte el.⁵¹ Gyakorlatilag azt az ernyőszervezetet szüntették így meg, amely a községi földműves szövetségeket tömörítette.⁵²

A Bars Megyei Gazdasági Egyesület – teljesen alaptalanul – a folytonosság fenntartásában bízott. Kirendeltségként való további működtetése (Nyitra vagy Hont vármegyéhez kapcsolódva) azonban illuzórikussá vált.⁵³ Tevékenységének (részbeni) felújítása 1929-ben új szervezeti keretek között történt. A lévai székhelyű Magyar Gazdák Szövetkezete az Alsó-Garam völgyének gazdarétegére támaszkodott. Léván és Zselizen található raktárai takarmánybeszerzéssel, üzemanyag-eladással, árubeszerzéssel, vetőmagtisztítással és közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak. Szórványos adatok jelzik a kapcsolathálók tudatos megszervezését (a Lévai Első Bank pénzügyi támogatása, a református egyházi háttér).⁵⁴

A két magyar polgári párt egyesítésének időszakában kezdődött el a regionális szinten működő gazdasági egyesületek tervszerű létrehozása. Ennek a jogi-szervezeti keretnek a kialakítására bizonyíthatóan a pártok irányítása és felügyelete alatt került sor. Valószínűsíthető a kiscgazdákra támaszkodó Magyar Nemzeti Párt határozottabb befolyása és a koncepciók kidolgozása, hiszen a szervezőmunkát lebonyolító, sokévi tapasztalattal rendelkező Fodor Jenő⁵⁵ ennek a pártnak a vezetőségében volt. Az egyesületek megnevezése a régi megyei struktúrákra utalt, és így a folytonosságot jelezte.⁵⁶

Először 1935. március 1-jén „politikamentes érdekvédelmi” szervként a Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület kezdte meg működését (*Prágai Magyar Hírlap*, 1935. március 7. 10. p.). A Tornaljai, Feledi, Rozsnyói és Nagyrőcei járás tartozott hozzá, az egyesületi iroda Tornalján volt. Nem véletlen, hogy a politikailag és gazdaságilag egyik legszervezettebb magyarlakta régióban jött létre. Fodor Jenő az alakuló közgyűlésen a következőképpen határozta meg a feladatokat: „Célunk: a nagy gazda-összefogás megteremtése a Sajó és Rima völgyében, mert nem lehet előbbre való és fontosabb feladat, mint a szétszórt és magára hagyatott, de számbelileg legnagyobb kiscgazdatársadalmi osztályt művelni, felépíteni és helyesen vezetni. Gazdaérdek, közös érdek. Ami érdeke a kicsinek, érdeke a nagynak. Tagjainkban növelni fogjuk az osztályöntudatot, de osztályharcot nem hirdetünk, mert tudjuk, hogy a földművesek boldogulásától függ a más társadalmi osztályok boldogulása is” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1935. február 19. 10. p.)⁵⁷. Az egyesület gazdasági érdekvédelmi tevékenységet fejtett ki. A tagság továbbképzését és művelődését tanfolyamok, tanulmányi kirándulások segítségével és szaklap kiadásával próbálta biztosítani. A mezőgazdasági termelés javítására törekedett, és új értékesítési lehetőségeket kívánt teremteni.

A Bódvavölgyi Gazdasági Egyesület 1936. november 8-án tartotta alakuló közgyűlését Nagydán. A találkozózn felszólaló Fodor kiemelte, hogy az egyesületnek az érdekvédelmi tevékenységét azért kellett a gazdákra kiterjesztenie, mert a többi

foglalkozási csoportnak már megvoltak a szerveik (konkrétan a kereskedőket tömörítő kamarákat és a grémiumokat⁵⁸ említette), a Mezőgazdasági Tanács pedig állami szervezatként nem képviselte őket kellőképpen. A nemzetiségi alapú egyesület azzal indokolta, hogy a többnyelvű adminisztráció csak megnehezítette volna a működést (érdekes, hogy az állami, országos szintű betagozódást sem zárta ki). A földműves- és gazdatanfolyamok beindítását ígérte, mivel alig volt magyar mezőgazdasági szakemberképzés. A program részletezésekor kitért a szakfolyóirat⁵⁹ fontosságára, a vetés- és állatkiállításokra, valamint a versenyek szervezésére. Az egyesület elnöke Schell Péter nagyidai birtokos lett.⁶⁰ A Garamvölgyi Gazdasági Egyesület megalakítására 1937. július 4-én került sor Léván. Körzete a Lévai, Zselizi, Párkányi és Ipolysági járásra, illetve a Verebélyi járás Léva vonzáskörzetébe tartozó községeire terjedt ki. Az egyesület elnökévé Taubinger Árpádot választották (*Bars*, 1937. június 27. 1. p.; *Bars*, 1937. július 11. 1–2. p.)⁶¹.

A tájegységi keretekben működő egyesületek egységes irányítását és vezetését az 1938 júliusában Érsekújvárott megalakított Dél-szlovákiai Gazdasági Egyesületek Szövetsége végezte. A gazdasági egyesületek kiépítését alulról, a falu szintjéről kezdték. A következő lépcsőt a járási beosztás jelentette, végül a szövetség látta el a központi feladatokat, és hangolta össze a lokális és regionális kezdeményezéseket. A vezetőség összetétele mintha a nyugat–keleti földrajzi megosztottságot oldotta volna fel. A szövetség elnöke Fodor Jenő, az alelnök (a Csallóközi Gazdasági Egyesület elnöke) Bartal István lett (Fodor 1940, 188, 193).⁶²

Fodor Jenő a szlovákiai magyar gazdasági egyesületek 1935–1938 közötti tevékenységéről készített áttekintésében⁶³ a kisebbségi élet szervezetszervezetének négy „pillérét” különböztette meg: a politikait, a kulturális, az érdekvédelmit és a gazdaságit. A két utóbbit gyengének tartotta, szerinte fejlesztésük megkésett, mivel a politikai és a közművelődési-kulturális önvédelem a csehszlovák kisebbségpolitika miatt elsőbbséget élvezett. Elképzeléseiben az érdekvédelem szorosan összefüggött a gazdasági szervezetszervezettel. Két fogalmat különböztetett meg. Az érdekvédelem (gazdaérdekek képviselője, felvilágosítás és jogsegély) alatt egy hosszan tartó folyamatot értett, amelyet a nagy taglétszám súlya támasztott alá. Az érdekvédelem fogalma a termelő egyén, a gazda boldogulásának anyagi (szociális-vagyoni biztonságteremtés, a gazdálkodás javítása és modernizációja) és szellemi (szakképzés, iskoláztatás) működési terepe. Hosszan kitért a gazdasági szakoktatás helyzetére, buktatóira és a fennálló akadályokra (alacsony tanulólétszám, a szülők rossz anyagi helyzete). Szerinte a tömeges oktatást „alapvető” és „továbbképző” tanfolyamok formájában az egyesületek biztosíthatnák (Fodor 1940, 187–190).⁶⁴

A szövetkezeti mozgalom (szövetkezeti típusok)⁶⁵

A szövetkezeti élet sem bontakozott ki alapok és előzmények nélkül. A magyarországi szövetkezeti struktúra is ismerte a szövetkezet–szövetkezeti központ hálózatát. Az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) és a Hangya egyaránt betöltötte azokat az irányító, szervező és ellenőrző szerepeket, amelyek a szövetkezeti intézmény belső működése során igényként megjelentek.⁶⁶ A hatalomváltás után tehát nem keltett volna meglepetést az új szerkezeti elemként megjelenő Központi Szövetkezet kreálása, ha az nem folyamodik politikai célokat követő mozgalomépítéshez. A magyar ügyviteli nyelvű és magyar tagsággal rendelkező szövetkezeteknek te-

hát meg kellett találniuk a helyüket a formálódó csehszlovák szövetkezeti rendszerben.⁶⁷

Szlovákiában a legnagyobb foglalkozási csoportoknak megfelelően négyfajta szövetkezeti típus alakult ki: a földműves, az iparos, a munkás, az alkalmazotti-polgári. Ezek (kereskedelmi, pénzügyi és termelői) szövetségekbe tömörültek. Fölöttük révíziós és szervezési szövetségek, valamint a bírósági felügyelet állt. A szövetségek konföderációi az államigazgatási-felügyeleti szervekkel (minisztériumok) voltak kapcsolatban. A legnagyobb csoportot a földműves-szövetkezetek alkották, mivel az összes szövetkezet tagságának 80–90%-a tartozott a keretei közé. Egymással párhuzamosan két szervezeti rendszer működött: a fiókjellegű és az önigazgató, de ezek több esetben keveredhettek is. A szövetkezeti formákra egyszerre volt jellemző az egységesülés és a nem szövetkezeti jegyek jelenléte (a szövetkezetek pénzügyi központjai vagy a nagy felvásárló társaságok részvénytársaságokként működtek) (Fabricius – Holec – Pešek – Virsik 1995, 84–87).⁶⁸

Az alábbiakban a szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalmat egyrészt az egyes típusok szerint vizsgálom,⁶⁹ másrészt a szövetkezeti központok problémáját tekintem át. Külön foglalkozom a Hanza tevékenységével, amely a magyar fogyasztási szövetkezetek nagyobbik részét tömörítette.

A hitelszövetkezetek megoszlása mutatta a legjobban, hogy a szlovákiai és kárpátaljai területeken a múltban ez a szövetkezeti fajta eltérő fejlődési utakat járt be, kevésbé differenciálódott, és a hatalomváltás után is lényeges szerkezeti elemként fennmaradt. A cseh–morva–sziléziai területeken a községekben a mezőgazdasági (Raiffeisen-féle⁷⁰), a városokban a polgári-iparos (Schulze-Delitzsch-féle⁷¹) szövetkezetek fejlett struktúrája magas színvonalú szövetkezeti hagyományokra támaszkodott. Ezek a típusok a volt felső-magyarországi területeken teljesen hiányoztak, 1918 előtt nem is tudtak gyökeret verni. A magyar hitelszövetkezetek jelentős számmal (212) voltak képviselve. Az összes szövetkezet 18,2%-a volt magyar, ezzel megelőzte mind a német, mind a rutén kisebbséget, de a szlovákság mögött elmaradt. Pénzügyi pozíciójuk megállapításához és működésük gazdaságosságához azonban még hiányoznak az elemzések.

A mezőgazdasági, ipari és fogyasztási szövetkezeti rendszer a magyar kisebbség tagjai számára is több lehetőséget jelenthetett, hiszen a gazdasági vállalkozások (ha nem hasonlítjuk össze a csehországgal) széles és strukturált formái jöhettek létre. Sok típus vagy teljesen hiányzott, vagy csak minimálisan volt reprezentálva. A szlovákiai mezőgazdasági szövetkezetek 24,3%-os „részesedése” a csehországiak 53,4%-ával szemben jelentős lemaradást jelzett. Az összes mezőgazdasági szövetkezet (beszerzési és eladási, termelő, valamint egyéb kategóriában) közül 12,4% (55) volt magyar, ami a többi kisebbséggel (német, rutén) szemben előnyös volt, de a szlovákok 74,7%-os többségétől nagyon elmaradt. A magyarság mérlegét rontotta, hogy főleg innovatív jellegű (gépszövetkezetek, villamossági szövetkezetek) és egy-egy mezőgazdasági területre szakosodott kategóriát (pl. keményítőgyárak, gyümölcs- és zöldségfeldolgozó, ill. értékesítő szövetkezetek) nem tudott szervezni. Az ipari szövetkezetek típusában is keveset tudott létrehozni (az összes 9,1%-át kitevő 13 vállalkozást).

A fogyasztási szövetkezetek a szlovákiai területeken domináltak (55,8%), Csehországban kisebb arányt tettek ki (10,5%), így Szlovákiában agrárjellegénél fogva a

kisebb községekben is jellemzők voltak. A magyarság – döntően agrárnépességű népcsoportként – éppen ezt az alapformát tudta jobban kiépíteni. 1931-ben az összes szlovákiai és kárpátaljai szövetkezet 24%-a volt magyar (293).⁷² A hitel-, a mezőgazdasági és az ipari szövetkezeti fajtákhoz viszonyítva ez sokkal jobb részesedés volt. Ennek a hálózatnak az alapját a Hanza Szövetkezeti Áruközpont (és néhány társvállalkozása) vetette meg, mivel a magyar fogyasztási szövetkezetek 56,3%-át (165-öt) inkorporálta. A többi azonban vagy szövetkezeti központ nélkül működött, vagy a Központi Szövetkezet revíziós részlegéhez tartozott.

A bérlő- és telepítő, illetve a legelő- és erdőszövetkezetek (részben) az agárreform végrehajtása során keletkeztek. A csoportba tartozó 4 magyar bérlő-telepítő és 3 erdőszövetkezet feltehetően a közigazgatási egységeknek (járás, tartomány) juttatott földeket-erdőket, illetve az állam kezelésében maradtakat bérelhette. A magyar kisebbség az építő- és lakásszövetkezetek szintjén nagyon alulreprezentált volt. Ez azt jelentette, hogy az építkezési lehetőségektől és a részben államilag garantált kölcsönöktől elesett (Rados 1932, 769).⁷³

A szövetkezeti központok és szövetségek kérdése alkotta a kisebbségi magyar szövetkezeti mozgalom legneuralgikusabb pontját. A magyar mezőgazdasági, ipari és hitelszövetkezetek nem rendelkeztek önálló központtal, ami az érdekérvényesítésüket hátráltatta és az állami kedvezményekből való részesedésüket akadályozta. A köztársaság fennállásáig ilyen nem is jött létre. Az önálló hitelszövetkezeti központ hiánya azért volt súlyos, mert az itt összegyűlt tőkét nem tudták felhasználni a fogyasztási szövetkezetekben.⁷⁴

Egyedül a magyar fogyasztási szövetkezetek Hanza-szervezte csoportja alakíthatott központot. Ennek jóváhagyására a monopolhelyzetben lévő Központi Szövetkezet anyagi válsága, üzleti forgalmának visszaesése, áruosztályának felszámolása és az áruellátás megoldatlansága vezette. Halmozott feladatainak (a hitelszövetkezetek pénzügyi műveleteinek lebonyolítása és a fogyasztási szövetkezetek áruval való ellátása) nem tudott problémák nélkül eleget tenni. Az 1925-ben felszámolt üzleti részlegei helyett felvásárló központokat (Zsolna, Kassa, Késmárk, Galánta) alakított ki, de ezek komoly tökehiánnyal küszködtek, egyedül a galántai volt jövedelmező (Fabricius – Holec – Pešek – Virsik 1995, 100; Vavrik 1993, 10). Végül hatáskörének bizonyos decentralizálására kényszerült, és ez találkozott az 1920-tól felmerülő, de már 1923-tól a kisalföldi magyar szövetkezetek vezetői által konkrétan megfogalmazott célkitűzésekkel.

A Hanza Szövetkezeti Áruközpontot 1925. június 18-án 35 magyar szövetkezet és 19 fizikai személy alapította. A Hanza a fogyasztási szövetkezetek államfordulat előtti szervezetére támaszkodva, a tagok és a vezetők gyakorlati tapasztalatait hasznosítva a kisebbségi magyarság legsikeresebb – és mindmáig kellőképpen még nem vizsgált – vállalkozását teremtette meg. Az 1924–1929 közötti gazdasági konjunktúra kedvezően befolyásolta fejlődését. Ez az időszak vetette meg annak az anyagi és technikai bázisnak az alapjait, amelyekre az 1930-as évek második felének vállalkozói tevékenysége, üzleti tevékenységének kiterjesztése és kultúrátámogató, közművelődési aktivitásai épültek.⁷⁵

Szervezeti rendszerét az 1930-ban alapított Hanza Hitelszövetkezet szilárdította meg, amely az áruszövetkezet tőkegyűjtő és kölcsönnyújtó helyeként működött. A tagszövetkezeteknek állandó hitelt biztosított, és így fedezte az elszámoláskor je-

lentkező hiányt. Ezzel elérték a vállalkozás pénzügyi függetlenségét. Ez az alszervezet azonban, amely a fogyasztási szövetkezetek hálózatára épült, nem tölthette be a magyar hitelszövetkezetek központjának a szerepét, hiszen szintén a Központi Szövetkezethez tartozott (Vavrik 1993, 50–53).⁷⁶

Gazdasági érdekeit 1934 folyamán a Központi Szövetkezettel folytatott vitában is meg tudta védeni. A nézeteltérés tárgyát a pénzfeleslegek, óvadékok és az ellenőri költségek csökkentése jelentette (*Hanza Szövetkezeti Újság*, 1935. június 15. 4. p.). A történet előzménye az 1929-es megegyezésük volt, amely során a Hanza kérésére az érsekújvári ellenőrzési székhely a személyzettel együtt Galántára került. A revíziós költségek elszámolásakor a Hanza előnyt kapott, a kiadások kisebbik részét kellett állnia. A Központi Szövetkezet ezt a megállapodást 1934. január 1-jei hatállyal mondta fel, nem utolsó sorban a Centrokooperatív⁷⁷ nyomására, amely a szerződésben az ellenőrzési jog átruházását kifogásolta. A Központi Szövetkezet nehezményezte, hogy a Hanza a költségeket saját számlájára vezette, amelytől így elesett (a galántaiak kívánságát, hogy a költségeket csökkentsék, ezért sem tartotta korrektnek). A Hanza másik követelését, hogy a tőle a pozsonyi központba befolyt tőkékkel rendelkezzen, szintén elutasította, hiszen pénzügyi központként jogosítványaihoz ragaszkodott. Ez a követelés minden bizonnyal a Hanza Hitelszövetkezet pozícióit akarta megszilárdítani, mivel csak a Központi Szövetkezet döntött arról, hogy a pénzfeleslegek vagy a helyi hitelszövetkezetnél, vagy nála maradnak.⁷⁸

A konfliktus végül kompromisszummal zárult (további adatokat nem találtam erre vonatkozóan, de valószínűleg a korábbi helyzet maradt fenn). Ez előkészítette a NUPOD-dal 1935-ben közösen létrehozott Centrum nevű felvásárlási iroda megnyitását, amely az áruközpont üzleti forgalmának növekedését nagyban elősegítette.⁷⁹ Találó volt Ivánfy Géza megállapítása a szövetkezeti forma lényegéről: „A szövetkezet az egymásrataltságuk terén öntudatra ébredt fogyasztók intézménye” (Ivánfy 1932, 140)⁸⁰.

A két világháború közötti kisebbségi magyar szövetkezetek fejlődésének komplex vizsgálata még várat magára. A szövetkezeti mozgalom feltételrendszere, a rá vonatkozó statisztikai adatok, a levéltári iratanyagokban és a publikációkban elrejtett információk teljes mértékben feltérképezetlenek. Gazdálkodásuk milyensége (mennyire voltak nyereségesek vagy veszteségesek), tőkeviszonyaik alakulása és a régiókban játszott társadalmi, kulturális szerepük sem képezték kutatások tárgyát. A legjelentősebb szövetkezeti vezetők (Nagy Ferenc, Kuthy Géza, Várady Béla stb.) pályaképeiről, koncepcióiról pedig alig tudunk valamit.

*Kisipar és kiskereskedelem – az ipartársulatok*⁸¹

Az iparosokat és kereskedőket tömörítő ipartársulatok (amelyeket az újabb szlovákiai magyar történeti kutatások teljesen elfelejtettek) a fentiekben bemutatott szervezeti formákhoz hasonlóan az államfordulat előtti alapokra támaszkodtak.⁸² Csehszlovákiában a kisipar és a kereskedelem ezen szerveződéseinek törvényi keretei elég hosszú ideig átmenetiek voltak. Az egységes iparjog később került bevezetésre, és ezzel együtt az új szervezeti keretek kialakítása is késett. 1918 és 1924 között jogi „kétvágányúság” állt fenn, hiszen a cseh országrészekben az osztrák iparrendelet, Szlovákiában a magyar törvények voltak hatályban.⁸³

Az egységesítést az 1924. december 1-jén kihirdetett 259. sz. ipartörvény (*Sbírka...* 1924, 1575–1629).⁸⁴ rendelte el, amely az iparfajták három fő csoportját különböztette meg: az ún. szabad iparágakat, a kézműipart és a hivatali engedélyhez kötött (koncessziós) iparokat. Rögzítette az iparúzés kategóriáit, az önálló vállalkozás feltételeit (végzettség, igazolványok kiadása, gyakorlat, díjak befizetése, kérvényező eljárások stb.) és a kisüzemek működésének szabályait. Részletesen kitért a kisipari vállalkozás tevékenységére, bérletére, átvételére, a segédek, munkások és az inasok munkajogi, fizetési viszonyaira. Lehetővé tette inasiskolák alapítását és fenntartását. A törvény az állami közigazgatás (iparhatóság) számára előírta az ipartársulatok járási vagy városi szinten való létrehozását (7. fejezet, 152. §).⁸⁵ Az ipartársulatoknak a közigazgatási-járási beosztáshoz kellett alkalmazkodniuk, és a törvény által megszabott fél éven belül újra kellett alakulniuk (lehetséges volt egyesületi formát is választani). Ennek feltételét a tevékenységükhöz szükséges aktív vagyónállomány jelentette. A féléves határidőn túl a régi alapokon működő társulatoknak be kellett szüntetniük, fel kellett számolniuk működésüket.⁸⁶

Az ipartársulatok sokrétű társadalmi, humanitárius, gazdasági és kulturális célokat vállaltak fel. A tagok számára anyagi segítséget nyújtottak (pénztárak, segélyalapok), támogatták a művelődést, a szakképzést, biztosíthatták a közös kisipari termelést, az iparendelékek kiadásával-megvonásával a kisipar védelmében befolyásolhatták a helyi üzleti versenyt, nyersanyagraktárakat, vásárcsarnokokat, szövetkezeti hitelintézeteket alakíthattak, ipari- és inasiskolákat, tanulóműhelyeket, szaktanfolyamokat szervezettek. Ipari munkaközvetítéssel is foglalkozhattak.⁸⁷ Nagyon fontos jogosítványuk volt, hogy kereteiken belül az egyes iparosokat összefogó (legkevesebb 30 tagot számláló) szakosztályok alakulhattak, amelyek érdekvédelmi munkát (javaslatok, állásfoglalások) fejthettek ki (*Sbírka...* 1924, 1621–1622). Hivatalosan vegyes jellegű szervezetek voltak (a megnevezésük: egyes ipartársulatok), hiszen az iparágak legszélesebb spektruma a kereteik között összpontosult.

A magyarlakta területek ipartársulatai a törvény intencióinak megfelelően szintén átalakultak. Tagságuk és a tisztviselői kar megoszlása a járások nemzetiségi viszonyait tükrözte vissza. A társulatok elnökei, választmányai, titkárai legnagyobb részt még 1918 előtt szerezték meg igazgatási-szervezési tapasztalataikat. Az 1924-es év tehát számukra nem jelentett radikálisan új kezdést. Az érdekvédelem terén abban az értelemben jelentett újrakezdést, hogy egészen újfajta gazdasági és gazdaságpolitikai jelenségekkel, kihívásokkal szembesültek. Az országos hierarchián belül új szervezeti felépítményt kellett kialakítaniuk.⁸⁸

Az ipartársulatok a magyar anyanyelvű iparosság gazdasági és nyelvhasználati érdekeinek képviselőit is felvállalták. Szinte az egész korszakon keresztülhúzódnak a tervek, a javaslatok és az újra és újra megfogalmazódó követelések. A magyar kisiparos társadalom meglepő aktivitást mutatott ezen a területen. A magyar vezetésű társulatok helyzetét több problémakör befolyásolta. Az egyik az általános jellegű, sőt állandónak mondható, a közgazdasági viszonyokból (árzuhanás, magas munkaárak, fizetésképtelenségek, sérelmes adófajták és behajtásuk stb.) eredeztethető válságérzet volt. A kortársak szerint ennek alapját a mind szervezettebb nagyipari termelés és nagykereskedelem következményei, valamint az állami befolyás(olás) növekedése alkotta. Voltak olyanok, akik a világgazdasági átrendeződés hatásainak a begyű-

rűződését is felfedezték, és rámutattak az ipar működési zavarainak az agrárválsággal való szoros összefüggésére.⁸⁹ A Rimaszombati Járási Ipartársulat 1922. évi 13 pontja például minden bizonnyal a többségi véleményt tükrözte.⁹⁰ A dunaszerdahelyi ipartársulat javaslata 1931-ben a galántaiakkal közösen megfogalmazott memorandumban az alacsony kamatú, hosszú lejáratú kisipari kölcsönt sürgette, és rámutatott az iparosság hátrányos adómegekülönböztetésére is.⁹¹

A világgazdasági válság idején a vásárlóerő csökkenése a kisipari termékek eladását vetette vissza, ami a műhelyek bezárását vonta maga után. Ebben az időben többek között az adókvetések revízióját, a szociális terhek csökkentését, a nagyipari terjeszkedés (elsősorban a Baťa-cég vidéki műhelyeinek) visszaszorítását és a munkanélkülivé lett iparosok állami segélyezését szorgalmazták.⁹² A Párkányi Járási Ipartársulat 1933-ban a csődmegnyitások elhalasztását kérte. A pénzügyi, igazságügyi és kereskedelemügyi minisztériumnak eljuttatott memorandum a gazdamoratórium negatív következményeit (a gazdaadósságok behajthatatlansága), a bankhitel korlátozását, a készpénzcsökkenés következtében az áruértékesítés nehézségeit sorolta fel. A közterhek és az adók csökkentését kérték. A moratórium bevezetését, tehát az ingóságok meghagyását, a lefoglalások beszüntetését javasolták ugyanaddig, amíg a gazdamoratórium tartott, és vonatkoznia kellett a magánadósságokra és az adóhátralékokra is. Az általuk kidolgozott törvényjavaslat a kiségzisztenciák védelmét kívánta biztosítani.⁹³

Gáspár Jenőnek, a Vágsellyei Járási Ipartársulat titkárának az 1932-es évet elemző lendületes beszámolója, kitérve a nemzetközi gazdasági viszonyokra, a kisiparosság helyzetéről festett sötét képet, túlhangsúlyozva annak rendi hivatását és küldetéstudatát: „Kritikánk gyakorlásában nem szorítkozhatunk territorialitásra; egy állam, egy nemzet gazdasági élete a logika vas következetességével kapcsolódik az egész világ gazdasági szervezettségébe, olyan ez a gazdasági struktúra, mint egy kártyavár, amelyben ha egy kártya megmozdul és kiesik: összedől az egész. Nemzetek politikai, gazdasági és szociális életének csak egy alapja lehet: az etika, az erkölcs [...] E világörületben jólmenő iparosok és kereskedők – a társadalom azon rétegének zöme, amely a humanizmus, az emberi eszmék újjászületése óta csak előre tudta vinni a civilizáció zászlaját, mert örökös ütközőközpontja volt a társadalom feudális, arisztokrata, minden újítástól borzongó rétege és az emberiség nincstelenjeinek, a mobnak, azaz a máról holnapra élő sötét massa között, amely tulajdonképpen védte a polgári eszméket s minden túlkapások villámhárítójaként szerepelt s akiknek köszönhetette a XX. század majdnem minden anyagi és szellemi értékét, ma lerongyolva, éhesen, réveteg tekintettel, letargikusan kóborol az elhagyott pusztán.”⁹⁴ Ez a szubjektív előadásmód mégis érzékletesen jelezte azt az elhúzódó válságot, amely a kisiparos és a kiskereskedő réteget sújtotta. Úgy tűnik, hogy az agrárfoglalkozásuk mellett ez a réteg volt az időszak másik vesztese.

Volt egy olyan problémakör is, amely a magyar vezetőségű ipartársulatok számára dilemmaként vetődött fel. Ez a szervezeti csatlakozás kérdése volt a Szlovenszkói és Podkarpatszka Ruszi Ipartársulatok és Grémiumok Országos Szövetségéhez, ennek legfőbb akadályát a hátrányos nemzetiségi megkülönböztetés képezte.⁹⁵ 1926 és 1928 között zajlottak azok a pozícióharcok, amelyek a magyar ipartársulatok helyzetére is hatással voltak. Az IGOSZ létrehozását valószínűleg az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium szlovákiai részlege kezdeményezte az ipartársu-

lati tevékenység központosításának céljából.⁹⁶ Az egyoldalú állami lépések, a nyugati megyék ipartársulatainak szerveződése és a turócszentmártoni székhelyű IGOSZ preferálása ellen a kelet-szlovákiai szervezetek Kassán az Egyesült Iparosok Országos Szövetségét⁹⁷ alakították meg. Legfőbb érvük a szövetségi szervezet decentralizálása volt, amelynek alapját az ipartársulatok megyei szövetségei alkották. Az ipartársulati autonómia és öngazgatás gondolatát képviselték a kötelező belépéssel szemben, ami szerintük az ipartörvény szellemét sértette.⁹⁸ A Nyitrai Járás Vegyes Ipartársulatainak állásfoglalása ezt a koncepciót részleteiben fejtette ki. Háromlépcsős rendszert javasoltak. A megyei szövetségeket (a nagymegyeék területén) és a kamarai szövetségeket (az ipari és kereskedelmi kamarák területein) az ipartársulatok hozták volna létre, amelyeket a szlovákiai és kárpátaljai központi szövetség egyesített volna.⁹⁹ Az IGOSZ-t végül csak 40 ipartársulat alapította. Az előkészítő bizottság azért sürgette a járási testületek mielőbbi csatlakozását, mert az irányító-döntéshozó szervek megválasztása késett, emellett a tömeges támogatást is mielőbb biztosítani akarták.¹⁰⁰

Az ipartársulatok kompromisszumos jegyeket tartalmazó trencsényi határozata (1927. április 10.), amelyet a magyar vezetőségek közül csak a komáromi és a rosznyói írt alá, nem sokat változtatott a helyzeten.¹⁰¹ Az állami támogatást élvező IGOSZ a kötelező csatlakozást sürgette, amire később az 1930-as években is volt példa, tehát az összes szervezet nem támogatta a szövetséget.¹⁰² Az EIOSZ-t nem tekintette partnernek, mivel az indoklás szerint magánegyesületként jogi felhatalmazása nem volt az ipartársulatok képviselőjére, és gyakorlati súllyal sem rendelkezett.¹⁰³ A viták lényegét azonban nemcsak az ipartársulati rendszeren belüli pozíciók megszerzése alkotta, hanem felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek is.¹⁰⁴

Az IGOSZ alakuló közgyűlésére csak 1928. december 9-én került sor Trencsényben. A székhely körüli vita nem dőlt el egyértelműen Turócszentmárton javára, hiszen az erről való szavazáskor minimális többséget kapott. Az eddig feltérképezett adatokból úgy tűnik, hogy a járási ipartársulatok és az IGOSZ közötti ellentétek-feszültségek 1938-ig megmaradtak.¹⁰⁵ A magyar iparosság vezetői kivárára rendezkedtek be, illetve egy ideig az ideiglenes tagságot választották.¹⁰⁶ Magatartásukat és belépésüket az 1927. évi komáromi memorandumban foglalt követelések teljesítéséhez kötötték. A szövetség székhelyének Pozsonyba való áttételét, a társulatok pénzügyi hozzájárulásának méltányos mértékét és a szövetségi közlemények magyar nyelven való megjelentetését kérték.¹⁰⁷

Ezek gyakorlatilag 1938-ig csak részben, kellő biztosítékok nélkül valósultak meg. A magyar érdekeket közvetítő tervek nem kerültek elfogadásra. Ez lett a sorsa a Losonci Járási Vegyes Ipartársulat tisztviselője, Vitovszky József által 1931-ben kidolgozott, az IGOSZ felépítését megújító új szervezeti szabályzatnak és a magyar titkárság gondolatának is.¹⁰⁸ Így érthető az a távolságtartás, amivel az IGOSZ-szal szemben a magyar ipartársulatok viseltettek, bár az általános jellegű iparos akciókban részt vettek (tiltakozások a kormány szerveknél, az ipartörvény reformja, a szakipartársulatok engedélyezésének betiltása, a szervezetekkel szembeni állami támogatás elérése, szociális támogatások kiharcolása).¹⁰⁹

A magyar nemzetiségű iparosság összefogására, érdekeik érvényesítésére nemcsak szakmai¹¹⁰, hanem az ellenzéki magyar pártok részéről politikai törekvések is születtek.¹¹¹

Következtetések

A bemutatott szervezettípusok (gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok)¹¹² közös vonása, hogy előzményeik, működési és vezetési alapjaik az államfordulat előttre nyúlnak vissza. Csehszlovákia megalakulásával az új törvényi környezethez és a megváltozott gazdasági-hatalmi erőviszonyokhoz kellett alkalmazkodniuk. Betagolódásuk a csehszlovák gazdasági nacionalizmus kezdeti felerősödött szakaszában ment végbe, amikor a többségi irányítású gazdaságpolitika az egységes nemzeti gazdaság és intézményrendszer kialakítását tűzte ki céljául.

Integrálódásukat – amelyet körülbelül 1918–1919 és 1923–1924 közé helyeznék – a jogszabályozás megkésése, elhúzódása és az egységesítés során felmerülő problémák (ipari válság, Szlovákia piacvesztései, az ágazatok elmélyülő nehézségei stb.), valamint a nemzetközi gazdasági viszonyok anomáliái is nehezítették. A két világháború között a régi struktúrák részleges továbbélésére és újak keletkezésére egyaránt vannak példák. A megyei gazdasági egyesületek 1923-ig – nem utolsósorban a negatív kisebbségpolitikai gyakorlat következtében – megszűntek. Az ellenzéki magyar pártok az 1930-as évek közepétől, immár egy regionális szintű „gazdaságpolitikai koncepció” jegyében újították fel a gazdasági egyesületek tevékenységét. A magyar tagságú és ügyviteli nyelvű szövetkezetek és az ipartársulatok nagyjából egy időben kezdték meg érdekérvényesítő programjaik megvalósítását (1925-ben kezdte meg működését a Hanza, és elkezdődött a vegyes jellegű ipartársulatok létrehozása).

Mindkét szervezetfajta azonban belső deficittel küzdött. A szövetkezeti mozgalmat regionális és típusbeli széttöredezettség (Dél-Szlovákia a központi terület; a fogyasztási szövetkezetek túlsúlya) és az autonóm központok hiánya jellemezte. Az ipartársulatokat elhúzódó szerkezetváltási zavarok (pl. a szakipartársulatok kiválása, saját tőke hiánya) sújtották. A politikum a leghangsúlyosabban a gazdaréteget megszervező gazdasági egyesületeket támogatta, mivel egészen új felépítésüket kellett létrehozni. A szövetkezetek és az ipartársulatok keretei ezzel szemben folytonosságot mutattak, így esetükben (talán) kevésbé mutathatók ki a pártpolitika szerveztépfítő szándékai.

Jegyzetek

33. A gazdasági alrendszer értelmezésére a szerzőtől *Új Szó*, 2005. 3. sz. (február 4.) 12–13. p.
34. „A szervezet olyan rendezett és hierarchizált emberi együttes, amely egy-egy adott cél érdekében biztosítja tagjai együttműködését és koordinációját” (Vámosi 2002, 121; lásd még Andorka 2003, 407–408; Weber 1992, 130).
35. Weber meghatározásában a gazdasági szervezetek rendje (normái) a cselekvéseket szabályozta. Ezek a cselekvések önálló gazdálkodást jelentettek (Weber 1992, 91).
36. Kulturális keretrendszer alatt Sziklay Ferenc a társadalmi, kulturális, közművelődési, népművelési, oktatásügyi, testnevelési és ifjúságtámogató szerveződésekert értette (Borsody 2002, 92–93).
37. A nagyobb szervezeti kerethez tartozók (divizionálisak) közé az ellenzéki magyar pártokon belül célzatosan létrehozott szakosztályokat és a politikai szereplők által gazda-

sági szférában alapított, kezdeményezett vállalkozásokat – mint részterületeket-alrendszereket képezőket – sorolom.

38. Az első csoporthoz tartozó pénzintézetek (letéti bankok) néhány kérdését már előző tanulmányaimban vizsgáltam (vö. Gaucsík 202/2003; 2004).
39. A földműves- és a gazdárteget, valamint a földbirtokosságot sújtó földbirtokreform, az 1930-as évek második felében aktuális gazdaadósságok rendezésének kérdésköre, illetve a mezőgazdaság általános helyzete túlmutat e dolgozat keretein. A szlovákiai magyarsággal foglalkozó munkák (ha csak a gazdasági jellegű szerveződések vizsgáljuk) nagyon marginálisan és vázlatosan csak a szövetkezeteket említik. A gazdasági egyesületekkel és az ipartársulatokkal ezért részletesebben foglalkozom.
40. 6. táblázat. A Szlovákiához került vármegyék gazdasági egyesületeinek részleges adatai

A szervezet neve	Székhelye	Alapítási/újraalakulási év	Szlovákiában 1922-ig működő
Abaúj-Torna Vármegyei Gazdasági Egyesület	Kassa	1860/1880	?
Barsmegyei Gazdasági Egyesület	Léva	1860	igen (van adat)
Gömör-Kishontmegyei Gazdasági Egyesület	Rimaszombat	?	?
Hontmegyei Gazdasági Egyesület	Ipolyság	1883	valószínűsíthető
Komárommegyei Gazdasági Egyesület	Komárom	1869	valószínűsíthető
Nógrádmegyei Gazdasági Egyesület	Balassagyarmat	1860/1881	igen (van adat)
Nyitra Vármegyei Gazdasági Egyesület	Nyitra	1861	igen (van adat)
Pozsonymegyei Gazdasági Egyesület	Pozsony	1860	valószínűsíthető
Sárosmegyei Gazdasági Egyesület	Eperjes	1865	?
Szepesmegyei Gazdasági Egyesület	Lócse	1841	?
Zemplénnvármegyei Gazdasági Egyesület	Sátoraljaújhely	1860/1864	?

Forrás: *Gazdasági...* 1896, 40, 41, 161, 188, 378, 391, 415, 634

Kisebbségi, regionális-lokális vonatkozású, a magyar etnikai és szórványterületen kívül található, ill. a kárpátaljai egyesületeket nem vettem figyelembe. A táblázatban feltüntetett adatok hiányosak, csak tájékoztató jellegűek. A hatalomváltás után is működőkről a szövegben esik majd szó. Az egyesületeket elsősorban a 19. és a 20. század fordulójától kellene figyelemmel kísérni (tevékenységi kör, irányító személyek) a szlovákiai közigazgatási reformig, 1922-ig, amikor megszűntek. További kutatások szükségesek, hogy részletesebben feltárják nemcsak ezeknek a szervezeteknek, hanem az egyéb társulásoknak (gazdaköröknek) is az 1918 utáni működését.

41. A Szlovákia területén található egykori magyar megyéket hat nagyobb területű megyébe vonták össze. Megnevezésüket innen kapták (nagy megye vagy nagy zsupa – veľžupa).
42. Az ún. nagy zsuparendszert az 1920. február 29-i 126. sz. törvény vezette be. Az 53. § a megyei vállalkozások vezetőit állami alkalmazottaknak tekintette. A nagy megyék szövetségeket (župná svazy) is létrehozhattak, amelyek több nagy megye érdekeit képviselhették, de nem vállaltak fel állami feladatokat (63. §). – A törvényt a 310. sz. kormányrendelet (1922. október 26.) léptette életbe, végrehajtását a 378. sz. (1922. december 21.) rendelet írta elő. Az állami szakhatóságok átszervezését és a jogkörök átruházását a 383. sz. (1922. december 22.) rendelet szabályozta, de ebben külön nem szerepeltek a gazdasági egyesületek (végrehajtásáról az 1923. január 29-i hirdetmény rendelkezett). A vármegyei vagyonállomány felmérésére és átvételére a 332. sz. 1922. november 3-i rendelet szellemében került sor, amely csak az önálló alapokat és alapítványokat konkretizálta, de a gazdasági egyesületekre nem tért ki (vö. Pálesch 1923, 979, 1041, 1216). – A gazdasági egyesületek által képviselt ingó és ingatlan vagyonnal kapcsolatos adatok teljesen ismeretlenek. Egy 1927-es áttekintés szerint – amely a tartományi rendszer előzményeit is érintette – a Szlovákia területén található megyék aktív vagyona 77,154 millió Kc volt (vö. *Verejná...* 1930, 52/l. táblázat). – Az egyesületi jog lehetővé tette szakjellegű (odborové spolky, organizácie) és gazdasági egyesületek (hospodárske spolky) alapítását (*Spoločovanie...* 1923, 9).

43. Ezeknek a szervezeteknek az igazgató bizottságai a megye mezőgazdasági szakcsoportjai-ként működhettek (*Spoločovanie...* 1923, 9). Fodor Jenő a szervezetek tevékenységét a magyarság szempontjából negatívan értékelte (Fodor 1940, 186).
44. Szilassy Béla (1881–?) a kezdetektől részt vett a kisgazdapárt szervezésében. 1920-ban az ellenzéki pártok Közös Bizottságának az elnöke. 1925-ben a Magyar Nemzeti Párt egyik alelnöke. 1929-ben szenátor, 1938 után a Felvidéki Minisztérium államtitkára. Részletesebben (Angyal 2002, 332–333).
45. Így került sor például a szenci Gazdakör feloszlására is. Az 1925-ben alakult Szenci Gazdasági Egyesület (nincs kapcsolatban a fentiekben tárgyalt szervezetekkel!), amely tagsága számára műtrágyát biztosított, politikával nem foglalkozott, mégis állandó rendőri megfigyelés alatt volt (Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fiókleveltár [a továbbiakban: PÁLVF], Galántai Járási Hivatal, 17. d., 874).
46. Szilassy gondolatmenetében a gazdasági autonómia nemzetiségi kiterjesztése, az etnikai alapú gazdakamarák létrehozása is megjelenik.
47. Nincs adatom arra vonatkozóan, hogy a határváltozás során területileg jelentősen csökkent két vármegye egyesületei mikor vonták össze, de minden bizonnyal erre 1918 után került sor. Az eddigi kutatásokból már annyi kiderült, hogy a szervezet titkára 1906-tól Fodor Jenő volt. Az 1920-as években a kisgazdapárt alelnöke, a Gömör-Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület hivatalos lapjának, a *Magyar Gazdának* a felelős szerkesztője. 1935-től a regionális gazdasági egyesületek létrehozásának irányítója, egyben a tornaljai székhelyű Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület elnöke. Az első bécsi döntés után a felsőház tagja, a Felvidéki Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének elnöke (tevékenységével a továbbiakban még részletesebben foglalkozom) (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 9., 5. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. február 19. 10. p.; Fodor 1940, 186).
48. Szent-Ivány József (1884–1941) az Országos Magyar Kisgazda-, Földmives-, és Kisiparos Párt, majd a Magyar Nemzeti Párt vezetője. Többször képviselő a prágai parlamentben. Gazdálkodási tapasztalatait kamatoztatta az egyes gazdasági kérdések vizsgálatakor. Gazdaságpolitikai koncepciói, felvetései és javaslatai termékenyítőleg hatottak a szlovákiai magyar gazdasági önvédelem kibontakozására (Angyal 2002, 331–332).
49. Nyitrai Állami Levéltár (Štátny archív v Nitre), Nyitra megye, 39. d., prez. 11 513.
50. A híradás közli Törkölly József állásfoglalását is, aki a védelmet egy prágai ügyvéddel együtt látta el. Az egyesület vezetősége a megszüntetés veszélyének fő vádját, hogy nemzetiségi szervezet és így potenciális veszélyforrás az államra, azzal kísérlete meg kivédeni, hogy a régió szlovák gazdáit is integrálni akarta. Sajtóorgánumát, a *Gömöri Gazdát* szlovákul is meg akarták jelentetni, és szlovák nyelvű gazdasági előadásokat terveztek.
51. Az immár részletesen kifejtett vádak szerint az egyesület megszegte az alapszabályait, amikor politikai szerepet vállalt, az állam gabonaellátása ellen agitált, és gyűlésein a tagok a magyar himnusz énekelték. A határmegállapító bizottsághoz eljuttatott memorandum és a szabad terményforgalom (minden bizonnyal a déli, magyarországi piaci kapcsolatok felújításának) szorgalmazása eszerint politikai aknamunkának számított (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. április 20. 3. p.). – Az egyesület elődjét, a Gömör-Kishont-megyei Gazdasági Egyesületet Szent-Ivány vezette. Később erről így írt: „jóval a forradalom előtt néhány lelkes munkatársam biztatására és segítségével 900-nál több kisgazda tagot toboroztam, s a sok akadály dacára keresztülvittem, hogy a vezetésben teljesen egyforma mértékkel vegyenek részt kisgazdák és földbirtokosok, és az egyesület demokratizálása érdekében messzemenő további terveim is voltak. Ideálom a falu gazdasági, kulturális felemelése.” A tagság a kisgazdapárt választóbázisát jelentette. Szent-Ivány József erre az alapra támaszkodva szervezte meg a párt adminisztrációs központját Rimaszombatban, míg Komárom volt a szervezőmunka központja (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. augusztus 5. 2. p.; *Magyar Gazda*, 1922. március 5. 1. p.). Az egyesületbeli munkájára hivatkozik még az 1932-es érsekújvári beszédében (Hangel 1940, 79; Angyal 2002, 57).

52. 1921-ben 150 szövetséget tartozott hozzá (*Magyar Gazda*, 1921. július 10. 1. p.).
53. Az igazgatói tisztet Kratsik Jenő töltötte be. Az 1920-as évek elején az elnök Malcomes Béla volt (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. február 17. 7. p.; Angyal 2002, 63).
54. A szövetséget ügyvezető igazgatója Beinrohr Dezső, a Magyar Nemzeti Párt (minden bizonylat lévai járási) titkára volt. Az igazgatóság elnöki tisztét Kmoskó Béla lévai ügyvéd látta el. A vállalkozás tejszövetkezetet is működtetett. 1929–1930 között *Garamvölgyi Magyar Gazda* néven „köz- és mezőgazdasági” lapot jelentetett meg Beinrohr Dezső főszerkesztésében (*Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1929. november 1. 1–3. p.; uo. 1929. december 1. 5. p.; uo. 1930. január 1. 1. p.; uo. 1930. február 1. 9. p.; uo. 1930. április 1. 3. p.; uo. 1930. május, 1–2; uo. 1930. június, 2–3., 5. p.; uo. 1930. augusztus, 1–2. p.). – A Lévai Első Bank magyar pénzüzetként az 1930-as évek elején sikeres szanalási akciót hajtott végre a Pozsonyi I. Takarékbank támogatásával. Schubert Tódor, a lévai szellemi élet egyik legjelentősebb alakja, aki az 1937. évi kisebbségi konferencia szervezőjeként és előadójaként ismert, 1923-tól ügyvezető igazgatója volt a banknak. Kmoskó Béla 1930-tól lett az igazgatóság elnöke (Schubert 1940 18–21).
55. Fodor Jenőre lásd az 54. jegyzetet.
56. 7. táblázat. A szlovákiai magyar gazdasági egyesületek szervezeti rendszere*

A szervezet neve	Alapítás dátuma	Székhely
Nyugatszlovenszkói Gazdasági Egyesület	1933. február 23.**	Galánta
Csallóközi Gazdasági Egyesület	?	Dunaszerdahely
Nyitravölgyi Gazdasági Egyesület	?	Érsekújvár
Garamvölgyi Gazdasági Egyesület	1937. július 4.	Léva
Középszlovenszkói Gazdasági Egyesület	?	Losonc
Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület	1935. február	Tornalja
Bódvavölgyi Gazdasági Egyesület	1936. november 8.	Szepsi
Bodrogközi Gazdasági Egyesület	?	Királyhelmece

Forrás: Szlovák Nemzeti Levéltár, Országos Hivatal, 137. d. 1586/1936 prez.; *Bars*, 1937. június 27. 1. p.; *Bars*, 1937. július 11.1–2. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. február 6. 6. p.; Fodor 1940, 187; Pukkai 1994, 62.

*A táblázat csak az eddigi részkutatások eredményeit tartalmazza. A többi egyesület hiányzó adatait a későbbiekben még tisztáznom kell. A szövegben csak három egyesület megalakulását tekinthettem át. A többi egyesületre vonatkozó, még felkutatásra váró adatokat a regionális sajtótermékek rejtik.

**A Nyugatszlovenszkói Gazdasági Egyesületre vonatkozó híradás Pukkai László hivatkozott munkája szerint a Hanza Szövetkezeti Újságban található, de ehhez a számhoz nem jutottam hozzá, így csak rá tudok hivatkozni (Pukkai 1994, 62). Az egyesület 1933. évi megalakulásának körülményeit még ellenőrizni kell.

57. Az egyesület elnöke Fodor Jenő lett. Alelnökké Hámos Lászlót és V. Oros Jánost választották.
58. A kereskedőket tömörítő grémiumok az ipartörvény 155. §-ának 2. bek.-e és az 1930. június 20. 81. sz. kormányrendelet alapján jöhettek létre. Az ipartársulatokból való kiválásuk érdekellentéteket szült, és a helyi, járási gazdasági rivalizálást erősítette. A magyarlakta területeken működő és szintén az államfordulat előtti mintákra támaszkodó testületek történetének feldolgozása még várat magára.
59. Ekkor még a Sajóvölgyi Gazdasági Egyesület lapja, a *Sajóvidéki Gazda* látta el ezt a feladatot. 1937-ben már a lap átalakításáról és átvételéről döntöttek, új neve a *Gazdák Lapja* lett.
60. A gyűlésen részt vevő jegyző figyelmét nem kerülte el a politikai irányultság sem. Részletes jelentésében említette, hogy a tagság a keresztényszocialista és a nemzeti párt támogatóiból verbuválódott, a közgyűlést pedig a két párt titkára vezette (Szlovák Nemzeti Levéltár [Slovenský národný archív], Országos Hivatal [Krajinský úrad v Bratislave], 137. d., 1586/1936 prez.).

61. Az alakuló közgyűlés hónapja itt egyértelmű elírás. A szövegben csak három egyesület megalakulását tekinthettem át. A többi egyesületre vonatkozó, még felkutatásra váró adatokat a regionális sajtótermékek rejtik.
62. 1938-ban kb. 10 000 tagja volt a szövetségnek. (Fodor 1940, 188; lásd még *A felvidéki... 1938*, 89).
63. *A Gazdasági egyesületeink a felvidéki magyarság szolgálatában* című írása előadás formájában 1938. március 2-án a Lévai Járási Magyar Közművelődési Testület kisebbségi közgazdasági előadássorozatán hangzott el. A *Barsban* közölt téma általános jellegű, nem egyezik meg a Hangel László szerkesztésében megjelent kötetben lévő címmel (vö. *Bars*, 1938. február 6. 2. p.).
64. További kutatásoknak kell felderíteniük a pénzügyi támogatások csatornáit (tagdíjak, járási hivatalok, tartományok, Országos Hivatal) (Fodor 1940, 193). Hantos László, aki tevékenyen részt vett a kisebbségi magyar szervezetek és gazdasági életben (a Sajtóvölgyi Gazdasági Egyesület tisztviselője volt, egy időben a *Hanza Szövetkezeti Újság* szerkesztője), szintén említi a gazdasági egyesületeket (Hantos 1986, 30; uő 2002, 89; lásd még Esterházy 2000, 242; csak mellékesen említi Varga 1938, 222).
65. A differenciált és szakosodott csehszlovák szövetkezeti rendszer történeti előzményeire és az 1918 előtti anyagi-szerkezeti alapokra lásd Gaucsík 2002, 81–84. A cseh országrészek kis- és középszintű pénzintézetei (takarékpénztárak, ipari és mezőgazdasági szövetkezetek) sokkal fejlettebbek voltak, az önszegély elve mellett fokozottabban fordultak a nyereségorientáltság felé. A szervezeti formák tekintetében az 1920-as évek törvényei pontosan körülhatárolták és kodifikálták a szövetkezetek hatáskörét (vö. Lacina 2000, 177–185; a szlovák szövetkezetekre vö. Horváth – Valach 1975, 86–89; Martuliak 1995). A legjobban használható korabeli összehasonlító áttekintés Rados K. Bélától származik (1932a, 694–703).
66. Az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) a felülről történő szövetkezetszervezés eredményeképpen jött létre. Az 1898. évi hitelszövetkezeti törvény (XXIII. tc.) a gazdasági és az ipari szövetkezeteket szabályozta. Az OKH-t állami üzletrészejegyzéssel alapították, a hitelszövetkezeteket tömörítette. Csehszlovákiához 1411 községben működő 428 tagszövetkezet került 109 424 taggal. Ezek 6,4 millió korona üzletrészt képviseltek, 42,3 millió korona betéttel és 67 millió korona vagyonnal rendelkeztek (Schandl Károly 1938). A Hungya a fogyasztási szövetkezetek központjaként 1898. január 23-án alakult meg. Alapítását Károlyi Sándor gróf kezdeményezte. A Hungyához a fogyasztási szövetkezetek tartoztak. Az adatok valójában nagyon eltérnek. Rados K. Béla szerint Szlovákiában és Kárpátalján 1919-ben az összes „magyar típusú” hitelszövetkezet 391 volt (Rados 1932b, 768; más adatközlésre Faltus – Průcha 1969, 261). – A szövetkezeti statisztikára vonatkozó adatok az 1930-as évektől megbízhatóbbak. Az újabb szlovák szakirodalom szerint 595 fogyasztási és 262 hitelszövetkezet, ill. 281 állatbiztosítási szövetkezet és 8 szövetkezeti szeszfőzde került Szlovákiához (Fabricius – Holec – Pešek – Virsik 1995, 89).
67. A Központi Szövetkezet (Ústredné družstvo) 1919. január 23-án Zsolnán csak szlovák szövetkezetek hozták létre (ezek között 5 hitelszövetkezet, 1 fogyasztási szövetkezet és 2 fizikai személy volt (Fabricius – Holec – Pešek – Virsik 1995, 89)! Pozsonyi székhellyel működött. Az Agrárpárt befolyása alatt állt. Az 1919-es 210. sz. törvény rendelkezései szerint a Csehszlovákiához került szövetkezeteknek közgyűlési határozattal kellett kimondaniuk a magyarországi központoktól való elszakadást, és a szlovákiaihoz való csatlakozást. Üzletforgalmukat és pénzügyi összeköttetéseiket is át kellett irányítaniuk. Gyakorlatilag azok a magyar szövetkezetek, amelyek ezt 1919. augusztus végéig nem tették meg, a Központi Szövetkezet egyoldalú határozatával lettek a szlovák központhoz csatlakozva. Az 1919. évi 492. sz. rendelet a kötelező évi ellenőrzést vezette be. A korszakban üzleti, pénzügyi, revíziós és szervezeti központként a többi szövetség között erős pozíciót vívott ki (Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fiókleveletár [Štátny archív v

- Bratislave, pobočka Šaľa] [PÁLVF], Pozsonyeperjesi Hitelszövetkezet [Úverové družstvo Jahodná] [PH], 1912–1934, 2. d. [sz. n.]; Fabricius – Holec – Pešek – Virsik 1995, 82; Faltus – Průcha 1969, 261–267).
68. Vö. a 85. oldalon található részletes táblázatot, amely nagyon jól mutatja a horizontális és vertikális kapcsolatokat. A csehországi területek szövetkezeti rendszerét vázlatosan bemutatja Judik Béla (1933).
69. Vö. a *Melléklet* táblázatait tanulmányom első részében: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 2. sz. 35–36. p. Az egyes nemzetiségekre lebontott 1931-es adatok, amelyek az ügyviteli nyelv alapján lettek csoportosítva, Rados K. Béla tanulmányából származnak, aki a csehszlovák szövetkezeti statisztika legteljesebb feldolgozását végezte el (1932b, 767–778). A számítások a táblázat adatai alapján készültek.
70. Raiffeisen, Friedrich Wilhelm (1818–1888) a német földműves hitelszövetkezeti mozgalom atyja. A cseh területeken nemzetiségi alapon különültek el a cseh hitelszövetkezetek. František Cyril Kampelík (1805–1872) neve után „kampeličky” megnevezést kaptak.
71. Schulze-Delitzsch, Franz Hermann (1808–1883) német nemzetgazdász és politikus, az általa népszerűsített polgári-iparos hitelszövetkezetek névadója.
72. Az 1929-es statisztika 305 fogyasztási, 16 ipari, 3 építő- és lakásszövetkezetet talált (*Národnostní... 1930*, 142). A magyar fogyasztási szövetkezetekre vonatkozó csehszlovák adatfelvételek összehasonlító vizsgálata és ezek forráskritikai ellenőrzése még várat magára. A minden bizonnyal téves adatokkal operáló egyik korabeli cseh tanulmányra lásd *Národnostní... 1931* zárí, 36–41; *Národnostní... 1931* prosinec, 126–130. p.
73. Számításai szerint az állami jóállású építkezéseknél (az 1931. évi 205. sz. törvény alapján) a magyarságot 61,6 millió Kč illette volna meg, az állami kölcsönből pedig 1,68 millió Kč járt volna.
74. A csehországi németység szinte valamennyi szövetkezeti típusra létrehozott ilyen szervezeteket (*Statistická... 1925*, 2, 156–158). Szlovákiában és Kárpátalján a rutén és a zsidó kisebbség is szervezhetett ilyen központokat. (Rados 1932b, 775–778; Varga 1938, 218; Vavrik 1993, 50; Faltus – Průcha 1969, 274).
75. A Hanzával részletesen foglalkozik Pukkai László (1994), de könyvének statisztikai adatait, mivel a forráshelyeket legtöbbször nem közli, fenntartásokkal kell kezelni. A Hanza 1925. október 1-jén Galántán kezdte meg működését. Az üzleti forgalom 1930-ig egyenletesen emelkedett, és 1930–1931-ben – miután a gazdasági válság elérte a szövetkezeti szférát – lelassult, majd 1932-től újra növekedés volt tapasztalható.

8. *táblázat.* A Hanza Szövetkezeti Áruközpont tevékenységének néhány mutatója

Év	Forgalom (1 000 Kč)		Szövetkezetek száma
	Központ	Szövetkezetek	
1925	2 222	22 639	75
1926	13 144	29 728	133
1927	23 099	36 232	141
1928	30 550	43 302	151
1929	33 122	46 578	162
1930	32 055	44 171	165
1931	31 728	43 432	168
1932	33 709	45 138	171
1933	35 685	49 467	178
1934	40 834	53 994	182
1935	43 659	58 500	186
1936	50 934	64 624	197
1938	61 318	73 353	211

Forrás: Vavrik 1993, 24

A Galántai Járási Ipartársulat iratállományában, mivel a munkaadó a tanoncokat, segédek köteles volt bejelenteni, fennmaradt az áruszövetkezet dolgozóinak az egyik (ter-

- mészetesen nem teljes) névsora a személyi adatokkal, a fizetési kategóriákkal stb. együtt (PÁLVF, Galántai Járásí Ipartársulat [Okresné živnostenské spoločensvo v Galante], 1934–1940, 3. d., 583/1935 és Zoznam zamestnancov – Alkalmazottak jegyzéke). A belső ügyviteli szabályzatokra, a könyvvitel, a zárszámadás, ill. az üzletvezetés személyi és formai feltételeire lásd Borecky é. n.; Benczúr Jenő–Nagy Ferenc 1923.
76. A betétei 1930-hoz viszonyítva 295 ezer Kč-ról 1938-ra 9,8 millió Kč-ra emelkedtek. A folyósított kölcsönök 1938-ra 10,0 millió Kč-át értek el. Vö. még *A Hanza... 3–4*; Pukkai 1994, 64–71 (a hitelszövetkezet gazdálkodására ugyanazokat az adatokat közli, de forrásmegjelölés nélkül, lásd 68. p.; Vavrik sem közli a forrást). – Vavrik Ferenc – adatok szintjén ellenőrizhetetlen – véleménye szerint a Hanza Hitelszövetkezet (feltehetően 1938-ban) a magyar hitelszövetkezetek 150 millió Kč-ás betétállományából alig 1/15-öd részt képviselt (Vavrik 1993, 53).
77. A prágai székhelyű Centrokoooperatív a földműves-szövetkezetek szövetsége volt.
78. Fedor Houdek, a Központi Szövetkezet elnöke a Hanza előző körlevelére válaszolva, a tagszövetkezeteknek küldött indoklásában a két szervezet közti viszonyt így jellemezte: „a Központi Szövetkezet a Hanza érdekeit a legvégső határokig támogatta. Az ellentét, amennyiben ilyen egyáltalán létezik, 1934 folyamán keletkezett, amikor a Hanza többet kívánt, mint amennyit a Központi Szövetkezet szövetségi-szervezeti indokokból adhatott. A különféle szövetségi-szervezeti problémákat a Központi Szövetkezetnek magasabb szövetségi szempontokból kell megoldania, s mindenkor az egyes szövetségi csoportok vagy kategóriák hátránya nélkül. Minden kezdeményezés, amelyben a Központi Szövetkezet a szövetségek egyes csoportjait és kategóriáit részesítené, a többi csoportoknál és kategóriáknál mint sérelem vagy károsodás jelentkeznek. A szövetségi eszme lényege szerint demokratikus, mindenki részére egyenlő jogokat és kötelezettségeket biztosít, ezért a Központi Szövetkezet se tehet sem[m]iféle különbségeket saját tagjaik között, pl. azáltal, hogy az egyiknek adnak, a másoknak pedig nem adnak kölcsönt. Hangsúlyoznunk kell, hogy ha az ellenőrzések végzésére, az ellenőrzési költségek számlázására, a feleslegek és kauciók elhelyezésére vonatkozólag más szövetségi csoportok vagy kategóriák is hasonló kívánalmakat támasztanak, lehetetlen volna teljesíteni azokat a feladatokat, amelyek a szövetségre hárulnak s amelyeket a szövetség végez a földműves nép érdekében, tekintet nélkül nemzetiségükre és vallásukra” (PÁLVF, PH, 1912–1934, 2. d., 109/934).
79. A NUPOD (Nákupná ústredňa potravných družstiev [Fogyasztási Szövetkezetek Beszerző Központja]) 1934-ben a Központi Szövetkezet kezdeményezésére, a szlovákiai fogyasztási szövetkezetek központosított áruellátásának céljából jött létre. A korábbi széttagolt rendszerben működő szövetségek és felvásárlóközpontok gyorsan csatlakoztak hozzá. 1934 végére már kb. 600 fogyasztási szövetkezetet látott el, és elkezdte fiókhálózatának a kiépítését. A Hanzával való kapcsolatfelvétel tehát egy koncentrálsi-racionalizálsi folyamatba ágyazódott, annak részét képezte. A Hanza-vezetőség sikerét jelenti az, hogy közös irodát nyithattak, amelynek a vezetője 1936. január 1-jétől az áruszövetkezet igazgatója, Nagy Ferenc lett. Az árubeszerzés egy csatornán keresztül történt, de a pénzeket külön számlánkon vezették. A hivatalban a két szervezet képviselői paritásos alapon foglaltak helyet (vö. Pukkai 1994, 63 [csak említi, de nem emeli ki jelentőségét]; *A Hanza... 6*; Vavrik 1993, 23; Fabricius – Holec – Pešek – Virsik 1995, 92, 100). A Hanza tagszövetkezeteinek ellenőrzésének jogát 1934-ben kapta meg, de a pozsonyi központ revízs előjoga továbbra is fennmaradt (Vavrik 1993, 30). 1932–1933-tól a Központi Szövetkezet már tárgyalásokat folytatott a Hanzával egy országos szintű központi árubeszerzési szervezet létrehozására, amelytől azonban a Hanza kezdetben elzárkózott (PÁLVF, PH, 1912–1934, 2. d., 109/934). – A tagszövetkezetek 1934-ben az áruk 82%-át vásárolták a központtól. 1935-ben kereskedésük összforgalma 95%-ot tett ki. Az áruközpont összforgalma az 1924. évi 39 millióról 1935-re 56 millióra emelkedett (vö. *Hanza Szövetségi Újság*, 1935. június 15. 3. p.).

80. Érdekes, hogy Machnyik Andor tollából egy eléggé kategorikus, negatív megjegyzés is született: „a szövetkezeti és szervezkedési érzék és erő teljesen hiányzik” (Machnyik Andor 1993, 13). Ez inkább abból származhatott, hogy a mezőgazdasági, üzemstatisztikai kutatásait összefoglaló könyvében a szövetkezeti kérdésekkel nem foglalkozott, és a témakör iránt sem érdeklődött.
81. A kereskedőket megszervező grémiumok külön szakipartársulatokként 1930-tól váltak ki az ipartársulatokból. A kiskereskedelemben részt vevő magyar kereskedők helyzetét Rozinski László elemezte. Szerinte a magyar kereskedők számarányban nagyon alulreprezentáltak voltak, és a versenyképességük is csökkent. A kivezető utat a szövetkezet-alapításban és az állami támogatásban jelölte meg (vö. *A szlovákiai... 1938*).
82. A Borovszky-féle monográfiákban az ipartársulatok is felbukkannak (Borovszky 1899, 394; Borovszky 1904, 332; Borovszky 1907, 239; Borovszky 1911, 216; Borovszky é. n. 33).
83. Csehországban az 1859-es iparrendelet és az 1907-ből származó 199. sz. birodalmi rendelet maradt érvényben. A magyar törvények közül pedig az 1884-es XVII. sz. és az 1899. évi XXV. sz. törvény. További kisebb jelentőségű intézkedések vonatkoztak még az ipari és a kereskedelmi életre. Ilyen volt többek között a nyolcórás munkaidőről szóló törvény (91/1920), a közszolgálati törvényt módosító (279/1920) rendelkezés és az üzemi választmányokat szabályozó (330/1921) törvény.
84. A törvény 1924. október 10-i datálású. A nem kisipari jellegű tevékenység és intézmények elkülönítésére (*Sbírka... 1924, 1629*).
85. Pozsonyban és Kassán a hasonló vagy rokon szakmák külön szakosztályokat is létrehozhattak.
86. A társulatok átalakulását az 1924. november 28-i 260. sz. kormányrendelet írta elő.
87. A részletes kompetenciákra és feladatokra, valamint a szervezeti felépítésükre lásd *Sbírka... 1924, 1608–1609, 1614–1622*.
88. A magyar kisiparos sajtóban a galántai, dunaszerdahelyi, somorjai, vágsellyei, komáromi, ógyallai, zselizi, párkányi, lévai, ipolysági, losonci, rimaszombati, rozsnói, tornaljai, feledi, királyhelmei ipartársulatokra találtam adatokat. A kereskedelmi grémiumokban (komáromi, kassai) is sok magyar kereskedő volt képviselve. – A Komáromi Járási Kereskedők Testülete régebbi szervezeti kereteket felújítva 1930. december 28-án alakult meg. A grémium elnöke Fried István lett, aki az ipartársulat társelnöki tisztét is betöltötte. A testület megalakításban jelentős szerepet vállalt Ivánfy Géza, akinek emiatt az ipartársulat titkári funkciójától meg kellett válnia. A grémiumban azonnal megkapott főtítkári helyéről azonban 1931 elején rendezetlen állampolgársági ügye, nem megfelelő szlovák nyelvismerete és személyi ellentétek miatt távoznia kellett (*Ipar és Kereskedelem, 1920. február 15. 4. p.*; Nyitrai Állami Levéltár Komáromi Fiókleveletár [Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno] [NyÁLKf], Komáromi Kereskedelmi Grémium [Obchodné grémium v Komárne], Bizottsági és közgyűlési jegyzőkönyvek 1931, 3–13, 39–41, 85–88, 145–149). – A Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat előkészítő bizottsága 1925. június 20-án ült össze, június 29-én volt az alakuló gyűlés. Az elnök Srenker Gyula, a titkár Bohus Géza volt. 1938-ban a tagság 98%-a volt magyar (PÁLVF, Dunaszerdahelyi Járási Ipartársulat [Okresné živnostenské spoločenstvo v Dunajskej Strede] [DJI], 1925–1938, 1. d., 6553/925, 1591/1937, 3222/37, 20/938). A Vágsellyei Járási Ipartársulat megalakításáról az 1925. június 30-i közgyűlés döntött. Elnöke 1926–1929 között Pollak Mór, 1929-től Kardos Győző volt. Az 1930-as években a titkári teendőket Gáspár Jenő látta el (PÁLVF, Vágsellyei Járási Ipartársulat [Okresné živnostenské spoločenstvo v Šali] [VJI], 1927, 11. d., Elnöki beszámoló; PÁLVF, VJI, Bizottsági és közgyűlési jegyzőkönyvek 1925–1930 [az 1929. március 18. jegyzőkönyv]). – A Komárom Járási Ipartestület kezdeti működésére lásd *Ipar és Kereskedelem 1920. február 15. 7. p.* A komáromi ipartársulat 1925. augusztus 16-án alakult meg (NyÁLKf, Komáromi Járási Ipartársulat [Okresné živnostenské spoločenstvo v Komárne], Bizottsági jegyzőkönyvek

1925–1927, 1–22). A Zselizi Ipartársulat elnöke 1925–1935 között Niszler József volt (*Prágai Magyar Hírlap*, 1935. április 10. 9. p.).

89. Vö. Ivánfy Géza cikkét (*Ipar és Kereskedelem*, 1920. február 15., 1. sz., 1. p.) és Telek A. Sándor elemzését (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 10., 7. p.).
90. „A kereskedők 13 pontja

Javaslatára kimondotta a nagygyűlés, hogy figyelembe véve az egyre növekvő és az egész ipari és kereskedői osztályra nyomasztólag ható gazdasági helyzetet, leghatározottabban kívánja:

1. A kereskedelemnek az összes vonalon levő szabadbáti tételét.
  2. A nemzetközi kereskedelmi élet mielőbbi helyreállítását, a vámsorompók megnyitását.
  3. A valuta stabilizálását, mely nélkül nyugodt, intenzív ipari és kereskedelmi élet el sem képzelhető.
  4. A számtalan adók helyett az adózás egységesítését, az aránytalanul magas adóterhek könnyítését, a túl magasán kivetett adók ellen beadott fellebbezés elintézését. Az adófizetéseknek részletekben történő elfogadását. A különböző adókető bizottságokban az ipari és kereskedelmi érdekeltségnek minél nagyobb számban való részvételét.
  5. A vasúti és postai díjszabás leszállítását.
  6. A forgalmi- és luxusadónak ez év végéig való föltétlen eltörlését, melynek további fenntartása ma, amikor az ipari és kereskedői osztály a megélhetésért vívja nehéz harcát, és amikor áruját még veszteségek árán sem tudja elhelyezni, teljesen lehetetlen.
  7. Az árucsempészség legszigorúbb ellenőrzését, mert ennek elfajulása iparunkat és kereskedelmünket végromlásba dönti.
  8. A házaló és vásárló kereskedelemre és iparra vonatkozó és érvényben lévő törvények és rendeletek igazságos alkalmazását.
  9. A közmunkáknál és közszállításoknál a helyi ipar igazságos és méltányos részvételét.
  10. A fogyasztási szövetkezeteknek a legitim kereskedelem rovására adott állami kedvezményeket eltörlését.
  11. A betegsegélyzői törvény revízióját.
  12. Az iparengedélyek szertelen kiadásának megszüntetését, az újabban kiadott iparengedélyek revízióját, és e tekintetben esetről esetre az érdekeltségek meghallgatását.
  13. Az uzorahivatalok legsürgősebb megszüntetését, melynek további fenntartása, amellyel, hogy az államnak rengeteg anyagi kiadást jelent, a megváltozott gazdasági viszonyok folytán semminemű létjogosultsága nincs” (*Prágai Magyar Hírlap*, 1922. szeptember 6. 4. p.).
91. PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1925–1932, 398–401. p.
92. PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938, 114–118. p. Állandó problémát jelentett a jogosulatlan iparúzó (kontárok) tevékenysége.
93. PÁLVF, VJI, 26. d., 37/34. A dunaszerdahelyiek támogatták a kezdeményezést. ÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938, 85. p.
94. PÁLVF, VJI, 24. d., Gáspár Jenő kéziratai.
95. Hivatalos megnevezése *Krajinský vzáň živnostenských spoločenstiev a grémií pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi* (a szövetség nevének magyar változata az 1929. május 12-i alapszabályzatban szerepel). Az alapszabályzat 2. §-a a hivatalos nyelvről rendelkezett: „A Szövetség hivatalos nyelve a szlovák nyelv, ellenben a levelezésnél, tárgyalásoknál és személyes érintkezéseknél tekintettel kell lenni a Szövetségben képviselt más nyelvű ipartársulatok és grémiumok tagjaira.” A nyelvkérdés azonban állan-

- dóan tetten érhető. A szövetség ugyan tényleg törekedett a rendeleteket, a levelezést, a jegyzőkönyveket stb. magyarul is megjelentetni, de egyben szűkítette is a használatát (PÁLVF, VJI, 17. d., 1256/29; ÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938, 339–340). A továbbiakban az IGOSZ rövidítést használok. – A Dunaszerdahelyi Járásai Ipartársulat következetesen csak magyarul vezette az adminisztrációt. A hivatalok támadásai ellen a nyelvtörvényre hivatkozott. „Nyelvrendelet értelmében ez a társulat magyarul jogosult levelezni, annál is inkább, mert az ipartársulatok magántársaságot képeznek, s az iparhatóságoktól is magyarul kell kapniuk a rendelkezéseket” (PÁLVF, DJI, 1. d., 1591/1937; Jegyzőkönyvek 1925–1932, 43; PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938, 43., 339–340). A Vágsellyei Járásai Ipartársulat jegyzőkönyvei kétnyelvűek, a levelezésben háttérbe szorult a magyar nyelv (vö. PÁLVF, VJI, Zápísnice valného zhromaždenia zo zasadnutia výboru, 1925–1930).
96. Az IGOSZ előkészítő közgyűlésére 1926. december 19-én került sor Turócszentmártonban. Az alapszabályokat az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium 1927. március 26-án fogadta el. Feltételezhető, hogy a szóban forgó minisztérium szlovákiai részlege befolyásolta az ügyeket, hiszen Bohuš Liška a minisztérium osztálytanácsosa és az IGOSZ „instruktora” volt (PÁLVF, VJI, 11. d., 346/927, 623/1927, 1388/1926, 9035/1926).
  97. Továbbiakban EIOSZ. Működését a turócszentmártoniak éppen nemzetiségi alapon utasították el, magyar ipartársulati szövetségnek tekintették (PÁLVF, VJI, 17. d., 681/29 [az „Iparos” álnév alatt megjelent cikke reagálva jegyezte meg ezt az IGOSZ tisztviselője]). A dunaszerdahelyiek rezerváltan viszonyultak mindkét szervezethez (PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1925–1932, 55–56, 94).
  98. Az IGOSZ-hoz való csatlakozás egyedül csak közgyűlési határozattal lett volna érvényes, hiszen a társulatok önálló közjogi személyek voltak.
  99. PÁLVF, VJI, 11. d., 1567/1926, 1696/1926, 1229/926.
  100. PÁLVF, VJI, 11. d., 10.243, 340, 623/27.
  101. PÁLVF, VJI, 11. d., 623/27. A kiegészítés pontjai: a belépésekről szóló közgyűlések elhalasztása (1927. szeptember 30-ig), a pozsonyi székhely sugalmazása és az IGOSZ következő közgyűlésének semleges helye (Trencsénteplic).
  102. A 224/1933-as szövetségi rendeletről volt szó, amelyet a dunaszerdahelyiek törvényellenesnek minősítettek (PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1932–1938, 90).
  103. Bohuš Liška levele ezt egyértelműen kifejezi. A fenyegetéstől sem riadt vissza. A nem csatlakozottaknak a felosztatást is megelőlegezte (PÁLVF, VJI, 11. d., 623/1927).
  104. Lásd a Kassai Ipartársulat nyílt levelét (ÁLVF, VJI, 1927, 11. d., 1696/1926). Az iratnak szlovák fordítása is van (lásd Gaucsik 2005, 149–180).
  105. PÁLVF, VJI, 17. d., 1980/1929, 681/29, 1030/29. Az eredmény nagyon szoros volt: Márton 24, Pozsony 22 szavazatot kapott.
  106. Az IGOSZ hozzáállását Dunaszerdahelyen így jellemezték: „Többen ellenzik a jelen levő közgyűlési tagok részéről a belépést, mivel még mindig tapasztalható a magyar ipartársulati érdekeltségek bizonyos mellőzése.” Ideiglenesen 1929 augusztusában mégis tagok lettek, véglegesen 1930. január 1-jétől. Az év végén mégis kiléptek, mert a tagság hátrányos volt számukra (PÁLVF, DJI, Jegyzőkönyvek 1925–1932, 308, 346–347, 368). A vágsellyeiek pénzügyi okok miatt nem léptek be (PÁLVF, VJI, Zápísnice valného zhromaždenia zo zasadnutia výboru, 1925–1930 [az 1929. március 18. jegyzőkönyv]). –1929-ben a szövetségben 73 ipartársulat összpontosult 73 827 taggal. A legnagyobbak közé, több mint 2000 taggal a losonci és a galántai tartozott. A feltételes csatlakozások nagyrészt annak a számlájára írhatók, hogy a tagdíjfizetés nagyon megterhelte a társulatok költségvetését. 1929-ben pl. a somorjai, a komáromi, a dunaszerdahelyi ipartársulat nem fizetett tagdíjat. 1930-ban a tornaljainak 2190 Kč, a galántainak 5987 Kč, a rimaszombatinak 3600 Kč, a lévainak 5694 Kč tagdíjhátraléka volt (PÁLVF, VJI, 17. d., 1030/29; 1930, 19. d., 468/30, 537/30).

107. A Komáromi Járási Általános Ipartársulat szervezte meg 1927. november 27-én az IGOSZ vezetőségével azt a zárt körű találkozót Komáromban, amelyen a kisebbségi nyelvi jogok betartásának garanciáit akarták elérni. A kezdeményezés, amelyen az egyik forrás szerint kb. 20-23 ipartársulat képviseltette magát, Boldoghy Gyula és Ivánfy Géza nevéhez fűződött, akik a „magyar többségű társulatok” egységes platformját akarták megteremteni. A komáromiak a kamarai szervezeten belül Pozsony-központi szövetséget képzeltek el (PÁLVF, VJI, 11. d., 1092/1927; Zápislavnice valného zhromaždenia zo zasadnutia výboru, 1925–1930 [az 1927. november 24. jegyzőkönyv]).
108. A Vitovszky-féle tervre lásd PÁLVF, VJI, 21. d., 646/31. A magyar titkárság létrehozása régóta a követelések között szerepelhetett. Az IGOSZ 1931. december 6-i közgyűlésén vitatták meg a Vitovszky József és Ivánfy Géza által beterjesztett indítványt (PÁLVF, VJI, 22. d., 291/32).
109. Például a Losonci és a Kassai Ipartársulat képviselői az 1930. július 6-i zsolnai tiltakozó gyűlésen adóügyekre vonatkozó javaslatokat terjesztettek elő (PÁLVF, VJI, 9. d., 697/30).
110. A *Kereskedők és Iparosok Lapja* (1930–1931) töltötte be a szaklap szerepét. Az egységes szervezeti fellépést hangoztatta, és a magyar nyelvű szakképzésnek szentelt figyelmet. Szerkesztője a Komáromi Járási Ipartársulat titkára, Ivánfy Géza volt, aki már 1920-ban az *Ipar és Kereskedelem* című lap felelős szerkesztőjeként is a kisiparosság problémáival foglalkozott.
111. Mind az Országos Keresztényszocialista Párt, mind a Magyar Nemzeti Párt törekedett a kisiparosság megszervezésére. Szavazóbázisukat és támogatói körüket akarták ezzel megszilárdítani. A pártok helyi vezetői között sok iparos volt (pl. Telek A. Sándor, Koczor Gyula – MNP, Kardoss Győző, Néder János – OKP). – Az elemző írásokra, tervek-re lásd *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. január 29. 5. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. április 20. 5. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. február 5. 1–2. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. március 3. 16. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. március 31. 14. p. – A párttámogatásra *Magyar Iparos*, 1922. július 9. 1–3. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1922. szeptember 21. 5. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. április 4. 5. p.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. április 14. 7. p. – A sérelmek politikai közvetítésére *A Magyar... 1920*, 7–12. – Az 1930-as évek közepén a magyar pártoknak a Csehszlovák Iparos-, Kereskedő- és Középosztálypárt (Československá živnostnícko-obchodníka strana středostavovská) előretörésével kellett megküzdeniük, amelyik a magyar nemzetiségű iparosok szavazatait akarta megszerezni. Vö. a párt magyar nyelvű lapját (*Iparosok és Kereskedők Híradója*, 1936. június 1–4. p.) és a *Prágai Magyar Hírlapban* a „cseh nacionalista agitáció” ellen megjelent cikkeket (1935. április 4. 5. p.; 1935. április 27. 1. p.; 1935. április 28. 1–2. p.; 1935. május 12. 5. p.).
112. A pénzintézetek is ebbe a csoportba tartoznak.

Felhasznált irodalom

- A csehszlovák történelem kistükre* 1932. Mukačevo–Munkács, 133–134. p.
- A Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga Memoranduma a Népszövetséghez* 1923. Budapest.
- A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938* 1938. Budapest, 83. p.
- A Hanza szövetkezetek története különös tekintettel az 1938–1945 közötti időszakra.* 3–4. p. (Kézirat a szerző tulajdonában; szerzője és keletkezési ideje ismeretlen – G. I.)
- A. Gergely András 1997. *Kisebbség, etnikum, regionalizmus.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 26–28. p.
- A Magyar Nemzeti Párt komárommegyei szervezetének programja* 1920. Komárom, 7–12. p.

- Andorka Rudolf 2003. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 407–408. p.
- Angyal Béla 2002. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar párt-politika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 31. p.
- Arató Endre 1977. *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975*. Budapest, Magvető, 81–82., 97–100. p.
- A szlovákiai magyar kereskedelem helyzete – kereskelempolitikai feladataink 1938. *Bars*, 12. sz. (1938. március 20.) 1. p.; 13. sz. (1938. március 27.) 1. p.; 14. sz. (1938. április 3.) 2. p.
- Baranyai Zoltán 1934. *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Bratislava–Pozsony, 33–34. p.
- Bars*, 1937. 26. sz. (június 27.) 1. p.
- Bars*, 1937. 28. sz. (július 11.) 1–2. p.
- Bars*, 1938. 6. sz. (február 6.) 2. p.
- Beluszky Pál 1998. A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza. A Nyíregyházán 1998. április 1–3-án megtartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza, MTA SZSZB Megyei Tudományos Testülete, 449. p.
- Beluszky Pál 2002. A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországn. In: *„...ahol a határ elvált.” Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, 9–30. p.
- Benczúr Jenő–Nagy Ferenc 1923. *A fogyasztási szövetkezetek alapszabályai és ügyvitel*. Bratislava–Pozsony.
- Berecz Kálmán 1937. A kisebbségi kérdés mai állása. In: *Kisebbségi problémák. A Lévai Járási Közművelődési Testület 1936–37. évi előadássorozatából*. Levice, 14. p.
- Berend T. Iván–Ránki György 1987. *Európa gazdasága a 19. században (1780–1914)*. Budapest, Magvető Kiadó, 370–376., 399–411., 413. p.
- Borecky, K. é. n. *Utasítás fogyasztási szövetkezetek részére*. Bratislava.
- Borovszky Samu 1899. *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye*. Budapest, 394. p.
- Borovszky Samu 1904. *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye és Pozsony*. Budapest, Apollo, 332. p.
- Borovszky Samu 1907. *Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye*. Budapest, Országos Monográfiai Társaság, 239. p.
- Borovszky Samu 1911. *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye*. Budapest, 216. p.
- Borovszky Samu é. n. *Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye*. Budapest, 33. p.
- Borsody István (szerk.) 2002. *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Somorja, Méry Ratio, 92–93. p.
- Darai Lajos Mihály é. n. A politikai szociológia főbb kérdései. *Szabadpart*, 6. sz. www.kodolanyi.hu/szabadpart/default.htm.
- Egyed István 1922. Az elszakított magyarság gazdasági védelme. *Békejog és békegazdaság*, 1922. április–május, 7–8. füzet, 196., 197. p.
- Eiler Ferenc 1997. A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate*, 1997. 3–4. sz. <http://www.mtaki.hu/eilerketvilhab.doc>.
- Esterházy János 2000. *A kisebbségi kérdés*. Budapest, Ister, 242. p.
- Fabricius, Miroslav 1986. Hospodárske problémy Slovenska v povojnovom období 1918–1920. *Ekonomický časopis*, 1986. 11. sz. 1007–1008. p.
- Fabricius, Miroslav 1990. *Vývoj názorov na postavenie Slovenska v predmníchovskej republike*. Bratislava, 46–56. p.

- Fabricius, Miroslav – Holec, Roman – Pešek, Ján – Virsik, Otto 1995. *150 rokov slovenského družstevníctva. Výchádzajúca a prehry*. Bratislava, Družstevná únia SR, 89. p.
- Faltus, Jozef 1961. Nostrifikácia po I. svetovej vojne ako dôležitý nástroj upevnenia českého finančného kapitálu. *Politická ekonomie*, 1961. 1. sz. 28–37. p.
- Faltus, Jozef – Průcha, Václav 1969. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Bratislava, 9–18. p.
- Fodor Jenő 1940. Gazdasági egyesületeink a felvidéki magyarság szolgálatában. In: Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Budapest.
- Frič, Milan 1932. *Neutešený hospodársky vývoj na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava, 17–18. p.
- Galántai József 1989. *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Mecenas, 35., 89–91. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1929. 1. sz. (november 1.) 1–3. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1929. 2. sz. (december 1.) 5. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1930. 1. sz. (január 1.) 1. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1930. 2. sz. (február 1.) 9. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1930. 4. sz. (április) 1., 3. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1930. 5. sz. (május) 1–2. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1930. 6. sz. (június) 2–3., 5. p.
- Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1930. 7. sz. (augusztus) 1–2. p.
- Gaucsík István 2002/2003. Gazdaság és hitelszervezet – a szlovákiai magyar bankhelyzet (1918–1923). 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2002. 3. sz. 73–96. p., 2003. 1. sz. 65–78. p.
- Gaucsík István 2004. A nosztrifikáció és a pénzügyi kérdések rendezése a csehszlovák–magyar gazdasági tárgyalások tükrében (1920–1930). In: *Válogatott tanulmányok Szlovákia gazdaságtörténetéhez*. Komárom, Pont Kutatóintézet, 41–70. p.
- Gaucsík István 2005. Magyar ipartársulatok válogatott dokumentumai 1924–1938. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 1. sz. 149–180. p.
- Gazdasági egyesületek monográfiái. Az 1896-ik évi ezredéves országos kiállítás alkalmából* 1896. Budapest, 40–41., 161., 188., 378., 391., 415., 634. p.
- Gyurgyík László 1999. *Changes in the Demographic, Settlement, and Social Structure of the Hungarian Minority in (Czecho-)Slovakia between 1918–1938*. Különlenyomat a Teleki László Alapítvány kiadásában. No. 13, Budapest, 38. p.
- Halász Albert 1927. *Felsőmagyarország lakosságának munkával való ellátása a magyar és a cseh uralom alatt*. Budapest, 4. p.
- Hallon, Ludovít 1995. *Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok?* Bratislava, Veda, 43., 46–47. p.
- Halmosy Dénes 1983. *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 89–93. p.
- Hangel László (szerk.) 1940. *Mit élt át a Felvidék?* Budapest, 79–93. p.
- Hantos László 1986. *A csehszlovákiai magyarság gazdasági helyzete a két világháború között, összehasonlítva a jelenlegi állapotokkal*. Budapest, Teleki László Intézet, 260/1986, 30. p.
- Hantos László 2002. Gazdasági életünk húsz éve. In: Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Somorja, Méry Ratio, 89. p.
- Hanza Szövetkezeti Újság*, 1935. 12. sz. (június 15.) 3–4. p.
- Horváth, Stefan – Valach, Ján 1975. *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava, Alfa, 86–89. p.
- Ipar és Kereskedelem*, 1920. 1. sz. (február 15.) 1., 4., 7. p.
- Iparosok és Kereskedők Híradója*, 1936. 3. sz. (június) 1–4. p.
- Ivánfy Géza 1932. A szövetkezet szerepe a gazdasági életben. *Magyar Írás*, 1932. 2. sz. (április) 140. p.

- Jócsik Lajos 1934. Az ipari termelés változásai Szlovenszkón. *Korunk*, 1934. 12. sz. 890–899. p.
- Jócsik Lajos 1940. *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt*. Budapest, 33., 36–40. p.
- Jócsik Lajos 1944. *A Közép-Dunamedence közgazdasága*. Budapest, Magyar Élet, 1944, 289–291. p.
- Johnson, Owen 1985. *Slovakia 1918–1938. Education and the making of a nation*. New York, 72. p.
- Judik Béla 1933. *A fogyasztási szövetkezetek és propagandájuk Csehszlovákiában*. Különnyomat a *Magyar Gazdák Szemléje* 1933 áprilisi füzetéből. h. n.
- Kántor Zoltán 2000. Kisebbségi nemzetépítés – A romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000. 3. sz. 223., 227–229. p.
- Kardos Béla 1933. Bányászat és kohóipar Szlovákiában és Ruténiában 1911–1931. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1933. 1. sz. 23–25. p.
- Kardos Béla–Artner L. László 1935. A Felvidék ipari népességének alakulása a háború előtt és után. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1935. 10. sz. 864–878. p.
- Karvaš, Imrich 1933. *Sjednocení výrobných podmínek v zemích českých a na Slovensku*. Praha, 3–20. p.
- Kováč, Dušan (ed.) *Kronika Slovenska*. 2. zväzok. Praha, 180. p.
- Lacina, Vlastislav 1984. Hospodářska politika české buržoázie a vznik Československé republiky. *Československý časopis historický*, 1984. 5. sz. 668–692. p.
- Lacina, Vlastislav 1990. *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha, Academia, 11–56. p.
- Lacina, Vlastislav 1990. Úloha hospodářské politiky při vytváření nové československé ekonomiky (1918–1923). In: *Politický systém a státní politika v prvních letech Československé republiky (1918–1923)*. Praha, Historický ústav ČSAV, 65–66. p.
- Lacina, Vlastislav 2000. *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha, Historický ústav AV ČR, 177–185., 202., 210. p.
- Lacina, Vlastislav – Slezák, Lubomír 1994. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha, Historický ústav AV ČR.
- Lipták, Lubomír 1994. Szlovákia geopolitikai helyzete 1918 és 1938 között. In: *Szlovákok az európai történelemben*. Budapest, Közép-európai Intézet–Teleki László Alapítvány, 77–78. p.
- Loisch János (szerk.) 1926. *A Szepesség: Emlékkönyv a „Szepesi Egyesületek Budapesten” fennállásának 50. évfordulójára*. Budapest, 187–202. p.
- Ludwig Aurél 1937. A magyarság gyakorlati feladatai. In: *Kisebbségi problémák. A Lévai Járás-i Közművelődési Testület 1936–37. évi előadássorozatából*. Levice, 124–125. p.
- Magyar Diák szemle*, 1930. 3–4. sz. (június–szeptember) 64. p.
- Magyar Gazda*, 1921. 8. sz. (július 10.) 1. p.
- Magyar Gazda*, 1922. 10. sz. (március 5.) 1. p.
- Magyar Iparos*, 1922. 2. sz. (július 9.) 1–3. p.
- Magyar Kisebbség*, 1925. 8. sz. (április 15.) 307–310. p.
- Magyar Kisebbség*, 1925. 8. sz. (április 15.) 311. p.
- Magyar Kisebbség*, 1926. 23. sz. (december 1.) 887. p.
- Magyar Statisztikai Szemle*, 1923. 7–8. sz. 291., 300–301. p.
- Machnyik Andor 1993. *Csallóköz. Gyakorlati agrár- és iparpolitika*. Pozsony, 13. p.
- Martuliak, Pavol 1995. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845–1995*. Nitra, Agroinštitút.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 1991. *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdéstről és az antiszemitizmusról*. Budapest–Pozsony, 129–130., 158. p.
- Mészáros Hugó 1936. *Národný majetok Slovenska*. Bratislava, 52., 60. p.
- Národnostní obzor*, 1930 říjen, 2. füzet, 142. p.
- Národnostní obzor*, 1931 září, 1. füzet, 36–41. p.

- Národnostní obzor*, 1931 prosinec, 2. füzet, 126–130. p.
- Pálesch Ervin (szerk.) 1923. *Cseh–Szlovák törvények és Rendeletek Gyűjteménye*. Prešov (Eperjes), 979., 1041., 1216. p.
- Palotás Emil 2003. *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris, 265–270. p.
- Pataky Ernő (szerk.) 1970. *A földművelésügyi szakigazgatás története 1867–1948*. Budapest, 81–83. p.
- Pénzügyi Szemle*, 1919. 1. sz. (november 5.) 1. p.
- Polnisch Artúr 1925. *A Szepesség termelési tényezői*. Levoča–Lőcse, 37–83. p.
- Polyánszky Zoltán 1939. A felvidéki magyarság gazdasági helyzete. In: Csatár István–Ölvedi János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest, 151–166. p.
- Popély Gyula 1995. *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony, Kalligram, 44–47. p.
- Popély Gyula 1999. Keleti Svájc? Csehszlovákia magyarságpolitikája 1918–1938. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák. A II. összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai. Székelyudvarhely, 1997. augusztus 21–22*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 16–17., 19–20., 24. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1922. 73. sz. (augusztus 29.) 3. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1922. 80. sz. (szeptember 6.) 4. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1922. 81. sz. (szeptember 7.) 4. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1922. 92. sz. (szeptember 21.) 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 103. sz. (május 6.) 3–4. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 5. sz. (január 9.) 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 6. sz. (január 10.) 7. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 5. sz. (január 29.) 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 24. sz. (január 31.) 7–8. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 38. sz. (február 17.) 7. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 40. sz. (február 20.) 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 44. sz. (február 24.) 2–3. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 90. sz. (április 20.) 3., 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1923. 176. sz. (augusztus 5.) 2. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1924. 34. sz. (február 10.) 6. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1924. 35. sz. (február 12.) 6–7. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1924. 19. sz. (január 23.) 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1924. 20. sz. (január 24.) 7. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 30. sz. (február 5.) 1–2. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 31. sz. (február 6.) 6. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 42. sz. (február 19.) 10. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 53. sz. (március 3.) 16. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 56. sz. (március 7.) 10. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 77. sz. (március 31.) 14. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 80. sz. (április 4.) 5. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 85. sz. (április 10.) 9. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 89. sz. (április 14.) 7. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 98. sz. (április 27.) 1. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 99. sz. (április 28.) 1–2. p.
- Prágai Magyar Hírlap*, 1935. 110. sz. (május 12.) 5. p.
- Průcha, Václav 1974. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*. Bratislava, 78., 84. p.
- Pukkai László 1994. *A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 62. p.

- Rados K. Béla 1932a. Cseh-Szlovákia pénzintézetei az 1913., 1920. és 1930. évben különös tekintettel a magyar kisebbségre. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 8. sz. 694–703. p.
- Rados K. Béla 1932b. Magyar szövetkezetek és a szövetkezeti központok kérdése Cseh-Szlovákiában. *Magyar Kisebbség*, 1932. 24. sz. (december 16.) 769. p.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého* 1920. Praha, 65–267., 291–306. p.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924* 1924. Praha, 1575–1629. p.
- Schandl Károly (szerk.) 1938. *A magyar szövetkezés negyven éve. Az Országos Központi Hitelszövetkezet munkája és eredményei*. Budapest.
- Schubert Tódor 1940. *A Lévai Takarékpénztár 75 éves története 1865–1940*. Különlenyomat a *Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve* 1940. évfolyamából. Budapest, 18–21. p.
- Slovenský biografický slovník* 1989. 3. zväzok. Martin, Matica slovenská, 46. p.
- Spoločovanie a shromažďovanie na Slovensku* 1923. Bratislava, 9. p.
- Statistická příručka Republiky Československé* 1925. 2. svazek, Praha, 156–158. p.
- Szarka László 1998. *Duna-táji dilemmák*. Budapest, Ister, 132., 298–303. p.
- Székely Pál 1936. Csehszlovákia nyugati és keleti része – számokban. *Korunk*, 1936. 5. sz. 598. p.
- Tarján Ödön 1930. *A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából*. Különlenyomat a *Prágai Magyar Hírlap* 1930. évi 33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. és 47. számaiból. Prága, 7–8. p.
- Tarján Ödön 1934. *Der Weg der Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit*. Budapest.
- Taubinger István 1939. A visszatért Felvidék mai gazdasági helyzete. In: Csatar István–Ölvedi János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest, 261–272. p.
- Teichová, Alice 1988. *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*. Wien–Köln–Graz, 62–68. p.
- Új Szó, 2005. február 4., *Gondolat* (melléklet), 3. sz. 12–13. p.
- Vadkerty Katalin 1993. A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938). In: *Felvezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 175–215. p.
- Vámosi Zoltán 2002. *Szociológia*. Budapest, LSI Informatikai Oktatóközpont.
- Varga Imre 1938. A csehszlovákiai magyarság gazdasági helyzete, különös tekintettel a szövetkezetekre. *Láthatár*, 1938. 7–8. sz. 222. p.
- Vavrik Ferenc 1993. *A felvidéki Hanza és tagszövetkezeteinek története*. Budapest, Sajtókoop Kiadó, 50. p.
- Verejná správa na Slovensku so zvláštnym zreteľom na správu okresnú* 1930. 1. zázok. Bratislava, 52/1. táblázat.
- Weber, Max 1992. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 36–38., 42–43. p.
- Žadanský, Juraj 2001. Priemysel, domácka výroba a trhové vzťahy na Zakarpatsku v rokoch 1919–1938. *Historica carpatica*, 2001. 31–32. sz. 89–108. p.
- Zsolt László 1932. A gyarmati és osztálykizsákmányolás Szlovénországon. In: *A Sarló jegyében. Az újcárú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1932-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*. Pozsony, 28–30. p.

ISTVÁN GAUCSÍK

SETTING ECONOMIC ORGANISATIONS AND PROTECTION OF INTERESTS

ECONOMIC ORGANISATIONS OF HUNGARIANS LIVING IN CZECHOSLOVAKIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS (2. PART)

The study discusses three such thematic parts that follow organisational and institutional line. In the introduction the author analyses the economic situation of Hungarians living in Czechoslovakia from the point of view of legal gaps, through the legal gaps in economic rights, insufficiencies of internal state securities and external minority protection. Later the study deals with the economic injuries included in the agenda of opposing Hungarian parties, possible solutions, strengthening of saved structures of „economic self-organisation“, and/or new structures, as well. The study introduces the impacts of the Czechoslovak economic policy (that has an immense role in establishing institutes and reforming organisation of the monarchy) through opinions of Hungarians living in Slovakia, while it intends to clear some of the contemporary concepts that appeared in works after 1989. Finally - applying the Weber concept of organisation - the author tries to designate the stages of economic interest protection of the minority and its forming organisations. The approaches that have been introduced up to now placed political and cultural right protection to the front, while when examining economic issues these were set to the background. The so-called professionally-led structures (regional level economic associations, co-operatives, and the trade-companies that have not been examined in literature at all) belong to the third thematic group.

The mutual character of the introduced organisation types (economic associations, co-operatives, trade-companies) is that their antecedents, operational and leadership bases stem from the times before the change of state system. When Czechoslovakia was formed they had to adjust to the new legal environment and changed economic-power relations. Their adjustment took place in the period when the Czechoslovak economic nationalism strengthened, when economic politics led by the majority set the goal of establishing a uniform national economic policy and institution system.

The co-operative movement was characterised by regional and type-like shabbiness (Southern Slovakia is the central territory, excess of consumption co-operatives) and lack of autonomic centres. The trade companies were burdened by problems of structural changes (for example lack of capital). Politics supported mainly economic organisations that were formed by owners, since entirely new structures were to be created.

Ladislav Novomeský és a szlovák–magyar kapcsolatok

JÓZSEF KISS
NOVOMESKÝ AND THE SLOVAK-HUNGARIAN RELATIONSHIPS

94(437.6)-051*19"
94(437.6)=(511.141)
323.15(437.6)=(511.141)

Ladislav Novomeský, anti-fascist national front policy, the state of the Hungarian minority living in Slovakia, Gyula Illyés

---

A pozsonyi Madách Kiadó az 1989-es év végén válogatást jelentetett meg Nagy Judit fordításában, Duba Gyula utószavával – *Az időszerűség időtlensége* címmel Ladislav Novomeský esszéiből, tanulmányaiból és cikkeiből.¹ A kötet akkor látott napvilágot, amikor a rezsim végórát élte. A visszhang nem is volt híján az olyasfajta megjegyzéseknek, hogy mi is lesz a kiadvány sorsa. Úgy tűnt, hogy nemcsak a publicista Novomeskýre, hanem magára a több mint 15 éve eltávozott költő életművére is újabb fogantatású elhallgattatás vár. Persze, most már nem olyan praktikák jóvoltából, mint amilyeneket a bukott rendszer saját híveivel szemben is kíméletlenül alkalmazott, hanem a változásokat kísérő társadalmi légkör radikalizmusának újabb egyoldalúságai folytán. Nem érdektelen, hogy a kötet egyik 1935-ből származó írása a költői alkotó munka és az irodalmi befogadás kérdéseivel foglalkozott. A szerző rámutatott arra, hogy nemcsak az eredendően alkotás-lélektani, irodalomkritikai, sőt kifejezetten művészetpolitikai tényezők idézhetnek elő művészeti atrófiát.²

Így vagy úgy, de a közép-európai rendszerváltást követően fokozott szerephez jutott a költő közéleti szerepvállalásának megítélését magára a költői életműre is rávetítő, politikai eredetű rokon- és ellenszenvnek. Ugyanakkor hangot kapott Novomeský személye sokrétűségének az elismerése. Hogy is állunk akkor költészetének, eszmei-világnézeti alapállásának és személye közéleti cselekvőkészségének a szinkretizmusával, különös tekintettel a szlovák–magyar kapcsolatokban játszott szerepével?

1989 végén kevesen lehettek azok, akik úgy vélték, hogy az idő távlatából a gyökeresen megváltozó viszonyok között sem becsülhető le a költő figyelmeztetése ama „reális alapokra”, tehát olyan szemlélet szükségességére, mely a valóságot igyekszik megragadni a maga összetettségében, ellentmondásaiban és ellentéteiben. Igaz ugyan, hogy Novomeský ezeket a társadalmi jelenségeket politikai beállítottságának a korlátai között érzékelte, de épp költői érzékenysége könnyítette meg számára, hogy a valósághoz ne megszépítve és ne eszményítve viszonyuljon.

Ismeretes, hogy Novomeský Budapesten született, és ott töltötte gyermekkorát. Az elmúlt évtizedekben gyakran és nem alaptalanul emlegették a *Budapesti tavasz 1919* című írását,³ amely a budapesti Barcsay utcai gimnázium diákjának lelkivilágába visszazökkenve, látszólagos távolságtartással, a forradalmi események utólagos ígézetét lefojtva a kommün mindennapjainak nyomorúságát is felidézte. Egy másik, immár a harmincas évekből származó magyarországi élményleírásban⁴ „hősiesen groteszk, avagy groteszkül hősies” – ahogy Sziklay László írja⁵ – hangnemben örökítette meg a gyűlöletes Horthy-rezsim csendőreinek győri fogságában megélt kalandjait. A múltban, ennek mintegy cseh-szlovákiai kiegyensúlyozásaként a róla szóló írásokban felfedezésszámba menő leleményként figyeltettek fel arra, hogy a fiatal újságíró a kosúti sortűz tragikus végkimenetelének gyászos színeibe miként volt képes könnyed íróniával beleszólni: a golyózáporral elárasztott magyar tüntetők nem értették a csendőrök nyelvét. Mindez éppúgy magán viselte az ideológiai indítatás kiélező jegyeit, mint az emberi mozzanatok iránti velleitását. Ezek az írások adták meg Novomeský publicisztikájának magyar vonatkozásaira kitérő, hetvenes évekbeli méltatások irányvonalát. Természetesen magyar közegben kiemelt hangsúlyt kaptak Novomeskýnek a Sarló-mozgalom tagjaival kialakult – a mozgalmat a kommunista platform elfogadása felé orientáló – kapcsolatai.⁶

Mindezek árnyékában elhomályosult, hogy Novomeský közéleti-publicisztikai szerepvállalása a harmincas évek második felében, a szlovák–magyar közeledést a kommunista párt népfrempolitikájának szellemében szorgalmazva, tartalmában is új dimenziókat öltött. Dél-Szlovákiában több, a szlovák–magyar összefogás szellemében rendezett összejövetelen, megmozduláson vett részt.⁷ A hetvenes évek szlovák publicisztikájának figyelme ezzel kapcsolatban jórészt az 1938. júliusi, a Csehszlovák Köztársaság megvédésért, a polgári demokratikus rendszer fennmaradásáért kiálló kassai népmanifesztáción – ahol Fábry Zoltán is felszólalt – mondott beszédére korlátozódott.⁸ A szlovák közegben figyelmen kívül rekedt Novomeskýnek az az írása, amely csak magyarul, a *Magyar Nap* című népfremp-szellemiségű lapban jelent meg *Nem ellenetek, hanem veletek* címmel.⁹ Novomeský ebben a cikkében korrigálta az 1848–49-es forradalommal kapcsolatos korábbi nézetét, amely a szláv-ságnak éretlenséget és eleve reakciós beállítottságot tulajdonító marxi forradalom-elmélet leegyszerűsítő téziseiből indult ki.¹⁰ Jó öt évvel később, 1938-ban már árnyaltabb, reálisabb szemléletet alkalmazva jellemezte a bécsi udvar oldalára sodródott szlovák nemzeti mozgalmat. Ennek szövevényes, a nemzeti és a szociális tényezők összefonódásából eredeztetett okait keresve meghatározó ösztönzést merített Illyés Gyulának akkortájt megjelent Petőfi-életrajzából. Illyés Gyula plasztikus képet nyújtott a plebejus, forradalmi demokratikus erőknek a szerepéről, amelyeket nem tekintett a forradalomban vezető szerepet játszó nemesi középréteg valamiféle mellékágának. Csakhogy a forradalomnak ez a plebejusi értelmezése illúziókat keltett a forradalmi radikalizmus tényleges erejét és súlyát illetően, minthogy az nem volt érett és képes arra, hogy a feudális rendszer alapjainak forradalmi felszámolására és a nemzeti függetlenség kivívására irányuló küzdelem élére kerüljön. Képes volt azonban nyomást gyakorolni a forradalom vezető erejére, a liberális nemesiségre a polgári átalakulás vívmányainak keresztülvitelében. E probléma érzékelésében mutatkozó túlzott, sőt illuzórikus elvárások ahhoz a vélekedéshez vezettek, hogy Kossuth támaszkodása a középnemességre, sőt az arisztokrácia liberalizmus-

ra hajló szárnyára szubjektivizmusból fakadt, nem pedig a polgári átalakításban érdekelt vagy azzá tehető valamennyi társadalmi erővel való szükségszerű összefogás megteremtésére, a forradalmi átalakulás minél szélesebb társadalmi bázisának kialakítására. Az említett írás tanúsága szerint Novomeskýre is ugyancsak kedvezően (ha nem kifejezetten a reveláció erejével) hatott ez a nézet, amely ösztönzést adott ahhoz, hogy a forradalmi folyamat egészén belül árnyaltabban ítélje meg az egyes társadalmi erők színre lépését. A radikális szárny szerepének felfokozása lehetővé tette számára annak az ellentmondásnak a bizonyos fokú feloldását, amely a forradalom iránti elismerés és a nem magyar népek autonómiatörekvéseivel szembeni intoleráns, a magyar hegemoniához, a történeti magyar állam egységének megőrzéséhez ragaszkodó nemesi liberalizmussal élesen szembeszegülő szlovák álláspont között feszült. Mindeközben Novomeskýnek a fasizmus elleni összefogást szorgalmazó aktualizáló igyekezete nem vezetett teljes ahistorizmushoz. Maga igyekezett szavakban is elhatárolódnival attól, hogy a „mi lett volna, ha”-féle utólagos meddő elmélgések gyanújába keveredjen. A történelmi fejleményeket folyamatként fogta fel, melyben a meghatározó vonulatokat kifejezésre juttató események hol búvópattakként rejtőzködnek, hol pedig a felszínre törnek. „A márciusi harc nem fejeződött be a korábbi időszakának likvidálásával, és az évtizedek messzeségéből napjainkig nyúlnak azok a meg nem valósított (mert meg nem értett) törekvések, melyek a nemzeti felszabadító harc forradalmasítására, demokratizálására és az urak elleni kiélezésére irányultak” – írta cikkében. Innen eredeztette az 1848–49-es forradalom és szabadságharc üzenetét: „...a magyarok ilyen irányú törekvésükben ma már nem találhatnak bennünket magukkal szemben, hanem az oldalukon!”

Novomeský historizmusa 1949-ben, majd egy évtized múltán az 1848–49-es forradalmat, illetve Petőfi személyiségét illetően a költő halálának 100. évfordulója alkalmából azonban már jócskán magán viselte a történelmi fejlődés szimplifikálásának nyomait, a kommunista ideológia ama prezentizmusának szellemében, mely szerint a történelmi folyamatok valamennyi „haladó” irányzata és áramlata természetesen a kommunista rendszer megteremtésében csúcsosodik ki. Novomeský Petőfi-portréja ilyen jellegűnek tekinthető, annak ellenére is, hogy valójában az első arra irányuló kísérlet volt, hogy Petőfi alakját és költészetének forradalmiságát bevigye a szlovák köztudatba. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Színházban, az ünnepi megemlékezésen elhangzott előadásában¹¹ rámutatott arra, hogy Petőfi a szlovákok számára – minthogy anyai ágon szlovák származású volt – sokáig renegátnak számított. Ugyanakkor a hivatalos magyar Petőfi-kultusz a költőt a magyar fensőbbeség-eszme megtestesítőjeként ünnepelte.

Petőfi személyiségének nagyságát Novomeský az 1848–49-es forradalom társadalmi hajtóerőinek szemszögéből s az 1938-ban írt cikkében szereplő értelmezésnek megfelelően méltatta. Figyelmet érdemlő ezzel kapcsolatos megállapítása: Petőfi nem volt azok között, akik közreműködtek a szlovák nemzeti felemelkedés alapjainak megvetésében. Novomeský nyilván ismerte Petőfinek azokat a költői, több mint elmarasztaló jelzőkkel tarkított kirohanásait, amelyeket a bécsi udvarhoz csatlakozó nemzetiségi mozgalmak, így a szlovákság fellépése okán a nem magyar nemzetek címére intézett. Talán sejtette azt is, hogy micsoda paradox helyzet állt elő: éppen Petőfi következetes radikalizmusa szülte minősítéseiben a felháborodással teli intoleranciát, de az egyetemes demokratikus perspektívák jegyében. Novomes-

ký arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy csak a szociális felszabadulás – természetesen a szocialista rendszer keretei között – teremti meg a népek békés együttélésének előfeltételeit. „Ha tehát ma már létezik az a Magyarország, amelyről Petőfi éleslátó tenni akarással álmódott, ha létezik egy olyan Magyarország, amely a költő politikai célkitűzéseit magáévá tette azzal, hogy megfosztotta hatalmuktól a nagybirtokosokat és a többi kizsákmányolókat, akkor nekünk is megvan az okunk, mélyseges okunk, hogy tisztelettel hajoljunk meg a nagy költő és forradalmár Petőfi Sándor emléke előtt” – zárult Novomeský Petőfi méltatása. Ebben a Petőfi iránti viszony megideologizálása is meghatározó szerepet kapott, objektíve, de valóságosan is a Szovjetunió nagyhatalmi, birodalmi törekvéseit szolgáló kommunista tömb formálódásának követelményeihez igazodva. Ugyanakkor érveket szolgáltatott annak a ténynek az elhomályosításához, hogy a háború utáni csehszlovák–magyar ellentéteknek a demokratikus változások talaján történő orvoslásához nem volt meg a politikai készség és akarat. A szóban forgó előadás néhány héttel a csehszlovák–magyar barátsági szerződés ratifikálása után hangzott el és látott napvilágot a sajtóban. Ennek a szerződésnek a megszületését mind csehszlovák, mind magyar részről a reakció mindkét országban végbement felszámolásának tulajdonították. A valóságban ez azt jelentette, hogy reakciónak a polgári demokratikus programjukhoz következetesen ragaszkodó, a hatalom kommunisták általi átvételének és kisajátításának útjában álló politikai pártokat és erőket tekintették. Csehszlovák részről az irredentista veszély megtestesítőit látták azokban a nem kommunista pártokban, amelyek a háború utáni békerendezést és a szomszédokhoz való viszonyt illetően olyan illúziókat tápláltak, hogy a békekonferencián méltánylásra talál Magyarországnak a demokratikus megújulásra és a nemzetiségi viszonyok mindkét ország számára kedvező megoldására irányuló igyekezete. Az ilyen irányú magatartás a csehszlovák politika szemében a két világháború közötti irredentizmus töretlen folytatásának minősült. Ugyanakkor a nemzeti érdekek mellett a magyar kommunistáknak is ki kellett állniuk, ha nem akartak elszigeteltségbe kerülni. Csehszlovákia a győztes államok antifasiszta koalíciójának tagjaként a realitásoktól függetlenül kíméletlenül alkalmazta az egyetemleges felelősségre vonást, a köztársaság felbomlasztásában játszott kollektív szerepet, bűnösséget tulajdonítva a magyaroknak. Mindeközben a csehszlovákiai magyarság sorsával kapcsolatos magatartás mindkét országban része lett a pártok közötti rivalizálásnak és a hatalom totális megragadására irányuló kommunista törekvésnek.

Novomeský a szlovák nemzeti felkelésben játszott szerepénél fogva politikai funkcióba került, a szlovák végrehajtó hatalmi szerv, a Megbízottak Testülete alelnökeként, valamint oktatás- és művelődésügyi megbízottként ennek az ellentmondásos helyzetnek rendkívül neuralgikus pontján találta magát. A kommunista elkötelezettség, a nemzeti elhivatottság, a demokratikus tájékozódás, a költői érzékenységgel párosuló humanista alapállás szinte tudathasadásba hajszólo dilemmák el kellett, hogy állítsa, még ha a világnézeti-ideológiai indítékok és a pártfegyelem megtartásának meggyőződéssé vált vállalása el is fojtotta ezeket.

A neves magyar filmesztéta, Balázs Béla 1946 júniusában a pozsonyi Redutban (az egykori Vigadó épületében) előadást tartott a filmkultúra kérdéseiről, és ebből az alkalomból találkozott Novomeskývel, akivel már a harmincas években ismeretségbe került, amikor Novomeský interjút készített vele a modern filmművészetről.

Novomeský erről a találkozóról tájékoztatta Jan Drda cseh író, s közölte vele, hogy levelet kaptak a magyar íróktól, amelyben kezdeményezik a cseh írókkal való kapcsolatfelvételt, akik viszont a szlovák írók közbenjárását javasolták ez ügyben. Novomeský Balázs Bélának illedelmes, baráti hangvételi levélben válaszolt, üdvözölve a kapcsolatfelvétel kezdeményezését, de annak megvalósítást a lakosságcsere, tehát a szlovákiai magyar lakosság kitelepítésének végrehajtásától tette függővé. Drda a felelősséget tulajdonképpen áthárította Novomeskýre, miközben rendkívül ingerült hangnemben ítélte el a békekonzferenciára készülő Magyarországot,¹² ahol Csehszlovákiának, mint ismeretes, nem sikerült elérni a szlovákiai magyarok egyoldalú kitoloncolásához a jóváhagyást. Ugyanezen év decemberében a magyar írók egyesülete levélben fordult a szlovák írók társulásához, hogy tiltakozzanak a magyar kisebbséggel szembeni intézkedések ellen. A választ Novomeský és Ján Poničan írta alá. Ebben leszögezték, hogy a lakosságcsere a kisebbségi kérdés megoldása egyedüli lehetőségének tekintik, és felróták a magyar íróknak: nincs tudomásuk egyetlen olyan esetről sem, hogy a magyar írók felléptek volna a magyarországi szlovákok helyzetének javítása érdekében.¹³ A válasz hangvétele nem meglepő az akkori társadalmi légkört figyelembe véve, amikor is a prágai intő jelként felémelt ujra ugyancsak tekintettel kellett lenni Szlovákiában. Töprengésre készítet viszont, hogyan érezhette magát Novomeský ezekben a helyzetekben költőként és irodalmárként, eleve megtagadva a magyar írók részéről jövő kezdeményezéstől a demokratikus indítéknak még a pusztá felvillantását is, olyanoktól, akikkel a két világháború közötti időszakban a két nép közeledését előmozdítani szándékozó rendezvényeken vett részt, és ismerte partnerei gondolkodását, akik között közvetítő szerepet játszottak a szlovákiai magyar írók.¹⁴ Avagy eszébe jutottak-e azoknak a pozsonyi magyar író barátoknak a Tiso-féle szlovák állam első éveiben tanúsított magatartása, akiknek a jóvoltából neki magának is több verse jelent meg magyar fordításban az Esterházy János vezette Magyar Párt napilapjában, az *Esti Újságban*.¹⁵ A lap keresztény-humanista beállítottsága miatt ki volt téve a szlovák és német újságok támadásainak, majd 1941-ben betiltották. Novomeský-versfordítás az 1941–1944 között megjelent ún. nyitrai albumsorozatban is felbukkant.¹⁶

Novomeský Szlovákia Kommunista Pártja V. illegális, a szlovák nemzeti felkelést előkészítő Központi Bizottságának tagjaként nyilván ismerte azt a szlovákiai helyzetjelentést, mely a felkelés kitörése előtt készült a moszkvai csehszlovák kommunista vezetés számára. A jelentés a pozsonyi magyarság magatartását lojálisnak nevezte.¹⁷ Hogyan érezhette magát Novomeský, amikor a szlovák nemzeti szervek Kassáról Pozsonyba történő átköltözésekor 1945. április 21-én kinevezték oktatás- és művelődésügyi megbízottnak,¹⁸ és néhány nap múlva azt tudhatta meg, hogy május 5-én teljesen váratlanul elkezdődött a pozsonyi magyarok internálása.¹⁹ Ekkor folyamodtak hozzá segítségért az üldözött magyarok védelmében magyar barátai, akik között kiváltképp bensőséges kapcsolatok fűzték a már említett *Esti Újság* kulturális rovatának volt szerkesztőjéhez, Szalatnai Rezsőhöz és Peéry Rezsőhöz. Végül ők maguk is arra kényszerültek, hogy áttelepüljenek Magyarországra, ahonnan Peéry Rezső 1956-ban nyugatra távozott. A párizsi emigráns *Irodalmi Újság* hasábjain 1968-ban a *Költő és hatalom* címmel napvilágot látott visszaemlékezéseiben a következőket írta: „...alighanem sohasem beszélt még ember kevesebb gátlással és félelemmel a hatalom emberével, mint én a tegnapi költő barátommal... Csupán

részeredményeket sikerült olykor-olykor elérnünk... ótestamentumi átkaink és sirámaink szünetében közölte, hogy sikerült kiszabadítania az internálótáborból egy öregasszonyt, s ennek fejében kérte, szerezzük meg neki Szabó Lőrinc és Illyés Gyula verseinek egy újabb kiadását.”²⁰ Ez a gesztus akár még kicsinyességnek is tűnhet, miközben minden bizonnyal a költőtárs kínzó érzései törtek felszínre vele, amikor is Szabó Lőrinc politikai állásfoglalása miatt üldöztetésnek volt kitéve. Peéry Rezső tanúságtétele szerint olyan helyzetek is előadódtak, hogy Novomeský tehetetlenül kijelentette: a magyarok jövője a három nagytól függ, „én a kis Novomeský nem tehetek semmit”.²¹ Szalatnai és Peéry a szlovákiai magyarság érdekében kifejtett igyekezetében többször járt Budapesten is. „Illegális utunknak volt egy jelentékeny mentora a Szlovák Nemzeti Tanácsban: Laco Novomeský, a kitűnő költő helyettes szlovák miniszterelnöki minőségben. Ígéretet kaptunk arra vonatkozóan, hogy ha Teleki Géza iskolaügyi miniszternél elérjük a békéscsabai szlovák gimnázium felállításának kieszközölését, Komáromban kapunk egy magyar intézetet ennek fejében.” Majd, hozzátette, hogy a békéscsabai gimnázium újbóli megnyitásából semmi sem lett.²²

Abban a beszélgetésben, amelyet Novomeskývel 1968-ban az *Új Szó* szerkesztője, Fónod Zoltán készített,²³ kijelentette, hogy a magyarok kitelepítésének gondolatával belsőleg is azonosult. Hangsúlyozta azonban, hogy a terv nem a szlovák nemzeti felkelés idején fogant, s csupán azoknak a magyar iskoláknak a megszüntetésével számoltak, amelyeket a Dél-Szlovákia magyarországi visszacsatolása után nyitottak. Elmondta, hogy magáról az egész elképzelésről Londonban, a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségének a Csehszlovák Államtanáccsal történt találkozása során szerzett tudomást a londoni csehszlovák emigráció egyik magyar tagjától. Nyilván Forbáth Imréről volt szó, aki Novomeskývel még prágai kommunista laptudósítóként és szerkesztőként került baráti kapcsolatba. Novomeský több helyen is utalt rá: úgy tervezte, vele együtt tér vissza a felkelés területére, hogy Forbáth a felkelés magyar aspektusaival foglalkozzon. Hogy mit is jelentett volna ez, a szűkszáví közlésből nem nagyon derül ki. Nem mondott erről többet Forbáth sem, aki az ötvenes években Csehszlovákiában élt, és úgyszintén fenyegette koholt vádak kiszámíthatatlan masinériája. Szlovákiában a kisebbségi közegben az úgynevezett burzoá nacionalisták rehabilitálása után szólalt meg, és az elsők között üdvözölte Novomeskýt az *Új Szó* hasábjain.²⁴

Novomeskýnek a magyar kisebbség üldözése ellen memorandumokkal tiltakozó és segítséget kérő pozsonyi magyar értelmiségiekkel fenntartott háború utáni kapcsolatairól a magyar közvélemény csak a rendszerváltás után szerzett tudomást, főként Tóth László hagyatéki dokumentumfeltáró kutatásainak jóvoltából. Novomeskýnek azokról a korabeli nézeteiről és megnyilatkozásairól, amelyek nem voltak teljes mértékben azonosak a Beneš-dekrétumok végrehajtásának hivatalos politikai vonalával, az 1989 novemberét megelőző időszakban a beavatottnak számító olvasók Zdenka Holotíková 1980-ban megjelent Novomeský-biográfiájában találkozhattak először értékes észrevételekkel. Az akkori politikai állapotok bizonytalanságokkal teli légkörében, amikor nehéz volt kiszámítani, mi s mennyire számít tabunak vagy legalábbis kényes témának (ami óvatosságra és visszafogottságra intett), Zdenka Holotíková személyes bátorsága nem válthatott ki élénkebb visszhangot. Pedig Holotíková olyan mozzanatokat tartalmazó dokumentumra hívta fel a figyelmet, mely

a mai, a Beneš-dekrétumokról és a magyar lakossággal szembeni háború utáni politikáról folyó vitákban is fontos szerepet játszhatna. Ezek kapcsán a médiában teret kapó tudományos munkatársak részéről is elhangzanak a korabeli politika retorikájával és érvanyagával, utilitáris szempontjaival azonosuló nézetek, amelyek nem az összefüggések tudományos feltárására, hanem a kollektív felelősségre vonást és a magyarelles intézkedéseket történelmi szükségszerűségként indokolják. Zdenka Holotíková arra a feljegyzésre hívta fel a figyelmet, amely Beneš köztársasági elnöknek és a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségének 1945. augusztus 31-i sliači találkozójáról készült.²⁵ Beneš a küldöttséget fogadva kijelentette, hogy a tiszta nemzetállam megvalósítása elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség. Erre leplezetlen kételyekkel reagált Gustáv Husák, Novomeský pedig egyet nem értésének adott kifejezést. Ennek a törekvésnek a gyakorlati megvalósításával kapcsolatban apellált a nemzetközi közvélemény tiszteletben tartásának fontosságára, hogy senki se mondhassa: Comenius népe megfosztja iskoláitól országa polgárait.²⁶

Ennek a véleményének, illetve érvelésnek Novomeský akkor adott hangot, amikor mutatkozni kezdtek annak a jelei, hogy Beneš elképzeléseinek a megvalósítása nehézségekbe ütközik. Az említett találkozóra a potsdami értekezlet után került sor, ahol a nyugati hatalmak elutasították a szlovákiai magyar lakosság egyoldalú kitoloncolását Magyarországra, és mindkét országot kölcsönös megállapodás elérésére ösztönözték. Novomeský az augusztus 6-án véget ért potsdami értekezlet eredményeire már augusztus 15-én a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Elnökségéhez intézett levélben reagált, amelyben azt írta: „Minthogy különböző felelős hazai és külföldi tényezők kijelentései alapján magának a lakosságcserének is kölcsönös megegyezés alapján kell végbemennie, békességes úton, úgy gondolom, elkerülhetetlen lesz a szlovákiai magyar gyerekek iskolába járásának a megoldása olyképpen, ahogy azt az iskolaügyi igazgatóság javasolja, mert az adott állapot egyszerűen tarthatatlan, bármely szempontból is vesszük. A modern pedagógia a gyermekek anyanyelvi oktatását követeli meg. Ezenkívül mi nem elnemzetietleníteni akarjuk a magyar gyerekeket, hanem kicserélni őket. Mindaddig azonban, amíg a csere meg nem történik, iskolai oktatást kell biztosítanunk számukra, ahogy dolgozó szüleik is juttatásban részesülnek stb., stb. Mivelhogy messzemenő politikai jelentőségű kérdéstről van szó, ki kell kérni a Szlovák Nemzeti Tanács (és az Elnökség véleményét is), ezért kérem, hogy a párt Elnöksége foglaljon állást ez ügyben.”²⁷ A levélben említett iskolaügyi igazgatóság által javasolt, tehát a Novomeský által kezdeményezett javaslat megtárgyalását a pártelnökség még június 19-én elhalasztotta. Novomeský levele visszhangtalan maradt, ezért szeptember 22-én Viliam Širokýhoz, Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának elnökéhez és Csehszlovákia miniszterelnök-helyetteséhez fordult: „Mindmáig halasztgatjuk a világos beszédet és az egyértelmű álláspont kimondását ez ügyben. Magyar iskolákat hivatalosan nem nyitunk, de ilyen esetekre szórványosan, tudunk nélkül via facti sor kerül, így a tanító, hogy egyáltalán taníthasson, magyarul végzi ezt. Ismétlem: ez a helyzet tarthatatlan. Ezek a magyar gyerekek itt vannak, törvény is kötelez bennünket, hogy alapismereteket nyújtunk nekik. A magyar nyelvű oktatás kérdését tehát meg kell oldanunk, és nem szabad engedni az események ellenőrzés nélküli alakulásának.”²⁸

Novomeskýnek az anyanyelvi oktatás pótolhatatlan szerepéből kiinduló és annak (legalábbis korlátozott mértékű) tiszteletben tartására irányuló igyekezetét a politi-

kai vezetés nem vette figyelembe. A magyar gyermekek évjáratái 1949-ig a szerves szellemi fejlődés megbomlásának olyan állapotába kerültek, mint ahogy az sok népiskolában történt a 19. századi történelmi Magyarországon, melynek szomorú emléke ugyancsak élénken élt a szlovák köztudatban. Fordulat e téren csak 1948 után, a magyarok állampolgári jogainak megadását követően történt.

A magyar nyelvű oktatás újbóli bevezetése az 1949/50-es tanévvel kezdődött. Ugyanekkor, 1949 októberében került sor a magyar tanítók számára rendezett első tanfolyam megtartására Trencsénteplicén, a megfelelő magyar tanítók égető hiányának légkörében. Számuk ugyanis rendkívül megcsappant a magyar értelmiség Magyarországra távozása, illetve a lakosságcsere keretében történt kitelepítése folytán. Ekkor még a gyorstalpaló tanfolyamok későbbi, a politikai kontraszelekció folytán meghatványozódott következményeire nem nagyon gondolt a szinte értelmiség nélkül maradt szlovákiai magyarság. A tanfolyamot Ladislav Novomeský oktatásügyi megbízott nyitotta meg.²⁹ Nagy hatású beszéde a hatvanas években (az úgynevezett burzsoá nacionalisták rehabilitálása után) a szlovákiai magyarság körében egyfajta kapaszkodót, corpus delictit jelentett az anyanyelvi oktatás fontosságát hirdető magyar szülők és pedagógusok érveléséhez. Az iskolaválasztás önkéntességét óvó hivatalos politika ugyanis képes volt táptalajt szolgáltatni az olyasfajta, úgymond praktikus gondolkodáshoz, hogy a teljes körű társadalmi érvényesülést csak a szlovák tannyelvű iskolák látogatása biztosíthatja a magyar gyermekek számára. Az e körül lappangó, de olykor felszínre is törő feszültség kezelésében mutatkozó érzéketlenség módot adott kölcsönös túlzásokra és viszályok keletkezésére is, főként az idő tájt, hogy a felnövekvő új magyar értelmiség már tudatosítani kezdte a nemzetiségi lét kiteljesedésének fontosságát és akadályait. Kiváltképp kifejezésre jutott ez a hetvenes években, amikor is a hatalmi szervek a kétnyelvű oktatás kierőszakolására irányuló szándékai és törekvései során figyelmen kívül maradt az a tény és tapasztalat, hogy ez a fajta oktatás tulajdonképpen az asszimiláció már viszonylag magas fokára jutott kisebbségi közösségek számára tölt be identitást őrző szerepet.

Novomeský 1949 őszén elhangzott beszéde – annak ellenére, hogy a kommunista kultúrpolitika ideológiai motívumai hatották át – az anyanyelvi oktatáshoz való jog magától értetődő természetességét hangsúlyozó, vallomás erejű nyíltságával közvetlen politikai tökétt jelentett a magyar kisebbség számára. A beszéd erkölcsi ellensúlyt képez (talán még mindmáig) azokkal a nézetekkel szemben, amelyek a szabad iskolaválasztás szintén természetes jogának örve alatt alapjában támogatást sugallnak a szülők úgymond „racionális megfontoltságához”, miszerint a kisebbségi iskolák korlátokat jelenthetnek a társadalmi életben való teljes körű érvényesülésben.

Novomeský beszédében abból a megállapításból indult ki, hogy „nincs »természetes«, netán »velünk született ellenségeskedés« a mi kisemberünk és a magyar kisember között”.³⁰ A baráti együttélés előfeltételeit pár hónappal a csehszlovák–magyar barátsági szerződés aláírása után – a korabeli ideológiai-politikai tézisekkel összhangban – abban jelölte meg, hogy sikerült „a feudálkapitalista hatalom képviselőinek eltávolítása a magyar oldalon és a kapitalista hatalom megdöntése a mi oldalunkon...”³¹ A szlovákiai magyarokkal szembeni háború utáni magatartást úgyszintén a társadalmi viszonyoknak ezzel az értelmezésével hozta összefüggésbe. Érvelésében azonban érződik azoknak a társadalom-lélektani mozzanatoknak a hatása is, amelyek a hatalmi-politikai szükségletek szerint kaptak tápot. „A magyar

uralkodó osztálynak sikerült a nép széles rétegeiben hamis reményeket kelteni arról, hogy a második világháború revideálja az első következményeit, és felújítja a régi állapotokat. A mi népünk tudatában ez a tény mély nyomokat hagyott, és forrása lett mindannak, amit a csehszlovákiai magyaroknak a második világháború után át kellett élniük.”³² Novomeský tehát nem vette figyelembe a szlovákiai magyar kisebbségnek az anyanemzethez fűződő szoros szellemi kötődését mint objektív adottságot, hanem annak megnyilvánulásait és a háború befejezésének Magyarország demokratikus jövője szempontjából potenciálisan ki nem zárható kedvező perspektíváit is eleve az első világháború előtti, illetve a két világháború közötti állapotok visszaállítását óhajtó talajt vesztett erők szándékaival azonosította. Novomeskýnek nyilván igaza volt abban, hogy a szlovák közgondolkodásban az úgynevezett magyar veszéllyel szemben erősen jelen volt a gyanakvás és a rövidre záró ítélezés kísérelése, de ezt a hivatalos politika is ugyancsak fel tudta nagyítani és erősíteni.

Aligha férhet kétség hozzá, hogy Novomeskýnek a magyar tanítási nyelvű iskolák megnyitásával kapcsolatos magatartását az az őszinte hit és meggyőződés hatotta át, hogy a szlovák–magyar kapcsolatokban új fejezet kezdődik. Ugyanakkor kifejezésre juttatta, hogy az emberek tudatából a kölcsönös bizalmatlanság és elfogultság nem vész ki könnyen. Beszédében társadalmivá tágított személyes bizonyosságát adta a szlovák részről megnyilvánuló ellenérzések leküzdésére irányuló igyekezetnek. „Arra neveljük népünket, hogy ne legyen szállka a szemükben, ne keressenek ellenünk irányuló indulatot, ha magyar szót vagy magyar beszédet hallanak. Magyarul beszélni nem bűn, hanem az itt élő magyar emberek természetes joga.”³³ A mindkét oldalon meglevő negatív jelenségek felszámolásában – a magyar oldalon ezek közé sorolta azt a felfogást, hogy magyarul a faluban nincs keresnivalója a szlovák iskolának – pótolhatatlan szerepet tulajdonított az iskolának és a pedagógusoknak: „Nem lenne jogom arra kérni önöket, a Csehszlovákiában élő magyar gyerekek tanítóit, hogy az önökre bízott ifjúságot buzdítsák összetartásra, és neveljék a szlovák lakossággal való testvéri együttélés szellemében, ha nem kérném egyúttal a szlovák tanítótól, a szlovák iskolától ugyanezt az itt élő magyar lakosság viszonylatában.”³⁴

Novomeský beszéde akkor hangzott el, amikor a Tájékoztató Irodának a kommunista pártokon belüli nacionalista elhajlásról szóló határozata nyomán elkezdődött az úgynevezett burzsoá nacionalisták keresése a szlovák kommunisták körében is. Épp ez az idő tájt támadtak viszályok a szlovákiai magyar kommunisták képviselői és azok között a funkcionáriusok között (Daniel Okáli, Gustáv Husák és mások), akik a háború utáni években közvetlenül irányították a magyarok kitelepítését a cseh határvidékre és áttelepítését Magyarországra. Rájuk hárult a korábbi intézkedések következményeinek úgymond helyrehozatala, ami már önmagában is gátló tényezőt jelentett. Az úgynevezett Dél-akció keretében a Csehországból hazatérő deportáltak igényei kielégítésének „megkönnyítése” érdekében további magyarok kitoloncolását készítették elő – ezúttal osztályszempontok alapján, ami viszont a valóságban újból nacionalista jelleget öltött. Gustáv Husák a Megbízottak Testületének elnökeként és Daniel Okáli belügyi megbízottként tisztségükből adódóan, de egyéni igyekezetből is az egész kezdeményezésben meghatározó szerepet játszottak. Az akció előkészületeiről tudomása volt Viliam Široký miniszterelnök-helyettesnek és szlovákiai pártelnököknek is, és támogatásáról biztosította a szlovákiai szervezőket. Amikor viszont a

prágai, sőt kifejezetten a Gottwaldtól – a hazai magyar kommunisták tiltakozása és magyarországi közbenjárás nyomán – jövő utasítás következményeként az akció megghiúsult, úgy tett, mintha semmiről nem tudna.³⁵ Később az úgynevezett burzsoá nacionalisták elleni kampány kibontakozása után az *Új Szó* akkori főszerkesztője, a Csemadok elnöke, Lőrincz Gyula, aki a szlovákiai magyarok úgymond egyszemélyes képviselője lett a hatalomban, az említett személyekkel kialakult ellentéteket és a velük kapcsolatos, az úgynevezett magyar bizottságban folytatott tárgyalások menete miatti jórészt jogos engedetlenséget kihasználta érdek szerzésére a burzsoá nacionalizmus elleni harc főkorifeusánál, Širokýnál. Az említett viszályok Novomeskýt is érintették. A magyar szülők részéről elégedetlenség nyilvánult meg a magyar tanítási nyelvű iskolák vontatott megnyitásával, illetve csak párhuzamos magyar osztályok kialakításával kapcsolatban, melynek objektív okai is voltak (épület- és pedagógushiány). Közben Široký még két hónappal a csehszlovák–magyar barátsági szerződés aláírása előtt is olyan utasításokat adott, hogy nem kell sietni a magyar tanítási nyelvű iskolák megnyitásával, mert a magyarok asszimilációjára kell majd irányt venni.³⁶ Lőrincz pártfogójának, Širokýnak a magyar lakosság körében nyújtott szolgálataival jelentős mértékben hozzájárult a magyarokkal szembeni háború utáni intézkedések és az 1948 utáni, az egyenjogúsítás körüli vontatottság egybeolvadásához, mindezért az úgynevezett burzsoá nacionalistákat téve felelőssé, miközben a köztudatban egyszer csak elhalványult az országos politika meghatározó szerepe, s ezen belül Viliam Široký személyes részvétele és felelőssége. Az általános méretekben kibontakozó szlovákiai Široký-kultusz Lőrincz Gyula személyes közreműködésével és a Csemadok elnökeként kifejtett tevékenységével jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Široký az úgynevezett burzsoá nacionalizmus elleni harc bajnokaként szinte a szlovákiai magyarság megmentőjének pózába került.³⁷

Az úgynevezett burzsoá nacionalisták részleges, Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. decemberi ülésén történt rehabilitálását követően Novomeskýnek a magyar–szlovák kapcsolatok szellemi és kulturális közegébe való visszatérését egyengető impulzus paradox módon Magyarországról érkezett. Még ugyanazon év decemberében az *Élet és Irodalom* című hetilap hasábjain E. Fehér Pál reagált Novomeský poémájának, a *Vila Terezának* a megjelenésére,³⁸ és a *Kortárs* című folyóiratban tájékoztatott a kulturális életben elindult pezsgésről, amely már 1963 tavaszán elkezdődött a Csehszlovák Írószövetség III. kongresszusával.³⁹ Ezen Novomeský a cseh és szlovák irodalmi berkekből jövő, személyéhez szóló tiszteletadás légkörében elhangzott felszólalása az ötvenes évek tényleges tragédiáját abban látta, hogy az egész nemzedék a félrevezetés áldozatává vált, ami tanácstalanságot okozva a biztonságérzet elvesztésével járt együtt. Szót emelt azért, hogy visszakapják az igazság megismerésének lehetőségét.⁴⁰ Ennek a nemzedéknek a magyar kisebbséghez tartozó tagja, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője, Dobos László mintegy tanúságot tett e generációt a szlovákiai magyar közegben ért, szinte tudathasadásos hatásokról. „Néhány szót a történelmi féligazságokról. Falusi tanító voltam azokban az években, amikor Novomeský elvtársat megvádolták és elítélték. Élénken emlékezetemben élnek azok a pedagógiai aktívaülések, amelyeken nyilvánosan szinte futószalagon gyártották a kikonstruált s később könyörtelesenül nyakába varrt hibákat és bűnöket. Novomeský elvtárs évekig így élt tudatomban és a tanítók, pedagógusok, értelmiségiek tudatában. A rehabilitációjáról szóló

anyag megdöbbenéssel hatott rám” – ismerte be Dobos László. Ezt követően szinte tételesen felsorolta a magyarságot ért háború utáni sérelmeket. Majd a történelmi igazság tisztázását követelte „a magyar dolgozók érdekében, hazánk valamennyi nemzete és nemzetisége közötti jó viszony érdekében és nem utolsó sorban Husák és Novomeský elvtárs érdekében”.⁴¹ Dobos László fontos kapaszkodóra lelt Novomeský beszédének ama kitételében, hogy „az igazságot nekünk magunknak kell megtalálnunk”.

A szlovákiai magyar írók azután, hogy Novomeský Prágából Pozsonyba költözött, éles vitákat folytattak vele és a szlovák értelmiségi elit tagjaival a magyarok háború utáni helyzetéről. Sajnos, a szélesebb közvélemény ezeknek a vitáknak a részleteiről vajmi keveset tudott. A korabeli tehetetlenségi nyomaték hatása – az akkor már tisztességéből leváltott, korábban Širokýhoz kötődő idősebb, főként pozsonyi szlovákiai magyar kommunisták magatartásából adódóan is –, valamint a Husák és Novomeský körül formálódó ellenzék e kérdés iránti empátiahiánya folytán meglehetősen erős volt. A szlovák értelmiséget és részben a közvéleményt a cseh–szlovák viszony államjogi aszimmetriájából, illetve az unitárius szerkezetéből fakadó feszültség, a föderáció lappangó követelésének jelentkezése foglalkoztatta. Ugyanakkor Magyarországon a reformpolitikai kísérletekkel párhuzamosan a szellemi életben a nemzeti kérdés, illetve a közép-európai magyarság helyzetének feszegetése is erőteljesebbé vált. Mindez összefonódott az úgynevezett szocialista integrációval szembeni túlzó elvárásokkal, ami a közép-európai irodalmi berkekben egymás jobb megismerésére irányuló kezdeményezéseket, egyfajta közép-európai (elsősorban magyar részről szorgalmazott) szocialista összetartozás-tudat kialakítására irányuló törekvéseket vont maga után. Kiváltképp megélelnkültek a csehszlovák és a magyar írószövetség közötti kapcsolatok, több kölcsönös látogatásra és találkozóra került sor.

Ebben a légkörben tett élesnek számító kijelentéseket a magyar sorskérdéseket illetően a kassai Batsányi Kör összejövételén Illyés Gyula, s ez a hivatalos szlovák politikai és írószövetségi körök részéről rendkívül kedvezőtlen, Illyés Gyulának Szlovákiában szinte persona non grata minősítéséig menő visszhanggal találkozott.⁴² Minden bizonnyal innen származó ösztönzések is közrejátszottak abban, hogy Illyés Gyula, időközben a költészet napja alkalmából a budapesti csehszlovák nagykövetségen rendezett fogadás hatására – ahová Ctibor Štítnický hívta meg a nagykövet nevében – szánta rá magát annak a levélnek a megírására, mely válasz volt egy barátjának a tépelődéseire. Később derült ki, hogy Sziklay Lászlóról, a jeles magyarországi szlavistáról, a szlovák–magyar viszony nemcsak kiváló ismerőjéről, hanem kassai múltja, családi háttere folytán annak szinte személyes megélőjéről volt szó. A két levelet a *Kortárs* szerkesztősége közölni akarta, de azt a Magyar Szocialista Munkáspárt központja nem engedélyezte, viszont a *Kortárs* főszerkesztője, Simon István megküldte Ladislav Novomeskýnek.⁴³

A szélesebb közvélemény számára ismeretlen maradt Illyés–Novomeský véleménycseré – minden bizonnyal személyes találkozás és folytatás nélkül – igazi kordokumentum,⁴⁴ mely ma is egyfajta tükörként szolgálhat a szlovák–magyar viszonyban meglevő kölcsönös érzékenység közvélemény-formáló szerepének megismeréséhez. Igaz, magának a levélváltásnak, amelyről nem tudni, megtörtént-e annak formai velejáróival együtt, eleve rányomta bélyegét a partnerek közötti világnézeti különbség. Illyés a népiek nép-nemzeti szemléletével – mely nem nélkülözte a szocia-

lista rendszerben lehetőséget kereső, illetve látó szociális érzékenységet – magát a rendszert inkább csak keretnek tekintette az általa vallott elvek megvalósulásához, s ahhoz a pontos mérlegre helyezhető hozadék alapján viszonyult. Novomeský pedig belülről és maradéktalanul azonosult azzal, s annak őt magát személyesen is sújtó torzulásait, ellentmondásait a perspektívákba vetett hit és meggyőződés révén vélte feloldhatónak. A két entellektüel között azonban önnön társadalmi szerepük értelmezését illetően is komoly eltérések mutatkoztak. Illyés a társadalmi valóságon a szellem embere számára kötelezőnek tekintett, önmagukkal azonos elvek maradéktalan megtestesülését kérte számon, míg viszont Novomeskýnél ebbe kimondatlanul is beleszólt – volt politikusként – a politikai befolyásoltság. Mindez egymással látenszen összefonódva, de nyíltan is megjelenítve, végül is a szlovák–magyar viszonyt terhelő kölcsönös sérelmek súlyának megítélésében idézett elő komoly diszkrepanciákat. Illyés Gyula úgy érezte, hogy a szlovákokkal szembeni egykori, a magyar uralkodó rétegek által gyakorolt, de az alsóbb magyar néprétegeket is sújtó elnyomó politikát elítélve, és emiatti szégyenérzetét is kifejezve, bírálata a magyarság helyzetének megértését gátló, a jelenben meglevő és mélyből fakadó elfogultságokra irányulhat. Novomeský viszont a múlt és a jelen közötti összefüggéseket keresve, a jelen szlovák szempontból sérelmesnek tartott mozzanatait a múlt továbbélésének bizonyítékaként igyekezett értelmezni. Kiváltképp megmutatkozott ez abban a felháborodott hangnemben, ahogy az egykori közös múlt szlovákiai közös értékeihez való bonyolult viszonyban tudatos kisajátítási törekvéseket látott. Ugyanakkor látásmódja nem nélkülözi az empátiát, amelyen viszont kívül rekedt az a tény is, hogy az egykori Felvidékhez fűződő sajátos patriotizmus nem azonosítható a volt uralkodó rétegek hatalmi fennhatóságával és az irredenta szándékokkal. Mindkét szerző megközelítésében kifejezésre jutott a 19. században uralkodó viszonyoknak a saját, hazai kötöttségekből kiinduló megítélése, sőt egyenes egymásra vetítése. Novomeský aligha érzékelte azokat a magyarországi állapotokat, hogy az esetleges, szlovákok számára nyugtalanítóan ható alkalmi megnyilatkozások ellenére a hivatalos magyar politika a szomszédok érzékenységére különös, olykor a szerializmusig menően tekintettel levő magatartást kívánt meg. A magyar kisebbségek helyzete iránti pusztá érdeklődés könnyen magával vonhatta a nacionalizmus vádját. A magyarországi helyzetben való biztonságos eligazodáshoz Novomeský számára – minden éleslátás ellenére – hiányoztak a teljesebb információk. Ez a hazai magyar kisebbséggel kapcsolatban is megmutatkozott, például amikor negyedmillió szlovákiai magyar nemzetiséget emlegetett, holott az 1961-es népszámlálás kimutatta – ami komoly meglepetést váltott ki –, hogy Csehszlovákiában közel 540 ezer magyar él.

Novomeský választát hűvös, az Illyés Gyulának a szomszéd népek közötti megértéssel kapcsolatos rezignáltsága és az egyoldalúnak tekintett érvelése miatti neheztelő hangvétel hatotta át, ami talán úgy is értelmezhető, mint egyfajta személyes elhidegülés a két nép közötti bizalomerősítés lehetőségeit egyaránt kereső népe-nemzete sorsa iránt felelősséget érző gondolkodó entellektüel között.

Novomeský talán maga is érezte, hogy olykor túlságosan rigorózus minősítéseket és érdes hangot alkalmazott. Abban az interjúban ugyanis, melyet 1968-ban adott az *Új Szónak*, már a kölcsönös megértés iránti szándék meglétére helyezi a hangsúlyt, amikor a kölcsönös fordítások fontosságáról szólva sajnálkozva és kis-

sé nosztalgikusan adott hangot annak az óhajának, hogy milyen fontos lenne „ha a mai magyar és szlovák generáció úgy megértené egymást, mint mi annak idején”. Majd hozzátette: „A szomszédságból ugyanakkor az az igény is ered, hogy jobban megismerjük egymást. Így a megértés is közelebbi. Illyés Gyula például európai nagyság.”⁴⁵

Amikor a beszélgetés készült, Novomeský már vívta a maga harcát – eszményeihez ragaszkodva – azokkal az értelmiségiekkel, akiknek a törekvéseiben az általa értelmezett szocializmus kereteinek elfogadhatatlan túllépését látta. Az 1968-as augusztusi beavatkozást követően ismerhette meg igazán a hazai és a magyarországi közvélemény Novomeskýt mint költőt. A pozsonyi Madách Kiadó gondozásában 1969-ben jelentek meg válogatott versei E. Fehér Pál előszavával, amely Novomeský személyiségét annak példájaként vetítette az olvasó elé, hogy mit lehet tenni ember és közösség viszonyában „a gondolat súlyával, az erkölcs hitelével és a művész rangjával”.⁴⁶

Az úgynevezett husáki konszolidáció megindulása után Novomeský a szlovákiai magyar sajtó hasábjain egyfajta, évfordulókhoz kapcsolódó kötelező, a megállapításokat és észrevételeket ismétlő rituálé része lett. Ebben a légkörben Novomeský teljesebb megismerését szolgáló kezdeményezésnek számított az a publicisztikájából készült válogatás, amely magyarul *Művészet és politika* címmel a pozsonyi Pravda Kiadóban jelent meg 1973-ban.⁴⁷ A szlovák értelmiség számára pedig minden bizonnyal érdekességszámba ment két magyar szerzőtől származó közlemény abban a Slovenský spisovateľ gondozásában megjelent, Novomeský személyiségének és költészetének nemzetközi dimenzióját érzékeltető kötetben, melyben külföldi szerzők vallottak Novomeský műveihez és személyéhez fűződő kapcsolataikról. Sziklay László áttekintést nyújtott Novomeský költészetének és életútjának magyar vonatkozásairól,⁴⁸ kiemelve benne, hogy az egyedüli magyar költő, akivel nemcsak személyesen, hanem a lírai eszményüket tekintve is találkozott, az Illyés Gyula volt. Kiváltképp érdekes ez a megállapítás annak fényében, hogy alig egy évtizeddel korábban Sziklay tanúja és részvevője volt a Novomeský és Illyés közötti, személyes kihatású nézetütközésnek. Az pedig már alighanem a korszellemnek tudható be, hogy Sziklay Novomeský életútját, a magyar–szlovák kapcsolatokban játszott szerepét illetően lekerekítve, a kényes mozzanatokot megkerülve méltatta. Nyilván nem egyéni elhatározásból. E. Fehér Pál felelevenítette a Novomeskýval való személyes, a prágai *Plamen* szerkesztőségében 1963-ban történt találkozást, mely ösztönzést adott Novomeský személye iránti magyarországi figyelemfelkeltéséhez akkor, amikor a hivatalos csehszlovákiai hatalmi szervek számára Novomeský még mindig gondot okozott, ami természetesen könnyen átvetülhetett a Novotný iránt szolidárisan viseltetni akaró magyarországi politikai szférába is.⁴⁹

Az említett kötetek, illetve írások megjelenése idején látott napvilágot Lőrincz Gyulának, az *Új Szó* főszerkesztőjének a budapesti *Népszabadságban* is közölt írása, amely egyfajta személyes elégtételt kívánt szolgáltatni annak a Novomeskýnek, akinek magatartását szinte baráti testközelből ismerte, de a hatalomnak az úgynevezett burzoá nacionalisták elleni kampánya során ő maga támadásait Novomeský személye ellen irányította. Lőrincz Gyula felidézte azt a találkozást, amikor a trencsénteplicei tanfolyam megnyitásakor fehér asztal mellett versenyre keltek: ki ismer több Ady-idézetet. S kedélyeskedve ecsetelte, hogy a versenyben bizony Novomes-

kývel szemben alulmaradt. Nem tudni, hogy tisztázták-e egymás között valaha is személyesen az ötvenes évek tragédiáját. A cikkben is csak arra futotta tőle, hogy keserűen tette fel a szűkszavú kérdést: „Későn, de mégis megkérdem önmagamtól és sok mástól, miért nem lehetett odakiáltani, hogy hazug a vád?”⁵⁰ Novomeský ekkor már nem élt.

Novomeský halála után személyét a szlovákiai magyar sajtóban a november 7-i megemlékezésekkel összefonódó, a *Vila Terezából* vett részletek közlése tartotta ébren. A nyolcvanas évek elején a szlovákiai magyar sajtóban megjelent alkalmi fordítások mintha arról tanúskodtak volna, hogy szűk szakmai berkekben művészi párbeszéd kezdődött a költővel, ami a fojtogató társadalmi légkör elleni tiltakozás kifejezésre juttatásaként is hatott. Az 1989-ben megjelent cikkválogatás már egyfajta, a politikai szelektálás elkerülésére törekvő koncepciót tükrözött, és a gorbacsovi nyitásnak a – hatalom által visszafogni igyekezett – hatását is mutatta. Duba Gyula utószava olyan hangnemben szólott Novomeský életének a politika bűneivel összefonódó viszontagságairól, hogy az még a megelőző hónapokban sem jelenhetett volna meg a párt-sajtóban.⁵¹

Duba megpróbált Novomeskývel rokon vonásokat találni a magyar írástudók palettáján. A párhuzamkeresés abban a végkövetkeztetésben összegeződött, hogy ennek vezérfonala a világ felé irányuló nyitottság párosulása a népben-nemzetben gondolkodással. S ez napjainkban is példamutató lehet annak ellenére, hogy Novomeský világnézeti-eszmei kiindulópontjai nem állták ki a történelem próbáját.

Éppen ezért tartottuk szükségesnek a mindmáig meglevő érzékenységeket, félreértéseket tükröző és a megértést kereső vita bemutatását az alább következő Dokumentumban közölt két levél közlésével, hiszen napjainkban a már lezártnak vagy legalábbis lecsillapodottnak hitt ellentétek a tudatos torzításoknak kedvező közéleti légkörben újraélednek – kellő és a közvélemény által követhető konfrontáció nélkül.

Jegyzetek

1. Novomeský, Ladislav: *Az időszerűség időtlensége*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1989, 288 p.
2. Novomeský, Ladislav: A költői alkotó munka akadályairól. In: uő: *Az időszerűség...* 92–100. p.
3. Novomeský, Ladislav: Budapesti tavasz 1919. In: uő: *Az időszerűség...* 9–12. p.
4. Novomeský, Ladislav: Cseh kommunista újságíró a fasiszta Magyarország börtöneiben. In: uő: *Művészet és politika*. Bratislava, Pravda Könyvkiadó, 1973, 115–144. p.
5. Sziklay, László. Na okraj maďarských súvislostí. In: Rosenbaum, Karol – Šmatlák, Stanislav (zost.): *Nenáhodné stretnutia*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1974, 170 p.
6. Clementis, Vladimír – Novomeský, Ladislav: Kedves bajtársak. [Levél.] *Az Út*, 1931. 1. sz. [„Az Út” üdvözlése a szlovák „DAV” folyóirat nevében – K. J. megj.]; Balogh Edgár: *Hét próba*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 288 p. Balogh Edgár leírja, hogy amikor sűrűlódásaik támadtak a davistákkal – a kölcsönös nacionalizmus gyanúja miatt, Terebessy János Novomeskývel utazott fel Prágába a csehszlovákiai s akkor már a nemzetközi kommunista mozgalom tekintélyes alakjához, hogy tegyen igazságot közöttük.
7. *Magyar Nap*, 1938. 56. sz. (március 8.) 4. p.
8. Találkozás a könyvmáglya fényénél. *Magyar Nap*, 1938. 186. sz. (augusztus 7.) 5. p.

9. *Magyar Nap*, 1938. 73. sz. (március) 2. p. (Rendkívüli kiadás.)
10. Novomeský, Ladislav: Marx Károly revideálja a szlovákok történelmét. In: uő: *Az időszereűség... 49–57.* p.
11. Novomeský, Laco: Čím je nám Alexander Petöfi? *Nové slovo*, VI. évf. 31. sz. (1949. augusztus 5.) 493. p., magyarul idézve: *Az időszereűség... 217–220.* p.
12. Drug, Štefan (zost.): *Umenie politiky a politika umenia. Z listov Laca Novomeského.* I. Bratislava, Tatran, 1998, 215–218. p. (A Novomeský és Drda között történt információcsere része a Balázs Bélának küldött levelet kiegészítő szerkesztői jegyzetnek.)
13. A Budapestről érkezett megkeresés és Novomeskýék válasza úgyszintén a Balázs Bélának küldött válaszevelet kiegészítő jegyzetben szerepel, mely szerint mindkét levél megjelent a Szlovák Írószöveűség *Elán* című lapja 1947. 6. (februári) számában.
14. Novomeský versének számos fordítása jelent meg a két világháború közötti szlovákiai magyar sajtóban. Lásd Käfer István: *A szlovák és cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985 726–786. p.
15. Milyen vagy (Aký si). *Esti Újság*, 1948, 351. sz. 34. p.; Két Ballada (Dve Balady), Utazás (Cesta). *Esti Újság*, 1940. 61. p.; Söhaj (Ak sa zas budú básne čítať). *Esti Újság*, 1941. 53. sz. 112. p.; Csempész (Pašerák). *Esti Újság*, 1941. 120. sz. 21. p.
16. Repülőgép a város felett (Aeroplán nad mestom). *Magyar Album VI*, Nitra-Nyitra, 168 p.
17. *Svédectví*, XV. évf. (1979) 58. sz. 361–382. p. „A magyarokat sz Országgyűlésben Esterházy képviseli, van pártjuk, vannak újságjaik és iskoláik. Elmondható, hogy a magyarok Szlovákiában tisztességes magatartást tanúsítottak a németekkel ellentétben. Többségük demokrata és sok közöttük a baloldali beállítottságú személy” – áll a dokumentumban. (E dokumentum publikálása viszontagságosan alakult, kimaradt Vilém Prečan az 1965-ben megjelent, a szlovák nemzeti felkelés dokumentumait közlő terjedelmes, alapműnek számító kiadványából, később Prečan hazai történelmi folyóiratban akarta megjelentetni, de Husák ehhez nem adta hozzájárulását, majd 1969-ben megcsonkítva látott napvilágot a *Nové slovo* című lapban (ebből idézett Janics Kálmán *A hontalanság évei* című munkájában). Prečan aztán már az emigrációban tette közzé (Jablonický, Jozef: *Glosy o historiografii SNP.* Bratislava, 1994, NVK International, spol. s r. o., 59–60. p.).
18. Rákoš, Elemír – Rudohrdaský, Štefan: *Slovenské národné orgány 1943–1968.* Bratislava, 1973, 393. p.
19. Vadkerty Katalin: Németek és magyarok Pozsonyban 1945–1948 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, VII. évf. (2005) 1. sz. 39–50. p.
20. Tóth László. *Elfeledett évek.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 83–84 p.
21. Uo. 93. p. Peéry Rezső ezt a találkozást idézve megjegyzezte, hogy Novomeský rosszalását fejezte ki azért, hogy (egykori) barátai az elmúlt év tavaszán oly határozottan kiálltak Esterházy János mellett.
22. Uo. 85–86 p. Novomeský a Širokóknak baráti hangnemben 1945. szeptember 17-én küldött levélben arra is kitér, hogy a magyar kormány üzenete szerint szlovák iskolákat nyitnak Magyarországon. „Elutasítottunk bármiféle, reciprocitással kapcsolatos tárgyalásokat. Meg vagyunk győződve, hogy a szlovák iskolák megnyitásából megint csak valami svindli sül ki. De mi az ő módszereiket nem alkalmazhatjuk” – írta, nyilván nem kevés taktikát is alkalmazva Novomeský. In: Drug, Štefan (zost.): *Umenie politiky a politika umenia. Z listov Laca Novomeského.* I. I. m. 77. p.
23. A nép nem lehet vétkes. Beszélgetés Laco Novomeský nemzeti művésszel. In: Fónod Zoltán. *Vallató idő.* Bratislava, Madách Könyv-és Lapkiadó, 1980, 356–364. p.
24. A kortárs szemével. *Új Szó*, 1964. február 6., 9. p. Forbáth leveléből kiderül, hogy Novomeskývel szinte a családi életre is kiterjedő baráti viszonyban voltak, esküvőjén tanú volt. „A felszabadulás után sok gondja-teendője volt, de maradt ideje számomra. Hadd említsem, hogy beszéltem vele néhány magyar értelmiségi érdekében. Azonnal intézkedett...” – közölte az *Új Szónak* küldött levelében Forbáth.

25. Holotíková, Zdenka: *Novomeský a politikus, újságíró és költő*. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda Könyvkiadó, 1982, 295. p. (A tanácskozást a szerző a Novomeský személyi hagyatékában szereplő irat alapján ismerteti).
26. A tanácskozáson felmerült kételyek minden bizonnyal nyomot hagytak – a későbbi fejlemények ellenére is – Novomeský gondolkodásában. A februári kommunista hatalomátvétel után a magyar iskolák megnyitásának előkészületeiről tájékoztató egyik beszédében, amely a tanfelügyelők és az iskolaigazgatók számára szervezett tanfolyamon hangzott el, 1948. okt. 4-én megjegyezte: kérdéses, vajon nem irreális és megvalósíthatatlan volt-e a cél, hogy 1945 után kisebbségek, magyarok és németek nélkül újul meg a Csehszlovák Köztársaság. (Novomeský, Ladislav: Čo je najdôležitejšie. In: Bakoš, Ludovíť (zost.): *Výchova socialistického pokolenia*. Bratislava, 1949, 92. p. (Az előadás szövege bekerült egy, a hetvenes években megjelent válogatásba is, ahonnan viszont az említett részt kihagyták (Novomeský, Ladislav: *Nová duch novej školy*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974, 228–239. p.).
27. Drug, Štefan (zost.): *Umenie politiky a politika umenia. Z listov Laca Novomeského*. I. I. m. 56. p.
28. Uo. 77–79 p.
29. Novomeský, Ladislav: Szocialista neveléssel a magyar lakosság állampolgári hűségének ápolásáért. In: uó: *Az időszerűség...* i. m. 221–225. p.
30. Uo. 223. p.
31. Uo.
32. Uo.
33. Uo. 224. p.
34. Uo.
35. Šutaj, Štefan: „Akcia Juh.” Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Sešity pro sodobé djiny AV ČR. Svazek 8. Praha, 1993, 62 p.
36. Gabrzdilová, Soňa: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda, Liliium Aurum, 1999, 26. p.
37. A Csemadok 1949. március 5-én tartott, Lőrincz Gyulát elnökké választó közgyűlésről küldött üdvözlő táviratban, alighanem több volt, mint kötelező rituálé, amikor a küldöttek „a kormány-elnökhelyettes urat” a magyar ajkú dolgozók nevében hálától túlcorduló szívvel köszöntötte. (*Új Szó*, 1949. március 12.) A komáromi Jókai szobor helyreállítási ünnepségen mondott beszédébe Lőrincz Gyula 1952-ben a szobor újbóli felállításának fő akadályozójaként – személyes, bonyolult és kétes mozzanatokot felidézve – emlegette, hogy „a Megbízott Hivatal élén egy azóta eltávolított, burzsoá nacionalizmussal megbélyegzett szlovák író, Novomeský állt” (*Új Szó*, 1952. szeptember 30).
38. E. Fehér Pál: Egy jelentős szlovák könyv [Vila Tereza]. *Élet és Irodalom*, 1963. 38. sz. 12. p.; E. Fehér Pál. Portrévázlat Novomeskýről: *Élet és Irodalom*, 1963. 52. sz. 2. p.
39. Csehszlovákia 1963. *Kortárs*, 1963, 12. sz. 1187–1188. p.
40. III. sjezd Svazu československých spisovatelů. Praha, 22.–24. května 1963. Protokoll. Praha, Československý spisovatel, 1963, 115–122. p.
41. Uo. 210–214 p. Dobos László felszólalása nem jelent meg magyarul. Az *Új Szó* akkori főszerkesztője, Dénes Ferenc nem engedélyezte a közlést.
42. Szabó Rezső személyes közlése. (A kassai „incidenst” érinti Forbáth Imrének 1965. július 18-án kelt E. Fehér Pálhoz írt levele: „Kérdez az Illyés–Novomeský ügyről. Kassán és Stószon vitában felmerült a 45-ös év – transzfer, áttelepítések és Illyés személyesen elítélte az akkori nemzetiségi politika torz tévedéseit, s azokkal kapcsolatban Clementist és Novomeskýt. Én megpróbáltam lecsitítani a kedélyeket és rámutattam az azóta lényegesen megváltozott helyzetre.” A levél E. Fehér Pál tulajdonában van.)
43. E. Fehér Pál személyes közlése.
44. A *Két levél* címet viselő gépirásos dokumentum, amely a Sziklay László és Illyés Gyula közötti 1966 őszén történt levélváltást összekapcsolva Két levél címmel megtalálható

- a Csemadok levéltárának titkári különgyűjteményében. 1978-ban megjelent egy újabb Sziklay-levéllel kibővítve Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című könyvében (Budapest, Magvető Kiadó, 1978, 21–87. p.). Valójában ekkor derült ki, hogy a partner Sziklay László, minthogy az eredetiben Illyés „egy kedves” barátot emleget. Novomeský, nem tudni pontosan, milyen körülmények között, és milyen utat megjárta reagálása szintén fennmaradt a Csemadok levéltárának említett gyűjteményében. További sorsáról még annyi ismeretes, hogy 1994-ben megjelent belőle az akkor a Matica slovenskához visszakerült *Slovenské pohľady* 1994. évi 3. számában a magyarok felkelésben való részvételét érintő részlet. A közléshez fűzött bevezető magyarázatból kiderül, hogy a levelezés már 1971-ben a szerkesztőség birtokában volt, de annak közlését „felsőbb” utasításra nem engedélyezték, így a szerkesztőség archívumában maradt. (*Slovenské pohľady*, 1994, 4. sz. 8–10. p.)
45. A nép nem lehet vétkes. Beszélgetés Laco Novomeský nemzeti művésszel. In: Fónod Zoltán: *Vallató idő*. I. m. 362–363. p.
  46. *Laco Novomeský válogatott versei*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1969, 22. p.
  47. Lásd a 4. számú jegyzetet.
  48. Lásd az 5. számú jegyzetet.
  49. E. Fehér Pál: *Pozdrav z Budapešti*. In: Rosenbaum, Karol – Šmatlák, Stanislav (zost.): *Nenáhodné stretnutia*. I. m. 186–197. p.
  50. Lőrincz Gyula: A megidézett Laco Novomeský. *Új Szó*, 1979. december 29.
  51. Duba Gyula: A közép-európai ember dicsérete. In: Novomeský, Ladislav: *Az időszerűség... 279–284. p.*

JÓZSEF KISS

LADISLAV NOVOMESKÝ AND THE SLOVAK-HUNGARIAN RELATIONSHIPS

The study examines the personality of Ladislav Novomeský, placing him to the mirror of the Slovak–Hungarian relationship. The emphasis is on public activities of Novomeský, trying to show the colourfulness of his personality, his poetical and mental presence, and his ideological and political commitment. The author gives relevant role to the ideology of Novomeský, to the affection for the complexity, difficultness and contradictions of reality. The study also shows that at the end of the thirties at the time of the anti-fascist national front how Gyula Illyés corrected, according to his book on Petőfi - his previous opinion on revolution from 1848 to 1849 that stems from the simplified thesis of Marxistic revolution theory. In relation with the years during the was the study shows that the Hungarian translation of Novomeský's many poems were published in the papers of his Hungarian friend living in Pozsony, Esterházy János. The study also deals with Novomeský's attitude on cancelling Hungarian schools after 1945. Novomeský, as the leader of Slovak education urged the preservation of Hungarian primary schools until the time of the deportation of Hungarian population to Hungary. At the same time he remained contacts with his intervening friends in favour of Hungarian population living in Slovakia. The period after Novomeský's rehabilitation, in Hungarian context, the study introduces the correspondence with Gyula Illyés during the sixties. This analysis shows mutual sensitiveness present in judging the past of Slovak-Hungarian relationships. In case of Novomeský it is clear how the relentless faith in socialism bears the moments of monotonousness. Expect of conclusion the study tries to give an addition to social-psychological and personality psychology components of the Slovak-Hungarian relationship present after the system changes.

DISPUTATIONES SAMARIENSES

FEJEZETEK SOMORJA VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL

**Történelmi konferencia a Zsigmond
király által adományozott városi
kiváltságok elnyerésének
600. évfordulója alkalmából**

LILIUM AURUM

Illyés Gyula levele

Tihany, 1966. november

Kedves Barátom,

a New York-i PEN-tanácskozások befejező ülése után az egyetem aulájában egy európai írőküldöttség két tagja meghívott a követségükön rendezendő fogadásra. Ezt válaszoltam:

– Egy olyan ország ünnepségre, amely a magyarokkal milliószámon mint kisebbrendűekkel bánik, magyar író nem teheti be a lábát.

Ez roppant kínos volt nekem. Vendég hívás: megbecsülés; arra nem ez a felelet. Azzal a két íróval előző héten egy híres amerikai drámaíró házában baráti vacsorán vettem részt; műveiket nem ismertem, de személyük jó ajánlólevél volt könyveikhez. Mondhatnám, testileg is meggyötört, mint mindig, a bennem lezajló indulat, épp azért tán, mert sikerült a külső megjelenését tökéletesen visszatartanom magamban. Ilyen néha napokig emészt.

Mégsem tettem másként. Évek óta munkálok magamban egy filozófián. Papírra belőle hosszabb, de aztán mégsem publikált részletet csak egyszer vettem, annak az ismeretlen parasztkatonának a felelősségéről, tehát nem a kapitánya, nem a tábornoka, nem a császára felelősségéről, hanem személy szerint az övéről, aki a maga korának legnagyobb parasztvédő lángelméjét mint egy vesztett csata civil menekülőjét lóhátról leszúrta.

Meddig hat le egy közösség felelőssége személy szerint a tagjaira? Jobban kiélezve; ha részese vagyok egy közösség által teremtett anyagi vagy erkölcsi előnyöknek, milyen mértékben vonhatom ki magam e közösség esetleges erkölcsi hátrányai, néven nevezve, bűneinek következményei alól?

Hogy még tisztább legyen a helyzet képe, helyezzük mintegy színpadi fénylövellő alá, drámai jelenetbe. A diplomatáknak megvan a maguk sajátos nyelvük és szerepük a népek érintkezésében. De mit válaszoljunk mi, akiknek szintén megvan a magunk nyelvünk és szerepünk, ha mosolygó arccal, pezsgőspohárral kezében hozzánk lép valaki, s barátságát kínálja, épp azért koccintva még kedvesebb mosollyal, mert hisz ő egy olyan közösség kiváltságosa – ha nem képviselője –, melyet súlyosan elmarasztal világszerte minden erkölcs egy olyan közösség elleni vétékben, amelynek viszont én vagyok valamiféle képviselője? A válaszmosoly, a visszakoccintás augurok örvendezése lenne.

No de azt mégsem, kétezer év kereszténység után. No de annál mégis többet kell adnunk magunkra kétszáz évvel Kant után.

Még csak a befejezést írom ide. Ahogy ilyenkor az idegfeszültség diktálja, a kelleténél is bővebben kértem elnézést: lesújtana, ha akár őket, akár a követ urat személyében megszorítottam volna. Megértették, mosolyuk ezúttal valóban elnézést fejezett ki. Az egyik olyan arcot viselt, aminőt Észak-Olaszországban látni, a másik, aminőt Szicíliában. Az utóbbi búcsúzóul még nevetett is ezzel:

– Chauviniste, va!

Vagyis magyarul körülbelül: Nézd, a sovinsztájt!

Mit szoktak tenni a bölcsek? Két karom széttárva bűnbánóan meghajoltam, de mosollyal szintén.

Elhallgattam ugyanis az indokolást. Azt (amit ott a forgatagban hosszas lett volna kifejtennem), hogy én a humanizmusnak világeletemben csak egy fajtát ismertem el: a tevőlegest – az „aktív”-at; a következményeket kívánót és szülőt. A másiktól, a passzívtól, amely csak lamentációt és papolást terjeszt, elsősorban írói voltomban idegenkedem. Szívem mélyén tehát viselkedésemet általános érvényűnek éreztem minden írástudó számára. Hisz erre épp ők – a legfőbb szókimondók szoktak rá. Azokat a tán szokatlanul érdes szavakat tehát én a mi Petőfink és Adynk hatása alatt ejtettem ki. De Walt Whitman vagy Romain Rolland sugallatára is. Hajdani szürrealista eszmetársaim, Crevel, Breton, Aragon elvterrorja alatt; nekik – és ifjúságomnak – nem tudok számot adni, ha másképp viselkedem.

E jelenet kínossága nyilallt belém, amidőn a budapesti költői napok zárórtekezlete után Ctibor Štítnický ajkáról csaknem szó szerint azt hallottam, amit a New York-i konferencia végén; meghívott a csehszlovák nagykövet úr nevében a követségen harmadnap adandó fogadásra.

Két napig gondolkodhattam volna, elmenjek-e. Tíz okom is adódott a szíveslátás udvarias elhárítására; Tihanyba készültünk, francia barátainkkal.

Elmentem a fogadásra, ha megkésve is: más teendőt elhanyagolva. Holott lett volna belső okom is, hogy – ne kelljen próbára tennem idegzetünknek azt a részét, amit valaha egyszerűbben lelkiismeretnek hívtak.

Csehszlovákia területén engem megaláztak. Rám szóltak, ott is, hogy ne beszéljek az anyanyelvemen. Ilyen szavakkal rápirítottak a társaságomban levő nőre, a feleségemre is anélkül, hogy módom lett volna őt megvédenem. Tudtomra adták tehát, nem is egyszer, hogy nem látnak szívesen. Mivel ezt olyan városban, illetve olyan tartományban közölték velünk, ahol mondhatnám mindenki az általunk használt nyelvet beszélte, a magyart, arra kellett következtetnem, abból a városból, illetve tartományból mindenkit a saját otthona elhagyására készítettek. Ez zavarba ejtett, annál erősebben, mert az utcákon mindenütt föliratok voltak, a humanizmus felső fokának, a szocializmusnak szent varázsmondataival; igaz, hogy nem a lakosság anyanyelvén.

Itt mondom el, miért is fogadtam el a meghívást.

Az első ok, hogy a gesztus, amellyel egy házigazda az otthonát kitarta előttem, az itt Budapesten történt. Itt magam is házigazda vagyok. Vendéglátója azoknak a csehszlovák íróknak, akik engedve hívásunknak, otthonunkat, Magyarországot megtisztelték.

Részükről nemcsak hogy bántalom nem ért, hanem olyan európai magatartást tapasztalhattam, amely az eszmei egyetértésen túl az érzelmi egyetértéshez, a barátságoz vezethetett.

Nem ők voltak az elsők. Tán később elmondom azt is, mi volt az előzménye, hogy Nezvallal egykor a protokollszerű bemutatkozás után néhány órára úgy fogtunk kezdet, hogy nemcsak a kettőnk szemébe kívánczolt nedvesség, hanem úgy éreztem, a körülöttünk állókéba is.

Volt más ilyen érzelmi okom is. Említsem csak a legmélyebb gyökérzetüket.

Hrúz Máriának, Petőfi édesanyjának alakja nekem különösképpen kedves. Sokat foglalkoztam vele. Csetepatéim is voltak miatta; meg kellett védenem. Amiatt, hogy a magyart erős szlovákos kiejtéssel beszélte, lévén anyanyelve ez a nyelv. Ezt a tényt irodalomtörténetünk egy része eladdig zavartan kezelte. Petőfi Sándor, anyanyelvünk legnagyobb költője, az anyanyelvét nem az anyjától sajátította el oly tökéletesre, ezt az üres árkot nem tudták átlépni, nem tudtak háromig számolni. Akiért az ember szívósan harcol, azt szívósan megszereti, személyt, ügyet egyaránt. S vágyik mindjobban megismerni is. Még a két háború közt vincellért kellett fogadnunk. A családot egy szlovák házaspárra beszéltem rá, noha nem ismertem őket; ajánlólevelük a nyelvük volt. Örömmel hallgattam. Midőn megtudtam, hogy a szlovák az összes szláv nyelvnek afféle alapnyelve: nyelvtant vettem, hogy megtanuljam.

Mi vezetett még a Népstadion úti épületbe?

Az a reménység – már-már szándék –, hogy tán szót ejthetek mindarról, amit eddig elmondtam s még mondani fogok. Írók írókkal árnyalatosabban tudnak beszélni, mint politikusokkal és közigazdászok közigazdászokkal. Könnyebben is. Nem húzza őket, nincs rajtuk a napi teendő súlya. Bár felelősségé néha kétszeresen.

A kaput átlépve tudatosult bennem még egy biztató, szelídítő erő. *Anton Straka* nemes alakjának emléke. Ezt Magyarországon vers is halhatatlanítja: Szabó Lőrincé. Éppily halhatatlan mondatok illetik emlékét József Attila élettörténetében. Baráti szolgálatot tett nekik hivatalos minőségében is; igazi *attaché* volt, szívvel is kötött és kötő. A harmincas évek eleje táján a magyar költők közül ki tudta válogatni nem a legismertebbeket; baráti vendéglátásával két nagy terv megvalósítására kérte együttműködésüket; csehszlovák költők magyar nyelvű antológiájára és magyar költők cseh–szlovák nyelvű versgyűjteményére. Az előbbi hamarosan meg is valósult. A másik máig sem.

*

A teremben csupa író-találtam, vegyesen magyart és csehszlovákot, sőt csehszlovákiai magyart. Más-más nyelven, de egyaránt a szó mestereit. Ez megerősített abban, hogy ha valahol, itt szót tudunk érteni az úgynevezett kényes kérdésekben is. Ráadásul ezek az írók költők voltak. Ez azt jelenti, hogy a szó és a valóság még fegyelmesebb összeegyeztetői s formálói. Mert köddel természetesen csak a rossz költők táplálkoznak, illetve táplálják produkciójuk balga ámulóit.

Mert hisz abba, hogy játszanunk is kell a szavakkal, beletartozik, hogy a szavunkkal, a sajátunkkal nem játszhatunk. Kossuth nagy mondata, hogy a politika az egzisztenciák tudománya, fölmenti a napi politikust, ha jövőre nem azt állja, amit tavaly állt. Ilyenféle váltás után a költő leszerelheti, mert legfeljebb bakancsszíjként értékesítheti szent lantja híres idegeit.

A költők, akiket a teremben láttam – mintegy a ráadás ráadásául –, mind lírikusok voltak. A kifejezendő valóságnak tehát nem is szókovácsai, hanem afféle aranyívesei. Bizonyos voltam, hogy köztük, az árnyalat értői közt, egyenest a lényegbe vághatok.

*

Nem hiszem, hogy a hangnemre, amelyet megütöttem, az első alkalommal, a legjobb szó a *kötőzködés*. Štítnickýnek munkásságát, de személyét is hosszú évek óta ismerem s becsülöm. Ugyanígy Ján Smrekét. Forbáthtal a *Ma* emigrációs korszaka óta vagyok baráti kapcsolatban. Van egy hangnem, mikor kínos-keserves ellentétet olyanok próbálnak megbeszélni, akik alapjában valahol egyetértenek. Akik tehát szinte szégyenlik, hogy erre kényszerülnek. Akik azt a szégyenkezést ösztönösen tréfával leplezik.

Ősi tapasztalat: a nagyon-nagyon nehéz emelnivalóhoz mosolyogva állj oda. A tragikusan nehézhez mintha semmibe vennéd, oly könnyeden. Így egyrészt eltávolítod körödből a nagyképűt, a sutakezűt; az egyszerűekben és jóhiszeműekben viszont fölébreszted: van a megoldásra mégis remény. Ami aztán rád magadra is visszasugárzik.

Jó levegőt teremtasz a munkára, az együttműködésre. Még akkor is, ha ez – lehetetlennek látszik.

Azért beszéltem – nem kötekedve, hanem baráti vitát kínálva –, mert a könnyed hanggal mázsás érveket akartam az asztalra tenni, először az volt a számon: – egy nép érdekében. Minden nép egyetértése érdekében.

Ezeknek az érveknek csak egy részét mondtam el. Valamennyire itt sincs terem. Azt írom itt le, amit még ott mondtam volna el. Leveled jó alap, hogy logikai rendbe tegyem őket, akár tanári fegyelmezettséggel. Nagyra becsülöm a fegyelmet, ezt is azért, mert költő vagyok. Fegyelem nélkül semmiféle szenvedély nem kaphat formát, nem lehet köztulajdon.

*

A fegyelmezetten kimondandó kezdő tétel, hogy a magyarság anyanyelve körülbelül fél százada izzóan sütő gyűlölet pántjában él. Ez a pánt nem zár mindenütt, van kihagyása; messziről látszik csak gyűrűnek. Nem széles, nem tengersizű. Főleg nem egyforma vastagságú, s főleg mostanában nem: van, ahol ötszáz kilométer, de van, ahol csak ötven. Krakkóban, Varsóban bemutatkozásunk után ölelésre, meleg kézfogásra mozdul felénk a kar, arra Moszkvában, Kijevben is, Ljubljánában is, de Olaszországban, már Franciaországban is. Még a hűvös angolok is megtoldják egy halvány nyomással a szokásos parolát. Grúziában, Örményországban rögtön ráadás poharat töltet a rejtelmes – mert odáig miképp is elhatott? – együtttérzés. Nem említem a finneket s más nyelvrokonainkat, ahogy azokat a népeket sem, melyek azért rokonszenveznek velünk, mert nyelvük éppoly rokontalan, akár a mienk.

Egyforma a gyűrű izzása sem volt mindig. Változásaiból, ahogy a rózsaszínt, a bíbort és a fehéret cseréli – következtethetünk nemcsak erejére, hanem útjára, sőt eredetére; ahogy a villanyéra a fonál és a drót színeződéséből.

Az utóbbi években legalább tízszer kezdtem már új bekezdést – új gondolat beiktatását – azzal, hogy századunkat is előntötte egy pestis: a közösségi intolerancia soktünetű, de egy eredetű forróláza. Teret épp az tárt minden pusztítást fölülmuló dühöngésivel, hogy azt hittük: ismerjük, fölkészültünk rá, tudjuk az orvosságát. A

XIX. századnak épp a legjobbjai vallották: a nemzeti vetélkedés – az akkori tünet – önmagától megszűnhet a gazdasági vetélkedés, a gazdasági ellentétek – főleg az osztályellentétek – megszűntével. Nyilván ez hatott még azokra is, akik a hitlerizmus méreggyökereinek kitépésétől várták ezeknek a gyökereknek az elhalását is. Méltó lehet tehát a döbbenet a jelenség láttán, hogy ezekből a gyökerekből milyen csalán-erdő ütötte föl fejét egész Európában; az egész világon. Azaz méltó lehetne, ha szembenéznénk vele. A téboly, a „meg nem gondolt gondolat”, amelyet a világ a század első felében az antiszemitizmus-jelenség elnevezéssel vont górcső alá, ma megnevezetlenül, rejtetten terjed és fertőz, túlcsapva rég a közelmúlt üldözöttjein. Mintha egy pokoli étvágy kevesellné a vért és könnyet, amit eddig szűrcsölt; mintha mindaz csak kóistoló, csak szoktató lett volna. Nem lehet fölsorolni, hányféle szóval és indokkal, néha igen logikus, sőt tudományos indokkal – követel kielégítést.

A ragály tünetét mi még mindig a nemzeti sértettség címkéjével osztályozzuk. Anyanyelvünk, a magyar, azért kelt ingerültséget némely körülöttünk élő nép fiaiban, az a bizonyos gyűrű azért izzik fél százada egyre hevesebben körülöttünk, mert valaha a magyar anyanyelvűek is sértően viselkedtek e népekkel szemben. Nemzeti iskoláikat és műveltségi szervezeteiket a múlt század végén bezárták, folytatásaként annak, hogy e nemzeteket évszázadok alatt elnyomták.

Ezt az indoklást én soványnak tartom. Bár így volna. Akkor – megkövetéssel, jóvátétellel – túljuthatnánk a bajon. Szerintem a baj fészke mélyebb.

Ezt szeretném óvatosan kibontani, eddigi vitatársaink szeme előtt. Segítségükre számitva, indulatuk helyett; ezt magam is félreteszem. Egy közös operációra hívnám őket.

Mindazt, amire ott, a csehszlovák, illetve csehszlovákiai írók baráti válaszai közegette csak megindultam, azt szeretném most elmélyíteni, nagyobb kör észrevételeire számitva. A nacionalizmus Duna-völgyi fekélyeit kell fölvágnunk.

*

Az 1789-es forradalom kitörésének évében Franciaország lakosságának csaknem fele – pontosan 45 százaléka – nem a franciát vallotta anyanyelvűül. Hanem a breton, a baszkot, a katalánt, az *oc* nyelv különféle változatait.

A francia forradalom is rendet akart; újfélét, tökéleteset. Egységesítette az országban dívó sokféle mértékrendszert. A pénzt, a vámot, a bíraskodást, az adót, a közigazgatást.

Az utóbbi érdekében – vagyis a haladás szolgálatában – akarta egységesíteni a nyelvet is. Ez különben a latin lehanyaglása óta általános államgond volt. II. József is bevette gyorsfőzetű programjába.

A történetírás a nacionalizmust ettől az időtől számitja. Nem kétséges, hogy ez a nacionalizmus más volt, mint amit ma értünk e szón. A francia forradalmárok nem a francia nyelv erősítésére, nem valamiféle fölmagasztalására akarták az egységesítést. Ilyen eszközbe sem juthatott. A francia nyelv akkor állt kiteljesedése csúcán; numerikusan is a legerterjedtebb európai nyelv volt. Ez volt Európa minden országában nemcsak a nemzetek közti érintkezés, hanem a szellemi, a társadalmi érintkezés nyelve is. Erősítette ezt a francia irodalomnak az a – különösen erős – sajátossága, hogy az – ellentétben sok más népek irodalmával – nem egy országnyi közöséget vélt szolgálni már kezdettől fogva, hanem magát az egész emberiséget.

Az egy állam – egy nyelv gondolatával a francia forradalmárok tehát nemcsak hogy nem akarták a nem franciául beszélőket megkisebbiteni, valamitől megfoszta-

ni, hanem éppenséggel megerősíteni akarták, meggazdagítani azzal, hogy egy világ-ügyet szolgáló nyelv részeseivé teszik őket.

Ez az alapjában haladó szándék fordul visszájára később másutt is.

A Duna völgyében a XIX. század folyamán.

Sajátosan nemzeti – „nemzetiségi”, „kisebbségi” – elnyomásról eladdig nem lehet beszélni. A magyar államiság 1526-ban megdőlt, a Duna völgyében ténylegesen Bécs vagy Konstantinápoly uralkodott. A diéták s főiskolák nyelve latin, a templom szószékén s az iskolában az a nyelv folyik, amit a falu ért. Mint mindenütt Európában, az egy állam – egy nyelv hiedelme s vele a nemzeti nyelvek kérdése voltaképpen az állam eszméjének megerősödésével jelentkezik. Nálunk ugyancsak egy szép kornak – a reformkornak – a haladó törekvéseivel.

A Habsburg-uralom óta olyan önálló magyar államiság, mely az egész országra kiterjedt, még az 1848-as forradalom alatt sem volt. Az országot hadak járták, ők szabták a törvényt. Az osztrák vérbírák megfogalmazásai (és ítéletei) szerint a Kosuth–Petőfi ösztönzésére kitört forradalom útján a magyar nyelvű lakossághoz az itt élő más nyelvűek-szokásúak közül csak kettő csatlakozott: a svábok és a „mózes-hitűek”. Akik nagy tömegükben magyarul nem is tudtak.

A többi a vezetőik mind a Habsburgok oldalán a német nyelvűek oldalára vitték.

Ezek, akár nálunk, az úgynevezett kiművelt emberek sorából kerültek ki; azokéból, akik ígényt tartottak, hogy népük életében olyan szerephez jussanak, mint Nyugaton a polgárság fiai.

Akár nálunk Petőfiék: hazát, nemzetet akartak teremteni.

A hitük és érdekük kettős izzásában.

A romantika korában.

Alig volt kor, mely a múltat oly hamisan – oly regényesen – ábrázolta volna, mint a romantika. Épp azért, mert a jövő szemlélete volt. Rögtön visszatérek rá, mint közös kínjaink egyik fő kútforrására. De menjünk csak előbb végig az úton.

Haynauék tébolyult aradi, pesti vérengzése után megint nincs magyar állam, magyar akarat. Bécs inkább a hű „nemzetiségeknek” kedvez, mintsem a rebelleseknek.

A kiegyezéssel – 1867-től kezdődik voltaképpen a keserű korszak. Ez kereken számítva ötven évig tartott. Ez volt a bűnök, a csalások nagy ideje. A harács-kapitalizmusnak és a korbács-feudalizmusnak az a szent uniója (az Alpok és az Urál, az Északi- és a Fekete-tenger között), amelyet ma mi, magyarok egy nagy szellemi s egy még nagyobb irodalmi mozgalom tiltakozásaiból és harcaiból ismerünk. Ennek egyik vára a *Huszadik Század* volt, a másik a *Nyugat*. De nézzük csak ezt a korszakot is regényességmentesen, szigorúan történelmileg.

Meghökkenve figyeltél fel, amikor megemlítettem a szlovákoknak ma is élő ellenszenvét 1874–75-tel, a három szlovák tanítási nyelvű középiskola s a Matica bezárásával kapcsolatban. Főfigyelésben nem meghökkenés volt, mert hisz ismertem a szegyenletes tényt; hanem fájdalom, mert ismertem a hátteret is.

Azok az iskolabezáró és egyéb intézkedések, melyek úgy elmérgesítették a már 1848-tól fogva elromlott szlovák–magyar viszonyt, Trefort Ágoston kultuszminisztersége alatt keletkeztek.

Trefort Ágoston a magyar demokrata: a „reform” mozgalom egyik értékes, tehetős alakja. Harmincévesen a 48-as Batthyány-kormányban már államtitkár. Aztán emigrál. Nyugat-Európát tanulmányozza, minden gondja, hogy Magyarországot Nyu-

gat-Európa szintjére emelje. Mint neve is mutatja: francia eredet. Őseinek hazája a példaképe.

A fájdalmas fonákság, hogy épp a jakobinusok egy állam – egy nyelv eszméje lebeg előtte, egész minisztersége alatt: 1872-től 1888-ig. Ő készítette a törvényt 1879-ben a magyar nyelv kötelező elemi iskolai oktatásáról, amely oly ellenhatást keltett, főleg a vallásos oktatás köreiben. Aztán bevezettette, 1833-ban, a német nyelv kötelező középiskolai oktatását. Ez ellen a magyar ultrák indultak föl. Nem hiszem hát, hogy elnyomni, megsemmisíteni akart. Központosítani, szerencsétlenül.

Mesteréül Eötvöst vallotta, ezt a másik nagy „nyugatos”-t. A kiegyezés első kultuszminisztere ő volt. Ő, aki – ugyancsak emigrációban írt lángelméjű, nálunk kellően ez eddig csak egy lírai költő által rangjelzett művében, *A tizenkilencedik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* címűben – a jövő irányító eszméiként a szabadságot, az egyenlőséget és a nemzetiséget taglalja, Tocqueville magaslátán! De suta egy helyzet volna, ha ezeknek a liberális nagyuraknak én bizonygatnám a jóhiszeműségét, aki osztályukat egy életen át löttem, az elnyomottak, a megalázottak oldaláról. Rendőrtisztek, szolgabírák arcpírító dolgokat követtek el, mentséget haló porukban sem kaphatnak. Noha ezek a magyar nyelvű lakosságot sem kezelték másként, még a sortüzet is beleértve, mint a más nyelvűt. Európa sajtója méltán háborodott föl azon a külön sérelmen, amit a szlovákok, a románok, a horvátok anyanyelvük miatt szenvedtek. Ez a korszak kerekén számítva 1890-től 1914-ig tartott, huszonöt évig tehát. De tegyük mégis hozzá, hogy nemcsak a *Huszadik Század* és a *Nyugat*, a Jászi Oszkár és Ady Endre vezette tábor állandó elszánt harca, szívből kelt fölháborodása közepette; szemben állt ezzel bizonyos fokig még a liberálisnak nem mondható testület: a klérus is. A magyar katolikus egyház e korszakának nagy hercegprímása: Csernoch, majd utódja, Serédi – az egykori Szaplucsek – csak szlovákos hangsúllyal, hibásan beszélt magyarul. Huszonöt évre szűkül tehát az az idő, melynek mágnások elkövette baklövéseit és bűneit lám ma a szocializmus hívei is keserülik.

E bűnöket, tekintet nélkül rugóikra, mind föl kell fednünk, szigorú pontossággal lajstromba kell vennünk. Élére kell tennünk annak a listának, melyre a Duna völgyében azóta elkövetett hasonló baklövéseket és bűnöket tartozunk éppoly szigorú pontossággal felsorolnunk, illetve kivizsgálunk, mert hisz ezek mondhatni egyáltalán nem kerültek az európai tudatba, vagy csak célzatosan, mint például a „demokrata” Benešek alatt kétszázötvenezer magyar földműves vagonba tereléséről és deportálásáról készült dokumentumfilmek; e tudományosan tárgyilagos listák összeadási vonalának meghúzása után kezdetjük a voltaképpeni számvetést.

De hol húzhatjuk meg – milyen időpontnál – ez az összegezési vonalat?

S meddig mehetünk vissza a számolásban? A történelmi valóságot természetesen élesen el kell választanunk a legendától és a szenvedély szülte hiedelmektől. Nem azért, hogy az utóbbiakat egyszerűen félredobjuk. Azokat külön kell vizsgálat alá vennünk; az egyiket az irodalomtörténet, a másikat a lélektan kínálta eszközökkel.

*

Point de repère-nek – tájolási pontnak – fogadván el, hogy a mai értelmű nacionalizmus a francia forradalom idejétől számítható, nagy óvatossággal kell értelmeznünk az ezt megelőző nemzetiségi, illetve anyanyelvi sérelmeket. Az elnyomhatót akkor is elnyomták, a gyengét akkor is pontosan a gyengesége arányában gyötörték.

De elsősorban osztályhelyzeti és vallási tekintetből. A történelem arról vall, hogy sem a jobbágyi rendbe való leszorításnál, sem a nemesibe való fölemelésnél anyanyelvi rosta nem volt. Főuraink jelentékeny része eredetileg idegen nevű: később magyarosodott el. Magyar eredetű nemesi családok ezerszám vették át a szlovák vagy román nyelvet. Mai, illetve XIX. századi sérelmet visszavetíteni mondjuk a XVI. századba, veszélyes fényvisszaverődést okoz, mégpedig úgy, mint a ködben haladó gépkocsik reflektorai: minél erősebb a fény, annál rosszabb a látáslehetőség.

Magyar diák csak felső egyetemi fokon hökken rá – ha egyáltalán van ilyenre érzékenysége –, hogy első „nemzeti” királyunk, Szapolyai János családjában, környezetében nem magyarul beszéltek. Nem Ulászlóban, Ferdinándéban sem. A magyar államiság a XVI. században bukik el; ez azzal kezdődik, hogy népünk legnagyobb forradalmát véresen leverik, még véresebben megtorolják.

Nacionalista izgatásra roppant hálás jelenet volna Dózsának és társainak mártírúmat úgy ábrázolni, hogy vastrónra és karóba húzó kínzóik őket, a magyarul jajongókat, idegen szavakkal átkozzák és gúnyolják. Ilyen jelenet nincs irodalmunkban. Hasonló volt a szavak érintkezése kuruc hőseink, majd 48-as mártírjaink kivégzése és halára kínzatása során. Megaláztatásunk e külön körülményéről sincs irodalmi emlék. Holott szenvedélyben nem volt hiány. Mindennek elmondtuk Szapolyait, azaz Zápolyát, Dózsa megkínzóját, mert elmondhattuk ezt a homoszexuális, szadista tolvajt, el a bárgyú Ulászlót is; Caraffát, Bástát, Windischgrätzet, de bűneik között, sőt bűneik okai között sosem emlegettük azt, hogy más nyelvűek voltak; holott Zápolyát például kortársai „tót király”-nak hívták (a tót akkor jobbadán délszlávot jelentvén), de nem gúnyból, nem megrovásul.

A haza fogalma persze megvolt; de nem kell tán messzebb visszamennünk, hogy a „nemzet” fogalma, mint mindenütt, a magyar államban is ekkor ezzel párosult és nem az anyanyelvel.

Óriási bizonyítékunk van. Irodalmunk – népköltészetünk csakúgy, mint műköltészetünk – fölmutat más népre vágó műveket: tatárra, törökre, németre; „hazán” kívülre. Nincs egyetlen szlovák- vagy román- vagy délszlávellenes népmesénk vagy népdalunk. Ilyet írott irodalmunk nem ismer. Melegen szívünkbe ágyazta viszont e népeknek nemegy alakját Jókai, Mikszáth, Tömörkény, Krúdy, hogy itt is csak a lista elejét mondjam.

Mi hát mégis az „ok”? Hova merítsük kezünket, milyen mélységbe, hogy megleljük a gyökeret, melyet ekként valójában csak szörnyű hatásából ismerünk?

Más anyagba kell, hitem szerint, nyúlunk, mint a történelmi tények. Tények ezek is, bármily bajos – áttételes – a megragadásuk.

*

Nem hiszem, hogy a történelemkönyveket olyan mértékben át kellene írni, amire a század nagy lélektani talajtárásainak eredménye már-már a történészeknek is kedvet ad. Bele tudnék kapcsolódni egy olyan munkacsoportba, amely múltunk föltárásához oda venné a sok közé akár egy Jung, egy Léwi-Brühl szellemi szárszámain is. Figyelemmel hallgatnám a szociológiával érintkező lélektan tanácsait. Aztán a primitív népek és társadalmak, majd a primitív hiedelmekbe és szenvedélyekbe eső modern népek és társadalmak tudatvizsgálóinak észrevételeit. Nem ok nélkül említetem az antiszemitizmusnak mint közvetlen – vagy akár közvetett – pszichés tünetnek fölfogását.

Valóban, archetípus a népek képzeletében az aranykor és annak elvesztése, az édenkert és az abból való kiűzetés, de még a „bon sauvage” is, akit az újonjött megront.

Mennyi tinta folyt vajon történész tollakból arról, hogy a Duna-völgy máig fent maradt népei közül melyik volt itt előbb? Bizonyos, hogy jóval kevesebb folyik, ha már akkor világos az, ami ma: a lelki mély okon semmit nem változtat, akárki volt is az első. Ezen az alapon ugyanis egyőnk se tessékelt ki erről a területről – de akár csak egy faluból sem – a másikat, mert hisz, ha ez érvényes érv: minden jenkinek el kellene hagynia Amerikát egyetlen indián kiutasító ujjmutatására.

Nagy Károly 796-ban, tehát pontosan száz évvel a magyarok megjelenése előtt döntötte meg a keletről betört avarok akkor már harmadszáz éves birodalmát. Fiainak, Jámbor Lajosnak utolsó éveiben – 835-ben – történt, hogy a morva Mojmir megverte a nyitrai *szlovén* Pribinát, s népének egy részével délre, Pannóniába nyomta; szívós és nagy távlatú munka árán ez 860 körül készült el népe, a szlovének új településének megszervezésével. Tehát huszonöt évvel Árpád föltünése előtt; ez, mint tudjuk, bajor, szlovén, frank szövetségben ütközött meg a morva Szvatoplukkal, mivel az 890-ben legyőzván a cseheket, királyi hatalomra tört a német Arnalffal szemben... Mindezt az adatot nem a történelem, hanem az idegbaj szakértőinek figyelmébe ajánlva sorolom föl. Ez volt a Duna-völgyi édenkert, ezt rontották szét azok a pokolból jött ördögök; akik mellest – hogy most már igazán kézen állva járjuk ezt az elsőbbségi leszármazástant – az avarok, sőt azok nagy elődei, a hunok örököseiként emlegettek. Emlegettetnek ma is. Még Krleža is mongoloknak hív bennünket.

*

A modern józan ész keserű humorral tolná félre mindezt, vagyis ennek a patológikus vetélkedésnek egyéb mását, ha nem találta benne, épp ebben, vigasztaló elemet is. Ezeket a sorokat *Tihanyban* írom, a *Balaton* partján. Ezek szláv szavak; nem a szlovákok, hanem szlovének egykori szavai. Az nyilván az én őseim falujának, Ozorának is a neve. Művelődésünk és új állami életünk szláv szavait tőlük vettük át, a *szalonnát* éppúgy, mint a *királyt*. Emiatt én semmiféle versengésben, főleg alacsonyabbrendűségben nem érzem magam. Őszinte hálát és szeretetet érzek ez iránt a ma is magas műveltségű, kitűnő nemzet iránt. Amellyel, mellest népemnek sem volt soha, semmiféle ellenérzése. De nekik sem velünk. Mátyás királyunkról szóló népi történeteket az ő folklóruk őrzi leghívebben. A jelek azt mutatják, hogy első találkozásunkkor már összebarátkoztunk, összeöleleztünk. A jelek épp ezek a *Tihany*- és *Ozora*-szerű idegen szavak. Nincs belőlük sok; helységeink óriás többsége magyar nevű, magyar alapítású. Ennek magyarázata, hogy a Tisza–Duna-köz eladig lakatlan volt. A honfoglalást közvetlen megelőző években Reginó is, Nagy Alfréd angol király is ezt a területet avar, illetve pannon „pusztaság”-nak nevezi. Az ősök adta név nem azért marad meg a településeken és hegyeken, mert azokat táblára írva rájuk tűzték. Hanem mert szájról szájra szállhattak; úgy pedig, hogy azok a szájak mosolyt és csókot – szerelmes és szülői csókot is – váltottak. E szerint őseink békén összefértek egymással. Bölcsebbek voltak, mint mi.

A magyarok 950 körül készültek el a be- és elrendezkedéssel a területen, amelyhez most már igazán bajos megállapítani, kinek is van több joga. Merő érdekességből jegyezhetjük meg, hogy a mai Bécs környékén Huba és Lél törzse vert szállást.

Föltehetően ott sem úgy, ahogy a hajdani – és nagyon is újabb kori – legendák ábrázolják őket. Mai képzeletünk a népvándorlás nomád nemzeteinek életét és műveltségi fokát a ma is nomadizáló népektől, a cigányoktól, a tuaregektől veszi a példát. Ez tán a legtörténetlenebb lázkép. Ötven évvel a megállapodás után az angol király magyar lányt vesz el, a magyar király bajor királylányt; már Arnulfnak második felesége is valószínűleg magyar nő. Ezek a nomádok nem lukas üstökkel vonultak be a faluvégekhez; már ahol volt falu.

*

Van értelme ennek a szobortörölgetésnek? Hisz föltehető, hogy ez a szoborkép, bármi fröcskölte is, már mégsem mumus; a jobbak szemében legalább. A modern elméből, ha más nem, a szkepszise, kisodor efféle valóban csak pszichoterápiára tartozó elfogultságot.

Kintről való rangos írói ábrázolás népünk jelleméről alig van. Ilyet tudtommal a Gide–Valéry–Claudel fényében fürdő *Nouvelle Revue Française* közölt első oldalain a kor egyik legélesebbnek tartott kritikai elméjétől, a már első könyvével, a *Précis de décomposition*-nal országos, majd a *Syllogisme de l'amertume*-mal világismertségre jutott Emil M. Ciorantól.

A munkájával való foglalkozás problémánkat nemcsak szellemileg, hanem földrajzilag is kiterjeszti.

Emil M. Cioran 1957-ben közölt hosszú fejtegetésének rövid summája az, hogy a magyar született elnyomó nép; gyakori szabadságharcának oka, hogy épp mert oly ádáz elnyomó, azért nem bírja, hogy mások őt elnyomják. Ezt a tételt a villogó, mélyreható stílusról ismert író, aki *Histoire et Utopie* c. munkájáért nyomós irodalmi díjat is nyert, nem érvekkkel, hanem emlékekkel támogatja. Koronatanúként vall; román neveltetés után lett a franciák közül is kiemelkedően igazi párisi: Erdélyben született, amikor az még magyar volt. Ő maga egy falu román szellemi vezetőjének a fia. Gyermekkorának mumusa a magyar csendőr. *Lorsque de loin j' en apercerais un, j' étais pris de panique et me mettais a fuir: c' était l' étranger, l' ennemi; haïr, c' était le haïr. A cause de lui, j' abhorrais tous les Hongrois.* Vagyis ha csak messziről csendőrt egyet is látott, vak rémületbe esett, futva menekülni kezdett, ez volt az idegen, az ellenség; gyűlölni, csak gyűlölni lehetett. Miatta irtózott utálkozva minden magyartól.

Ezt az irtóztatós utálatos alakot én is jól ismerem, mindnyájan jól ismerjük. Én, egy országban nevelkedvén E. M. Ciorannal, Habsburg jelmezében (kard, puska, tiroli kalap, barsaglieri kokastoll bokréttával) utáltam, bár rettegni kevésbé rettegtem, lévén nem pópák, hanem pusztai pásztorok s kézművesek neveltje; mások a *flic*, a *gardemobile*, hekus, a zsandár, a fekete kozák, vagyis a szörny pandúr változataiban borzadtak tőle ugyanúgy. Beleértve persze a sziguranca, a Vaszgárda szörnyeit.

Ha valaha szót remélnék érteni a nemzetiségi vitákban, mégis E. M. Cioran választanám vitakezdőül. Nemcsak a mi, mai európai szintünkön beszél. A mi mélységeinkből is.

Oly kedvemre valóan hiperkulturált, hogy nem is kell pszichoanalitikai díványra feküdnie, gátlátalanul vall: lelkünkben beszél! Hogy az idegen-tollas, tűzfegyveres, kardos – a magyar ízlésnek is nevetségesen idegen öltözetű – csendőr, akitől már messziről futni kell, a lángpallosos, a paradicsomrontó angyal: azt tán már a falusi mélylélekbűvár sem jegyzi föl a vallatóblokkjára; közhely. Annál értékesebb szá-

munkra, amit a írásművészet lélekoldó bódulatában ez a kitűnő, különösen a *Tentaion d'exister* című könyvében oly lenyűgöző író itt, rólunk papírra vet. Gyűlölete keltette föl érdeklődését a magyarok iránt. Hiszen azok: *à bien, réfléchir, au temps même de leur splendeur, ils furent tousjors seuls au milieu de l'Europe, isolés dans leur fierté et leurs regrets, sans affinités profondes avec les autres nations... Il a chez ces Mongols raffinés une mélancolie faite de cruauté rentrée, dont on ne trouvera pas l'équivalent ailleurs.* Azaz a magyarok „tündöklésük idején is mindig magányosak voltak Európa közepén bánatuk s büszkeségük gyűrűjében, még csak sógorságban-komaságban sem a többi néppel. Van ezekben a kifinomult mongolokban valami másutt sehol nem lelhető befeléfordult kegyetlenségből fakadó melankólia”. Nem idézhetem teljes egészében a remek szöveget, melynek minden villanása mély aranybányát sejtető aranyrög nekünk. Nekünk, ezt, fölösleges tán mondanom, nem úgy értem, hogy nekünk, magyaroknak, hanem nekünk szociológus-pszichológusoknak, a közösségi türelmetlenség mélytudati vizsgálóinak: soha ilyen világos megfogalmazása a homálynak, soha ennyi tiszta adat az indulatok tárnasarából. „Irigyléssel tölt el – írja tovább szerzőnk a jó stílus területenkívüliségi jogának rousseai-i biztonságában, Szent Ágoston-i szabadságában – szomszédainknak (a magyaroknak) pökhendisége is.” *Je jalouse, je vous l'avoue, l'arrogance de nos voisins (sans elle auraient-ils pris les armes?) je jalouse jusqu' à leur langue féroce, s'il len fut, d'une beauté qui n'a rien d'humain, avec des sonorités d'un autre univers, puis santé et corrosive, préparé à la prière, aux rugissements et aux pleurs, surgie de l'enfer pour en perpétuer l'accente et l'éclat.* Szükségtelen tán „aláhúzás tőlem”-mel megjelölni azokat a pontokat, ahol egy Léwi-Strauss lámpáját is haszonnal lehetne a mélybe irányítani. Irigyli még azt a nem-emberien szép, egy más universum zöngéit hozó vérengző-vad nyelvüket, azt a hatalmas erejűt, azt a vitriolosat, azt az imába, bömbölésbe, zokogásba valót, azt a pokolból kitörőt, hogy mögöttünk zengjen s villogjon örökre a pokol.

Ilyet hallhatott, semmi kétség, az első emberpár, minden nép első, még boldog emberpárja, kifutóban a paradicsomból.

No még csak egyet, ha már benne vagyunk. *Bien que je n'en connaisse que les jurons, elle me plait infiniment, je ne me lasse pas d'entendre, elle n'enchante et me glace, je succombe à son charme et à son horreur, à tous ces mots de nectar et de cyanure, si adapté aux exigences d'une agonie. C'est en hongrois qu'on devrait expirer – ou alors renocer à mourir.*

E. M. Cioran, hadd ismételjem, magát franciának tekinti; íróként az is, mégpedig kitűnő, ismételhessem ezt is. A jelenség ezáltal így igazán értékes. Ragyogó francia világossággal és őszinteséggel megfogalmaztatik végre a vád: a franciából tudata ellenére egy transylvain beszél. Egy sorstársunk. A szenvedély megragadható: limbusából akadálytalanul jutott föl, a remek csatornákon: az alaktalanság alakot kapott.

Szinte tárgyilagosat. Ez a nyelv – noha csak a káromkodásait ismeri – tetszik Ciorannak, azaz ezúttal is mélytudatának, mélyemlékezetének. „Elhallgatnám nap-hosszat, elbűvöl és megdermeszt, megejt a bájával, a borzalmasságával, nektárides és ciánmérgező valahány szavával, erre az agonizálás kívánalmaira készült szó-tárral. Az embernek magyarul kellene kiadnia a lelkét – vagy ha nem, eleve lemondania a halálról.”

*

Mindezt nem hallgathatjuk megilletődés nélkül, oly emberi, a keresettségében is. Oly megkeresetten emberi.

De nézzük aztán tárgyilagosan, honnan is árad ez a – szintén poklot idéző – szenvedély. Mi fűti, milyen kemencében, milyen való alapon?

E. M. Cioran 1911-ben született. Benyomásaink három-négy éves korunkban válnak emlékké. Szerzőnk az emlékek honába tehát legkorábban 1914–1915 táján érhetett. Ekkor már a háború dúlt. Ennek elején Románia az ún. központi hatalmak szövetségébe tartozott, azok harci szerencsésének ingásakor fordult szembe velük, nyomban elárasztva Erdélyt 1916-ban. Páni menekülés kezdődött: a dolog váratlanul történt, s a magyar paraszt lakosság is őriz persze archetipikus képet a román fegyveresekről, retteneteseket, még 1848-as forradalmunk leverése idejéből. Milliók hagyták el azt a területet, ahol Cioran nevelkedett. Aztán a futás irányt és népet cserélt: most Mackensen serege szágulda végig azt a területet, s a lakosság román része menekült. Aztán futók s futás megint visszaváltott: 1918-ban a nyugatiak győzelme nyomán Ferdinánd román király semmisnek tekintette az előző évi béke kötését: csapatai megint előzönlöttek Erdélyt. Ekkor Cioran hat-hét éves volt. Futókat ettől fogva végig gyermek- és ifjúkorán természetesen csak magyarokat láthatt, üldözött pedig, olyanfajta mese-mélyi mumust, amelyet leír, csakis maga anyanyelvéből. Ide tartozna, de mégse legyen itt most rajz ezekről; megvan a dokumentumtár ugyancsak intézetekben is, idegzetben is.

De minek sorolni még tényt? Akár ténnyel szemben? Régóta nem a tények birodalmát járjuk.

Hanem az üres hiedelmek s az ezekből származott képtelenségek világát. Voltaképpen már csak ilyeneket kellene fölvonultatnunk, mindkét frontról. S ezek határsáról lenne már tanulság számot adnunk, innen is, onnan is.

Az abszurditás hatása a művészetben két ellentétes sarkon üthet ki. A képtelenség vagy kacajra, vagy könnyekre bír bennünket.

Hogy az istenek harmad-, negyed-, sőt hetedízíglenn tudnak büntetni, ez tragédia. De hogyan fogadjam vajon azt a sors-büntetést, amidőn még olyan kapocs sincs, mint az atridák közt? Képzeljük színpadra azt a képtelenséget, ha a bűnért, melyet hajdan egy gróf egy szorgalmasan föltörő kereskedő ellen elkövetett, egy tanácselnök egy proletárt sújtana.

Ez voltaképpen humoros helyzet. A komikus-elméletek klasszikus alappéldája.

Csakhogy nem tudunk nevetni rajta. A jelenetnek nem nézői vagyunk. A darabot nem művészi toll teremtette; még csak nem is művészi képzelet.

De hagyom abba. Nem azért, kedves barátom, mert nem volna anyag boncolandó még ötször ennyi. De belefáradtam. Abba pusztán, hogy hol a nevetést, hol a könnyet győzzem le magamban; hol egyszerre a kettőt.

Térjünk hát egyenest a konklúzióhoz.

De hisz képtelenül alakult tények konklúziója is csak képtelen lehet!

Foglaljuk hát össze hűvös elmével a lázak s lázalmok tanulságát.

Hogy dolgozó milliók olyan hajdani vezetők vétkeiért feleljenek, akiktől ők is szenvedtek, és akiknek megfeleltetésében melleleg ők is rész vettek – ez nemcsak marxista, hanem keresztény fölfogásnak is képtelenség. Mert ez faji álláspont.

Hogy mai szemlélettel mondjunk ítéletet elmúlt idők szemléletében élt emberek fölött – ez meg történelmi képtelenség.

Hogy emberi értéknek minősítsük, ha egy igazágtalanságot lehetőleg fájdalommentesen visznek végbe – erkölcsi képtelenség.

Mi van még? Ismételjük el a hitünk szerinti legképtelenebbet.

Az elsődlegesség képtelenségét.

Hogy ki előzött meg mást egy helyen, erre a szenvedélyt főleg népeknek is csak akkor érdemes pazarolniuk, ha ebből, mint mondtuk, valamiféle jog, a jogból pedig esemény következne. Jó, szednie kell cókókóját a Duna partjairól mind a tizenöt-millió magyarnak. Elvben én nem mondom ellent, függővé téve persze a *hovától*. Ámde a lázalmú jog, mely nekünk ajtót mutat, azon nyomban átröppen egy másik mutatójúra. Európai műveltségünk alapzatát egy bámulatos, rejtelmes népnek köszönhetjük: a keltáknak, mint tudjuk. Név szerint ők eltűntek, azaz fölszívódtak. De én ismertem egyet, aki bizonyítani tudta a kontinuitást. Ez az egyetlen ember, mert hisz a jog nem függ a lélekszámtól sem, egymaga kiutasíthat minden olyan népet a Duna völgyéből – ki egész Európából –, mely az ő népe után jött ide.

Nem ringathatjuk magunkat abban az ábrándban, hogy egy képtelenségnek az ésszerű kimutatása azon nyomban hat az észre. Ennek igazolására vettük példának egy olyan képzett, minden nyugati eszmeáramlat-megfürdette elme őseMBERI kitörését, mint aminőt E. M. Ciorané produkált. De az ő útja sem járható. Nem adatott mindnyájunknak olyan remek-finom katéter, mint az ő tolla; ennek híján pedig százegynéhány millió embert mégis bajos mélylélektani valló-díványra fektetni.

S még akkor is fönny marad a kétely: vajon ez megoldást kínál-e? Értve úgy, hogy szenvedélye szüretlen világgá fröcskölése után vajon a jeles bölcselő másként *viseltetik* – tehát nem csak gondolkodik és érez – ebben a keserves dologban.

De végül mégse ne vessünk, keservesen sem.

*

Könnyezni se könnyezzünk; elveszett illúzióink miatt.

S amiatt, hogy új illúzióban tán még jó ideig nem lehet részünk, pszichológusoknak, íróknak, nemzetiségre való tekintet nélkül.

Hisz lám jóformán eszmeccserére sincs kellő: benső érintkezésünk. Miért? Vita-társaink birtokon belül vannak. A hitünk szerint való igazságainkat is legfeljebb csak kérhetjük, esedezhetjük: s nem érvényesíthetjük.

Eszmeccserét pedig így nem lehet folytatni, hisz ekként az első vitapontonál megreked.

Mit beszélhetek még azzal, akivel nem egy alapon állok? minden tekintetben egyszintű alapon. Aki – hogy így mondjam – szenvedélyével is birtokon belül áll. Semmit lényegest.

De a birtokon kívüli nincs kívül az emberi méltóságon. Sőt ez őneki nagyon is a birtoka; ez a vára.

Egyenjogúságunk kinyilatkoztatásául mi csak őszinteségünket nyújthatjuk. Számolunk a ténnyel, melynek okait az eddigieknél mélyebben próbáltuk meglesni, hogy anyanyelvünk a határainkon kívül valamiféle ítélet alatt áll. Világosan kimondom, tudatos vagy tudattalan szándék az eltüntetésére tör, olyanféle egységesítések hatása alatt, aminőt hajdan a pénz és a mértékrendszer kínált. Ezt tévesnek érezzük, emiatt ma ártatlan milliók szenvednek, dolgos tömegek.

Írók, írástudók eszmecseréjének célja nem az, hogy a helytelen szándék – egy vagy száz – enyhüljön. Az megint csak az abszurditás keserű humora, ha egy színpadi jelenetben a rabtartó azért nyújtja a hála kézcsókjára a kezét, mert az addigi tizekét ostorcsapás helyett már csak tízszel kelti áldozatát. Fő mestereink, a forradalmárok nem az igazságtalanságok enyhítésére oktattak s buzdítottak valamennyi-önket. Az eltüntetésünkre.

Nem remélhetvén megfelelő vitatársat, hogyan remélhetünk szóértést?

Egyelőre magunk között; itt még fokozottabb őszinteséggel.

*

Először is egy csődöt kell bevallanunk egymásnak és olvasóinknak; egy kudarcot kell tudatosítanunk.

Szellemi és irodalmi életünk nem is egy, hanem három – ha ugyan nem négy – nemzedékének egy vállalkozása szenvedett székértörést.

Az én nemzedékem már tündöklésre csiszolt öröklésként vette át – Ady, Bartók, Babits, Kodály, Móricz és mennyit soroljak föl? – elveit, hogy miképp valósítsuk meg azt itt, azt az életet, ami nélkül a halál jó? Hány verset írtunk erről mi költők, hány tanulmányt a prózaírók! És mennyit fordítottunk s tanultunk. Ez volt a *Válasz* egyik első programpontja, ez a *Szép Szó*-é, a *Századunk*-é, a *Gondolat*-é, a *Magyar Csillag*-é. Semmire úgy elő nem készítettük az utánunk következő nemzedékeket, mint erre. Elhitettük velük, testvéri kezek fogadják majd a kinyújtott kezüket. Meleg pillantás gyúl pillantásunkra, ha vigyázó szemüket immár nem Párizsra, hanem Pozsonyra, Bukarestre, Belgrádra vetik.

Mi erre más választ érdemeltünk volna. Így kompromittálódunk áttételesen író voltunkban is. Emlékszem a pillanatra, midőn megtudtam, hogy a szlovákiai magyarok deportálásának kormánybiztosa az egyik neves szlovák költő; miniszteri felelőse pedig egy másik, nála is jelentősebb költő. Költőként is kisebbnek éreztem magam.

Persze hogy szégyenkezem, először is azok előtt, akik hallgattak ránk. Mint akit hazugságon kaptak. Magam előtt azután, mintha ki arra ébredt, hogy rossz művet írt. A „nép” kétszer realizálódik az író köré; amikor maga elé képzelem mint ábrázolandót; azután mint az olvasóit. Nem merek az olvasóink elé lépni, ha nem ábrázolom jól a népemet; ha nem állok helyt érte. Velük van dolgunk. Vigyázó szemünket rájuk kell irányoznunk, hogy megvédjük ezt a mi helyünket századunk ragályától, ettől a mély-okozatú ámokfutástól; attól is, hogy mi fussunk, attól is, hogy ránk fussanak.

Szomszédainkkal való szóértésünket szolgálná ez a levélváltás, de lám, mégsem egy magyar és egy szomszéd cserél gondolatot, hanem egy magyar és egy magyar. Európai voltomban magamat oly mélyen megsértve, helyzetemet olvasóim előtt oly vigasztalannak érzem, egy közös bajt úgy a szívemre vettem, hogy végleges tárgyilagossággal, úgy látszik, csak hozzám közelállóknak tudok beszélni róla.

Szeretettel köszönt

Ilyés Gyula

Ladislav Novomeský levele

Valóban annyira kilátástalan és reménytelen a nemzeteink közötti viszony, hogy az a magyar író, aki egykoron elkötelezettje volt a valamikori történelmi Magyarország népei közötti baráti együttélés gondolatának, ma csüggedten, ölbe tett kézzel, lemondóan kérjen megbocsátást olvasóitól azért, hogy rossz úton járva vezette őket és nyújtott nekik tájékoztatást, minthogy a szocializmus, amelytől baráti szolidaritást, türelmességet és kölcsönös megértést remélt, a bensőséges baráti viszonságnak ezt az eszményi állapotát nem teremtette meg? Valóban ki kell iktatnia életművéből azt a bizonyosságként hirdetett meggyőződést, hogy a gazdasági, főként osztályellentétek felszámolásával a nemzetek közötti nacionalista ellentétek is megszűnnek, mert – íme – azok gazdasági és osztályalapú előfeltételei ugyan már kimúltak, de a nacionalizmus virul, sőt vigadozik továbbra is? Valóban ama generációk igazi totális tévedéséről van itt szó, melyek lehetőséget láttak a sokféle népek gyűlölködés nélküli békés egymás mellett élésére, amennyiben fiaik fenntartások nélkül és következetesen elsősorban saját nacionalizmusuk ellen fordulnak, és azt mindenekelőtt és mindenekfelett úgy helyezik pellengérré, mint a népek közötti összeférhetetlenség és ellenségeskedés egyik kiváltó okát?

Nem hinném, hogy fel kellene adni a harcot. Nem vagyok ugyanis meggyőződve arról, hogy az antinacionalizmus és antisovinizmus ilyen „klasszikus” fegyverei körünkben elvesztették jogosultságukat. Nem tűnik úgy számomra, hogy végérvényes az az érzés, miszerint nem váltak be, és a nyomunkba lépő nemzedékeket arra kellene ösztökélni: magukat az okokat is – nem csak a gyógyírt és a gyógymódot – a „sorszerű átok” irracionális nyomvonalán haladva kell keresni, valamiféle állati eredetű, azokhoz hasonló ösztönökben, ahogy a madárkák saját testvérkéiket agyoncsipdesik, és kihajítják a fészekből csak azért, mert nem olyan sárgák, mint ők, hanem tollazatuk születésüknél fogva más színű.

Ha mindazonáltal a sovinszta nacionalizmus – a rasszizmus – nemegy megnyilvánulása az ép ésszel nem ellenőrzött szenvedélyek, az esztelen atavizmus, az elvadult hóbortosság számlájára írható, akkor azok, akik rászánták magukat, hogy ellenük szegüljenek, és korlátozzák, sőt felszámolják azokat, számolhatnak vele: nemcsak üstökön kell ragadniuk a józan ész, hanem a fejükben is kell tartaniuk, aszerint cselekedve. Amennyiben a szocializmus térnyerése nyomán nem következett be automatikusan a népek baráti összefogása és az egymással szembeni tisztelet felvirágzása, fel kell tennünk a kérdést: nem hagyatkoztunk-e túlságosan ennek a folyamatnak önműködő voltáról kialakult elvárásokra, és mindig eleget tettünk-e annak, amit a szocializmus ebben a tekintetben tőlünk, nemzedékeinktől megkövetelt. Ezen követelmények közé tartozik például a valamennyi nemzet baráti egyenjogúságának kristálytiszt, mélyről fakadó tudata és a saját nemzete mindennemű fennhatóságáról való egyértelmű lemondás, annak elutasítása, sőt mi több: minél jobban kimagaslik kultúrájával a többi, öt körülvevő nemzetek között, annál inkább tudatában kell lennie eme kötelességének. Egyébként ez a legelemibb társadalmi tapintat, s nem is annyira a szocialista elviség tartozéka.

Nem szívesen csúszkálnék a meddő historizálás ugyancsak vékony jegén, de úgy tűnik számomra, hogy végképp nem érvényes a nemzettestek létrejöttével kapcsolatos valamely nyelvjárás közös hivatalos és irodalmi nyelvvé emelésének – ami az állami centralizálás érdekében tett kétségtelen forradalmi, antifeudális tett volt – párhuzamba állítása a történelmi Magyarország 19. századi elmagyarosításával. Már csak azért sem helytálló ez a párhuzam, mert már a 19. századi történelmi Magyarországon zajlott le, így nem volt már forradalmi tett. A múlt századbeli forradalmakhoz csak annyi köze volt, hogy az ellenforradalom karjába taszította valamenynyí, az öntudatra ébredés ugyanolyan jogával színre lépő nem magyar nemzetet, helyrehozhatatlanul, egész évszázadra kiterjedve formálójá lett azok magyarelles gondolkodásának. Mindez az első világháború után, az első alkalmas pillanatban hágott tetőpontjára: bekövetkezett az elszakadás az elmagyarosított történelmi Magyarországtól, amely az elmagyarosításban egysége megerősítésének eszközét látta, de ezzel együtt megtörtént az elválás a magyar nemzetől, annak kultúrájától, nyelvétől is, amire pedig közvetítő szerep hárult ezeknek a nemzeteknek a világgal való érintkezésében.

El kell határolódnunk ettől a valóban szégyenteljes állapottól, nem pedig szépítgetni, mézesmázos ámítással élni, és mentegetőzéshez folyamodni. Hisz végül is ebben rejlenek az elsősorban magyar történelmi tragédia gyökerei. Ezt egyszerűen képtelen volt elhárítani a magyarság soraiban a szellem egyes kivételes alakjai részéről jelentkező csorbítatlan felháborodás, hisz hangjuk alig jutott el a magyar társadalomhoz, mely magáévá tehetné azt. Nem csoda tehát, hogy nem hallotta meg a szlovák, a horvát, a román nemzeti közösség sem.

Nehogy félreértsenek: a szellem Magyarországnak humanista megnyilatkozásaiban egyetlen betűt sem becsülök le, születtek azok bár óvó figyelmeztetésként az 1918-as magyar katasztrófa előtt, avagy kezdeményező erejű programként utána, olyan kellő alapot teremtve, amely egyedül képes hozzásegíteni a Kárpát-medencei népeket a megértő kézfogáshoz. Fel kell azonban tennünk a kérdést, hogy megszabadították-e vagy megszabadítják-e a magyar társadalmat a mágnás-nemesi és liberális-nagyúri időkből származó és a 20. századba átnyúló rögeszméktől, melyek a magyarság felsőbbrendűségének, sérelmeinek, különleges küldetésének hirdetését szolgálják, tehát mindattól, amire az „utódállamokbeli” nemzetek már nem is hajlandók odafigyelni és vitázni azokkal. A humanista és internacionalista eszmények végül is nem szorulhatnak valamiféle rejtett tartalékkállományba, ahonnan akkor kell előhuzakodni velük, ha nyilvánvalóvá válik a humanizmust nélkülöző nacionalista-soviniszta tendenciák csődje, és úgyszólván új köntösbe öltöznek a régi, bukott elképzelések. A magyar–román–horvát–szlovák kapcsolat 1918 után már nem lehet más, mint jószomszédi viszony, baráti, sőt testvéri együttélés. Nem igaz az, hogy az élet megcáfolta volna, vagy legalábbis megingatta volna ennek az együttélésnek a szocializmus megszabta előfeltételeit, közelebb jutunk az igazsághoz, ha keserűen bevalljuk és elismerjük: ezeket az előfeltételeket még messze nem merítettük ki. Az antinacionalista egység, sőt internacionalista együttműködés (különösképpen a múltbeli tapasztalatok után, amelyek még mindig elég közeliek ahhoz, hogy a mai nemzedékek ne feledkezzenek meg róluk) nem „magában való”, jó szándékú óhajaink nyomán az égből pottyant, önműködő adomány, hanem szakadatlan folyamat, melynek során mindkét, a nemzeti együttélést megvalósító partner (akár több is)

egyformán gondolkodik, és egyforma erőfeszítéseket tesz. Példáért nem kell túl messzire mennünk, a már tankönyvanyagká váló múltban keresgélni, ami mégiscsak különféle érzelmeket vált ki bennünk, s valamennyiünket más-más módon ösztökéli más-más önérzet és büszkeség birtokába jutásához. Említést teszek egy csupán jelentéktelen mozzanatról, de olyanról, amely arra volt predesztinálva, hogy korszakalkotó legyen, és nemcsak a két szomszéd nemzet baráti együttélésének vonatkozásában, hanem a magyar történelem alakulását illetően is. Az 1944-es év nyárujáról van szó. A háború kimenetele valójában már eldőlt, de a már valamennyi fronton vereséget szenvedő náci gépezet abban a töretlen hitben élt, hogy valamiféle „csodaként” minden egyszerre megváltozik. Nálunk, Szlovákiában javában folytak a felkelés előkészületei. Feszült figyelemmel kísértük Magyarország valószínű és lehetséges reagálását, mert tudatosítottuk, hogy innen volt a szlovák nemzeti felkelés kitéve a villámgyors támadásnak és volt legkönnyebben sebezhető. Közép-Szlovákia északi részét ugyanis nehezen járható hegykoszorú övezte, csak Magyarország felől vezettek sík terepen akadálymentes utak egészen a felkelés szívébe. Szakadatlanul tépelődöttünk rajta: mit tesznek a magyarok? Megértik-e, hogy közvetlen szomszédságukban olyan fegyveres fellépés történik, melyet a győztes szövetségesek fegyvertényének is tekinthetnek. Avagy bedőlnek a náci ajánlatának, hogy siessenek „rendet teremteni” Szlovákiába, amelyre az akkor fennálló magyar rezsim leplezetlen igényt tartott? Ez utóbbi változat a felkelést, legalábbis a kezdetekben nehéz helyzetbe hozhatta és hozta is volna. Szerencsére azonban – mindkét fél szerencséjére! – nem következett be (legalábbis a kezdetekben) az említett második változat. Ellenkezőleg! Az akkori magyar kormányzat is előnyösnek tartotta a felkelés kitörését, és igyekezett azt ki is használni a maga számára. A felkelés vezetése készségesen tett eleget annak a kérésnek, amellyel magának Horthy Miklósnak a kormánya állt elő. A felkelés területén, sőt közvetítésével jutott ki a fegyverszüneti feltételek megtárgyalásával megbízott titkos magyar delegáció a Szovjetunióba. Úgy vélem, a küldöttség tagjainak nem volt oka olyasfajta panaszokra, hogy sértegetések vagy megaláztatások érték volna őket azért, mert magyarok, bár veszélyes területen, katonák és partizánok harci lázától égő, akkor a front túloldalán húzódó Szlovákiában tartózkodtak. Ellenkezőleg, küldetésükhöz sok sikert kívántunk, és szerénytelenül el voltunk telve attól, hogy az első, közvetlen nemzetközi-politikai aktus, amely a felkelő Szlovákiának megadatott, Magyarországhoz és annak a békéhez vezető útjához kapcsolódott. Megindultsággal teli örömmel meghatványozta az a tény, hogy épp a szlovák nemzeti felkelés fogadhatja soraiba a magyar partizánegységeket is, amelyek otthoni földön nem fejthettek ki fokozott tevékenységet, és alkalmat adhat antifasiszta feladatteljesítésük kibontakoztatásához.

Néhány nappal később a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségével együtt a londoni Csehszlovák Államtanácsban a felkelő Szlovákia céljairól beszámolva, jól emlékszem, nagyon megdöbbenett bennünket a plénumból elhangzó kérdés, hogy a felkelés miért csak a német fasizmus és hazai kiszolgálóik ellen irányul, s miért hagyja békén a magyarokat és Magyarországot? Emlékszem az Államtanács egyes tagjainak sokértelmű összevillanó tekintetére is, amikor azt fejtegettük: a felkelés számára nem lehet célszerű művi ellenségeskedés szítása ott is, ahol az nem jelentkezik. Nem úgy emlékszem ezekre a tekintetekre, mint amelyek azt akarták volna ránk bizonyítani: na nézd csak, a hungaristák... S ha a londoni emigráció meg is volt

már akkor győződve a magyarok háború utáni Csehszlovákiából való kitelepítésének szükségességéről, úgy vélem, ebben a kérdésben is, mint ahogy az sok más esetben történt, szükségszerű korrigálást végzett volna, ha Szálasinak és nyilas pribékjeinek örült, reménytelen akciója nem hosszabbította volna meg a háborút további néhány véráldozatot követelő héttel, és nem nyitotta volna meg készségesen hátaírt a felkelés ellen támadó német hadosztályok számára. Letaglózott, súlyos csapást jelentett számunkra ez a nem várt fordulat. De nem csak bennünket. E világban sok mindenki kénytelen volt elkerülhetetlenül bizalmatlansággal viseltetni a magyarok ama készsége iránt, hogy elfogadják és alávetik magukat az új demokratikus követelményeknek, amelyek az idő tájt már ott dörömböltek a háborútól kimerült Európa ajtaján.

Moszkvában módomban volt beszélni Rákosi Mátyással. Immár elfeledtem, vagy inkább el akartam felejteni az ellenforradalmi bíróság előtti kínos védekezését, amikor is a magyar kommün 1919-es Csehszlovákia elleni támadását úgy állította be, mint Szlovákia újbóli visszavételére és a csonka Magyarországra való újbóli betagozódására irányuló kísérletet. Azt mondta nekem, hogy irigylitőlünk – szlovákoktól – a felkelésünket, „mi még kapitulálni sem tudtunk!”. De csak miután határozott bizonyosságot vehetett arról: a szlovák antinácista felkelés elfojtásában játszott magyar részvétel után teljesen elképzelhetetlen, hogy Szlovákiában bárki is akár csak fontolgatni kezdjen olyasfajta ötletet, miszerint Csehszlovákia lemondana „...Kassáról vagy a Csallóközről”, bár ez úgy mond megerősítené a háború utáni magyarországi demokráciát, amiről tulajdonképpen Rákosival beszélgetni akartunk. Ennek a magyarok által olyannyira várt kedvező szerencsének és boldogító érzésnek a szüntelen, rendszereket túlélő függősége attól, hogy Magyarország igényt tarthat e szlovák területekre vagy a történelmünkre, ha csak városaink műemlékeire is, allergikussá tesz bennünket. S nagyon, de nagyon óvatossá.

A háború talán még nem ért véget, még nem volt szó a „magyar lakosság ellen elkövetett beneši sérelmekről” (egyébként az a gondolat, hogy a szlovákiai magyar lakosságot ki kell cserélni a magyarországi szlovák telepésekkel, nem Beneš vagy csak Beneš elképzelése volt, legalább annyira származott Sztálintól és csehszlovákiai híveitől). Szóval még távol voltunk azoktól az eseményektől, amelyeket Rákosi Mátyás ügyes keze 1950-ben ormótlanul a „szlovák burzsoá nacionalizmus” nyakába varrt, amikor is jól megrendezett véletlen baráti és elvtársi beszélgetésre hozott bennünket össze a magyarországi hírhedt dogmatikus kurzus hármas fogatának egyik vezető alakjával. Lehet, hogy csak személyes nézetemnek adtam hangot az állami és pártpolitikai vonaltól függetlenül – amelynek megszabásán már akkoriban munkálkodtak –, de az is lehetséges, hogy valamiféle kompromisszumkésebb lépést szorgalmaztam, ami nem maradhatott figyelmen kívül és nem számíthatott lebecsülendőnek: azt javasoltam neki, hogy a háború befejeződését és a békés élet megindulását örökökítsük meg egy közös ünnepi aktussal, melynek során a Csehszlovákia részéről érkező jóakarató baráti kéznyújtás ugyanolyan baráti fogadtatással találkozná magyar részről, és az új idők jegyében elvetné (eldobná, elásná vagy elégetné) a levitézlett revizionizmus, irredentizmus és ártó hatású, valóságtól elszakadt hóbortosság különféle emblémáit. Partnerem azonnali „nem”-mel reagált erre az indítványra. Aztán higgadtan azt fejtegette, hogy a legyőzött Magyarországon ilyen cse-

lekedet öngyilkosságot jelentene bármily erre vállalkozó párt számára, mert a közvélemény ezt nem tekintené másnak, mint szégyenteljes kapitulációs aktusnak.

A Duna-völgyi nyugtalanító fejlemények eme motívumáról, hajtóerejéről majd még végezetül szeretnék pár szót ejteni.

Mindig is betartani törekedtem és a jövőben is be akarom tartani azt a szocialista elviségnek is megfelelő jó szokást, hogy kiváltképp olyan kérdésekben, amelyek itt felvetődnek, illik mindenekelőtt a saját portánkon söpörni és saját házunkat tisztítani meg a portól meg minden szennytől. De inkább szélesre tárul, de csak látszólag szélesre a szomszédba nyíló ajtó. Hogy betekinthessünk, milyen rend uralkodik nála, mintha számunkra már nem maradna más, mint hamut szórni saját fejünkre.

Említettem itt találkozásaimat az egykori magyar prominensekkel. Nem vádolom őket azzal, hogy ők az előidézői azoknak az ellentéteknek, amelyek miatt a magyarok viszonya szüntelenül érdessé válik azokkal a szomszéd nemzetekkel, akikkel valaha egy állami kötelékben éltek. De látni kell, hogy annak a mentalitásnak a fogásába estek, és engedték magukat elragadni általa saját nemzetükön belül, amelylyel szembe kellett volna szegülniük és hatásosan orvosolni azt. Ismétlem: nem a szocializmus vagy a szocialisták fogyatékosága, hogy néhány egymás melletti nemzet nem tudja megtalálni a közös együttélés módjait, hogy szüntelen akadályokba ütközik, amelyek gátolják ez irányú törekvéseiket.

Jelen levél magyar szerzője sértve érzi magát nemzeti érzésében, mert valaki minálunk ráförmedt, hogy ne beszéljen magyarul, miközben olyan nyelvet használt, mely anyanyelve ebben az országban negyedmillió lakosnak. Én viszont azért háborgok, mert például a magyar tudomány (!) és a rá támaszkodó politikai értelmezések mindmáig nem voltak képesek tudatosítani Szlovákiának Csehszlovákián belüli létét, szüntelenül önmagát nyomorítja a magyar tudományosság Szlovákiával kapcsolatban a Magyarországtól történt átmeneti elszakítottságot sugalló fikcióval, ugyanakkor Magyarország teljesen magától értetődően felfuvalkodottan és szemérmetlenül ama kulturális gazdagság legális örökösének és letéteményesének tekinti magát, amelyet kétséget kizáróan Szlovákiában létező városok, intézmények és személyek hoztak létre. Miközben az elszenvedett sértés, mely felháborítja – és joggal háborítja fel – a levél szerzőjét, késői visszhangjaként annak, ami volt, az engem felháborító tény nem tekinthető a múlt utóéregzésének, mert az nem a horthysta történetírás porlepte tárházából származik, hanem a revizionista történetiszemlélet siralmas előítéleteinél napjainkban is szándékosan leragadó történettudomány berkeiből (például a *Művészeti Lexikon* kiadása 1965-ben indult), arról nem beszélve, hogy mégiscsak el kell ismernünk a véletlen járókelő sértő kijelentése és a magát komoly fénybe állító tudomány korántsem véletlen megnyilatkozásai közötti különbséget. Egyoldalú és csonka lenne ez szemrehányás, ha nem tennék említést, ellenpéldaként, az Akadémia gondozásában megjelent *A magyar irodalom története* című kiadványról, amely a történelmi tények megítélésében és elmarasztalásában azok következményeiből indul ki. Nem ódzkodnak a velük való szembenézéstől, és nemcsak magasztalóan, művi úton életben tartott hamis nacionalista illúziókat keltve, hanem kimondva azt is, hogy – károsak és romboló hatásúak voltak. Károsak és romboló hatásúak a magyar nemzet számára is. *A magyar irodalom történetének* rövid kiadásában például olvashatunk „...a szlovákok és románok brutális elnyomásáról”, melyet a kiegyezés utáni magyar vagyonos osztályok gyakoroltak, mi több,

még Kossuth tévedéséről is, aki a száműzetésben döbbsent rá, hogy nem az erőszakos asszimilációnak a nem magyar nemzetiségekkel szembeni politikája, hanem inkább az udvar elleni közös harc felelt meg a magyar érdekeknek. Kiemelem ezt a hangot, mert másként értelmezi a magyar történelmi fejlődést, mint a szóban forgó levélnek a szerzője, de főként azért, mert az effajta méltánylás módot ad a nem magyar nemzeteknek arra, hogy a magyarokkal baráti együttműködésben összefogjanak, mindazt helyrehozva, amit a magyarok nevében és állítólagos érdekében elkövettek.

A vélt és valós sértések visszatérítenek e replika fő gondolatához: a szocializmus valóban nem szüntette meg azokat. „Csupán” érintette a nacionális gyűlölködések és jogsértések gazdasági, osztályalapú és nem kis mértékben hatalmi előfeltételeit. De nem számolta fel azokat. Azonban még ha ezért el is fordulnánk a szocializmustól, és eredetüket az irracionális tudatalattiban és az ész által ellenőrizetlen intuíciókban keresnénk, ahogy ezt elkeseredetten tanácsolja ennek a szkeptikus levélnek a tisztelt szerzője, az esetben is ama recepthoz kellene igazodnunk, amely viszont a szocializmusra is érvényes: tudniillik úgy és annyira, amennyire birtokában vagyunk, rendszeresen és céltudatosan ki kell használnunk azt mindkét oldalon a bizalom megteremtésére a történelem, az érzelmek és mindkét nemzet (de harmadikat, negyediket és a többit is beleértve) nemes céljai kölcsönös tiszteletben tartásának útján haladva.

Maga a lapát nem képes utat építeni, de tapasztalatból tudjuk, hogy lapáttal a kézben jóakarattal az ilyen út könnyebben, magabiztosabban, biztonságosabban és szebben megépíthető.

(Kiss József fordítása)

Értékteremtő kisebbségi közösségek

Beszélgetés Szarka Lászlóval,
az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató
Intézetének igazgatójával

A kisebbségek tudományos kutatásának intézményes feltételei csupán a rendszerváltást követően alakultak ki. A magyarországi és a közép-európai kisebbségi kutatás egyik központja az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Az intézet igazgatójával, Szarka Lászlóval beszélgetünk.

– Milyen megfontolások tették szükségessé az Intézet megalakítását, és milyen céllal alakult meg 2001. január 1-jével az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely utódintézményeként?

– A magyarországi akadémiai kutatások elmúlt másfél évtizedét áttekintve Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia múlt évben újraválasztott elnöke 2001-ben a következő hasonlittal jellemezte az elmúlt másfél évtized fejlődését. A rendszerváltás utáni első évek forгатagában Kosáry Domokos elnök úrnak az akadémiai törvény elfogadtatásával sikerült megtartania és megerősítenie az MTA szakmai és politikai legitimitációját, s ezzel a korabeli magyar politikai élet háborgó tengeréről sikerült biztos kikötőbe irányítania az immár 180 éves intézmény zászlóshajóit. Az elnöki poszton őt követő Glatz Ferenc két választási cikluson keresztül az akadémiai intézményhálózat konszolidációjára, valamint a kiemelt, stratégiai jelentőségű kutatások támogatására helyezte a hangsúlyt. Ezzel felújította az azt akadémiai „flottilát”, amely jelenleg 30 természettudományi és 17 társadalomtudományi intézetből s emellett számos kutatócsoportból, egyetemi támogatott kutatóhelyből áll, és ötezernél több kutatót foglalkoztat.

Ennek az intézménykonszolidációs és stratégiai fejlesztő munkának a részeként alakult meg az Akadémia máig legfiatalabb kutatási intézménye, az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Miközben a konszolidáció keretében intézetek szűntek meg, illetve alakultak át, Intézetünk létrehozása érdekében Glatz Ferenc elnök úr több nyomós érvet is felsorakoztatott. Magyarország – a két és félmilliónyi Kárpát-medencei s további egymillió diaszpóra helyzetben élő kisebbségi magyar, a magyar-

országi nem magyar kisebbségek, a magyarországi és a szomszédságban élő magyar nyelvű cigányok, valamint a régió multietnikus jellege, a felerősödő migrációs mozgások miatt – a kisebbségi kérdés által leginkább érintett európai államok közé tartozik. Ugyanakkor, s ez már alapvetően tudományszervezési feladatnak számít, korábban nem sikerült létrehozni olyan interdiszciplináris kutatóhelyet, ahol a kisebbségi közösségek létezéséhez kötődő etnikai folyamatokkal foglalkozó történészek, szociológusok, antropológusok, nyelvészek, jogászok együtt, közös kutatásokat folytathattak volna. Miközben szinte valamennyi magyarországi egyetemen kialakultak kisebbségi tárgyú csoportok, tanszékek, s mellettük számos alapítványi, múzeumi, civil és önkormányzati háttérrel működő kisebbségkutató műhely működött, a kutatások elméleti, módszertani, informatikai hátterét biztosítani képes akadémia intézmény hiányzott. Ennek a nehéz feladatnak az ellátására, elméleti, módszertani alap kutatások megszervezésére, átfogó kutatási programok koordinálására hozták létre intézetünket 2001 januárjában.

Az Akadémia jelenlegi vezetése a kutatóintézetek társadalmilag hasznosítható kutatásainak erősítésében, illetve a nemzetközi kutatási, együttműködési és pályázati potenciál, sikeresség növelésében jelölte meg a legfontosabb tudománypolitikai feladatot. Azaz a konszolidált és megújult akadémiai intézményi flottát egyre bátrabban és folyamatosan a nyílt vizeken kell bevetni, próbára tenni és hasznosítani. E tekintetben az ilyen viszonylag kis létszámú intézeteknek, mint a miénk – jelenleg 27 munkatársunk van –, egyszerre van könnyű és nehéz dolga: minthogy a kutatók zöme fiatal, kétségkívül könnyen hadra foghatóak, mobilisak vagyunk. Ugyanakkor a pályázati piacokon megkövetelt szakmai teljesítmény, pénzügyi önrész tekintetében egyszerre érződik a rövid intézeti múlt és a költségvetési szűk esztendő hatása.

A kisebbségi magyar, magyarországi nem magyar kisebbségi közösségekkel, a közép-európai romákkal foglalkozó kutatócsoportok mellett intézetünkhöz tartozik a Komoróczy Géza professzor által vezetett Judaisztikai Központ, amely az ELTE keretében judaisztikai tárgyú oktatást is folytat. Emellett a judaisztikai kutatócsoportunk fiatal munkatársai évente jelentetnek meg történeti judaisztikai tárgyú alapkönyveket. Intézetünk másik két munkatársa, Kovács András és Papp Richárd viszont a mai magyarországi, illetve Kárpát-medencei magyar zsidó népességben belül megfigyelhető közösségépítési és revival jelenségekkel foglalkozik.

Ezenkívül az intézetnek van dokumentációs, adminisztrációs és informatikai csoportja, és 2003-ban létrejött a migrációs kutatócsoportunk is. A Migrációs Kutatóközponttal való megállapodás alapján kialakult kutatócsoport főként a Magyarországra érkező menekülteket, menedékeseket, bevándorlókat s egyéb itt átmenetileg vagy tartósan leteleplő, esetleg honosítást is kérelmező külföldiek csoportjait vizsgálják rendszeresen, a bécsi székhelyű European Migration Centre megbízásából. Ez utóbbi a rendszeres évi menekültügyi jelentések mellett feldolgozza a magyarországi kínai bevándorlók integrációjának kérdéskörét, s külön program keretében vizsgálták a távoli országokból érkezett bevándorlók gyermekeinek iskoláztatási gondjait.

A szervezetileg az MTA Társadalomkutató Központjához kapcsolódó Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet igyekezett kihasználni a Központban kínálkozó együttműködési lehetőségeket. Közös pályázatok, kiadványok és rendezvények jelzik a budai várban található társadalomtudományi intézmények kooperációját.

– *Mely területeken folynak kutatások az intézetben?*

– Az elmúlt másfél évtizedben az etnicitás-, nacionalizmus-, konfliktus- és migráció-kutatás keretei közt folytak azok az átfogó elemzések, amelyek meghatározó jelentőségűeknek bizonyultak. A nemzetközi kisebbségkutatás igen fontos fejleménye, hogy a konfliktusokra kihegyezett tematizáció és kutatások mellett az elmúlt években felerősödtek a közösségépítést, multikulturalitást, önkormányzatiságot, autonómiát középpontba állító interdiszciplináris vizsgálatok. A magyarországi nem magyar és a Magyarországgal szomszédos államokban élő „határon túli”, illetve a nyugat-európai és tengerentúli diaszpóra jellegű magyar kisebbségek esetében ennek megfelelően intézetünkben is kezdettől fogva a közösségépítő folyamatok szempontjából fontos jelenségekre – pl. a szabad anyanyelvhasználatot biztosítani hivatott jogintézmények kialakulására, az oktatási, kulturális intézmények működésére vagy a diaszpórában és szórványhelyzetben élő magyarok kapcsolattartási gyakorlatának megújulására – összpontosítottuk a figyelmünket.

Az intézeti romakutatás, a kisebbségi magyar munkaerő-piaci, oktatásszociológiai vizsgálatok ugyanakkor azt is jelzik, milyen fontos, hogy a többség–kisebbség viszony szabályozásában az antidiszkrimináció alapelve meghatározó elemévé kezd válni az európai szabályozásnak, miközben a versenyszemléletű gazdasági, munkaerő-piaci szegmensekben a hátrányos helyzetük miatt korlátozott érdekérvényesítő képességgel rendelkező kisebbségek állami támogatása hosszabb távon is megkerülhetetlen eleme a pozitív etnopolitikának.

A kétnyelvűség jelenségkörének vagy éppen a nyugat-európai történeti és etnikai régiók (pl. Nagy-Britanniában Skócia és Wales, Spanyolországban Galícia, Astúria, Navarra, Valencia, Aragónia) autonómiájához vezető folyamatok és kelet-közép-európai párhuzamaik vizsgálata azt jelzi, hogy az európai integrációval párhuzamosan olyan mélyebb strukturális átalakulás jelei is megfigyelhetők, amelyek az európai nemzetállamok etnopolitikai tartalmának és szerkezetének új keretfeltételeit és perspektíváit jelölik ki. Ebben a témakörben Intézetünk és a Flensburgban működő European Centre for Minority Issues közösen szervezett meg egy összehasonlító európai kisebbségi autonómiaelemzést, amelynek keretében a magyarországi önkormányzati modellt, illetve az erdélyi, vajdasági, kárpátaljai és szlovákiai magyar autonómiaterveket is megvizsgáltuk.

Vannak bizonyos jelek, amelyek arra utalnak, hogy az Európai Unió bővítésének egyik üdvös mellékhatásaként a régió nemzetállamainak egyik sokak által remélt, de még többek által illúzióknak tartott lassú átalakulása is elkezdődött. Mintha megint esélye lehet annak, hogy az amerikai típusú *multikulturalizmus* jórészt kiüresedett ideológiai konstrukciói helyett a kölcsönös előnyök, a hozzáadott típusú akkulturációs modellek pozitívumainak felmutatásával – s természetesen a szükséges törvényi háttér megteremtésével – létrejőjenek a sajátos európai s azon belül kelet-közép-európai, az etnopolitikai értelemben véve is demokratikus soknemzetiségű nemzetállamok működésének, *multikulturalitás* gyakorlatának a feltételei. Jórészt ennek a fejlődési tendenciának, alternatívának a tudati, identitáspolitikai fedezetét tárják fel az intézet kulturális antropológusai. A lokális identitásnak szentelt tanulmánykötetünkben s az ezt az erőteljesen interdiszciplináris jellegű kutatást folytató kistérségi identitásvizsgálatokban vajdasági, erdélyi, kárpátaljai, szlovákiai

és burgenlandi magyarlakta kistérségekben egyebek közt az interetnikus viszonyok, a modernizációs, migrációs és integrációs kihívások hatását vizsgáljuk a magyar nemzeti és kisebbségi közösségi identitás szempontjából.

A kisebbségi magyar pártok romániai, szlovákiai és jugoszláviai kormányzati szerepvállalása, a térségben elkezdődött erőteljes regionalizációs folyamatok, a magyarországi kisebbségi önkormányzatok funkcióinak letisztulása, valamint a roma-kérdés kapcsán felhalmozódott feladatok sokasága ugyancsak eleve kijelölik az alkalmazott kutatásoknak az irányát.

– *Milyen kiemelt témakörökben?*

– Az első három évben öt olyan területet jelöltünk ki, amely az intézet munkatársainak egyéni kutatásait összefogta, és alap kutatás jelleggel a különböző tudományos diszciplínák etnikai, kisebbségi tárgyú kutatásaira épült. Ezek a kutatási területek a következők:

– az egyéni és csoportos etnikai identitás szerkezetek elemzése, valamint az identitásváltozások asszimilációs, integrációs és migrációs folyamatok keretében történő értelmezése, az etnicitás és felekezetiesség, az etnicitás és a politikai aktivitás, az etnicitás és a nyelvhasználat, illetve az identitás lokális, kistérségi formáinak komplex vizsgálata;

– a kisebbségi közösségek számára átfogó önszerveződési, emancipációs, reprezentációs és érdekvédelmi kereteket biztosító önkormányzati, autonómiamegoldások vizsgálata, különös tekintettel a kisebbségi magyar pártok és érdekvédelmi mozgalmak önkormányzati programjainak megvalósulására, illetve a magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer működésére, válságjelenségeire és megújulására;

– a kelet-közép-európai multietnikus régiók etnikai térszerkezeti változásainak elemzése, különös tekintettel a magyarországi és kelet-közép-európai roma népesség gazdasági, kulturális, szociális, jogi helyzetének, településszerkezeti változásainak vizsgálatára;

– a Magyarországra irányuló és a kelet-közép-európai migrációs folyamatok vizsgálata, különös tekintettel a bevándorolt kisebbségi csoportok kialakulására és a velük szembeni többségi magatartás alakulására.

Az Intézet kezdettől fogva kiemelten fontos feladatának tekinti, hogy olyan alap kutatásokat támogasson, amelyek tárgyát az etnikai kutatások alapfogalmai – etnicitás, identitás, két- és többnyelvűség, asszimiláció, etnikai konfliktusok, kisebbségi önkormányzatok, egyéni és közösségi kisebbségi jogok, kisebbségek tipológiai besorolása, csoport- és közösségszerveződés dinamikája stb. – jelentik. A *Tér és teret* című intézeti évkönyv eddig megjelent három kötete, valamint a munkatársak többségének (pl. Bartha Csilla, Bakó Boglárka, Bindorffer Györgyi, Ilyés Zoltán, Kállai Ernő, Kovács András, Kovács Nóra, Papp Richárd, Prónai Csaba, Vajda Imre) munkássága közvetlenül ezekre a témakörökre irányult. Az évkönyv mellett a *Kisebbségi kérdés Kelet-Közép-Európában*, illetve a *Kisebbségi monográfiák* és a *Kisebbségi léthelyzetek, Magyar Világok és A magyarországi cigány népesség helyzete* című intézeti könyvsorozatokban adjuk közre a legfontosabb kutatási eredményeinket. A felsorolt sorozatokon kívül összesen 28 olyan monográfia, illetve tanulmánykötet jelent meg, amelyek az intézeti középtávú munkatervben alap kutatás-

ként szereplő programok eredményeit adták közre. (Lásd az intézeti munkatársak és kutatási programok 2001–2005. évi kiadványainak listáját a 105–108. oldalon – a szerk. megj.)

– *Milyen eredményekről tud beszámolni az eddigi kutatások alapján?*

– Legtöbb kiadványunk a kelet-közép-európai kisebbségek történeti fejlődésével, jogi helyzetével, a népcsoportok összetett (kettős, komplex) identitásszerkezetével, a többféle nyelvi, nemzeti közösség által lakott települések, régiók etnikai térszerkezetével, a kisebbségek csoportidentitását befolyásoló többségi magatartásformákkal foglalkozik. Emellett a kisebbségi önkormányzatiság, a különböző autonómiaformák működéséről, a kisebbségi kulturális intézményrendszerek identitáspolitikai funkcióiról készült elemzéseink jelzik, hogy az első négy-öt évben milyen kutatási profilja alakult ki az Intézetnek. Alapvetően azokra a kutatási programokra építünk, amelyek – a munkatársi közösség szakmai összetételének és az egyéni kutatási irányoknak megfelelően – az etnikai tárgyú interdiszciplináris vizsgálatok fő irányaihoz kapcsolódnak.

Az Intézet pályázati tevékenységének köszönhetően három nemzeti kutatásfejlesztési pályázata részesült eddig támogatásban, ezen kívül egy kétéves adatbázisfejlesztési pályázatban is konzorciumvezetői szerepet vállaltunk. Az Országos Tudományos Kutatási Alapnál (OTKA) eddig hat befejezett és négy folyamatban lévő pályázatunk jelzi az intézet aktivitását.

Az elmúlt négy-öt év alatt az Intézetben sikerült megteremteni az alapjait a Magyarországon és a Magyarországgal szomszédos országokban élő kisebbségi csoportok integrált digitális kutatási adatbázisának, ezen belül külön a régió hét országában élő magyar kisebbségek településszintű etnodemográfiai és intézményi adatárának. A Kelet-Közép-Európai Interetnikus Adatbázis (IKM) című kutatási program részeként elkészült a régió térinformatikai rendszere, kialakultak a kisebbségi demográfiai, intézményi, választási, kutatási adatállományok, s jelenleg is fejlesztés alatt van a nemzetközi kisebbségi jogtár és a kutatási bibliográfia. Mindezeket az anyagokat folyamatosan hozzáférhetővé tesszük az intézet 2005 augusztusában megújult honlapján (www.mtaki.hu).

A kisebbségi magyar tárgyú kutatások közül elkészült a kisebbségi magyar közösségek nyelvi jogi helyzetét elemző tanulmánykötet, befejeződött a határon túli magyar kulturális, közművelődési intézmények szociológiai felmérése és elemzése, s ennek alapján adattárat állítottunk össze róluk. Túl vagyunk az alapadatok összegyűjtésén és rendezésén a kelet-közép-európai régió integrált településszintű interetnikai adatbázisát célzó munkálatban, amelyben magyarországi és határon túli magyar kutatóintézetek alkották a kutatási konzorciumot. A 2004. decemberi népszavazás előtt a Teleki László Intézettel, a Márton Áron Szakkollégiummal és a Corvinus Egyetem Nemzetközi Jogi Karával közösen létrehoztuk a kettős állampolgárságról szóló honlapunkat, amely ma is a leggazdagabb dokumentációja a szakmai elemzéseknek, illetve a kérdés körül kibontakozott vitáknak (<http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu>).

Részt vettünk abban a nemzetközi kutatásban, amely a státustörvény hatását vizsgálta, s amelynek eredményeit a sapporói Hokkaido Egyetemen dolgozó Ieda Osamu kolléga irányítása alatt két angol nyelvű tanulmánykötetben adjuk közre. Kö-

zülük az egyik már megjelent, és teljes szövege teljes egészében hozzáférhető a honlapunkon, a többi kiadványainkhoz hasonlóan.

A magyar kisebbségekkel foglalkozó kutatóink doktori disszertációi az elmúlt három évben sorra elkészültek: Ilyés Zoltán, Mandel Kinga, Kovács Nóra, Eiler Ferenc és Vizi Balázs munkái reményeink szerint egymást követően jelennek meg, többségükben az Intézet *Kisebbségi monográfiák* című sorozatában. Ezek a disszertációk történeti, szociológiai, néprajzi és antropológiai megközelítésben különböző kisebbségi léthelyzeteket vizsgáltak kiterjedt forrásbázis alapján.

A magyarországi kisebbségekkel foglalkozó csoportunkban két kollégánk történésként, a másik kettő pedig antropológusként elemzi a törvényben elismert 13 kisebbségi közösség etnikai, etnopolitikai sajátosságait. Bindorffer Györgyi a dunabogdányi svábok kettős identitásáról készült, a közelmúltban németül is megjelent monográfiája után a baranyai németekkel foglalkozik, jórészt olyan településeken, ahol az 1946–1947-ben kitelepített svábok helyére a felvidéki magyar családokat küldték. Elkészült a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek demográfiai sajátosságainak gyorselemzése, amely Tóth Ágnes és Vékás János kollégáink munkája révén várhatóan a jövő évben a magyarországi kisebbségek anyanyelvi, nyelvismereti, nemzetiségi és egyéb identifikációs mutatói alapján a kisebbségi közösségek sajátos többséges identitás szerkezetét tárja fel monografikus formában. Elkezdődött a nemzetközi kisebbségi jogtárnak, valamint a magyarországi kisebbségek által lakott települések, a kisebbségi önkormányzatok, oktatási intézmények integrált adatbázisának a megalapozása.

A kelet-közép-európai és magyarországi cigány/roma közösségekkel kapcsolatos kutatások közül kiemelkedett a harmadik országos reprezentatív roma lekérdezés Kemény István és Janky Béla vezetésével. Kállai Ernő, a romológiai kutatócsoport vezetője irányította a 130 magyarországi települési roma önkormányzat vizsgálatát, amelynek eredményei ez év tavaszán jelentek meg a kutatás zárókötetében. Az MTA Regionális Kutatások Központjával és a miskolci, budapesti egyetemi kutatóhelyekkel közösen elvégzett kutatás további két kötete ebben az évben lát napvilágot. Prónai Csaba kollégánk igen fontos kezdeményezése a roma tárgyú nemzetközi antropológiai kutatási eredményeknek egy hatkötetesre tervezett magyar nyelvű válogatása. Emellett ő irányítja a romológiai kisenciklopédia előkészületi munkálatait. A kisebbségi magyar és a romológiai kutatócsoport közösen folytat kutatást a szomszéd országok magyar nyelvű roma csoportjainak a kisebbségi magyarokkal kialakult interetnikus kapcsolatairól.

– *Milyen az együttműködés a kárpát-medencei kisebbségkutató intézetekkel? Hogyan jellemezné a határon túli magyar intézményekkel vagy műhelyekkel való együttműködést? Milyen közös kutatási programokat valósítanak meg ezekkel az intézetekkel, műhelyekkel?*

– Kezdetől fogva jó kapcsolatunk alakult ki a Szlovák Tudományos Akadémia kaszai Társadalomtudományi Intézetével, az opavai Sziléziai Intézettel, újabban pedig a brünni Masaryk Egyetem szociológiai és történeti intézetével. A Szlovák Tudományos Akadémia pozsonyi Etnológiai Intézetével közös kutatást kezdeményeztünk a gömöri magyar és szlovák többségű települések cigány lakosságának iskolaválasz-

tási gyakorlatáról. A kutatás zárótanulmányait ebben az évben adjuk közre. Az erdélyi, kárpátaljai, vajdasági intézményesült kapcsolati hálónk jelenleg az ott működő magyar kutatóhelyekre terjed ki, de tervezzük, hogy a bukaresti, belgrádi és ungvári testvérintézetekkel is felvesszük a kapcsolatot.

A nyugat-európai intézetek közül a bolzanói két dél-tiroli kisebbségi kutatóintézettel, a már említett flensburgi kutatóközponttal, a müncheni Südost-Instituttal, valamint a Norköppingi Egyetem Etnológiai Intézetével alakult ki szorosabb kapcsolat.

A magyar–magyar intézményi kapcsolatokban folyamatosan arra törekszünk, hogy a sok nagyon fontos regionális, lokális vizsgálat mellett olyan kutatások is beinduljanak, amelyek a kisebbségi magyar közösségek helyzetének, rokon és sajátos jellemzőinek összehasonlítására, átfogó kép megalkotására is módot adnak. Ilyen kutatásnak bizonyult például a csíkszeredai Regionális és Kulturális Antropológiai Intézettel közös lokális identitásvizsgálatunk vagy a magyar nyelvi korpusz keretében folyó munkálatnak a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra való kiterjesztése, illetve a státustörvény hatását vizsgáló kutatásunk. Ugyanakkor az akadémiai kutatási ösztöndíj-pályázatok előkészítésekor, működtetésekor alapvetően a határon túli magyar intézményépítésre helyezük a hangsúlyt. Ennek keretében indult négy évvel ezelőtt az akadémiai kutatóállomás-program, amely jelentős anyagi és szakmai támogatást adott a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári Szabó T. Attila és a beregszászi Hodinka Antal Nyelvészeti Intézet kialakulásához, működéséhez. Hasonlóképpen az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Babeş–Bolyai Egyetem kolozsvári magyar kutatóintézeteinek kialakulásában, működésében intézetünk készíti elő és koordinálja az akadémiai támogatást, együttműködést.

Az intézeti rendezvényeinkre majdnem minden alkalommal a szomszéd országokban működő intézmények munkatársai közül is hívunk résztvevőket, hasonlóképpen állandó résztvevői vagyunk a somorjai, komáromi, beregszászi, kolozsvári, szabadkai, lendvai rendezvényeknek.

Úgy érzem, jól alakul az együttműködésünk a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézettel is. Az adatbázis-fejlesztéstől kezdve a közös kutatásokon, rendezvényeken, kiadványokon keresztül egészen a közös pályázatokig és a közös tervezésig terjed ez a kooperáció. A mai nehéz költségvetési és pályázati körülmények közt egyre többet számít a bizalom és a belső igényre, közös érdekekre alapozott egyetértés. Az a véleményem, hogy az eddigi és az idej közös eredményeink alapján érdemesnek látszik elmélyíteni ezt a kétoldalú kapcsolatrendszer, különösen, ha közben sikerül még bevonnunk néhány jó szlovák szakembert is a munkába.

– Az Intézet kutatási eredményei hogyan hasznosíthatók, hasznosíthatók-e egyáltalán a gyakorlatban?

– A kisebbségi közösségek kutatásában az alap- és az alkalmazott kutatások több szinten is hasznosulnak. Részben Magyarországon kötelező minden kisebbség számára a saját népmesmeret oktatása, erre a célra mindegyik közösség saját tankönyvet készít. Másrészt egyre több az olyan kisebbségi önkormányzati gyűjtemény, művelődési intézmény, ahol a kisebbségek múltját, jelenét bemutató, elemző tanulmányokra, előadásokra igényt tartanak. Hasonló a helyzet a kisebbségi magyar közösségek esetében is, ahol az oktatási intézmények a magyar tannyelvű egyetemi, fő-

iskolai képzési formák elterjedésével igen jelentős igényt támasztanak a kisebbségi tárgyú kutatásokkal szemben. Ezért is örülünk minden olyan együttműködési felkérésnek, lehetőségnek, amely a komáromi, beregszászi, kolozsvári, csíkszeredai magyar felsőoktatási munkahelyekről érkezik.

Kutatásaink közül az európai státustörvényekkel és kisebbségi autonómiákkal, illetve a kisebbségi politikai pártokkal, önkormányzatokkal, valamint az identitáspolitikai változásokkal foglalkozó elemzéseinknek volt idáig a legnagyobb visszhangja. A társadalomtudományi kutatási eredmények hasznosíthatósága azonban kétségkívül nehezen mérhető. Mindenesetre mind a magyarországi, mind a szomszéd országokkal folytatott magyar kisebbségpolitikában a kormányzati és a kisebbségi oldalon egyaránt megfigyelhető a szakszerűség folyamatos erősödése, melyben a kutatások, elemzések minden bizonnyal fontos szerepet játszanak. Maga a politika is egyre természetesebbnek tartja a kutatók bevonását a döntés-előkészítés folyamatába, ami a megnövekedett publikációs lehetőségekkel és a sajtónyilvánossággal együtt a tudományos szféra korábbi elszigeteltségét mára jórészt felszámolta.

Az Akadémia vezetése az idén ősszel indította el az Akadémiai Intézethálózat Fóruma című rendezvénysorozatát, amelyen az egyes intézetek éppen azokról a kutatási eredményekről számolnak be, amelyek közvetlenül is hasznosíthatónak bizonyultak. Ugyancsak az ősz folyamán jelenik meg a *Szellemi termékeink és hasznosításuk* című akadémiai kiadvány, amelyben intézetünk az Interetnikus adatbázist mutatja be.

– *Változott-e a kisebbségi kutatás helyzete az Európai Unióba való belépés után?*

– Az első három év tapasztalatai azt mutatják, hogy különösen az alapkutatásokban érdemes kezdettől fogva nemzetközi együttműködési formákat kialakítani, hiszen a Kárpát-medence etnikai, interetnikus adottságai egyrészt máig nem kerültek bele súlyuknak megfelelően a nemzetközi kutatásokba, másrészt hiányoznak az itt zajló folyamatok nyugat- és kelet-európai analógiáival való összehasonlító vizsgálatok. Az Unió 2004. évi kelet-közép-európai bővítése óta kiírt pályázatokra igyekeztünk azonnal „rámozdulni”, most várjuk az eredményeket. Arra azonban igen gyorsan rá kellett jönnünk, hogy az első időszakban erős nyugat-európai partnereket kell találnunk ahhoz, hogy a kelet-közép-európai, Kárpát-medencei együttműködés mellett megbízható uniós kapcsolathálóink is kialakuljanak. Most építjük ki például kapcsolatainkat az uniós államokban élő kisebbségek nyelvi, oktatási kérdéseivel foglalkozó Mercator intézetekkel és a mögöttük álló kutatásszervezési hálózattal. 2007 júliusában a Nyelvtudományi Intézettel és a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karával mi szervezzük az európai kisebbségi nyelvek XI. konferenciáját.

Az európai integrációs folyamat következményei nagymértékben befolyásolhatják a régió etnikai szerkezetének alakulását, a kisebbségi közösségek lokális, etnikai kötődéseit és migrációs potenciálját. Ezeknek az összetett változási folyamatoknak a longitudinális elemzése szintén csak nemzetközi összefogással képzelhető el. Előzetes prágai, ljubljanai és pozsonyi konzultációk alapján a partnerintézetekkel közösen kezdeményezni szeretném, hogy a lengyelországi és baltikumi kisebbségeket is bevonva azonos módszertan alapján indítsuk el az új uniós országok ki-

sebbségeinek változásvizsgálatát, az olasz–brit együttműködésben 1997–2001 között lefolytatott Ethnobarometer vizsgálathoz hasonló szerkezetben.

Az Akadémia mérlegeli annak lehetőségét, hogy nagyobb kutatási potenciált koncentráljon a romológiai kutatásokra. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a régió valóságos és potenciális etnikai konfliktusainak igen nagy hányada kötődik a kelet-közép-európai roma kisebbségekhez. Intézetünk – egyebek közt a magyarországi roma kutatási hátlózat kialakításának szorgalmazásával, a kelet-közép-európai roma adattár megtervezésével és konzorciumi formában történő kialakításával – kiemelt figyelmet fordít a többségi nemzetek és a romák viszonyát befolyásoló tényezők elemzésére, a romák települési, munkaerő-piaci, oktatási szegregációját eredményező folyamatok átfogó vizsgálatára és a konfliktusok okainak feltárására.

– Hogyan látja Budapestről a határon túli magyar kisebbségi kutatás helyzetét, eredményeit? Mely területen sikerült eredményeket felmutatni, s hol vannak még teendők?

– Az elmúlt másfél évtizedben valamennyi Magyarországgal szomszédos államban igen jelentős intézményesülési folyamat ment végbe a kisebbségi tárgyú kutatásokban. S ebben a magyar kisebbségi közösségeknek is igen jelentős szerepük volt. A magyar vagy részben magyar tannyelvű felsőoktatási rendszer kialakulásával párhuzamosan olyan kutatóhálózatok is létrejöttek, amelyek mai formájukban nemcsak az adott országban, hanem nemzetközi mércével mérve is versenyképesek. Például a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet vagy a Kolozsváron működő Erdélyi Múzeum Egyesület Kutatóintézete, az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja, az ottani magyar szociológiai műhelyek és a tavaly létrejött Egyetemi Kutató Intézet csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja mind olyan intézmény, amely kutatásaival, kiadványaival a régió élvonalába tartozik.

Ezért is érzem a következő évek legfontosabb kutatásszervezési feladatának, hogy erőnket a többségi partnerintézetekkel egyesítve a régió etnikai, kisebbségi tárgyú kutatási kérdéseit, eredményeit bevigyük az európai etnikai kutatások centrumaiba. Meglehetősen abszurdnak tűnik ugyanis az a helyzet, hogy az európai kisebbségpolitikai viták súlypontja már hosszabb ideje erre a régióra koncentrálódik, ugyanakkor a kisebbségkutatás meghatározó európai intézményeiben még mindig csak mutatóban van jelen a térség.

Éppen ezért az intézeti alap kutatásainkban is nagy súlyt szeretnénk helyezni a kelet-közép-európai államok csatlakozása után átalakuló nemzetállami közeg elemzésére, különös tekintettel a kisebbségi csoportok összetett identitáskonstrukcióinak átalakulására. Fontosnak tartom a többség–kisebbség viszonyrendszer permanens változásainak vizsgálatát, mégpedig elsősorban az európai regionalizációs folyamatok várható következményeinek figyelemmel követésére, az etnikai csoportok és a regionális közösségek identitásának, identitáspolitikájának alakulására, különös tekintettel a befogadó és az anyaországok nemzetállami szerepvállalására.

Mindezekben a munkálatokban a korábbiaknál is nagyobb jelentősége van az intézetközi együttműködésnek, különböző kutatási konzorciumoknak, közös kutatási programoknak, fejlesztéseknek. Ehhez a személyes, hivatalos kapcsolatokon túl nagy szükség lenne a kormányzati és kormányközi támogatási forrásoknak a ki-

sebbségkutatásra való kiterjesztésére, s olyan angol nyelvű internetes publikációs fórum kialakítására, amely a régió kisebbségkutató intézményeinek közös megjelenését, prezentációját biztosítaná a világháló nyilvánosságában.

– *Milyen kutatásszervezési feladatokat végez az Intézet?*

– Az elmúlt években jórészt az Intézet keretei közt zajlott a Domus Hungarica és az Arany János Közalapítvány határon túli ösztöndíjprogramjának titkársági munkája, valamint a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági akadémiai kutatóállomási programban résztvevő intézmények kutatási együttműködésének a koordinálása. Ezekről szintén az intézeti honlapról lehet részletesen tájékozódni.

– *Történészként, a szlovákiai magyarság történetének ismerőjeként hogyan látja a nemzeti kisebbségek helyzetét az elkövetkező évtizedekben, milyen kihívásokkal kell szembenéznie a szlovákiai magyarságnak megmaradása érdekében, számolva az uniós integrációs folyamatoknak a kisebbségekre gyakran negatívan ható következményeivel is?*

– Úgy érzem, ma már nem egyszerűen csak a megmaradás a tét. Jóllehet Benešék, Husákék emléke még itt kísért tájainkon, de Bosznia-Hercegovina és Koszovó után aligha vezetheti be bárki büntetlenül a deportálások és kitelepítések gyakorlatát, s nagyszájú populistákon kívül nem szorgalmazhatnak a reszlovakizációhoz hasonló erőszakos asszimilációs programokat. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a Mečiar-féle nemzetállami fundamentalizmusnak erős tartalékai vannak. Ezzel együtt a szlovákiai magyarok, azaz mi – hiszen számomra ez a közösség maradt az elsődleges, meghatározó – alapvetően annak módját kell megtaláljuk, miként kell a megnyílt határok kínálta lehetőségeket a magunk javára fordítanunk. Ebben az új helyzetbe az a fontos tehát, hogy – egyéni döntéseinkkel, választásainkkal, civil és politikai szervezeteinknek adott mandátumunkkal – igazi, szervezett, öntudatos közösségként adjunk válaszokat a soknemzetiségű Szlovákián és a magyar glóbuszon belüli kihívásokra, hogy felnőtt közösségként jelenjünk meg az európai kisebbségi közösségek soraiban. Minden fogyatkozásunk, gazdasági gyengeségünk, mostani kétségbeejtő munkanélküliségi mutatóink ellenére – az elmúlt kilenc évtizedben soha ilyen szervezettek, gondolkodásunkban függetlenek, önállóak nem voltunk, mint most.

Tudnak-e, szeretnének-e a szlovákiai, felvidéki magyarok valódi, akarati közösséggé válni? S ha igen, milyen keretek közt, milyen intézményi, jogi formákban, milyen gazdasági háttérrel, politikai tartalommal? Jómagam ezeket a kérdéseket tekintem ma valódi nagy kérdéseknek. Sokan úgy gondolják, a kisebbségi kérdés kezelése szempontjából semmi sem változott meg Szlovákia és Magyarország uniós csatlakozásával. Egy másik végletes megközelítésben azt is hallani, ideje végre teljes egészében figyelmen kívül hagyni a nemzetállami adottságokat. Jómagam úgy látom, még mindig igen sok eleme hiányzik a tényleges közösségépítés hosszú távú programjának. A szlovákiai állami kisebbségpolitika keretei közt éppúgy hiábavaló csodára várni, mint a magyarországi nemzetegyesítő törekvések esetében. Az életképes közösségek valódi ereje az egyéni és közösségi célok összhangjával, a

csoport belső szolidaritásával és szervezettségével, gazdasági teljesítőképességével, valamint szervezeteik, intézményeik teljesítményével mérhető.

– Hol tartunk ma ebben a közösségépítésben, milyen akadályok nehezíthetik ezt a folyamatot?

– Az elmúlt évek részsikerei, tényleges eredményei ellenére sok a bizonytalanság például abban a tekintetben, miként alakul a közösség viszonya a szlovák többséghez és Magyarországhoz. Mekkora mozgástér nyílik a regionális keretek közt, azaz saját szülőföldjükön az egy évszázadon keresztül másodrendű állampolgároknak számító kisebbségi magyarok számára? Az ilyen és ehhez hasonló kérdésekre választ kereső emberek egy része a választási ciklusok parlamenti és kormányzati koalíciós erőviszonyait tekinti meghatározónak saját személyes, családi, kisközösségi stratégiája alakításában, mások pedig a könnyebb ellenállás irányában próbálnak szabadulni a kisebbségi élet többletterheitől, ki asszimilációs, ki meg migrációs pályára térve.

2004 után a szemünk láttára és a kisebbségek aktív közreműködésével alakul ki az az integrált gazdasági, munkaerő-piaci, oktatáspolitikai tér (gondoljunk csak a multinacionális cégek ellentmondásos jelenlétére, a bolognai folyamat egyetemközi kapcsolatokat generáló, ugyanakkor régi rendszereket leépítő hatására), amely az alapfeltételeket módosítja a régió kisebbségei számára. A ma még igen nehéz körülmények közt élő szlovákiai magyarok léhelyzete lassan megszűnik azonos lenni a határ menti perifériákra kiszorítottak hátrányos peremhelyzetével.

A multinacionális cégek két-három műszakos szlovákiai magyar munkavállalói a határ innenső és túlsó oldalán véleményem szerint túl nagy árat fizetnek, és sokszor megalázóan kevés bért kapnak azért, hogy megpróbálnak élni azokkal munkaerő-piaci lehetőségekkel, amelyek a határnyitás utáni első évben megjelentek. Gazdasági bázis nélkül könnyen kiszolgáltatottjaivá válhatunk a mindenfajta szociálpolitikai kontroll, társadalompolitikai kötelezettségvállalás nélkül működő profiteróműveknek. A határok korlátok nélküli átjárhatósága mindazonáltal a legfontosabb pozitív változás 2004 után, amely remélhetően a határ menti helyzetből adódott korábbi gazdasági, társadalmi hátrányok fokozatos felszámolását vonja maga után.

– Az egymással versengő alternatívák közül várhatóan melyik kerekedik felül? Az önkormányzatiság felerősödése vagy a folyamatos alkalmazkodás, vándorlás?

– A transznacionális jellegű, folyamatosan mozgásban lévő, a határ menti fekvést a magunk számára kamatoztatni kívánó, de gyakran mégis vesztes helyzetbe kerülő közösség helyett minden erővel arra kellene törekednünk, hogy a hagyományos kelet-közép-európai nemzetállami kalodák átalakulásával egy időben képesek legyünk megteremteni saját, közösségi kereteinket, amely nem csupán a közösség reprezentációjára, hanem az érdekek érvényesítésére és a fejlesztési elképzelések megvalósítására is képes. Vagy van és lesz elég erő, lelemény saját kistérségeink, földjeink, falvaink, városaink, környezeti, turisztikai adottságaink, tudásunk alapján olyan regionális, gazdasági rendszereket kialakítani, amelyekről mi dönthetünk, vagy továbbra is mások, máshol, mások érdekét előtérbe helyezve hozzák meg a döntése-

ket. Ebből a szempontból az Európai Unió mint a nemzetállamokat felülről átalakító, kontinentális méretű politikai, gazdasági és kulturális tér egyszerre jelent lehetőséget a közösségi létezéshez megkerülhetetlen önkormányzatiság megteremtésére és a határtalan gazdasági versenyre. Ezzel a szabad versenyes világgal párhuzamosan olyan negatív trendek is kialakulhatnak, amelyek az önálló gazdasági alapjaik nélküli kisebbségek esetében az elvándorlás és beolvadás alternatíváit erősíthetik fel.

Amennyiben tehát a szlovákiai magyarság képes lesz saját anyanyelve, kultúrája, regionális identitása, kétnyelvűsége, szlovákiai, csehországi, ausztriai és magyarországi kapcsolati tőkéje bázisán vállalt tudatos értékteremtő közösséggé szerveződni, megszabadulhat attól a kényszerhelyzettől, amikor a történelmet évtizedeken keresztül jórészt csak elszenvedte. Fokozatosan aktív alakítójává válhat az egybenülő közép-európai, kelet- és délkelet-európai régiók soknemzetiségű kultúrájának, komplementer gazdasági szerkezetének. S maga adhat adekvát válaszokat a folyamatos, mindennapi interetnikus, gazdasági és morális plebiszcitum legnehezebb kérdéseire. A 20. századi tapasztalati anyag birtokában persze telve vagyunk a jövőre nézve is óvatossággal, aggálllyal, kétellyel. Mégis mintha lenne némi halvány remény arra, hogy a gazdasági és szociális szempontból keserves áldozatokkal járó integrációs folyamatok a kisebbségek szempontjából több jót hoznak, mint rosszat. Hatalmas tehát a mi felelősségünk, hiszen egy tál lencséért elveszthetjük az időt és a lehetőséget. Ugyanakkor a türelmetlenség és a radikalizmus is könnyen felboríthatja a szekeret. Elemzők, döntéshozók, választók, véleményformálók és közösségi emberek egyaránt szembesülnek a fenti dilemmákkal. Jó lenne, de szép is lenne, ha a következő évtizedben a közösségépítő politikai alternatívák kerülhetnének ki győztesen. Azok, amelyek – a tradíciók és kötődések, az értékek és érdekek, a kölcsönös tolerancia és az államhatárokkal nem osztályozható emberi méltóság alapján – itt, a Duna, Ipoly, Sajó, Bodrog és Ung mentén is magától értetődővé tehetik a nyelvek, kultúrák, nemzeti közösségek autonómiáját és egyenjogúságát. Merthogy azt már megtanulhattuk, ezek nélkül aligha képzelhető el a nemzetek minden kényszertől mentes együttműködése, termékeny kölcsönhatása.

Az interjú Fazekas József készítette

Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársainak, kutatási programjainak kiadványai 2001–2005

I. Évkönyvek

KOVÁCS NÓRA–OSVÁT ANNA–SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002–2004.

II. Általános kisebbségi tárgykiadványok

- ÉGER GYÖRGY– LANGER, JOSEF (szerk.): *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában.* Budapest, Osiris Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2001.
- OSVÁT ANNA–SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat a 20. század végén.* Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2002.
- SZESZTAY ÁDÁM: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében, 1956–1962.* Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2002.
- KANYÓ TAMÁS: *Emigráció és identitás.* Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2002.
- MAJTÉNYI BALÁZS–VIZI BALÁZS (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2003.
- MAJTÉNYI BALÁZS–VIZI BALÁZS (szerk.): *A kisebbségek jogai a nemzetközi jogban. Dokumentumgyűjtemény.* Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–MTA Jogtudományi Intézet, 2003.
- A. GERGELY ANDRÁS–PAPP RICHÁRD (szerk.): *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok 1.* Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–MTA Politikai Tudományok Intézete–ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, 2004.
- SZARKA LÁSZLÓ: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák.* Budapest, Lucidus Kiadó, 2004.
- HALÁSZ IVÁN–MAJTÉNYI BALÁZS–SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Ami összeköt. Státustörvények közel s távol.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2004.
- KOVÁCS NÓRA–PRÓNAI CSABA–VAJDA ZSUZSA–SZELJAK GYÖRGY (szerk.): *Boglár Lajos: Még találkozunk!* Budapest, Szimbiozis Alapítvány–Nyitott Könyv Kiadó, 2004.

III. Kisebbségi magyar tárgyú könyvek

GLATZ FERENC–SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2002.

- OSVÁT ANNA–SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat a 20. század végén*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2002.
- BAKÓ BOGLÁRKA (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2003.
- KOZMA ISTVÁN–PAPP RICHÁRD (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- NÁDOR ORSOLYA–SZARKA LÁSZLÓ (szerk., a CD-mellékletet összeállította: VÉKÁS JÁNOS): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
- PAPP RICHÁRD: *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- ÖRKÉNY ANTAL (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, 2003.
- SZALAYNÉ SÁNDOR ERZSÉBET: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszerktelepítésének emlékezte, 1945–1948*. Komárom, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság, 2003.
- BLÉNESI ÉVA–MANDEL KINGA (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
- KOVÁCS NÓRA (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
- HAJNAL VIRÁG–PAPP RICHÁRD: *„Mint leveleket a vihar...” Antropológiai tanulmányok*. Újvidék, Forum Kiadó, 2004.
- BLÉNESI ÉVA–MANDEL KINGA–SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- SZARKA László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek*. Komárom, Kecskés László Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–PAPP RICHÁRD (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005.

IV. Magyarországi kisebbségi tárgyú könyvek

- BINDORFFER GYÖRGYI: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2001.

- SISÁK GÁBOR (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2001.
- KOVÁCS ANNA–SZABÓ ORSOLYA (szerk.): *Szlovák életpályák a dualizmus kori Budapesten – Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, 2003.
- TÓTH ÁGNES (szerk.): *Pártállam és nemzetiségiek (1950–1973)*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 2004.

V. Romológiai tárgyú könyvek

- KOVÁTS ANDRÁS (szerk.): *Roma migráció*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, 2002.
- KÁLLAI ERNŐ (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- KEMÉNY ISTVÁN–JANKY BÉLA–LENGYEL GABRIELLA: *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
- KÁLLAI ERNŐ: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- WILLIAMS, PATRICK: *Cigány házasság*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó–L'Harmattan Könyvkiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.
- PRÓNAI CSABA (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból*. Budapest, Új Mandátum, 2000.
- MAJTÉNYI BALÁZS–VIZI BALÁZS (szerk.): *Európa kisebbsége: nemzetközi dokumentumok a romákról*. Budapest, Gondolat, 2005.

VI. Judaisztikai tárgyú könyvek

- BÁNYAI VIKTÓRIA: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005. /Hungaria Judaica, 17./
- PAPP RICHÁRD: *Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2005.
- KOVÁCS ANDRÁS: *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek Magyarországon*. Budapest, PolgArt, 2005.
- KOMORÓCZY Géza–SPITZER SÁNDOR: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris Kiadó, 2003.

VII. Német és angol nyelvű kiadványok

- TÓTH, ÁGNES: *Migrationen in Ungarn 1945–1948. Vertreibung der Ungarn-deutschen, Binnenwanderungen und slowakisch-ungarischer Bevölkerung*

- saustausch*. München, Oldenbourg, 2001. /Schriften des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte, 12./
- KOVÁTS, ANDRÁS (ed.): *Roma Migration*. HAS Institute of Minority Research-Centre for International Migration and Refugee Studies, 2002.
- SALO, SHEILA – PRÓNAI, CSABA (eds.): *Ethnic identities in Dynamic Perspective. Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- IEDA, OSAMU – HALÁSZ, IVÁN– KÁNTOR, ZOLTÁN – MAJTÉNYI, BALÁZS – VIZI, BALÁZS: (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Sapporo, Hokkaido University, Slavic Research Center, 2004.
- SZARKA, LÁSZLÓ (ed.): *Hungary and the Hungarian Minorities. Trends in the Past and in Our Time*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc. Highland Lakes, New Jersey. Distributed by Columbia University Press, New York. 2004. /East-European Monographs, DCLVII./
- BINDORFFER, GYÖRGYI: *Wir Schwaben waren immer gute Ungarn*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut, 2005. /Ungarndisches Archiv, 8./
- KOVÁCS, ANDRÁS (ed.): *Jewish Studies at the Central European University*. Vol. 3. 2001–2003, Budapest, CEU, 2004.
- KOVÁCS, ANDRÁS (ed.): *Jews and Jewry in contemporary Hungary: results of sociological survey*. London, Institute for Jewish Policy Research, 2004.
- KOVÁCS, A. – GITELMAN, Z. – KOSMIN, B. (eds): *New Jewish Identities*. CEU Press, 2003.
- KOVÁCS, A. – WODAK, R. (eds): *NATO Neutrality and National Identity: The Case of Austria and Hungary*. Wien, Böhlau Verlag, 2003.
- KÁLLAI, ERNŐ (ed.): *The Gypsies/The Roma in Hungarian Society*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- NYÍRI, P. – SZAVELJEV, I. (eds): *Globalising Chinese Migration*. Ashgate, 2002.

Konferencia a magyarországi horvát kisebbségi önkormányzatok helyzetéről (Jakobinus terem, 2004. május)

A soknemzetiségű csehszlovák nemzetállam születése 1919-ben¹

Érvek, viták az 1919. évi párizsi békekonferencián

LÁSZLÓ SZARKA

THE BORN OF THE MULTI-NATIONALITY CZECHOSLOVAK NATION-COUNTRY IN 1919.

ARGUMENTS, DISCUSSIONS AT THE PEACE CONFERENCE IN 1919 IN PARIS

94(437)“1919“

323.1(437)“1919“

327(437)“1919“

The peace conference in 1919 in Paris, the state of national minorities in Czechoslovakia, Czechoslovak foreign policy, E. Beneš

Az 1919–1920. évi párizsi békekonferenciának a csehszlovák államalapítás szempontjából meghatározó jelentőségű 1919. január–szeptemberi időszakát az 1919. június 28-i versailles-i német és az 1919. szeptember 10-i Saint German-i osztrák békeszerződés, valamint az osztrák békeszerződéssel egy időben aláírt csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés aláírása tette különösen fontossá. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés előkészítése során mind a csehszlovák delegáció, mind pedig a nagyhatalmak jórészt már csak az 1919 tavaszán, nyarán meghozott döntéseket védelmezték, az akkori érveket alkalmazták. Ezért az alábbiakban ennek a kilenchnapos periódusnak az argumentációját és a csehszlovák érvek nyomán kialakult vitákat vizsgálom. A születőfélben lévő állam nemzetközi jogi legitimitációja és a területi igények biztosítása érdekében használt csehszlovák érvelés azért is különös figyelmet érdemel, mert kritikai elemzésük mindeddig csak részlegesen történt meg, ugyanakkor az érvrendszer egésze tulajdonképpen tartósan beépült a cseh és szlovák történetírásba.²

Az államalapítás két cseh vezérpolitikusa – az 1918. december elején az Egyesült Államokból több mint négyéves távollét után Prágába hazatérő T. G. Masaryk és a világháború alatti emigrációs tevékenységét megszakítás nélkül immár az új állam külügyminisztereként Párizsban tovább folytató E. Beneš – az 1919. január 19-én megnyílt békekonferencia első feléve alatt intenzív levelezésben állt egymással.³

A világháború utáni közép- és kelet-közép-európai átrendezéssel kapcsolatos csehszlovák elképzeléseket, terveket elsőként Masaryk *Új Európa* című politikai röpirata fogalmazta meg. Masaryk rendezési elképzelésének kiindulópontját a Németországtól keletre eső európai területek radikális államjogi átalakításának, a nemzetállamok megteremtésének szükségessége jelentette: „Az lenne kívánatos, hogy az országok és a nemzetek területileg egybeessenek. A nemzetek az emberiség természetes szervezetei; a nemzeti lét a legjobb biztosító a nemzetköziségnek, és mindkettő célja az európai fejlődésnek. [...] Az államokat nemzetivé kell tenni. A dolgok jelenlegi állása szerint számolni kell avval, hogy egyelőre még nem lesz

nek tiszta nemzeti államok: gazdasági és forgalmi okokból továbbra is nagy számban lesznek nemzeti kisebbségek.”⁴

A kis és nagy nemzetek egyenjogúsága, a nemzetközi kapcsolatok új alapokra fektetése ennek az egész Európára kiterjedő nemzetállami államszerkezetnek a további fontos Masaryk által is szorgalmazott feltétele. A békekonferenciát a cseh politikus – ebben az 1917 őszén a forradalmi Pétervárott elkezdett és 1918 novemberében Washingtonban befejezett munkájában – arra is alkalmasnak tartotta, hogy szakítson a be nem avatkozás „elavult és őszintétlen diplomáciai elvével”. Hangsúlyozta, hogy a békekongresszuson minden érintett nemzetnek biztosítani kell a részvétel jogát: „A békekongresszuson a hadviselő nemzeteket nemcsak kormányaik tagjai, hanem különböző megbízottaik is képviselni fogják, és általában mindazon népek képviselői jelen lehetnek itt, amelyeknek a sorsáról szó lesz, és amelyeknek joguk van az önrendelkezésre.”⁵

Masaryk tisztában volt azzal, hogy a világháborút lezáró békeszerződések legtöbb vitát kiváltó rendelkezései a területi változásokra vonatkozó döntések lesznek: „A békekongresszus legnehezebb feladata a területi kérdések rendezése lesz. A német hódításvágy és a pángermanizmus előretörése Kelet felé az oka annak, hogy a nemzetiségi kérdés Kelet-Európában a legakutabb. Poroszországot, Ausztria–Magyarországot, a Balkánt, Oroszországot politikailag újra kell szervezni.”⁶

Az új európai államszervezet megteremtésére hivatott békekonferencia céljainak megfogalmazása közben Masaryk a győztes államok és nemzetek hangján szól. Nemcsak a békekonferencia folytatásaként elképzelt népszövetségi fórumot, hanem magát a konferenciát is egyfajta ítélőszékként képzei el. Igaz, ő még, mint láttuk, valamennyi érintett nemzet képviselőjének helyet adott volna a tanácskozáson. Elképzeléseiben rendre keveredtek a racionális érvek, a győzteseknek kedvező tervek, a megvalósíthatatlannak bizonyult nemzetközi jogszabályok és az irreális víziók. Elmaradt például a „nemzetközileg garantált törvény” megalkotása a nemzeti kisebbségek kulturális és nemzeti egyenjogúságáról vagy az egyforma kritériumok alapján kiírt és ellenőrzött népszámlálások nemzetiségi adatszolgáltatásáról.

A békekonferencia előkészítése, működése során az első hat hónapban a csehszlovák érdekek legfőbb képviselője Edvard Beneš külügyminiszter volt. Formálisan ugyan a békedelegációt az első másfél hónapban Karel Kramář miniszterelnök vezette; a világháború éveiben szerzett ismertségét, tekintélyét ügyesen kamatoztató Beneš árnyékában azonban a pánszláv érzelmű, konzervatív Kramář teljesen háttérbe szorult, míg nem Masaryk kezdeményezésére visszahívták őt delegációvezető tisztségéből.

Beneš a békekonferencia munkájával kapcsolatosan a csehszlovák békedelegáció irányításában három alapelvhez igyekezett ragaszkodni. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy a csehszlovák területi követeléseket történetileg mindenben igazolt, katonailag pedig lehetőleg befejezett tényként mutassa be. Már a békekonferencia előtt tudatosította annak fontosságát, hogy a területi igények érvényesítésében perdöntőnek bizonyulhat, mely állam tényleges ellenőrzése alatt álló területekről alakulhatnak majd ki viták a békekonferencián. A csehszlovák–magyar határok esetében 1918. november 29-én Kramář miniszterelnökhöz küldött táviratában a belgrádi fegyverszüneti megállapodás nyomán kérdésessé váló szlovákiai területekre vonatkozóan a következő utasítást küldte: „Kérem, ügyeljének arra, hogy amint meg-

érkezik a hadseregünk, ezeket a vidékeket *via facti*, nagy felhajtást mellőzve el kell foglalni. Itt a csöndben végrehajtott *fait accompli* és a helyzetek megnyugtató kezelése dönt. Erre most jogot adtak nekünk. A közvéleménynek minderről nem kell semmit sem tudnia.”⁷

Masaryk nemzetiségi konfliktusoktól tartó óvatos mértéktartása, Kramář és a csehszlovák kormány több miniszterének területi imperializmusa között Beneš igyekezett a reális és hosszabb távon is védhető lehetőségek határain belül maradni. A csehszlovák kormány 1919. január 2-án tárgyalta azt a négy tervet, amely a csehszlovák területi követelésekről a világháború befejezését követően kialakult. Az első, minimális változat, amely végül is többé-kevésbé megvalósult, a 8 milliónyi cseh és szlovák mellett 5,6 milliónyi német, magyar, lengyel és rutén népességgel számolt. Az első változat ugyan a Csallóköz egy részét Magyarországnál hagyta volna, mégis 1,2 milliónyi magyar népességre tartott igényt az új állam számára. A második, harmadik, illetve negyedik forgatókönyv a pilisi szlovák enklávéra, Váctól Salgótarjánig, illetve még délebbre, Gyöngyöستől Miskolcig terjedő magyar sávot vont volna csehszlovák fennhatóság alá 1,4–1,6 milliónyi magyar anyanyelvű népességgel. Masaryk köztársasági elnök levélben érkező rendszeres utasításainak megfelelően Beneš igyekezett önmérsékletet tanúsítani mind a lengyelekkel, mind pedig a magyarokkal szemben.⁸

A kész tények politikáját azonban a későbbiek során is szívesen alkalmazta. A Magyar Tanácsköztársasággal szembeni közös román–jugoszláv–csehszlovák fellépést szintén ilyen megfontolásokból szorgalmazta. Azt tervezte ugyanis, hogy az antibolsevista hadjáratral sikerülhet a békekonferencia által elutasított további Magyarország ellen irányuló katonai követeléseket is keresztülvinnie. E tekintetben a legválságosabb 1919. júniusi napokban egyébiránt a jóval óvatosabb Masaryk elnök is hajlott volna az újabb területek megszerzésére.⁹

A csehszlovák külügyminiszter ezen kívül nagy súlyt helyezett arra, hogy a nem cseh és nem szlovák többségű területek nemzetiségi jellegét elhomályosítsa, relativizálja, részben a statisztikai adatok megbízhatatlanságára való folyamatos utalásokkal, részben az igényelt terület határain túl élő csehek, szlovákok számának tudatos felnagyításával. E tekintetben a Legfelsőbb Tanács előtti 1919. február 5-i fellépése, illetve a területi igényeket rögzítő hivatalos csehszlovák memorandumok tartalma a legjellemzőbb. Ebbe az argumentációs körbe tartozik Benešnek a békekonferencián kétségkívül nagy és pozitív visszhangot kiváltó bejelentése, amely szerint Csehszlovákia kisebbségei részére igyekszik olyan messzemenő kisebbségi jogokat, egyebek közt széles körű önkormányzati jogosítványokat biztosítani, hogy az ország a svájci minta követése alapján egyfajta „keleti Svájc” váljék.¹⁰

Beneš igazi politikai erényeit azonban a békekonferenciával egy időben formálódó csehszlovák külpolitika francia orientációjának a kialakításában figyelhetjük meg. Már az 1915–1918. évi emigrációs tevékenysége során arra a mély meggyőződésre jutott, hogy a cseh nemzeti célokat legjobban a szoros francia szövetség kialakítása szolgálhatja. Egyebek közt őt igazolta az a tény, hogy a világháború utolsó másfél évében a németellenesség még a Habsburg-monarchiával kapcsolatos mérsékelt francia megfontolásokat is képes volt felülírni. A francia–csehszlovák közös németellenes front hosszú távon úgy kívánta volna Európa békéjét biztosítani, hogy Németország nyugati és keleti határain egyaránt erős, egymással szorosan együtt-

működő németellenes politikai és katonai szövetség működött volna. A békekonferencián előterjesztett csehszlovák emlékiratok egyikéből sem hiányoznak a németellenes kitételek és a francia érdekeknek megfelelő politikai célkijelölések. Így például *A csehszlovákok. Történelmük és kultúrájuk. Harcuk és munkájuk. Jelentőségük a világban* című 1. számú memorandum vezérgondolata éppen az évszázados cseh–német szembenállásra épülő történeti okfejtés.

E szerint a csehek a vallásháborúkban, a Habsburgok ellen irányuló korai rendi felkelésekben éppúgy a németek ellen harcoltak, mint a 18–19. századi polgárosodás nyelvi és iskolaharcaiban. A csehek a szláv világ legfejlettebb és legnyugatibb részeként a pánszláv mozgalmakból is minden esetben azok németellenes potenciálját kívánták saját maguk számára hasznosítani. A memorandum a cseheknek a többi szlávokéval részben megegyező, részben eltérő történeti fejlődésében éppen a németellenességet tekintette a nemzeti függetlenséghez vezető legfontosabb érdemnek.¹¹

Amilyen szerepet a németellenesség kapott a cseh történelemben, a szlovákok múltját bemutató memorandumban ugyanaz a szlovákok magyarelles küzdelmeként jelent meg. A világháború alatti csehszlovák emigrációs politikai röpiratok, propaganda- és sajtótermékek, Masaryk, Beneš hivatalos nyilatkozatai a magyar kormányok háborús magatartását kezdettől fogva a pángermanizmus legfontosabb kelet-közép-európai támaszaként értékelték. A magyar–német világháborús együttműködéssel szemben a csehek és szlovákok ellenállását úgy igyekeztek beállítani, mint a háborús hátország legfontosabb ellenállási mozgalmát, amelynek ráadásul évszázados előzményei voltak.

A szlovákkérdésnek szentelt 5. számú csehszlovák békememorandum ennek megfelelően a csehek által elszenvedett osztrák–német „elnyomáshoz” hasonlítja a magyar nemzetiségi politikát. A kiegyezés kori magyarországi asszimilációs politika kétségtelen hibáit és mulasztásait a szlovákság ezeréves nemzeti mártíriumának bizonyítékaként hangsúlyozza a memorandum. A magyarul idézett „tót nem ember” szólástól kezdve Bánffy Dezső parlamenti sovíniszta hitvallásán, Grünwald Bélának a magyarosító középiskolákkal kapcsolatos vízióján keresztül a szlovák gimnáziumok bezárásáig, a gazdasági nacionalizmus néhány felnagyított megnyilatkozásáig, illetve felvidéki kolerajárvány idején az árván maradt szlovák gyermekek alföldi családokhoz küldését emberrablásként értékelő hatásvadász értékelésig terjedtek a memorandum történeti bizonyítékai arról, hogy szlovákok történelmében a magyarok a barbár németek „szellemi rokonaiként” jelennek meg.¹² A szlovák történetírás ezekkel a toposzokkal jórészt ugyanebben a szellemben foglalkozik, a dualizmus korszakát 1989 előtt hivatalosan is a fokozott nemzeti elnyomás periódusaként tartotta számon a szlovák historiográfia.¹³

A francia orientációval, amelynek jelentőségével Beneš és Masaryk egyaránt tisztában voltak, sokan nem értettek egyet. Milan Rastislav Štefánik, a csehszlovák emigrációs trojka harmadik, s egyúttal szlovák tagja például a csehszlovák hadsereg kialakítását, a Csehszlovákia által igényelt csehországi német, morvaországi lengyel, magyarországi szlovák-, rutén- és magyarlakta területeken zajló katonai akciók vezetését olasz tábornokokra kívánta bízni. A francia orientációnak azonban Benešék számítása szerint volt egy pótolhatatlan rövid távú és egy nem kevésbé fontos hosszú távú haszna. A francia diplomácia a fegyverszünet után azonnal, s

még inkább a békekonferencia idején minden más nagyhatalmi delegációnál hatásosabb támogatást tudott biztosítani a csehszlovák követeléseknek, melyet a csehszlovák delegáció igyekezett maximálisan kamatoztatni.¹⁴

Volt a francia orientációnak még két rendkívül fontos hozadéka: a csehszlovák alkotmány, az állam politikai berendezése, köztársasági államformája, a népi kezdeményezéseket, pártpolitikai alternatívákat rugalmasan befogadó nyitott, könnyen változtatható politikai szerkezete Csehszlovákiát a régió legdemokratikusabb államává emelte. A francia bank- és kereskedelmi tőke intenzív jelenléte pedig segítette áthidalni a kialakuló csehszlovák gazdaságot azokon a strukturális, regionális értékesítési, ágazati és iparszerkezeti válságokon, amelyek szükségszerű velejárói voltak a korábbi nagy piacok beszűkülésének, akárcsak az úgynevezett történeti országrészek (Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia), illetve Szlovákia és Kárpátalja közötti hatalmas gazdasági különbségeknek.

A csehszlovák államalapítás alighanem legtöbbet vitatott sajátosságát az jelentette, hogy a Szent Vencel koronájához tartozó úgynevezett történeti országok – Csehország, Morvaország, Cseh-Szilézia területe – a történeti közjog, a korábban semmilyen önálló államisággal, történeti-közjogi különállással nem rendelkező Szlovákia a természeti jog, Kárpátalja pedig egyfajta közvetett önrendelkezés formájában a társulási jog alapján került az új állam keretei közé. A jogalapok különbözősége az ország regionális szerkezetében éppúgy igen jelentős különbségek forrásává vált, mint a köztársaság etnikai összetételében. A Csehszlovákiához került kisebbségek közül a legnagyobb ellenállásba a csehszlovák államalapítók a 3,5 milliós csehországi és a 180 ezres szlovákiai-kárpátaljai, együttesen 3,68 milliós csehszlovákiai német kisebbséggel kapcsolatosan ütköztek.¹⁵

A németkérdésnek szentelt 3. számú csehszlovák békememorandum ennek megfelelően igyekezett minden érvet mozgósítani. A történeti érvek közt nagy hangsúlyt kapott az a tény, hogy a Monarchiában maguk a csehországi németek ellenezték jó ideig a cseh országrészek nemzetiség szerinti kettéosztását, azt csak a nagyosztrák-tervek és 1918. október 16-i császári manifesztum emelte a reformtervek középpontjába. A memorandum szerzői természetesen az osztrák statisztikai adatközléseket is hamisításokkal vádolták, és a németek számát 800 ezerrel kevesebb-re becsülték.¹⁶

A német többségű Szudéta területekre való csehszlovák igények legnyomósabb érveit a földrajzi-stratégiai (Csehország hegyi határai jelentik az ország közép-európai erődítményjellegének legfontosabb garanciáit), illetve a gazdasági érvek jelentették. A magashegységi földrajzi határok mellett az észak-csehországi bánya- és textilipari központok nélkül Csehország ipari-gazdasági túlsúlya az utódállamok közt azonnal megszűnt volna.¹⁷

A negatív, németellenes érvelés legtöbb vitára okot adó és leginkább diszkriminatív érvrendszerét a németek középkori kolonizációkra visszavezetett megkülönböztetése jelentette: a csehországi németek ebben az értelmezésben kolonistáknak, telepeseknek, bevándoroltaknak számítottak. Ezt az érvelést maga Masaryk köztársasági elnök is alkalmazta 1919-es újévi beszédében, ami hatalmas felzúdulást váltott ki a német kisebbség körében. Maga Masaryk ezt követően elhatárolódott ettől az érveléstől. Ezzel szemben Edvard Beneš a második világháborút követően a kisebbségek ellen irányuló köztársasági elnöki dekrétumok érvrendszerében,

illetve az 1945. augusztus 2-i potsdami határozat kieroszakolásában ismételtén alkalmazta ezt a nyilvánvalóan történetietlen argumentációt.

A kisebbségekkel kapcsolatos pozitív csehszlovák érvelésnek három fontos eleme volt: Csehszlovákia demokratikus jogállamként minden kisebbségi jogot biztosít a németek számára, beleértve a területi és kulturális autonómiát, mi több, Beneš 1919. február 5-én a Legfelső Tanács előtt elmondott beszédében arra is ígéretet tett, hogy a kisebbségi önkormányzati jogok fokozatos kiterjesztésével Csehszlovákia „keleti Svájc” lesz, és a német területek a svájci kantonokéhoz fogható jogokat kapnak majd.¹⁸

Az *Új Európa* című politikai röpiratban Masaryk is azt hangsúlyozta, hogy Csehszlovákián belül a csehországi németek számára sokkal több lehetőség adódik a fejlődésre, mint Németországban, amely a háború okozója volt. Ráadásul a Habsburg-monarchián belül a cseh–német együttélésnek számos településen igen sok pozitív előzménye, eredménye is volt. Ezek kifejtését, példaként állítását azonban a memorandumok általános csehellenessége nem tette lehetővé.¹⁹

A csehszlovák állam soknemzetiségű szerkezetének kevés pozitív hatása közül a leginkább szembetűnőnek a békekonferencia idején a nemzetközi kisebbségvédelmi előírások viszonylag akadálymentes elfogadása és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés aláírása, parafálása és a belső jogrendszerbe való beépítése volt. Ennek a kisebbségvédelmi kötelezettségvállalásnak a részelemei közül azonban jószerivel csak a nyelvi, oktatási rendelkezéseknek lehetett érvényt szerezni.

A cseh történeti közjog, valamint – közvetett formában – a csehszlovák államhoz való kapcsolódás kinyilvánításában megjelenített szlovák és ruszin önrendelkezési jog alapján Csehszlovákia határait még nem lehetett volna pontosan meghatározni. Az etnikai határvonalak nemcsak a történeti közjoggal, a nemzeti önrendelkezés alapelveivel voltak ellentétesek, de összeegyeztethetetlennek bizonyultak az új állam gazdasági, közlekedési, stratégiai, katonai érdekeivel is. A fenti érvek ötvöztésén alapuló csehszlovák területi önmeghatározás meglehetősen sajátságos, eklektikus argumentációt eredményezett.

A történeti közjog azonban Csehszlovákiának a Morva folyótól nyugatra eső felén sem bizonyult elegendőnek. Csehszlovákia az úgynevezett történeti országrészek esetében az etnikai területeknél jóval nagyobb történeti államterület integritását biztosító cseh történeti közjog talaján állt. Szent Vencel koronájának három országa – Csehország, Morvaország és Szilézia – közül az előbbi kettő esetében a németek, Szilézia esetében a németek és a lengyelek vitatták a cseh történeti közjog létjogosultságát. A sziléziai történeti közjogi vitában a sziléziai örökösödési háború eredményeinek elismertetése helyett Beneš a Legfelsőbb Tanács előtt és a csehszlovák bizottság munkájában is a gazdasági érvekre (az ostravai–karvinai fekete-szén-medence stratégiai fontosságára) helyezte a hangsúlyt. A lausitzi-lužicei szorbok, Kladsko, Hlučínsko (Glatz hercegség) esetében viszont az etnikai rokonság és a történeti érvek kombinációja dominált.²⁰

Szlovákia esetében viszont az emigráció által körülírt államterülethez a szlovák etnikai rokonság, azaz a természeti jog, a szlovákok önrendelkezési joga volt a hivatkozási alap, amelyet az 1918. október 30-i turócszentmártoni szlovák nemzeti deklaráció 1–2. pontja a következőképpen rögzített: „A szlovák nemzet a nyelvileg és kulturálisan-történetileg egységes cseh-szlovák nemzet része. Minden olyan kul-

turális küzdelemben, amelyet a cseh nemzet vezetett, és amely őt az egész világon híressé tette, a szlovák ág is kivette a részét. 2. Ezért ennek a cseh-szlovák nemzetnek a részére a teljes függetlenség alapján mi is követeljük a korlátlan önrendelkezési jogot. Ennek az elvnek az alapján kinyilvánítjuk egyetértésünket azzal az új nemzetközi jogi helyzettel, amelyet 1918. október 18-án Wilson elnök fogalmazott meg, s amelyet az osztrák–magyar külügyminiszter október 27-én tudomásul vett.”²¹

Kárpátalja esetében a helyzet a szlovákiaihoz hasonló, de a kárpátaljai önrendelkezési igényt az amerikai ruszinok szervezetei és gyűlései voltak hivatottak szimbolizálni egészen 1919 januárjáig, amikor is a csehszlovák katonai alakulatok el nem foglalták Kárpátalját. A nyugat-dunántúli burgenlandi csehszlovák–jugoszláv korridor esetében pedig a leplezetlen katonai-stratégiai érdek volt a meghatározó.²²

S hogy milyen alapelvek szerint ötvözték a csehszlovák békejegyzékek a történeti közjogi, etnikai, stratégiai és gazdasági érveket?²³ A csehszlovák nemzet történeti fejlődését áttekintő első jegyzékben a szláv nemzetek megosztottságának, alárendeltségének, állam nélküli fejlődésének fő okát a szlávok individualizmusában és az arra visszavezethető belső viszályokban jelölte meg. Ezzel együtt Csehországnak a Monarchiában betöltött kiemelkedő gazdasági, politikai szerepe a memorandum szerint a cseheket legalább a szláv világban vezető szerepre predesztinálta, s ennek számos bizonyosságát adták a világháború évei, amikor is a csehszlovák emigráció és ellenállás a szláv világban mértékadónak és irányadónak számított. Ez az érvelés Beneš és Kramář egybehangzó véleménye szerint azt a regionális vezető szerepet volt hivatva megalapozni, amely közvetlen oka volt a csehszlovák–lengyel regionális rivalizálásnak.

A szlovákiai nemzetiségi viszonyok bemutatásában a szlovák tárgyú memorandum a dualizmus kori asszimilációs folyamatokat a magyar statisztikák, népszámlálások hamis adatközléseinek hangsúlyozásával fejelte meg. Jóllehet a korabeli magyar statisztikai irodalom csaknem hivatkozva állította magáról, hogy a nyelvismerteti adatokkal a frissen elmagyarosodó nemzetiségi rétegek számának megállapításához is támpontot tudott adni, az 547 ezer szlovákul beszélő magyar anyanyelvű számadatát a memorandum a magyar népszámlálási csalások fényes bizonyítékként mutatta be.²⁴

Az Edvard Beneš vezette párizsi csehszlovák békedelegáció kétségkívül a legjobban felkészült, legtöbb szövetséges kapcsolattal és tapasztalattal rendelkező kelet-közép-európai delegációnak számított. Beneš külügyminiszter a négyévi párizsi emigráció összes személyi, politikai kapcsolati tőkéjét, propaganda- és politikai sikerét mozgósítani tudta, amikor a delegáció vezetőjeként 1919. február 5-én több mint három órán keresztül győzködte a Legfelső Tanács tagjait, a győztes nagyhatalmak első számú vezetőit a csehszlovák államalapítás és a csehszlovák területi követelések jogosultságáról. A meghallgatás eredményeként a békekonferencia vezetői megalakították a csehszlovák bizottságot, amely az első hónapokban főként az új állam határkérdéseivel foglalkozott. A csehszlovák bizottság jegyzőkönyvei azt mutatják, hogy Beneš és a csehszlovák békedelegáció tagjai igyekeztek minden eszlelt megragadni az eredeti területi követelések érvényesítése érdekében.²⁵

A legtöbb problémát a csehszlovák bizottságban és annak területi albizottságiban a csehszlovák–magyar határ véglegesítése jelentette. Az amerikai, olasz, angol delegációk kezdetben a magyar–szlovák nyelvhatárhoz közelebb álló határ kialakítá-

sát támogatták, s a Duna–Ipoly határt követelő csehszlovák álláspontot teljes egészében csak a franciák osztották. A bizottság ezért 1919. február 27-i ülésén, amelyen elvi döntés született Kárpátalja Csehszlovákiához kerüléséről, albizottságot küldött ki a csehszlovák–magyar határ megvitatására, a Csallóköz hovatarozására, illetve az Ipoly menti határszakasz és Sátoraljaújhely kérdésének tisztázására. Az albizottság március 4-i ülésén meghallgatták Beneš csehszlovák külügyminisztert.²⁶

A Csallóközre vonatkozóan Beneš hatféle érvet mozgósított. Hangsúlyozta a terület gazdasági függőségét Pozsony és Komárom piacaitól. A magyar anyanyelvű népesség számát közel 30 ezerrel csökkentve ugyan, de elismerte a terület magyar etnikai jellegét. Ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a szlovák lakosság folyamatosan dél felé törekszik a Vág mentén. A magyarok ellenállásától nem tartott, mert „mezőgazdasági, következésképpen jámbor, békés népességről van szó”. Csehszlovákiának létérdeke Pozsony és Komárom megszerzése: „Ha a Csallóköz a magyaroknak adnák, ezzel megfojtanák Pozsonyt.”²⁷ Beneš Csallóközre vonatkozó érvelésének középpontjában a gazdasági argumentáció állt: „Cseh-Szlovákia jövőbeni ereje elsősorban az iparban rejlik. Ezért cseh-szlovák kormányzata a területi kérdéseket az ország gazdasági szükségleteiből kiindulva vizsgálja.”²⁸ Ugyanakkor a Csallóköz esetében a békekonferencia legtöbb delegációjában értő fülekre találó katonai-stratégiai érvekkel is előhozakodott: „A cseh-szlovákok nem fogadhatják el, hogy Komárom magyar legyen, mivel a város országuk ellen irányuló hídfőállást alkotna. Ugyanúgy nem nélkülözhetik a Csallóközt sem, hacsak nem akarják magukat kitenni annak, hogy Pozsonynál és Komáromnál torkon ragadják őket.”²⁹

Amikor a csehszlovák követelések csehországi és szlovákiai vitás kérdései már jórészt megoldódtak, és Teschen kérdésében is sikerült a lengyelek globális megoldási javaslatát megtorpedózni, a prágai parlament külügyi bizottságához küldött 1919. március 7-i bizalmas jelentésében megnyugvással írhatta le a következőket. „Ha a mi közvéleményünk tudatosítani tudná, milyen légkör uralkodik a konferencián, ha mindenki tisztán látná azt, hogy a konferencia egészében véve a sematikus megfogalmazott nemzetiségi elvek bővületében tevékenykedik, holott a helyi viszonyokról teljességgel tájékozatlan, akkor azonnal beláthatnák, hogy ezek a megoldások a mi igazi győzelmünket jelentik. Ez a mostani győzelem annál nagyobb, hogy ezzel egy időben a németekkel és magyarokkal szemben is olyan határokat ítélték meg nekünk, amelyek minden tekintetben megnyugtathatnak bennünket.”³⁰

Benešnek ez a jelentése három dolgot jelez. Egyrészt a csehszlovák területi követelések képviselőjének abszolút prioritását, másrészt „a sematikus megfogalmazott nemzetiségi elvekkel” szembeni fenntartásait. A Beneš vezette csehszlovák béke delegáció arra törekedett, hogy a Csehszlovákia szempontjából optimálisnak tekintett államhatárok megszerzése érdekében a történeti-jogi, etnikai, stratégiai, földrajzi és gazdasági érvek leleményes kombinációjával, mindenkor a helyzethez igazított ötvözésével maximális mértékben kiaknázza a döntéshozó nagyhatalmak támogatását. Harmadsorban azt is kiolvashatjuk a jelentésből, hogy Beneš minden kötelező diplomáciai óvatossága ellenére 1919. márciusi jelentésében valódi győzelemként értékelte a határkérdésekben elért nagyhatalmi döntéseket. A párizsi békekonferencián Csehszlovákiának sikerült a leginkább valóra váltania területi követeléseit és igényeit: „Meg vagyok győződve arról – írta jelentése végén –, hogy a konferencia számunkra olyan eredményeket hoz – hogy elfogulatlan és tárgyilagos

megítélés szerint is számunkra a háború és a konferencia igazi politikai és diplomáciai diadalt jelent.”³¹

Amennyiben a békekonferenciára benyújtott csehszlovák memorandumoknak a csehszlovák állam belső berendezésére, nemzetiségi összetételére, valamint a kelet-közép-európai regionális szerepvállalására vonatkozó részeket elemezzük, azt látjuk, hogy a csehországi német területek mellett főleg Szlovákia kérdése volt az a tényező, amely eleve destabilizáló hatást váltott ki. A csehszlovák állameszme Masaryk és Beneš értelmezésében, de általában a meghatározó prágai kormány- és pártpolitikai körökben a szlovákkérdést mint a cseh államiság újrateremtésével együtt járó átmeneti körülményt kezelte. A szlovák nyelv használatának engedélyezésében ugyan hamar kialakult a konszenzus, a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződésben vállalt, 1938-ig meg nem valósított kárpátaljai autonómiához hasonló önkormányzati megoldást Szlovákia esetében a prágai kormányok 1938 őszéig nem voltak hajlandók támogatni. A szlovákkérdést a párizsi békekonferenciára Andrej Hlinka szlovák néppárti politikus magánutazás keretében átnyújtott memorandum formájában próbálta tematizálni, de a francia hatóságok megakadályozták a szlovák követelések közvetlen kézbesítését.³²

A még megszerezni kívánt területek közötti különbségek (a lausitzi-lužicei szorb vidék, a nyugat-magyarországi csehszlovák–jugoszláv korridor, illetve a Kapuvár–Győr–Esztergom–Kisoroszi–Salgótarján–Gyöngyös–Miskolc–Sátoraljaújhely pontok mentén elképzelt „optimális” csehszlovák–magyar határvonal) kérdése sokkal inkább foglalkoztatta a cseh közvéleményt, mint a Szlovákiával, Kárpátaljával kapcsolatos feladatok számbavétele. A kisebbségekkel szembeni ígérek és kötelezettségvállalások szempontjai is gyorsan háttérbe szorultak mindaddig, amíg a német és magyar kisebbségi parlamenti képviselők radikális ellenkezése nem figyelmeztette a cseh politikai osztályt a csehszlovák nemzetállam alapvetően soknemzetiségű jellegére. A mai határnál jóval délebbre tervezett csehszlovák–magyar határvonalat előkészítő úgynevezett második demarkációs vonal ügye az elmúlt évek csehszlovák történetírásában is a korabeli érveléssel azonosuló elemzések tárgyává vált.³³

A csehszlovák államalapítás nagyhatalmi támogatásában a cseh és a szlovák nemzeti önállóság felkarolása mellett kétségkívül igen fontos szerepe volt a Monarchia katonai kikapcsolását célzó törekvésnek, valamint a régió pacifikálását elősegítő államjogi megoldás mielőbbi – lehetőség szerint további francia, brit, amerikai, olasz beavatkozás nélküli – kialakításának. Ez a kérdés jórészt a békekonferencia előtt indított cseh, lengyel, jugoszláv, román katonai akciókkal, illetve a Magyar Tanácsköztársaság ellen indított csehszlovák–román hadjáratral lezárult. Ezzel párhuzamosan a régió nemzetállami szerkezetének kialakítása a wilsoni önrendelkezési elvek folyamatos átértelmezésével, a politikai, stratégiai, katonai, gazdasági, közlekedési céloknak egyre inkább alárendelten történt.

A nemzeti önrendelkezés történeti értelmezésében, értékelésében a cseh és a szlovák történetírás általában Masaryk és Beneš érveit ismétli: Csehország esetében a történeti államjog alapján egységesnek és oszthatatlannak tekintett történeti államterületről, Szlovákia és Kárpátalja esetében pedig a stratégiai, gazdasági, katonai rendezőelvek figyelembevételének szükségességéről. Érdemi viták kizárólag a cseh–szlovák viszonyról, a csehszlovák nemzetegység fikciójáról folytak. A hosszú

évtizedeken át külföldön élt és alkotó Zbyněv Zeman cseh történész angolul és csehül is megjelent Beneš-biográfiájában a szlovákkérdés megoldatlansága mellett arra is felhívta a figyelmet, hogy az 1920. február 29-i első csehszlovák alkotmány az egységes csehszlovák nemzet államaként határozta meg a köztársaságot, de említést sem tett az ország lakosságának egyharmadát kitevő kisebbségekről.

Zeman szerint a történelem íróniája, hogy Wilson elnök tanácsára a nemzeti örendelkezés jegyében vezetett háború eredményeként a nemzeti állam ideálját a leginkább vesztes Ausztriában és Magyarországon valósították meg. A mindössze felerészben cseh és csupán kétharmadában „csehszlovák” állam ezzel együtt francia és brit minta szerint nemzetállamként jelent meg Európa térképén: „A Csehszlovák Köztársaság tehát elindult végzetszerű útjára, és rövid fennállása alatt valóban hatalmas sikereket aratott. A világháború után kialakult államok közül a leghaladóbbak közé tartozott. A háború utáni káoszban és nyomorban Beneš Csehszlovákia számára váratlan politikai és diplomáciai győzelmeket szállított. Maradt azonban a kérdés, vajon sikerült-e ezeket a győzelmeket tartóssá tenni és megőrizni.”³⁴

A soknemzetiségű csehszlovák nemzetállam születésekor, a párizsi békekonferencia plenáris és bizottsági ülésein a nagyhatalmak saját geopolitikai érdekeik és Európa minél gyorsabb pacifikációja mellett arra törekedtek, hogy Köztes-Európában a győztesek sorába tartozó új államok gazdaságilag, katonailag egyaránt életképesnek és tartósnak bizonyuljanak. A békeszerződésekben rögzített döntések kétségkívül rendkívül kedvező startpozíciókat biztosítottak Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia számára. A felsorolt államok belső konszolidációja, nemzetközi helyzetük stabilizációja azonban bizonyos mértékben kezdettől fogva rájuk volt bízva. Az 1938–1945 közötti hitleri új rend, majd pedig az 1948 után kialakult pax sovietica egyaránt azt bizonyította, hogy a nagyhatalmak által meghatározott mozgástérben Csehszlovákia eleve lemondott a belső megoldás lehetőségéről. A soknemzetiségű állam kisebbségi nemzetei és kisebbségi közösségei részére meg sem próbálta biztosítani azt az önkormányzati státust, amely már a két világháború közötti időszakban is egyedüli garanciája lehetett volna a szlovák-, német-, kárpátaljai kérdés belső megoldásának, a lengyel, magyar, zsidó kisebbségek helyzetének méltányos rendezésének.

Jegyzetek

1. A tanulmány a Teleki László Intézet 2004. évi konferenciáján elhangzott előadás rövidített változata.
2. Az elemzéshez a vizsgált időszak legfontosabb cseh forráskiadványait és legújabb feldolgozásait használtam: Dejmek, Jindřich – Kolář, František (red.): *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. I. köt. *Listopad 1918–červen 1919*. Praha, 2001; Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből 1918–1919*. Budapest, 1999; Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. Trianon 1919–1920*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004; *Versailleská mírová konference a Československo*. Brno, 1999; Dejmek, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve 20. století (1918–1992)*. Praha, 2002; Irmanová, Eva: *Maďarsko a Versailleský mírový systém*. Ústí nad Labem, 2002; Macmillan, Margaret: *Peacemakers*. London, 2003 (cseh nyelven: Macmillanová, Margaret: *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*. Praha, 2004); Hronský, Marián: *The*

- Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon*. Bratislava, 2001. (Az eredeti szlovák nyelvű kiadás: Hronský, Marián: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Bratislava, 1998); A téma magyar irodalmából lásd Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1983; Galántai József: *A trianoni békekötés*. Budapest, 1990; Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Budapest, 2001; Zeidler Miklós: *Trianon*. Budapest, 2003.
3. Masaryk és Beneš világháború alatti és 1919. évi levelezését három forráskiadvány adta közre: Hadler, Frank (Hrsg.): *Weg von Österreich! Das Weltkriegsexil von Masaryk und Beneš im Spiegel ihrer Briefe und Aufzeichnungen aus den Jahren 1914 bis 1918. Eine Quellensammlung*. Berlin, 1995 /Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, 34./; Hajková, Dagmar – Šedivý Ivan (ed.): *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš 1914–1918*. Praha, 2004; Šolle, Zdeněk: *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*. I–II. Praha, 1994.
  4. Masaryk, T. G. *Nová Evropa. Stanovisko slovenské*. Praha, 1920. (Magyarul: *Az új Európa. A szláv álláspont*. Košice, 1923. A magyar fordítás fontosabb részeit közli: T. G. Masaryk: *Az Új Európa. A szláv álláspont*. Részlet. In: T. G. Masaryk: *A világháború 1914–1918*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990, 413–463. p.)
  5. Uo. 418. p.
  6. Uo. 420. p. Masaryk az egész kelet-európai területi, államjogi átalakítás vezérelvének ugyan a nemzetiségi elvet tekintette, de hangsúlyozta annak fontosságát, hogy „minden egyes esetben tekintettel kell majd lenni a jelenlegi adott gazdasági körülményekre és történeti sajátosságokra” (uo.). Azt, hogy ez a gyakorlatban mit is jelenthet, arra vonatkozóan a hárommillió csehszlovák német mellett ugyanúgy csak a csehszlovák államhoz került, együttesen hozzávetőleg egymillió szlovákiai és kárpátaljai magyar kisebbségre vonatkozó érvelését érdemes idézni: „Ami a magyar kisebbséget illeti, hangsúlyozni kell, hogy Szlovákiában eredetileg kevés magyar volt, viszont irtalmatlanul magyarosították a szlovákokat. [...] Csak az igazság diadala lesz, ha vége szakad ennek a brutális, embertelen politikának, és a magyarok rákényszerülnek, hogy beérjék saját nemzeti erőikkel. A déli határ mentén lakó magyarok egy része Szlovákiának fog jutni, ennek fejében azonban jelentékeny szlovák kisebbség marad Magyarországon.” Uo. 422–423. p.
  7. *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918. Dokumentárny výklad o jednaniach dra Milana Hodžu ako čl. plnomocníka s Károlyiho maďarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústupe maďarských vojsk zo Slovenska*. Bratislava, 1929, 34. p.
  8. Dejmek, J. – Kolář, F. (red.): *Československo*. I. m. II. köt. 130–135. p.
  9. Június 14-i levelében Masaryk a Párizsban tartózkodó Benešnek küldött „szigorúan bizalmas és titkos” levelében a „nagyon bizalmas és titkos” második részben a pozsonyi hídfő megszerzése mellett a Duna Komáromig terjedő jobb partját, Vácot, Váctól pedig – a június 12-i Clamenceau-jegyzékben kijelölt – demarkációs vonalig terjedő területet jelölte meg mint további lehetséges területi igényt. Šolle, Zdeněk (red.): *Masaryk a Beneš*. I. m. I. köt. 279–282. p.
  10. Raschoffer Herman: *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskongress von Paris 1919/1920*. Berlin, 1937. A legfontosabb csehszlovák memorandumok elérhetőek a müncheni Ungarisches Institut digitális dokumentációjában: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19180000-1.pdf>.
  11. Uo. 31–33. p.
  12. Uo. 171–180. p.
  13. Sallai Gergely–Szarka László: Önkép és kontextus. Magyarország és a magyarság történelme a szlovák történetírásban a 20. század végén. *Regio*, 11. évf. (2000) 2. sz. 71–107. p.
  14. Zeman, Z.: *Edvard Beneš*. Praha, 2002, 41–43. p.
  15. A csehszlovákiai német konfliktus okairól, a katonai beavatkozással pacifikált német önrendelkezési törekvésekről és az 1919–1920 közötti kiélezett cseh–német viszonyról

- lásd Rádl, Emanuel: *Válka Čechu s Němci*. Praha, Melantrich, 1993 (2. kiad.), 229–246. p.; Wingfield, Nancy. M: *Minority Politics in a Multinational State. The German Social Democrats in Czechoslovakia 1918–1938*. New York, Columbia University Press, 1989, 32–47. p. /East European Monographs./; Seibt, Ferdinand: *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha, Academia, 1996, 213–259. p.
16. Raschoffer, H. i. m. 85–87. p.
  17. Uo. 91–94. p.
  18. Uo. 345–348. p.
  19. Galandauer, J.: *Vznik Československé republiky 1918*. Praha, 1988, 146–162.
  20. A lausitzi szorbokkal foglalkozó 7. sz. memorandum, illetve a sziléziai területi igényekkel foglalkozó 8. sz. memorandum szövegét lásd Raschoffer, H. i. m. 225–255., 257–265. p.
  21. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. I. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998, 513–514. p.
  22. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19–20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 183–192. p.
  23. Raschoffer i. m. Az elemzett memorandumok az alábbiak: 1. Memorandum. A csehszlovákok. Történetük és kultúrájuk. Harcuk és munkájuk. Jelentőségük a világ számára. 4. Memorandum: A sziléziai helyzetről. 5. Memorandum. Szlovákia. A Szlovákiában igényelt terület. 6. Memorandum: A magyarországi rutének problémája. 7. Memorandum: A lausitzi szorbok. 8. Memorandum: A cseh Felső-Szilézia. (Ratibor vidéke). 10. Memorandum: A csehszlovák–német és a csehszlovák–osztrák határok jogosultsága.
  24. Raschoffer i. m.
  25. Dejmek, Jindřich: *Počátky československé diplomacie*. In: Dejmek, J. – Kolář, F. (red.): *Československo*. I. m. 26. p.
  26. Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok 1918–1919*. I. m. 171–172. p.
  27. Uo. 171. p.
  28. Uo. 172. p.
  29. Uo.
  30. A csehszlovák területi bizottságban és annak a dunai–csallóközi határszakasszal foglalkozó albizottságában március elején dőlt el, hogy az amerikaiak véleményével szemben a franciáknak sikerült a csehszlovák bal parti igényeket teljes egészében győzelemre vinniük. „Élénken vitatták a Csallóköz kérdését, ugyanis az amerikaiak azt az álláspontot képviselték, hogy ez a megoldás feleslegesen sok magyart adna nekünk, és azt szeretnék volna, hogy adjuk fel ezt a területet. Én viszont következetesen ragaszkodtam a Duna alsó folyásához, s noha elvben ezt senki sem ellenezte, a bizottság azon valós aggodalom miatt, hogy ne legyen túlságosan sok idegen lakossága államunknak, azt próbálta elérni, hogy más megoldást találjunk. A mostani helyzet alapján úgy ítélem meg, hogy végleges döntés született arról, hogy a Csallóköz a miénk legyen.” Dejmek, J. – Kolář, F. (red.): *Československo na pařížské mírové konferenci*. I. m. 245. p.
  31. Uo. 248. p.
  32. A memorandum szövegét lásd Mikus, A. Joseph: *La Slovaquie dan se drame de l’Europe (Histoire politique de 1918 a 1950)*. Paris, 1955, 424–436. p. Német fordításban közli Hoensch, K. Jörg (Hrg.): *Dokumente zur Autonomiepolitik der Slovakischen Volkspartei Hlinkas*. München–Wien, 1984, 120–127. p. A szlovák memorandum a szlovák tárgyú magyar békejegyzék mellékleteként bekerült a hivatalos konferenciaanyagok közé. *Magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly-sur-Seine-ben*. I. köt. Budapest, 1920.
  33. Hronský, M.: *Boj o Slovensko*. I. m. 156–168. p.; Hronský, Marián: *Szlovákia elfoglalása a csehszlovák katonaság által 1918. novemberétől 1919. januárjáig*. Budapest, 1993.
  34. Zeman, Z.: *Edvard Beneš*. I. m. 51. p.

LÁSZLÓ SZARKA

THE BORN OF THE MULTI-NATIONALITY CZECHOSLOVAK NATION-COUNTRY IN 1919. ARGUMENTS, DISCUSSIONS AT THE PEACE CONFERENCE IN 1919 IN PARIS

After the first world war, at the peace conference in Paris the Czechoslovak peace delegation explained the country territorial requirements, that had been already known by the winning great powers, by complex argumentation. The Czechoslovak state - with non-Czech population in half - by creating the construction of an artificial Czechoslovak state nation, by promising autonomy in favour of the more than 5 million Czechoslovak minority population, tried to dissolve uncertainty appearing behind the support of the great powers. The study analyses the argumentation of the Czechoslovak requirements represented by Foreign Affairs Minister, Edvard Beneš, the border issues, tactical elements in nationality problems. The ethno-political promises of the multi-national Czechoslovak nation-state at the peace conference in 1919 in Paris were from the beginning in sharp conflict with missing self-administration solution of the Slovak, German, Ruthenian, and Hungarian issue. Despite the unfriendly neighbourhood, including the Hitler-like Germany's aggressive plans, this is why the first republic could remained by itself in 1938.

DISPUTATIONES SAMARIENSES

KAPITOLY Z DEJÍN MESTA ŠAMORÍN

Historická konferencia pri
príležitosti 600. výročia
získania mestských výsad
udelených kráľom Žigmundom

LILIUM AURUM

„Kisebbségi külpolitika”

Csehszlovákiai magyar részvétel az Európai Nemzetiségi
Kongresszus tevékenységében 1925–1938

FERENC EILER

„MINORITY FOREIGN POLICY.” PARTICIPATION OF HUNGARIANS LIVING IN CZECHOSLOVAKIA
IN THE ACTIVITIES OF THE EUROPEAN NATIONALITY CONGRESS 1925–193894(437)“1925/1938”
327(437)“1925/1938”
323.1(437)“1925/1938”

European Nationality Congress, international minority protection, Hungarian foreign policy, petitions, territorial revision

I. A magyar kisebbségek nemzetközi aktivitásának keretei

Az európai nemzeti kisebbségek szervezeteinek a két világháború között is csak korlátozott mértékben volt lehetőségük arra, hogy kilépjenek a nemzetközi politikai porondra. Ilyen jellegű aktivitást lényegében két irányban fejthettek ki: egyrészt panaszosként petíciókat juttathattak el a Nemzetek Szövetségéhez, másrészt önálló szereplőként bekapcsolódhattak néhány – meglehetősen korlátozott nyomásgyakorló erővel rendelkező – nemzetek feletti organizáció tevékenységébe.

A Népszövetség által garantált, regionálisan korlátozott nemzetközi kisebbségvédelem olyan lehetőséget kínált az aktivitásra, mely több szempontból is speciálisnak tekinthető.¹ A jogsértést regisztráló egyházi, kulturális és társadalmi szervezetek, pártok vagy magánszemélyek ugyanis saját államukkal szemben kértek védelmet a nemzetközi szervezettől, a vélt vagy valós sérelmek orvoslásának kikényszerítését remélve. A panasz eljárás szabályainak értelmében azonban a kisebbségek szerepe a petíció Genfben való eljuttatásával lényegében ki is merült, mivel a jogsértést elszenvedők nemzetközi jogalanyiségét nem ismerték el, s az eljárás további lépéseibe sem vonták be őket. Az 1929-es madridi tanácsülésen elfogadott reformokig a kisebbségi panaszosokat hivatalosan még arról sem értesítették ki, hogy a Tanács foglalkozik-e petíciójukkal, vagy megelégszik az érintett állam válaszával, egyszersmind ad acta téve ezzel az ügyet.

1921 és 1938 között összesen mintegy ezer petíció érkezett a Titkárságra, s ezek közül mindössze 473 felelt meg az előírt formai és tartalmi kritériumoknak. A rostán fennakadtaknak már esélyük sem volt arra, hogy egy, a Tanács tagjaiból alakuló hármas (később esetenként ötös) bizottság elé kerüljenek, mely az előzetes eljárás keretében hivatott volt döntenek arról, hogy a Tanács megindítsa-e a hivatalos eljárást az ügyben, vagy sem. A legtöbb petíció az első világháborúból területi gyarapodással kikerült államok kisebbségpolitikáját kifogásolta: Lengyelországot 203, Romániát 78, Görögországot 41, Csehszlovákiát 36, Jugoszláviát 35 továbbbítható minősített beadvány panaszolta be.²

Az első évek akklimatizációs periódusában még jórészt a magyar kormány, a magyarországi bejegyzésű társadalmi szervezetek (Magyar Asszonyok Szövetsége, Bocskai Szövetség, Magyar-Székely Egyesület stb.) beadványai voltak túlsúlyban a magyar kisebbségek helyzetét számon kérő, Népszövetséghez és más nemzetközi fórumokhoz eljuttatott panaszok között. A magyar pártok megalakulásával s az utódállamok politikai életébe való bekapcsolódásával ez a tendencia alapvetően megváltozott: ettől kezdve a kisebbségek politikai, társadalmi és egyházi szervezetei már maguk fordultak Genfhez. 1920 és 1938 között összesen 90 beadvány érkezett a magyar kisebbségek érdekében a Népszövetséghez, 12 pedig más nemzetközi fórumokhoz.³ A petíciók közül 47 foglalkozott romániai, 24 csehszlovákiai és 19 jugoszláviai sérelmekkel.⁴ A magyar megkeresések jelentős részét a Titkárság elfogadhatónak, azaz formailag és stílusában is megfelelőnek találta, ezért továbbküldte a Tanácsnak, ahol a panaszok kivizsgálására Háromas Bizottságok alakulhattak. A legtöbb beadvány esetében a bizottságok tudomásul vették az államok petícióra adott válaszát, s lezárták az ügyet. Néhány esetben azonban a kormányok – még mielőtt az ügy a Tanács elé került volna – önként orvosolták a sérelmet, vagy a Bizottsággal folytatott színtalalkalmak mögötti tárgyalások kompromisszumos megoldáshoz vezettek.

Legkorábban a csehszlovákiai magyar kisebbség élt a Nemzetek Szövetsége által számára biztosított lehetőséggel: az 1921–1925 közötti periódusban 14 petíció foglalkozott panaszaiikkal.⁵ Ezek után jelentősen visszaesett a petíciós aktivitás, s csak 1930–1932 között vált még egyszer intenzívebbé (6 beadvány). A csehszlovákiai panaszok legtöbbször – eltekintve az általános helyzetet kifogásoló petícióktól – a kisebbségi szerződésben kilátásba helyezett kárpátaljai autonómia hiányát, az agrárreform és az állampolgárság megszerzésének visszasságait tette szóvá. A Nemzetek Szövetsége azonban mindent egybevetve nem váltotta be a petensek hozzá fűzött reményeit, mivel a Tanács rendre tudomásul vette a csehszlovák kormány beadványokra adott válaszait. A tény, hogy 1932 után már csupán egy petíciót juttattak el Genfbe, egyértelműen a bizalomvesztésnek tudható be.⁶

A magyar kisebbségek nemzetközi porondon folytatott tevékenysége azonban nem merült ki a sérelmek orvoslását kérő genfi megkeresésekben. Annál is inkább, mivel a kisebbségvédelmi eljárás rendje mindvégig passzív szerepre kárhoztatta őket. A nemzetközi politikai élet szürke zónájában azonban létezett néhány olyan szervezet, melynek érdeklődési körébe a kisebbségi problematika is beletartozott, s melynek tevékenységébe kisebbségi politikusok is bekapcsolódhattak. A húszas évek közepéig a két legfontosabb ilyen jellegű organizáció az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója volt.

Az Interparlamentáris Unió 1923-tól, az Etnikai és Gyarmati Kérdések Bizottsága létrehozása után időről időre napirendre tűzte a nemzetközi kisebbségvédelem kérdését. Mivel ülésein teljes jogú képviselőként csak a törvényhozásba bekerült politikusok vehettek részt, a jugoszláviai Magyar Pártnak lényegében esélye sem volt arra, hogy bekapcsolódjék a szervezet munkájába, mivel csak 1927–1929 között küldött képviselőket a belgrádi parlamentbe. A romániai Országos Magyar Párt is mindössze egyetlen alkalommal vett részt az Unió egyik bizottságának ülésén, amikor 1923. február 14–15-én Jósika Samu pártelnök maga helyett kiküldte Párizsba Willer Józsefet, az Országos Magyar Párt prominens személyiségét, későbbi

parlamenti képviselőt. Az erdélyi politikus tíz pontból álló javaslatcsomagját azonban, melynek centrális követelése a kisebbségek jogi személyként való elismerése volt, a szervezet meglehetősen hűvösen fogadta. 1923 júliusa után az OMP és a nemzetközi fórum közötti kapcsolat egyszer s mindenkorra meg is szakadt.⁷ A szervezet konferenciáin tehát csak a csehszlovákiai magyar politikai elit képviseltette magát, többnyire Szüllő Géza révén.⁸

A másik, nemzetek feletti szervezet, a népszövetségi eszme népszerűsítését és terjesztését célul kitűző Népszövetségi Ligák Uniója 1921. október 15-én, Bécsben tartott tanácsülésén határozta el egy Kisebbségi Bizottság megalakítását. Ennek vonzereje már jóval nagyobb volt a magyar kisebbségek politikai szerveződéseire számára, ezért – amint lehetőségük nyílt rá – ők is megalakították saját, a többségi nemzetet reprezentáló egyesülésektől független tagszervezeteiket. A magyar ligák életre hívása, illetve bejegyeztetése azonban nem ment simán, mivel a kormányok tartottak attól, hogy a kisebbségi politikusok nemzetközi fellépése negatívan befolyásolhatja azt a képet, melyet országaikról a nemzetközi közvélemény előtt igyekeztek kialakítani. A Romániai Magyar Népliga Egyesület például a hatóságok akadékoskodása miatt csak 1927. május 14-én alakulhatott meg Székelyudvarhelyen.⁹ Ráadásul a Romániai Népliga Egyesületek Szövetsége, melyben természetesen a román nemzetiségű tagok voltak többségben, sikeresen blokkolta a magyar egyesület hivatalos felvételét egészen 1930-ig.¹⁰

Az 1928. július 15-én Szabadkán megalakult jugoszláviai magyar liga esetében azonban már nem csupán az alapszabály jóváhagyása körüli bonyodalmak jelentettek problémát.¹¹ A pártok 1929-es feloszlását, a diktatúra kikiáltását követően ugyanis – a jugoszláv kormány kezdeményezésére – az új rendszerrel együttműködő Szántó Gábor egy konkurens egyesületet alapított, melyet a hatóságok azonnal hivatalosan be is jegyeztek – szemben a magyar közösség legitim vezetőinek korábbi kezdeményezésével.¹²

Legkorábban a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga alakult meg Losoncon, 1922 első felében, s ez a tagcsoport fejtette ki a legaktívabb tevékenységet a szervezet keretein belül.¹³ Bár az egyesület alapszabályát a hivatalos szervek 1925-ig nem hagyták jóvá, ez nem akadályozta meg a magyar küldöttek részvételét az Unió közgyűlésén és kisebbségi bizottságában.¹⁴ Az Interparlamentáris Unióhoz hasonlóan ebben a szervezetben is Szüllő Géza képviselte legtöbbször a csehszlovákiai magyar kisebbséget. Szüllőt, aki 1925-ben az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke lett, erre személyes ambíciója, kitűnő nyelvismerete és félelmetes debatter híre is predesztinálta. A szervezet vitáiban a konfliktusokat felvállaló, esetenként tudatosan kereső, meggyőződéses negativista politikus mindent elkövetett azért, hogy Csehszlovákia kisebbségpolitikáját a nemzetközi nyilvánosság előtt pelengérré állítsa, és a propaganda eszközét felhasználva Csehszlovákia nemzetközi reputációjának lejáratásával előmozdítsa a területi revízió ügyét.¹⁵ A politikus szoros kapcsolatot ápolt a magyar miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal, s külföldi útjain begyűjtött tapasztalatairól rendszeresen tájékoztatta a magyar kormány-szerveket.

A két nemzetközi szervezet számára azonban a kisebbségvédelem csupán egy volt a sok vizsgálandó témakör közül, s tevékenységüknek csak egy szegmensét adta a kisebbségi kérdés. Bár kisebbségi bizottságaik mozgásteret mindvégig megle-

hetősen szűk maradt, s elvi jellegű határozataiknak, ajánlásaiknak sem az államokra, sem a Népszövetségre nézve nem volt kötelező ereje, mégis egyfajta – erősen korlátozott – nemzetközi nyilvánosságot biztosítottak a kisebbségek törekvései, sérelmei számára.¹⁶ Jelentőségüket azonban maguk a kisebbségi politikusok sem becsülték túl.¹⁷

1925-ben viszont alakult egy szervezet, melynek tematikájában már csupán a kisebbségvédelemmel szorosan összefüggő kérdések kaptak helyet, s melynek tagsága kizárólag az európai szervezett nemzeti kisebbségekből tevődött össze. Az Európai Nemzetiségi Kongresszust Ewald Ammende észtországi újságíró és politikus alapította, s azt a célt tűzte ki elé, hogy a nemzeti kisebbségek reprezentatív szervezeteként a nemzetközi sajtónyilvánosságra és a kisebbségi szolidaritásra építve minél előbb olyan tényezővé nője ki magát, melynek hangjára a nagypolitika szereplői is odafigyelnek.¹⁸ Ez a szervezet kötötte le a magyar kisebbségek külpolitikai aktivitásának jelentős részét.

II. Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson

A Kongresszus egy 14 éven át fennálló laza szervezet, önmeghatározása szerint „kongresszusi közösség” volt, melynek tagcsoportjai évente egyszer találkoztak – legtöbbször Genfben.¹⁹ Ezekon a többnyire háromnapos konferenciákon a választmány által előre meghatározott napirendi pontokat tárgyalták meg, s az összejuvetelek végén a szervezet egységes állásfoglalásaként határozatokat fogadtak el, melyeket elküldtek a Népszövetségnek és a sajtó munkatársainak is. A konferenciák közötti időszakban a különböző nemzetiségű csoportokat reprezentáló tagokból álló választmány volt jogosult lényegi kérdésekben döntést hozni. Az ügyek vitelét pedig 1925-től egészen az 1936-ban bekövetkezett haláláig főtítkárként maga az alapító, Ammende látta el, 1927-től bécsi állandó irodája élén.²⁰ Természetes, hogy egy olyan organizációban, melyben a tagok évente csak egyszer találkoznak, és több száz, esetenként több ezer kilométer távolságra élnek egymástól, a főállású titkár befolyása rendkívül megerősödik – még akkor is, ha hivatalosan egyetlen meghatározó kérdésben sem mondhatja ki a végső szót. Így történt ez ebben az esetben is: Ammende személyisége és kapcsolati hálója rányomta bélyegét a szervezet tevékenységére.

A Kongresszus nemzetközi elfogadtatása és zavartalan működése szempontjából Ammende már az előkészítés fázisában két fontos alapelvet tartott szem előtt: a szervezetnek el kellett ismernie a Népszövetséget a nemzetközi kisebbségvédelem legitím fórumának, elfogadva ezzel egyszersmind azt is, hogy az európai határok csak a Nemzetek Szövetsége előzetes kezdeményezése és beleegyezése esetén változtathatók meg, valamint hogy az egyes napirendi pontok megtárgyalása közben a résztvevőknek tilos az államokat konkrét bírálat tárgyává tenniük. Amíg az előbbi szabály egyértelműen a nemzetközi elfogadottság biztosítását célozta, az utóbbi megszorítás szerepe kettős volt. Egyrészt szerette volna kifogni a szelet az államok oldaláról várható bírálatokból, másrészt igyekezett elejét venni annak, hogy a tagkisebbségek az anyaállamok bírálata miatt egymás ellen forduljanak. Ennek a gyakorlatnak két fontos következménye lett: a szervezet nem esett szét az időnként feszítőnek bizonyuló belső ellentétek ellenére sem, ugyanakkor azonban nyilvános

tevékenysége szükségszerűen az elméleti kérdések boncolgatására korlátozódott, s így a külső szemlélő számára idővel ellaposodott.

A Kongresszus a külvilág felé független volt minden állami befolyástól, és működésének anyagi feltételeit – elvileg – maguknak a kisebbségeknek kellett előteremteniük. Valójában azonban a szervezet soha, egyetlen másodpercre sem volt mentes az állami befolyástól. Bár a nemzetközi sajtó egy része a német kormány kezdeményezését sejtette az új szervezet mögött, ez nem felelt meg a valóságnak. Sőt, az Ammende-projekt a német külügyminisztérium kifejezett tiltakozása ellenére – igaz, az Európai Német Népcsoportok Szövetsége bázisán és tapasztalatai alapján – indult be.²¹ Az Auswärtiges Amt valójában csak 1928-ban döntött a szervezet anyagi biztosítása mellett, ettől fogva azonban mindent el is követett azért, hogy a Kongresszusból Németország külpolitikai érdekeit jól szolgáló instrumentumot faragjon.²²

A magyar kormány viszont már az első pillanatban felkarolta a kezdeményezést. Bethlen szabadsága idején magánbirtokán fogadta a német kisebbségi politikust, ami arra utalt, hogy a miniszterelnök komoly fantáziát látott az ötletben. Több szempontból is támogatandónak tartotta a tervezetet. Mindenekelőtt azt remélte tőle, hogy egy komoly propagandaértékű szervezet jelenik meg a nemzetközi politikai porondon, lehetőség szerint állandó irodával és saját lappal.²³ Emellett természetesen abban is reménykedett, hogy a szervezet katalizátorként működve elősegíti majd a német és a magyar kisebbségek revízióorientált együttműködését az utódállamokban. Ennek megfelelően a magyar kormányok a Kongresszus fennállásának 14 éve alatt komoly összegekkel támogatták a szervezetet.²⁴ Ammende később budapesti látogatásai alkalmával, valamint gyakori jelentéseiben rendszeresen beszámolt a külügyminisztérium vezető munkatársainak, így 1932-ig pl. a miniszter állandó helyettesének, Khuen-Héderváry Sándornak, a miniszterelnökség kisebbségi ügyekért felelős államtitkárának, Pataky Tibornak, sőt alkalmanként magának Bethlen Istvának is terveiről, utazásai során szerzett tapasztalatairól vagy a nemzetközi szervezetek háza táján keringő hírekről.

Ammende a magyar kisebbségek politikai vezetőit is megkereste, hogy rábírja őket a genfi konferencián való megjelenésre. A csehszlovákiai magyarok képviselőivel, a Népszövetségi Ligák Uniójának ülésin rendszeresen megjelenő sőt feltehetően már személyesen is ismerő Szüllővel és Flachbarthtal gond nélkül sikerült megállapodnia. A romániai Országos Magyar Párt vezetői azonban csak azt követően adtak igenlő választ megkeresésére, hogy Budapesten és az erdélyi szászok vezetőinél is leellenőrizték a német politikust.²⁵ Igazi nehézségekbe csak a jugoszláviai magyar politikai elitnél ütközött, ahol a vezető politikusok a megtorló intézkedésektől való félelmükben eleinte kereken elutasították a genfi út ötletét.²⁶ Budapest egyértelmű és határozott nyomására volt szükség ahhoz, hogy végül ők is részt vegyenek az üléseken.²⁷

Ettől kezdve a magyar kisebbségek minden évben elküldték képviselőiket a konferenciákra, ami rajtuk kívül egyedül a lengyelországi németekről mondható el. A delegáltak köre nem volt túlságosan széles: a Kongresszus ülésin összesen 16 magyar küldött vett részt legalább egyszer az évek során. Közülük azonban öten csak egy-egy alkalommal jelentek meg, így az ő szerepük valójában elhanyagolhatónak tekinthető.

A szervezet ülésein legtöbbször Szüllő Géza képviselte a magyar kisebbségeket, aki a magyar csoportot megjelenítő alelnökként és választmányi tagként mind a tizenegyszer megjelent, s fel is szólalt a találkozókön. Ez rajta kívül mindössze a lengyelországi német Kurt Graebére, a Kongresszus szervezőbizottságának elnökére volt igaz. Szüllő mellett a két másik meghatározó magyar politikus, a romániai Jakabffy Elemér tizenkétszer, a jugoszláviai Deák Leó pedig tizenegyszer utazott ezzel a megbízáttal nyugatra, míg a csoport legfelkészültebb, nemzetközi hírű jogi szakértője, Balogh Arthur nyolcszor regisztráltatta magát.

A magyar küldöttek még a történelmi Magyarországon szocializálódtak, jelentős részben nemesi származású, többségükben jogvégzett személyek voltak, akik a magyar pártokban vagy azok holdudvarában komoly szerepet játszottak, s akikkel szemben a magyar miniszterelnökség nem fogalmazott meg fenntartásokat.²⁸ Tizennégyen pártjaik országos vezetőségéhez tartoztak, kettejüket pedig elsősorban újságíróként, illetve közíróként tartottak számon. A magyar delegáltak felét a két világháború között legalább egyszer parlamenti képviselővé választották. Szüllő Géza, Jakabffy Elemér, Balogh Arthur és Jósika János többször is bekerült a törvényhozásba, Esterházy Jánost, Jaross Andort, Strelitzky Dénest és Sulyok Istvánt pedig egyszer-ször választották képviselővé. A résztvevők többsége egyúttal a Népszövetség Ligák Uniójának magyar tagozataiban is vezető tisztséget töltött be.

A magyar csoport tagjainak és az illetékes magyarországi kormányzerveknek a Kongresszussal kapcsolatos alapállása azonos volt, s ez volt a biztosíték arra, hogy a szervezet működésére befolyással rendelkező magyar aktorok lényegében – eltekintve néhány összezördüléstől – a stratégiai kérdésekben problémamentesen működtek együtt. A szereplők a magyar külpolitikának ezt a mellékszálát is az axiómának számító revíziós törekvések összefüggésében értékelték. A szervezet szerepét mindenekelőtt a nemzetközi közvélemény kisebbségi kérdések iránti érdeklődésének felkeltésében, illetve fenntartásában látták. Ezzel összefüggésben természetesen olyan lobbieszköznek is tartották, mely bevethető a Népszövetség garancia-eljárásának megváltoztatására irányuló nemzetközi akciókban. Végül, de nem utolsósorban olyan fórumot láttak benne – legalábbis az első időkben –, amely jelentősen hozzájárulhat az utódállamok német és magyar kisebbségeinek politikai közeledéséhez, a magyarok irányában meglehetősen rezervált német kisebbségek revízióra hangolásához. Ennek megfelelően a Kongresszus történetének magyar szempontból való korszakolásánál a szervezet irányvonalához s ezzel összefüggésben a német szereplőkhöz való viszony tekinthető meghatározónak.

Az első, 1925–1929 közötti időszak – mindent egybevetve – a harmonikus együttműködés jegyében telt. Az első öt évben kiépültek és megszilárdultak a Kongresszus szervezeti keretei, és az évenkénti konferenciák szisztematikusan feldolgozták a kisebbségi problematika aspektusait, a szervezet pedig kialakította elvi álláspontját csaknem minden lehetséges kérdésben.²⁹ Igaz ugyan, hogy a lengyel és a németországi kisebbségek arra hivatkozva, hogy számukra nem felel meg a kulturális autonómia németek által különösen forszírozott követelése, valamint hogy a Kongresszus nem hajlandó nemzeti kisebbségként elismerni és sorai közé fogadni a németországi frizeket, elhagyták a szervezetet, de ez nem robbantotta szét a közösséget.³⁰ Azt azonban nem sikerült elérni, hogy a Nemzetek Szövetsége part-

nerként fogadja el, s a Népszövetség reformjára 1928–29-ben indult nemzetközi akcióban való részvétele sem hozta meg a remélt eredményt.³¹

Ebben az időszakban mind a magyar kormány szerveket, mind a magyar küldötteket alapvetően a kivárás jellemezte. A miniszterelnökség és a külügyminisztérium szabályosan folyósította Ammende számára az összegeket (ekkoriban még Flachbarthon keresztül), a küldöttek pedig kivették részüket mind a kongresszusok előkészítéséből, mind a konferenciák tevékenységéből. Volt azonban néhány jel, ami előre vetítette a magyar csoport és a kongresszus vezetősége között kiéleződő feszültség képét. Bár Budapest tisztában volt azzal, hogy a szervezet nem támaszthat olyan követeléseket a Népszövetség és az államok felé, melyek gyökeresen elmentmondanak a békeszerződéseknek, s ezért megértéssel viszonyult az elméleti munka ideiglenes előtérbe helyezéséhez, a csehszlovákiai küldöttek, Szüllő Géza és Flachbarth Ernő egyre türelmetlenebbül követelték a főtítkártól az akadémikus megközelítés feladását és az egyes kisebbségeket ért konkrét sérelmek megtárgyalását.³² Ezzel kapcsolatban Budapest azt is kénytelen volt regisztrálni, hogy az időszak végére a szervezetben egyre egyértelműbbé vált a német csoport, s rajtuk keresztül a német külügyminisztérium befolyásának előretörése.³³ Ráadásul a német–magyar kisebbségi kapcsolatok javítása sem haladt előre. Igaz ugyan, hogy az 1928-as konferencián a romániai kisebbségek egy szándéknyilatkozatot írtak alá jövőbeni politikai lépéseik összehangolásáról, de ez a megállapodás nem volt hosszú életű, mivel még abban az évben a német párt a választásokon a kisebbségi blokk ötletét elvetve a kormánypárttal lépett szövetségre.³⁴

Az 1929 és 1932 közötti időszakra az összjáték akadozása és a magyar fenntartások szaporodása volt jellemző. Ennek nyitányaként a magyar csoport egységes színpalak mögötti fellépésével 1929-ben kikényszerítette a Kongresszus vezetőségétől egy olyan könyv megjelentetését, amely tételesen beszámolt a tagkisebbségek helyzetéről, országonkénti és kisebbségenkénti bontásban.³⁵ A kötet a konkrét sérelmek nyilvánosságra hozásának jegyében született, valójában azonban továbbra sem mozdította elő a konferenciákon a teoretikus munka konkrét bírálatokkal való felváltását.³⁶

Időközben Ammende pozíciói is megínogtak Budapesten. Két éven keresztül ugyanis nem volt képes elérni, hogy a jugoszláviai magyar kisebbség miniszterelnökség által legitimnek tartott vezetőit a diktatúra kikiáltása után időben kiengedjék a kongresszusokra. Pataky ezért nyomás alá helyezte a főtítkárt, akinek ettől kezdve sikerült elérnie, hogy Deák időben megkapja útlevelét.³⁷ Ez a „kisiklás” már önmagában véve is rossz pontnak számított Budapesten, de a főtítkár azon törekvése, hogy a szláv kisebbségek nyomásának engedve a magyarországi szlovákok legitim vezetőit is bekapcsolja a szervezet tevékenységébe, a helyzetet még inkább elmérgesítette. Ammende, aki két tűz között találta magát, személyesen Bethlentől kért támogatást Szeberényi Lajos békéscsabai esperes számára.³⁸ A miniszterelnökség figyelmét felhívta arra, hogy ellenkező esetben a csehszlovák propagandagépezet teljes erővel Magyarország kisebbségpolitikája ellen fordul, s ezáltal Budapest a nemzetközi közvélemény szemében vádlóból vádlottá válhat. Ennek ellenére Bethlen mindössze arra adott engedélyt, hogy Szeberényi a kormány bábszervezetének vezetőjével, Bernolák Nándorral együtt utazzék ki Genfbe.³⁹ Bár az esperes végül nem vett részt a Kongresszus ülésein, s a szlovákkérdés is egyszer s mindenkorra

lekerült a napirendről, az eset a főtítkár budapesti kapcsolataiban súlyos bizalmi válságot okozott.

Az utolsó hat év során lényegében állandósult a feszültség a Kongresszus vezetősége és német csoportja, valamint a magyar aktorok között. Az előző időszakhoz képest mindenképpen komoly változást jelentett, hogy Bethlen hatalomból való távozásával és Kánya Kálmán miniszteri székbe kerülésével a főtítkár pozíciói jelentősen meggyengültek Budapesten. Kánya személyes ellenszenvet táplált Ammende iránt, mivel az őt berlini követ korában állítólag felelősségre vonta a magyar nemzetiségpolitika hibái miatt, s a befektetett összeget sem tartotta arányosnak a Kongresszus által hajtott haszonnal.⁴⁰ A magyar csoport kiléptetésének kérdése ettől kezdve visszatérő téma lett a miniszterelnökség és a külügyminisztérium egyeztetéseiben. Pataky egyetértett ugyan Kánya fenntartásaival, de Szüllő és Jakabffy bennmaradás mellett felhozott érveit elfogadva megegyezett a külügyminiszterrel a támogatás további – bár csökkentett mértékű – folyósításáról. Az illúziókat már régen elvesztett magyar kisebbségi vezetők több szempontból is fontosnak tartották a további részvételt: egyrészt tartottak attól, hogy távolmaradásuk esetén a kormányokhoz lojális kisebbségi politikusok jelennének meg a konferenciákon, másrészt nem szívesen mondtak volna le arról a lehetőségéről, hogy évente egyszer a három ország meghatározó magyar politikusai zavartalan körülmények között találkozhassanak, ráadásul a Népszövetség székhelyén.⁴¹

A magyarországi német kisebbség képviselője körül kirobbant botrány tovább mélyítette az ellentéteket a magyar és a német csoport között. A német külügyminisztérium és az Európai Német Népcsoportok Szövetsége ugyanis a miniszterelnökséghez közel álló Magyarországi Német Népművelődési Egyesület vezetője, Gratz Gusztáv helyett inkább a radikálisabb, a kormány kisebbségpolitikáját mélyen elítélő s azzal nyilvánosan szembe is helyezkedő Basch-csoportot hívta meg – Budapest és a magyar küldöttek háta mögött. Ez a vita – mely hozzájárult ahhoz, hogy Jakabffy Elemér a radikalizálódó német csoporttal való közösségvállalás elutasítása miatt elhagyja a szervezetet – a Kongresszus története alatt már nem jutott nyugvópontra.⁴² Az utolsó két évben csak úgy sikerült elkerülni a nyílt szakítást, hogy a magyar és a német csoport megállapodást kötött arról, hogy a magyarországi német kisebbség egyetlen politikusa sem jelenik meg teljes jogú képviselőként a szervezet rendezvényein.

III. A csehszlovákiai magyar küldöttek és a Kongresszus

A magyar csoport ugyan kifelé mindvégig egységesen lépett fel a Kongresszus plenáris és bizottsági ülésein, vezető személyiségeinek viszonya a szervezethez a harmincas évek első harmadáig mégsem volt tökéletesen azonos. Ez a különböző attitűd részben az érintettek eltérő személyiségében gyökerezett, részben a Kongresszus céljainak és követett taktikájának eltérő megítélésében. A magyar küldöttek közül a Csehszlovákiából érkezők voltak a legkevésbé türelmesek a főtítkár és az elnök által képviselt mérsékelt, a szervezet alapszabályához konzekvensen ragaszkodó, a kisebbségi problematika elméleti szintű feldolgozását előnyben részesítő, a szervezet túlélését mindenek előtt fontosnak tartó stratégiával szemben. Szüllő, Flachbarth, Jaross és Esterházy között ebben a kérdésben nem volt nézeteltérés.

A csehszlovákiai magyar küldöttek, és felszólalásaik

Résztevők	Kongresszusok	Össz./Felsz.
Szüllő Géza	25c, 26c, 27c, 28a, 29a, 30a, 31a, 32c, 33b, 34a, 35a, 36c, 37c, 38a	14/14
Flachbarth Ernő	25b, 26a, 27a, 28a,b	4/5
Jaross Andor	29, 30b, 32b	3/2
Esterházy János	31b, 32b	2/2
Aixinger László	32	1/0
Szvatkó Pál	32	1/0

a) előadás; b) hozzászólás; c) üdvözlő beszéd

Ammende és Szüllő között szinte kezdettől fogva tapintható volt a feszültség, melynek az volt az oka, hogy Szüllő a Kongresszust szigorúan a kisebbségi propaganda nemzetközi színterének tekintette, míg Ammende helyet keresett szervezetének a nemzetközi politikai porondon, és semmi sem hiányzott neki kevésbé, minthogy a radikális hangvétel eluralkodása esetén a Kongresszust revizionista gyülekezetnek könyveljék el.⁴³ Ez nemcsak a Népszövetség és a sajtó előtt lehetetlenítette volna el teljesen a szervezetet, de a német kormányt is támogató hozzáállásának gyökere felülvizsgálatára készítette volna.

Szüllő a választmányi üléseken, sőt némileg enyhébb formában a kongresszusokon is ugyanazt a taktikát és stílust képviselte, melyet a csehszlovák parlamentben.⁴⁴ Nem véletlen tehát, hogy a Németországi Népszövetségi Liga képviselőjében 1926-ban megfigyelőként Genfben megjelenő Otto Junghann rá utalva azt jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy „a magyaroknak természetükhöz híven kevésbé fontos az egyes problémák szakszerű feldolgozása, és ők a nemzetközi kisebbségi mozgalmat mindenekelőtt közvetlen propagandahatása alapján szemlélik.”⁴⁵ Szüllő ugyanis már ekkor, a második konferencia nyitónapján megsemmisítő kritikát akart gyakorolni megnyitóbeszédében a Népszövetség fölött, s csak az elnökség nyomására volt hajlandó kihúzni szövegéből a legkeményebb megállapításokat.⁴⁶

A magyar politikus ugyanakkor elismerte Ammende képességeit, akit valóban tehetséges, komoly nemzetközi kapcsolati tőkével rendelkező embernek tartott.⁴⁷ Viszont már 1928-ban kialakult benne az az – alapjában véve helyes – meggyőződés, hogy a főtitkár elsősorban a német érdekeket szolgálja, a magyar törekvéseket pedig igyekszik háttérbe szorítani.⁴⁸ Szüllő ezt természetesen nem nézte tétlenül, s a választmányi üléseket gyakran harctérre változtatta. Tökéletesen tisztában volt azal, hogy hozzáállásával nem sok hívet szerzett magának kollégái között, s azt is érezte, hogy Ammende nem kedveli, sőt egyenesen tart tőle.⁴⁹ Ebben nem is tévedett. A főtitkár 1928 augusztusában a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjénél tett látogatása során panaszt is tett Szüllőre, mivel attól tartott, hogy a csehszlovákiai magyar politikus nemzetközi porondon való fellépéseivel komoly károkat okozhat a kisebbségek ügyének. Ammende észrevételét ekkoriban még Jakabffy is osztotta. Szerinte ugyanis a csehszlovákiai politikus agresszivitása, személyeskedése a konferenciákon mindenki ellenében antipátiát keltett, ezért azt javasolta az illetékeseknek, hogy figyelmeztessék Szüllőt és Flachbarthot arra, hogy előadásait már-már tudományos objektivitással tartsák meg, s óvakodjanak attól, hogy viselkedésük alapján a Rothermere-akció propagandistáinak tartsák őket.⁵⁰

Túlzás lenne azt állítani, hogy a két egymástól teljesen eltérő habitusú politikus között komoly ellentét vagy tartós feszültség lett volna. Arról nem is beszélve, hogy

magyar kisebbségi politikusként mindkettőjük végső célja megegyezett. A konstruktívabb, objektivitásra törekvő Jakabffy egyszerűen nem tartotta célravezetőnek Szüllő tudatosan felvállalt konfliktuskereső, cinikus stílusát. Fenntartásaihoz feltehetően hozzájárult az is, hogy Szüllőben érezhetően jelen volt az utódállamok vezető népeivel szemben érzett magyar felsőbbrendűség-tudat is, melyet az erdélyi Jakabffy mindig is kifejezetten károsnak tartott.⁵¹ Az elégedetlenség azonban kölcsönös volt, mert Szüllő alig egy hónappal később a következőket írta a külügyminisztériumnak Jakabffyról: „Jakabffynál bizonyos felvilágosításokra van szükség, mert ő öncélnak gondolja a kisebbségi konferenciát, meg van hatva annak nagyságától, és nehezen tudja belátni azt, hogy a mi célunk nem az, hogy mi megelégedett kisebbségek legyünk valamely országban, de a mi végső célunk az, hogy mi ne legyünk abban az idegen országban kisebbségek.”⁵²

Az 1928-tól kezdve szintén Bécsben élő, Ammendével egyébként szorosan együttműködő elnök, az olaszországi szlovén Josip Wilfan iránt Szüllő kifejezett ellenszenvet táplált. Ennek több oka is volt. Az elnök a magyar politikussal ellentétben óvatos, főleg közvetítő szerepre törekvő személyiség volt. Ráadásul szoros kapcsolatban állt a jugoszláv külügyminisztériummal, s ezért Szüllő a magyar érdekekkel törvényszerűen szembenálló szláv lobbí egyik vezéralakját látta benne.⁵³ Minden fenntartása ellenére tisztában volt azonban azzal, hogy a Kongresszusnak szüksége van Wilfanra, mivel távozása esetén még inkább nyilvánvalóvá vált volna a szervezet német és magyar orientációja.⁵⁴ Ennek ellenére távol állt tőle, hogy kerülje vele a konfliktusokat, s ezeket az ütközéseket Wilfan meglehetősen nehezen viselte. Az 1937-es bécsi választmányi ülésen történekről például a következőképpen számolt be: „Wilfan egy prófétai szellemű beteg szlovén agitátor. Újból majd megütötte a szél, amikor rámásztam. Mindenesetre látom azt, hogy hogy gyűlölnék bennünket a szlávok, de ez ad nekem erőt.”⁵⁵ A Szüllő által regisztrált ellenérzés valóban élt Wilfanban, és nemcsak azért, mert az ő stílusától meglehetősen távol állt annak rámenőssége. A Kongresszus elméleti kérdéseket boncolgató gyakorlata valójában megfelelt neki, s ez ellen feltehetően a jugoszláv kormány sem emelt vétőt, mivel az alapszabály nem engedett teret az elszakadási törekvések artikulálásának. A Kongresszus „akadémikus jellege miatt” Szüllő egyébként nemcsak az elnököt és Ammendét kárhóztatta, hanem a zsidó csoport vezetőjét, Leo Motzkin is.

A Szüllő jelentéseiben szereplő német kisebbségi politikusok közül talán a cseh-szlovákiai Wilhelm Medingerről és a lettországi Paul Schiemannról volt a legjobb véleményemmel. Medinger azonban 1934-ben elhunyt, a demokrata meggyőződésű Schiemann pedig a nemzetiszocialista hatalomátvétel után gyorsan elvesztette addigi meghatározó szerepét a német kisebbségek nemzetközi aktivitásának szervezésében, s visszavonult a Kongresszustól. Ekkor már lényegében az új rezsimmel feltétlenül együttműködő Werner Hasselblatt, az Európai Német Népcsoportok Szövetsége berlini irodavezetője kezében volt a német kisebbségi vezetők koordinálása, aki Ammende halála után Uexküllre támaszkodva – Wilfannal együttműködve – átvette a szervezet tényleges irányítását. Szüllő hozzájuk fűződő kapcsolatát is a magyar érdekek szempontjából értékelte. Bár egyáltalán nem rokonszenvezett a nemzetiszocialista ideológiával, a szervezetben 1934 után megerősödő radikális német vonal képviselőit mégsem elsősorban világnézeti alapon kritizálta, hanem aszerint, hogy gyakorlati lépéseik mennyire feleltek meg az általa egyedül helyesnek

vélt magyar elvárásoknak.⁵⁶ Az általa „náci féle kábult hegeli meghatározásoktól konfúzusá lett félfilozófus”-ként emlegetett Hasselblatton lényegében ugyanazt kérte számon, mint Ruthán, a Szudétanémet Párt külpolitikusan, nevezetesen, hogy túlságosan passzív.⁵⁷ Hasselblatt és Szüllő között a viszony végül annyira megromlott, hogy a magyarországi németek képvisellete körül évek óta tartó huzavona az 1938-as stockholmi konferencián már kölcsönös fenyegetésbe és egymás nyílt kioktatásába torkollott.⁵⁸

Flachbarth, Esterházy és Jaross lényegében osztotta Szüllő álláspontját, s ők is igyekeztek tágítani a szervezet általuk túl szűknek érzett kereteit. Ezért mindhárman többször is megszegték az államok nyilvános bírálatát tiltó szabályt. Rajtuk kívül csak a lengyelországi ukránokat kellett az üléseket levezető elnöknek többször rendutasítania. A részletekbe menő tárgyalás és a kemény, kritikus, államokat is megnevezni kívánó új hang magyar követelése nem merült ki a *Helyzetjelentések* című kötet megjelenéséért folytatott küzdelemben. 1930-ban, első kongresszusi felszólalásában például Jaross Andor nagyrészt a háborúból területi nyereséggel kikerülő közép-európai kisállamok diszkriminációs gyakorlatával foglalkozott.⁵⁹ Kemény kritikával illette Lengyelországot, Romániát, Görögországot, Csehszlovákiát és Jugoszláviát. Ezzel súlyosan vétett a Kongresszus alapszabálya ellen, s erre Wilfan nyomatékosan fel is hívta a figyelmét.⁶⁰

Ilyen előzmények után valójában egyáltalán nem volt meglepő, hogy az 1932-es bécsi kongresszuson az elnök és az amúgy is radikális csehszlovákiai magyar csoport között kenyértörésre került sor. Esterházy János ugyanis ahelyett, hogy a napi-rendi pontról kezdett volna beszélni, a csehszlovák kormány diszkriminációs politikáját állította pellengérré.⁶¹ Beszédét Wilfan háromszor is félbeszakította, és élénk polémia alakult ki a fiatal magyar és az idősebb szlovén politikus között. Az elnök Esterházyt a Kongresszus alapszabályára hivatkozva többször is rendutasította, ő azonban nem engedett, s ezért Wilfan félbeszakította az ülést, a teremből kivonulva pedig szívrohamot kapott. A délutáni ülésen egy rövid, de annál keményebb hozzászólásban Jaross is felsorakozott Esterházy véleménye mögé: „Eljön az idő – mondta –, amikor a Kongresszusnak radikálisabb álláspontra kell helyezkednie. A sok teoretikus vita ma már nem érdekli a kisebbségi népeket. Ezek jelentős, az egész föld figyelmét felkeltő szavakra várnak.”⁶²

Szüllő a húszas évek végén a miniszterelnökségnek írt jelentéseiben többször is elítélően nyilatkozott a szervezetről. Ebben az is szerepet játszott, hogy egyre inkább úgy érezte, az irányítás egyértelműen a német csoport kezébe megy át. Annak pedig nem volt érdeke a Kongresszus hangvételét radikalizálni, pláne azután nem, hogy Németország 1933-ban kilépett a Népszövetségből. Ugyanakkor azonban a harmincas évek közepén a német csoport akciót indított a nagy-britanniai nyilvánosság megdolgozására, 1937-re pedig tervbe vette egy londoni kongresszus megtartását. A szigetországi akció valódi célja német részről abban állt, hogy a Szudétanémet Párt politikusai számára legális fellépési lehetőséget teremtsen, s az angol közvéleményt tájékoztassa a csehszlovákiai németek sérelmeiről és követeléseiről.⁶³

A magyar külügyminiszter is támogatandónak tartotta a londoni konferencia ötletét, mivel a szudétanémet előretörést a magyar kisebbség érdekei szempontjából is pozitív fejleményként értékelte.⁶⁴ A kongresszus végül az előző konferenciákhoz

lényegében hasonlóan zajlott le. Az előadók elsősorban arra koncentráltak, hogy a Népszövetség elégtelen működését pellengérré állítsák, az időszerűvé vált reform szükségyszerűségét hangsúlyozzák, és a kisebbségi autonómia lehetséges konfliktusrendező volta mellett érveljenek.⁶⁵ Emellett követelték, hogy az esetleges népszövetségi reform kérdésében a szervezetet ismerjék el teljes jogú tárgyalópartnernek. Feltűnő volt ugyanakkor, hogy a megjelent képviselők fele német volt, s közülük is kiemelkedett a Csehszlovákiából érkezettek száma.⁶⁶ Szüllő a záróegyenleg megvonásakor ugyan alapvetően hasznosnak tartotta a londoni kongresszust, véleménye azonban korántsem volt olyan pozitív, mint német kollégáié. Hasselblattel ellentétben ő sem a szervezést, sem a sajtóvisszhangot nem tartotta kielégítőnek. Ráadásul szerinte a rendezvényt a német küldöttek nagy száma miatt egyértelműen német ügyként kezelték, s ez sokat levont annak propagandaértékéből.⁶⁷

A Szudétanémet Párt belpolitikai megerősödéséből következő feszítőerőnek volt köszönhető, hogy Szüllő – félretéve erős ellenérzését – hajlandó volt a magyarországi németek képviselőtének kérdésében egy Jakabffyénál visszafogottabb, az ellentétet ideiglenesen szőnyeg alá söprő álláspontot elfoglalni.⁶⁸ Szüllő a magyarországi németek ügyét alárendelte a csehszlovákiai politikai helyzetnek. Bár aggasztónak tartotta, hogy a „magyar nemzeti alapon szervezett és a magyar állam által is támogatott” Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet, jobban mondva a Gratz-féle irányzatot a Kongresszusban aktív szerepet vivő német küldöttek kerek-perec elutasították, a Csehszlovákia további gyengítéséhez esetlegesen hozzájáruló londoni konferencia érdekében mégis elfogadhatónak tartott egy olyan kompromisszumot, melynek értelmében egyetlen magyarországi német sem jelenhetett meg hivatalosan az üléseken. Érvei végül meghallgatásra találtak, s Budapest is beleegyezett az „ideiglenes fegyverszünetbe”.⁶⁹

Az 1938-as stockholmi kongresszus után azonban a csehszlovákiai magyar politikus már azt javasolta a magyarországi illetékeseknek, hogy a magyar csoportot azonnal léptessék ki a Kongresszusról, s ezáltal „likvidálják” az immár teljesen haszontalan szervezetet. Bármennyire is felbosszantotta azonban Szüllőt Hasselblatt túlságosan is öntudatos, kioktató fellépése, kizárt dolog, hogy a pillanatnyi benyomások hatására döntött volna így, hiszen a szervezetet évek óta nem tartotta sokra, a német vezetőket pedig eddig sem becsülte túlságosan. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a nagypolitikai események érlelték meg benne ezt az álláspontot. Az Anschluß után ugyanis Csehszlovákia körül is egyre jobban szorult a hurok, s várható volt, hogy a területi revízió ideje rövid időn belül mindenképpen elérkezik. Ilyen körülmények között pedig egy amúgy is leszálló ágban lévő szervezet már nem sok hasznot hajthatott.

A müncheni egyezmény után a német kisebbségi politikusok még megpróbálták életet lehelni a szervezetbe, és 1939-ben rendezni akartak még egy konferenciát. A főtitkár az előkészítés során megjelent Budapesten, de a magyar csoportok részvételére nézve nem kapott egyértelmű ígéretet, mivel Csáky külügyminiszter – elődjéhez hasonlóan – fölöttébb szkeptikus volt a Kongresszus értelmét illetően.⁷⁰ Amennyiben a magyar küldöttek részvételével mégis megrendezték volna az összejövetelt, akkor a szlovákiai magyar kisebbséget – megegyezés szerint – az első bécsi döntés után magyar állampolgárrá lett Szüllő Géza helyett Esterházy János képviselte volna...

Jegyzetek

1. A Népszövetség által garantált kisebbségvédelemmel foglalkozó magyar nyelvű szakirodalomból lásd Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Berlin, Ludvig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, 1928; Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930; Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003; Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. *Pro Minoritate*, 1997. ősz–tél. 64–90. p.; Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 59–85. p.
2. A kisebbségi petíciókkal kapcsolatban forgalomban levő számok eltérnek egymástól. Ez jórészt annak tudható be, hogy olykor nem egyszerű egymástól elválasztani az új és a régi petíciókhoz benyújtott ún. járulékos petíciókat, márpedig a Titkárság kisebbségi szekciója ezeket nem számolta az önálló petíciók közé. A hivatkozott számok Sebastian Bartsch kutatásain alapulnak, melyekben az a szekcióban vezetett hatkötetes nyilvánlatásra támaszkodott. Sebastian Bartsch: *Minderheitenschutz in der internationalen Politik*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995, 103–106. p.
3. Zeidler Miklós: i. m. 80. p. A magyar petíciók számára és tárgyára kitérő eddigi fontosabb munkák: Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest, Püski Könyvkiadó, 1995, 401–405. p.; Gustave Kövér: *Non, Genève ne protège pas les minorités nationales!* Genève, Bureau Central des Minorités, 1938, 86–158. p.; Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 31-ig*. Budapest, Studium, 1941, 302–308. p.; Herbert von Truhart: *Völkerbund und Minderheiten-Petitionen*. Leipzig–Wien, Wilhelm Braumüller Verlag, 1931, 137–154. p.
4. A jugoszláviai magyar kisebbség sérelmeit felpanaszoló petíciókat a Magyarországra áttelepült Prokopy Imre nyújtotta be a Népszövetségnek – szorosan együttműködve a miniszterelnökséggel. Prokopy Imre: A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa. In: Csuka Zoltán: *A visszatért Délvidék*. Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, 1941, 67–81. p.
5. Zeidler Miklós: i. m. 80. p.
6. Jaross Andor: A Nemzetek Szövetsége és mi kisebbségi magyarok. *Magyar Kisebbség*, 1933. 21. sz. 597–98. p.
7. Mikó Imre: i. m. 81–82. p.
8. Flachbarth Ernő: A csehszlovákiai magyarság küzdelme jogaiért a nemzetközi fórumokon. *Magyar Kisebbség*, 1928. 6. sz. 208. p.
9. Elnöke Balogh Arthur (OMP elnöki tanácsának tagja: 1928-tól; szenátor: 1926–1937), díszelnöke Ugron István (OMP elnöke: 1923–1926), főtítkára Sulyok István (újságíró, képviselő: 1932–1933).
10. Mikó Imre: i. m. 83.
11. Az egyesület elnöke Sántha György (MP elnöke: 1922–1929), társelnöke Várady Imre (MP társelnöke: 1922–1929; képviselő: 1927–1929), Falcione Árpád (MP társelnöke: 1922–1929), főtítkára Deák Leó (MP titkára: 1922–1924; majd alelnöke: 1924–1929).
12. Visszaélés egy népliga-egyesület alakításával. *Magyar Kisebbség*, 1931. 17. sz. 617. p.
13. Elnöke Novék Béla gyáros, díszelnöke Szüllő Géza (OKP elnöke: 1925–1931; képviselő: 1925–1938), alelnöke Flachbarth Ernő (a magyar pártok prágai központi irodájának igazgatója: 1925–1929). Az 1931-es tisztújítástól a szervezet elnöke Esterházy János (OKP elnöke: 1932–1936; EMP ügyvezető elnöke: 1936–1938; képviselő: 1935–

- 1938), ügyvezető alelnöke pedig Jaross Andor (MNP ügyvezető elnöke: 1933–1936; EMP elnöke: 1936–1938; képviselő: 1935–1938).
14. Flachbarth Ernő: i. m. 208. p.
  15. Szüllő Géza. *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375. p.
  16. A Népszövetség Tanácsa és a Titkárság nem kísérté osztatlan lelkesedéssel a Népszövetségi Ligák Uniójának tevékenységét. „Az Unió gyakorlati munkáját bizonyos területeken kevésbé nézik barátságos szemmel. Azokban a határozatokban, melyeket az Unió kidolgoz, és ajánlásként a Népszövetséghez eljuttat, kényelmetlen, és a Népszövetség kompetenciájába nem egészen taktikus beavatkozást látnak... Az Unió kisebbségvédelem területén kifejtett munkáját ezért – a közvélemény figyelmének a problémára való irányítása tekintetében is – erősen kritizálják; másfelől azonban meg vannak arról győződve, hogy ezek az erőfeszítések a Népszövetség Tanácsánál semmiféle eredményt nem fognak elérni.” Aschmann genfi német konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. 1925. október 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA), R 60463, Számozatlan.
  17. „Ez a liga, amely a világ sóhivatalának, a Népszövetségnek mellékorgánuma, s mely a tehetetlenné vált vének s a tehetségessé nem válni tudó fiatal akarnokok tornaegyesülete, Brüsszelben tartotta meg a gyűlését, s ott olyan határozatokat hozott, amelyet rajtuk kívül komolyan nem vesz senki.” Szüllő Géza jelentése a Népszövetségi Ligák konferenciájáról és más tárgyalásokról. Párizs, 1925. február 12. OSZK, Kézirattár. Fond X. X/27.
  18. Ammende 1925 nyarán összefoglalt, a majdani szervezettel kapcsolatos elképzeléseit lásd Ewald Ammende: Az európai nemzeti kisebbségek képviselői számára rendezendő konferencia szükségességének indokai, irányelvei és programja. In: Eiler Ferenc: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Független. *Regio*, 1996. 3. sz. 158–166. p.
  19. A Kongresszussal foglalkozó szakirodalomból lásd Rudolf Michaelen: *Der Europäische Nationalitäten-Kongreß 1925–1928. Aufbau, Krise und Konsolidierung*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Nancy, Verlag Peter Lang, 1984; Sabine Bamberger-Stemann: *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen*. Marburg, Verlag Herder-Institut, 2000; Bellér Béla: Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében. 1925–1929. *Századok*, 1981. 5. sz. 995–1040. p.; Eiler Ferenc: *Az Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusainak határozatai 1925–1937*. Szeged, A JATE Történész Diákkör kiadványa, 1996; Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és/vagy revízió? Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925–39*. (Disszertáció, kézirat.) Pécs, 2005.
  20. Ammende 1936-ban hunyt el Pekingben. Utóda először ideiglenes, majd állandó főtítkárként a balti német Ferdinand Uexküll-Güldenband, a *Nation und Staat* főszerkesztője lett.
  21. Gen. Konsul Müller feljegyzése a nemzetközi kisebbségi kongresszus ügyében történekről. 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan; Freytag bukaresti német követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. szeptember 18. PAAA, R 60462. Számozatlan.
  22. Poensgen (Népszövetségi ügyosztály) feljegyzése. Berlin, 1928. április 7. PAAA, R 96562, 088.
  23. Welczeck, budapesti német követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462. Számozatlan.
  24. A harmincas évek elejéig Ammende a kezdeti évek alacsonyabb összegei után 8000 svájci frankot kapott a külügyminisztériumtól a magyar csoport hozzájárulásaként. Ezenfelül öt-öt ezer frankot a miniszterelnökség és a külügyminisztérium rendkívüli támogatásaként. Az összeget csökkentették valamivel a húszas évek elejétől. A Kongresszus-

- ra (Ammendére) fordított összeg egyes dokumentumok hiánya miatt nem állapítható meg pontosan. Legnagyobb problémát az okozza, hogy az 1928 előtti, valamint az 1934 utáni rendkívüli támogatásokról (egyáltalán azok létéről) alig tudunk valamit. A kisebbségi kongresszusok támogatása 1925–1938 között a befizetéseket figyelembe véve mindenképpen meghaladta a 140 000 frankot. Ezenfelül a kiutazó magyar küldöttek utazási költségeit és napidíjait is Budapest fedezte.
25. Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez. (Kézirat.) XII. rész. 1.* Teleki László Alapítvány Könyvtára, K 3066/2005.
  26. Hory András belgrádi követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak. 1925. szeptember 30. MOL, K 64. 1925-47-503-400.
  27. A politikai osztály utasítása Wodianer, belgrádi ügyvivőnek. Budapest, 1925. szeptember 7. MOL, K 64. 1925-47-503-309.
  28. Szociáldemokrata vagy kommunista irányultságú közéleti személyiség természetesen az adott körülmények között szóba sem kerülhetett a delegációk listájának összeállításánál.
  29. A szervezet a maga elé állított korlátoknak megfelelően nem foglalkozott az önrendelkezési elv és a határmódosítás kérdésével.
  30. Jerzy Kaczmarek és E. Christiansen deklarációi 1927. augusztus 24-én. In: *Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas.* Wien – Leipzig, Wilhelm Braumüller Verlag, 1928, 123–125. p.
  31. 1929-ben a Népszövetség Tanácsa által kinevezett Hármass Bizottsághoz a kisebbségvédelem eljárásrendjének tervezett reformjával kapcsolatban az államokon kívül a nemzetközi szervezetek is eljuttathatták észrevételeiket. A Kongresszus választmánya által kidolgozott emlékeztető a következő pontokra helyezte a hangsúlyt: az eljárás teljes nyilvánossága, a kisebbségi panaszosok részvétele az eljárásban, a hármass bizottság gyakorlatának javítása, a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság véleményének rendszeres kikérése, egy, a Népszövetség mellett működő szakértői bizottság felállítása és a kisebbségvédelemre nem kötelezett államok kisebbségvédelmi szerződések szellemében történő eljárása a kisebbségi panaszok ügyében. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus Választmányának Emlékeztetője. *Nation und Staat*, 1929. augusztus. 583–584. p.
  32. Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/27.
  33. Forster követ jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928-47-190 (108/1928); Szüllő Géza jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/27.
  34. A megállapodás szövegét lásd *Sitzungsbericht [...] 1928.* 158–159. p.
  35. A Kongresszus alatt Ammendével folytatott megbeszélésekről lásd Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez.* I. m. 28–29. p.
  36. Ammende, Ewald (Hrsg.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten.* Wien, Wilhelm Braumüller Verlag, 1931.
  37. Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 10. Bundesarchiv (BA), Nachlaß Wilfan (N 1.250), Fasz. 5. 1174.
  38. Ammende levele Bethlennek. Bécs, 1931. július 9. MOL, K 64. 1931-47-579.
  39. Kristóffy széljegyzete július 24-i dátummal Ammende Khuennak írt levelén. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. július 18. MOL, K 64. 1931-47-579.
  40. Feljegyzés cím és dátum nélkül. (Feltehetően Kristóffy, biztosan 1935-ben.) MOL, K 64. 1935-47. Számozatlan.
  41. Szüllő jelentése az 1933-as kongresszusról. Címzett és dátum nélkül. OSZK, Kézirattár. Fond X. X/28.
  42. Jakabffy levele Wilfannak. Lugos, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.
  43. A propaganda szerepét Szüllő elképzeléseiben jól illusztrálja egy, a külügyminisztériumnak írt beszámoló 1926-ból: „A magyarok ügyesen működnek, a Délvidékről is jöttek

- már hárman, ami kedvező jel. Általában konstatálhatom, hogy a propagandában a magyarság ügyessége szemmel láthatóan fejlődik.” Szüllő jelentése a külügyminisztériumnak. Cím nélkül. Genf, 1926. augusztus 26. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/27.
44. Szüllő tevékenységét az első bécsi döntés után a *Magyar Szemle* a következőképpen méltatta: „Az idő bebizonyította, hogy Szüllő Géza kitartó és negativista politikája volt az igazi reálpolitika... alig volt nemzetközi konferencia, európai kisebbségi és parlamenti találkozás, ahol meg ne jelent volna s ne hívta volna fel a hallgatóság figyelmét a csehszlovákiai állapotokra. Itt ugyanaz a rendszeres és következetes negativizmus jellemezte tevékenységét, mint a belpolitikában.” *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375. p.
45. Otto Junghann: A második nemzetiségi kongresszus Genfben, 1926. október 25–27 (téves: augusztus, nem október). Dátum nélkül. PAAA, R 60464. Számozatlan.
46. Uo.
47. „A konferencia maga nem ér semmit. Benne értékes ember Ammende, aki rendkívül tehetséges, nagyon megfizethető, tehát nagyon alkalmas. Akár ebben a konferenciában, akár a Monarchia lecsatolt részeiből származó kisebbségekből összehívandó új konferenciákban fel lehetne őt használni. Azt látom, hogy tényleg a legnagyobb lapokkal jó relációkban van.” Szüllő beszámolója az 1933-as kongresszusról. Dátum nélkül. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/28.
48. „A kisebbségi konferencián prevarikáns a német, s én azt hiszem, hogy ezt a német érdeket képviseli Ammende, aki ügyes újságíró, de aki kevés érzékkel bír azíránt, hogy mi-ért tartjuk mi magyarok ebben az intézményben a lelket.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/27.
49. „Nekem nagyon nehéz ezek között [ti. Ammende, Motzkin, Wilfan – E. F.] helyzetemet fenntartani, de meg tudom csinálni, érzem, hogy sokszor kellemetlen vagyok nekik, de respektálják akaratomat.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/27.
50. Apor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928-47-488.
51. „A vacsoránál azután folytatta szellemeskedését, ami ekkor valóban feldühített. Ilyenket mondott: »múltkor egy tót politikus azt mondotta nekem, hogy a magyarok azért olyan elbizakodottak, mert amikor ezer év előtt idejöttek, valami állatbőr volt a vállukon. Nem azért, válaszoltam én, hanem mert maguk akkor libériában fogadtak!«” Jakabffy: *Adatok családunk történetéhez*. I. m. 53. p.
52. Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Pozsony, 1928. szeptember 5. MOL, K 64. 1928-47-527.
53. „A konferenciánk elnöke pedig Wilfan, egy szenvedélyes szlovén, a legfanatikusabb fajtajú szlávokból való, aki történetesen, mert kisebbség, együvé köti magát a magyarokkal, de lelke mélyében – azt látom és érzem – utálja a magyarokat.” Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/27.
54. Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia igazgatósági üléséről. MOL, K 64. 1937-47-372. Ammende számára is fontos volt a tény, hogy Wilfan a szláv csoporthoz tartozott. A választmány londoni előkészítő utazása kapcsán ezért azt javasolta Hasselblattnak, hogy a kinti akcióban Wilfant tolják előtérbe. Ammende levele Hasselblattnak. Jelzés nélkül. Bombay, 1936. február 21. BA, N 1. 250, Fasz. 33.
55. Szüllő jelentése Patakynak. Budapest, 1937. február. 3. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/8.
56. „A stockholmi kisebbségi konferencián újra kitűnt, hogy az ott lévő náci-németek épp oly ellenséges érzülettel viseltetnek a magyarok iránt, mint az ott lévő szlávok. Hasselblatt rosszindulata egy húron pendül Wilfanéval. Az elhunyt Ammende zsonglörködése jobb volt, mint a mostani Uexküll–Hasselblatt–Wilfan trió.” Szüllő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/24.

57. Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia 1936. augusztus 6–7-i bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/38.
58. Szüllő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/24.
59. *Sitzungsbericht [...] 1930.* 78–83. p.
60. „Mindenkinek szíve joga, Kongresszusunkon kívül hogyan beszél, de Kongresszusunkon a kisebbségi problémák megoldását az államok keretein belül kell keresnünk.” Uo. 80. p.
61. Az előadás és a vita jegyzőkönyvezett szövegét lásd *Sitzungsbericht [...] 1932.* 125–129. p.
62. Uo. 141. p.
63. Hasselblatt levele Twardowskinak. London, 1937. július 17. PAAA, R 60533, L 497889.
64. Hasselblatt beszámolója a Népszövetség Közgylőlése alatt folytatott beszélgetéseiről. PAAA, R 60533, L 497860-L 497861.
65. Jósika, ill. Balogh előadásának összefoglalását lásd A szervezett nemzetkisebbségek kongresszusa Londonban. Jósika János báró előadása az Országos Magyar Párt kisebbségi szakosztályának 1937. szeptember 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1937. október 1. 502–506. p.
66. 28 küldött jelent meg Londonban. Közülük 16 volt német, a 16 személyből pedig 6 érkezett Csehszlovákiából.
67. Szüllő jelentése a londoni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1937-47-408.
68. „...itt nekem az egész akció az, hogy a németeknek a feszítőerejét úgy tudjam felhasználni, hogy az nekünk használjon. Ez az indoka annak, hogy én a Henlein-féle törvényjavaslatokat – amelyekben ők olyan igényekkel lépnek fel, amik a nemzetiségeket erősítik, tehát magyarországi vonatkozásban a németeket, de cseh vonatkozásban a magyarokat is erősítik – mégis elfogadom azért, mert ha ezek a törvények keresztül mennének, akkor az annyit jelent, mint »finis Ceccoslovakia«”. Szüllő jelentése. 1937. május 30. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/8.
69. Megegyezés Szüllő Géza és Heinrich Rutha között. Pozsony, 1937. július 1. OSZK, Kézirattár, Fond X. X/40.
70. Uexküll-Güldenband: Beszámoló magyarországi, jugoszláviai és romániai utazássomról. 1939. ápr. 12–máj. 4. BA, Deutsche Stiftung, (R 8043)/1000, 7-12.

FERENC EILER

„MINORITY FOREIGN POLICY.” PARTICIPATION OF HUNGARIANS LIVING IN CZECHOSLOVAKIA IN THE ACTIVITIES OF THE EUROPEAN NATIONALITY CONGRESS 1925–1938

The European Nationality Congress established in 1925 set the goal to grow into such extents to command the attention of big politics’s participants as the representative organisation of European nationality minorities, building on international press public and minority solidarity. The communities of Hungarians living in Jugoslavia, Romania, and Czechoslovakia sent their representatives to the organisation’s conferences organised yearly, who with each other and in co-operation with the Hungarian government made efforts to rightly influence the organisation’s direction and interests of the Hungarian minority, and to harmonise them with the revision Hungarian efforts as much as possible. In the Congress they first of all saw such a programme tool that offers the opportunity to keep the issue of unfairness of peace treaty in the eye of the international public opinion up-to-day constantly. Obviously, it was

also pleasing for them that the Congress made constant efforts for the sake of increasing the effectiveness of minority protection. Their third important goal was building on co-operation within the organisation, to harmonise the Hungarian parties with leading German minority politicians of succession states.

The Hungarian minority living in Czechoslovakia through the whole duration of the organisation's existence was practicably represented by Géza Szüllő, who at the same time as the representative of the Hungarian group, was the Vice-president of the organisation. Except for him, through a few years, Ernő Flachbarth, János Esterházy and Andor Jaross also joined the organisation. The Hungarian politics living in Czechoslovakia were very active at the conferences, and with their determined, critical representation many times got into serious conflicts with the leaders of the organisation's other nationalities, mainly Germans. The study introduces the activities of Hungarian representatives, while gives special attention to the relationship of Hungarian minority politics with Budapest.

„Magyar lett most a mántából...”

Háttérrel a felső-Bódva-völgyi németek hungarus-tudatához¹

ZOLTÁN ILYÉS

„MANTAS HAVE BECOME HUNGARIANS...” – THE BACKGROUND OF THE HUNGARIAN
NATIONAL FEELING OF GERMANS OF UPPER-BOLDVA VALLEY

94(437.6)(=112.2)

316.022.4(437.6)(=112.2)

Hungarian national feelings of non-Hungarians, assimilation, national identity, “magyaron”, Carpathian Germans

Bevezetés

A területileg, szociokulturálisan és dialektológiaiilag egyaránt differenciált szepesi németiség a magyar történeti közgondolkodásban éppúgy, mint a történeti, néprajzi tudományos munkákban a magyarérezelműség, a hungarus-tudat legkarakteresebb képviselőjeként jelenik meg. A két világháború közötti német történeti irodalomban és az egyes szepesi települések falumonográfiáiban ezt a jelenséget döntően a feltörekvő, státusorientált német rétegek önkéntes asszimilációjával, másrészt a magyar állam felől jelentkező kényszerasszimilációs nyomással, nem pedig a „*magyar nép misztikus és titokzatos karizmájával*” magyarázzák.² Mindez nem jelenti azt, hogy a két világháború közötti Csehszlovákiában a felvidéki német népcsoportok körében ne lehetne példát találni magyarérezelműségre: a magyarpárti autonómiatörekvések, az iskoláztatási követelések és az 1938-as határváltozással kapcsolatos viharok is jelzik ezt. A szudétanémetiség felől artikulálódó nagynémet, illetve kárpáti német identifikáció különösen a Szepességben kap nehezebben erőre, jelezve a megörökölt hungarus-tudat transzparenciáját. Tanulmányunkban már a történeti Abaúj-Torna megye területén fekvő Felső-Bódva-völgy, a szepesi németiséghez sok szálon kapcsolódó két német települése – Mecenzéf és Stósz – magyarérezelműségének, hungarus-tudatának 19–20. századi hátterét kívánjuk bemutatni.

Etnodemográfiai áttekintés

Alsó- és Felső-Mecenzéf etnikai összetételében a második világháborúig a statisztikailag befogható időben mindvégig meghatározó maradt a német elem. A magyar anyanyelvűek³ századfordulótól növekvő aránya a két település népességét összesítve nem haladta meg a 28%-ot. A magyar anyanyelvűnek iratkozó túlnyomó része helyi német volt, akik patriotizmusból és a valós nyelvi gyakorlat alapján regisztrálták magukat magyaroknak. A magyaroknak legfeljebb 15-20%-a lehetett ide beköl-

tözött vagy beházasodott.⁴ A Felső-Bódva-völgy németiségének demográfiai adatait nem lehet függetleníteni a hagyományos hámoripar konjunkturáitól és recesszióitól. Az 1874 utáni első nagyobb kivándorlási hullámot a nagy tőzsdekrach indította el. Az olcsóbb ipari áruk versenye már ezt megelőzően érzékenyen érintette a felső-mecenzéfi szegkovácsokat. Ők voltak az első amerikai kivándorlók. Az 1880-as évektől az első világháborúig masszív volt tengerentúli kivándorlás. 1880 és 1890 között Alsó-Mecenzéfen 15%-kal, Felső-Mecenzéfen 21%-kal csökkent a népesség (1. táblázat). Alsó-Mecenzéfről az első világháborúig mintegy 700-an, Felső-Mecenzéfről 300-an vándoroltak el.⁵ Más adatok szerint 1873–1914 között a két településről több mint 1500 személy emigrált, különösen sokan az Amerikai Egyesült Államokba, azon belül is Clevelandbe, melyet amerikai Mecenzéfnak is hívtak.⁶

1. táblázat. A felső-Bódva-völgyi német községek etnikai összetétele (1880–1930)

		1880*	1890*	1900*	1910*	1921	1930
Alsó-Mecenzéf	magyar	238	159	417	596	600	240
	szlovák	58	112	112	83	102	245
	német	2733	2390	2258	1918	1945	2062
	egyéb	144	29	18	61	23	109
	összesen	3173	2690	2805	2658	2670	2656
	magyarul beszél			1711	1919		
Felső-Mecenzéf	magyar	10	47	248	592	297	168
	szlovák	68	137	314	235	392	592
	német	1200	831	745	522	672	261
	egyéb	81	51	104	226	160	261
	összesen	1359	1066	1411	1572	1521	1282
	magyarul beszél			682	1070		
Stósz	magyar	24	51	138	853	366	107
	szlovák	16	15	19	17	24	277
	német	988	980	940	148	599	711
	egyéb	48	15	15	15	33	87
	összesen	1076	1061	1112	1033	1022	1182
	magyarul beszél			762	887		

* – anyanyelvi adatok

Alsó-Mecenzéfen a magyarok századfordulótól növekvő aránya nem haladta meg a 22%-ot (1. táblázat). A századfordulón a magyarul tudók aránya a településen kétharmad körül alakult. Szlovákok megtelepedését – Felső-Mecenzéffel ellentétben – egészen 1944-ig nem lehetett érzékelni. A statisztikai szlovák népesség jórészt a két település között élő cigányságból rekrutálódott, akiknek gyermekei a két világháború között a helyi szlovák iskolát látogatták.

Felső-Mecenzéf etnikai helyzete ettől több tekintetben eltért. 1890 után a szlovák anyanyelvűek száma ugrásszerűen megnőtt. Ennek egyik oka, hogy a csődbe jutott, Amerikába kivándorló felső-mecenzéfi szegkovácsok többnyire szlovákoknak adták el házukat és földjeiket. A szlovákság arányának növekedése már a 19. század elején is érezhető volt.⁷ Emellett az összességében agrár jellegű Felső-Mecenzéfen a szlovákság eredményesebben be tudott integrálódni. A szlovákság arányának növekedése másrészt összefüggésben van az adminisztratív szempontból ide tartozó, mintegy félórányi járásra levő Luciabánya fejlődésével. Ide lengyelek és a népszámlálási statisztika szerint vendek (!) is költöztek.⁸ 1910-re relatív többségbe kerülnek a magyar anyanyelvűek, amelyben szerepe lehetett a Rimamurány-Salgótarján Vasmű Rt. által igazgatott új bányásztelepülésnek. Itt a ve-

gyes rekrutáció ellenére a bányagazgatás (iskola, bányászkolónia, szociális intézmények, munkanyelv) fontos hatással bírt a nyelvi egységesülésre.⁹ A magyarul tudók aránya Alsó-Mecenzéffel összehasonlítva kisebb, különösen 1900-ban, amikor az 50%-ot sem tette ki.

Szembetűnő, hogy Stószon 1910-ben a magát korábban német anyanyelvűnek valló népesség zömét (82%) magyar anyanyelvűként regisztrálják. Ez még korántsem bizonyítja a német nyelv, illetve a helyi mánta dialektus feladását/elfelejtését, sokkal inkább a sokat emlegetett „hungarus-tudat” egyik legmarkánsabb megnyilvánulásaként értékelhető. A helyi közoktatási helyzet és vallási élet részleteit nem ismerjük, azonban az egyértelmű, hogy a nem új gyökerű magyarérezelműséget, állampatriotizmust erősítették a magyar vagy magyarrá vált helyi lelkészek, tanárok, kőgyárosok és birtokosok. Az első világháború után ez az arány csak fokozatosan „korrigálódik” a németek, illetve a szlovákok javára. 1921-ben a magyarok aránya még mindig 36%, csak 1930-ban csökken 10% alá, míg ugyanekkor a szlovák nemzetiségűek aránya 24% (1. táblázat). Ez utóbbi utal a Stószhoz tartozó kistelepülések szlovák népességére (Stósz-fürdő, Bodoka), valamint szlovák beköltözésre és egyfajta orientációs váltásra, mimikrire, amely a helyi politikai érdektagoltság ismeretében nem meglepő, és különösen a harmincas évek végére lesz szembetűnő. Erre utal az ún. *magyarónok*, illetve *cipszerek* iskoláztatási gyakorlata 1939-ben.¹⁰ A magyarul beszélők adatai az 1900-as és 1910-es népszámláláskor világosan utalnak a magyar nyelvtudás jelentőségére és elterjedtségére. 1910-ben már az Apponyi-féle törvény hatása is lemérhető, azonban óvunk ennek a túldimenzionálásától. A magyarul tudók aránya a három község közül Stószon volt a legnagyobb: 1910-ben 86%. A magyar nyelvtudást, illetve nyelvi normát feltétlenül erősítette az 1881-ben alapított Stósz-fürdőt látogató és a községben megszálló nagyszámú magyar fürdővendég, főleg Budapestről, Kassáról és a Bácskából.

A hungarus-tudat történeti-kulturális összetevői

Mecenzéfet (Unter-, Obermetzenseifen, Nižný-, Vyšný-Medzev) 1255 és 1359 között német bányászok és kézművesek alapították. Megélhetésükben a bányászat (ezüst, réz, vas) és a hámoripar volt fontos, mely később járulékosan kiegészült a szénégetéssel és a környéken található kevert lombú erdőkre alapozódó zsendélykészítéssel. Stószon (Stoss) a 13. század közepén telepedtek meg német bányászok, favágók és szénégetők. Mindkét település kezdetben a jászói (Joos, Jasov) premontrei prépostsághoz tartozott, Stósz 1331-ben Szomolnok (Schmölnitz, Smolnik) királyi bányavároshoz került.¹¹

A Bódva felső folyása mentén már Abauj területén fekvő településeket az Alsó-Szepesség (Gründler Boden) német városkáitól a Kojsói-havasok választja el. Jól járható közlekedési út csak a magyar többségű Jászó–Szepesi és Kassa felé volt adott, ami már korán meghatározta a kulturális kontaktusokat. A mecenzéfi vasáruikat jórészt magyar nyelvterületen – a Felföldön és az Alföldön – értékesítették. A mezővárosok piachelyei, bőven kínáltak olyan kulturális találkozási helyzeteket, amelyek már korán hozzájárultak a magyar nyelvi minta és a magyarérezelműség terjedéséhez.

A magyarérezelműség egyik első, a kollektív emlékezet által is megőrzött epizódja, hogy a mecenzéfiak a Rákóczi-szabadságharc mellé állva, a kuruc seregnek

5000 baltát készítettek. A magyaros mecenzéfi férfviselet kapcsán a helyi emlékezet azt tartja, hogy állítólag egy huszár egység uniformisait Mecenzéfen hagyta, amely a helyi obsitosegylet tulajdonában maradt. Ezt a viseletet nagy ünnepi körmeneteken hordták az erre méltóak. Azok a polgárok, akik anyagilag megengedhették maguknak, különböző más alkalmakra is kikölcsönözhatték (temetés, esküvői fotók). A megmaradt fotók és képek alapján úgy tűnik, hogy mindkét Mecenzéfen a férfiak a 19. században ezt a magyaros uniformist hordták, az eredeti német férfviselet feledésbe merült.¹²

A mecenzéfi patriotizmusa az 1848–49-es szabadságharcban szintén megnyilvánult: 40 000 bajonettet készítettek a honvédsereg számára, sokan aktívan részt vettek a szabadsághárcok leverése után a náluk maradt bajonetteket a hámorok tavaiba dobták, és pár hónapra elbujdostak az erdőkbe és az elhagyott tárnákba.

Mivel az újkorban is külön megerősített bányavárosi jog (Stósz 1638, Alsó- és Felső-Mecenzéf 1728) nem védte meg őket a földesúri joghatóságot rendületlenül érvényesíteni kívánó premontrei rend túlkapásai ellen, a mecenzéfi évszázados harcot folytattak régi bányavárosi privilégiumaikra hivatkozva.¹³ Ennek egy állomása volt, amikor 1831-ben az állandó összetűzések nyomán Alsó-Mecenzéf keresztülítte, hogy az 1804-ben alapított kassai egyházmegyéhez kerüljön, míg Felső-Mecenzéf a Rozsnyói egyházmegye és így a premontrei rend juriszdikciója alatt maradt.

1860 és 1874 között virágzott a hámoripar, a jól szituált hámortulajdonosok fiaikat Budapestre küldték tanulni, akik jórészt kereskedelmi és hivatalnok pályákon helyezkedtek el. Előkelőnek számított, ha a jómódú családok és magasabb rangú hivatalnokok egymás között magyarul beszéltek. A kiegyezéssel újabb lendületet vett a magyarosodás és magyarosítás. A Kultuszminisztérium 1868-ban megengedte ugyan a hatosztályos német népiskola működését, de a németországi tankönyveket már nem engedélyezte. Az iskolákat a következő évtizedekben fokozatosan magyar tanítási nyelvűvé változtatták. 1907-ben az Apponyi-féle iskolatörvény nyomán csupán az anyanyelvi órákat és – engedéllyel – a vallásoktatást tarthatták meg németül.

A 19. század végére Mecenzéfen a magyar vált a presztízs- és a „hochdeutsch”-nál jobban beszélt irodalmi nyelvvé: a fokozatosan csökkenő német óraszám miatt az elkövetkező generációk irodalmi nyelvként a magyar nyelvet ismerték meg és beszélték. A századfordulóra a népesség közel háromnegyede beszélt magyarul. A helyi mánta dialektus az otthon, a szűkebb szülőföld nyelve maradt, ami felé a századfordulótól a nyelvészek és helytörténészek megkülönböztetett figyelemmel fordultak.¹⁴ Majdnem mindegyik szepesi városnak volt dialektusban alkotó költője, írója. A 19. század végétől egyre több autodidakta rímfaragó verse jelenik meg helyi kiadványokban, füzetekben. Mecenzéf leghíresebb, nyelvjárásban író költője (Mundartdichter) Peter Gallus római katolikus lelkész volt.¹⁵

A magyarosodást és magyarosítást elítélő német helytörténészek szerint a szepesi és abaúji németeket a teljes beolvadástól a helyi dialektus óvta meg, melyet egyes vélemények szerint a hungarus-tudatú, német nemzeti identitását elvesztő értelmiség egyfajta penitenciaként ápolta.¹⁶ A szepesi dialektusok, az alsó- (gründler) és felső-szepességi, a mánta, a buléner (dobsinai) a magyar állampatriotizmussal maximálisan azonosuló szepesi németek „Heimat-nyelve”, lokális érvényességű „szülőföld-nyelve” maradt. A diglossziának ebben a sajátságos esetében az „emel-

kedett”, E nyelvi változat (itt a magyar irodalmi nyelv) és a „közönséges” K változat (itt a mánta dialektus) két különböző nyelv bázisán reprezentálódik.¹⁷

Az előrehaladott magyarosodás ellenére a korabeli tendenciáktól eltérően Mecenzéfen csak alkalmi névváltoztatásra, névmagyarosításra került sor. A mecenzéfi patriotizmusát jól példázza a millennium esztendejében készült és az első település (Dörf) helyén felállított német és magyar feliratú emlékmű szövege, amely a helyiek szerint a történelmi Magyarország egyetlen német feliratú millenniumi emlékműve:¹⁸

Milleniumi emlék 896-1896 / A karddal szerzett, / a kereszttel fenntartott / és a munka által felvirágzott hazán legyen Isten áldása. / A hagyomány szerint itt volt bölcsője Mecenzéf városainak. Az ősök iránti kegyeletből a hálás unokák. [magyarul]

Zur Erinnerung an den tausendjährigen Bestand unseres geliebten Vaterlandes Ungarn. Im Jahre 1896 gewidmet von den Bürgern der königlich-privilegierten Bergstadt Untermetzenseifen.

(magyar fordításban: Szeretett szülőhazánk Magyarország 1000 éves fennállásának emlékére. Krisztus 1896. esztendejében állították Alsómecenzéf szabad királyi privilegizált város polgárai.)

Wir weißen dies Monument dem Boden, / wo unsre Ahnen, kleine Schar, / einst Gottes Gnad erhielt von Oben, / fromm durchzuleben viele Jahr. Ach lasst uns diesen platz jetzt küssen, / wo unsrer Väter Dörfchen stand! / Den Grundstein legten sie, wir wissen, zu unserer Stadt mit eigener Hand.

(magyar fordításban: Ezt az emléket annak a Földnek szenteljük, / ahol őseink kicsiny serege, / az Úr kegyelmét megkapta fönről, / hogy jámborul élhessen sok esztendőt. / Óh, csókoljuk meg ezt a helyet, / ahol atyáink faluja állt! / Városunk alapkövét, mi tudjuk, ők rakták saját kezükkel.)

A mecenzéfi mánták egy részének magyarosodása még 1920 után sem szűnt meg, illetve megmaradt a többnyelvűség és a magyarság iránti szimpátia. A csehszlovák népszámlálásokkor nem várható mértékben vallották magukat magyarnak a két község lakói. Ennek entuziasztikus bemutatását olvashatjuk Kászonyi Ferenc *Egy különös nemzetiségi kérdés* című írásában: „A mecenzéfi mánták magyarsága pedig egyszerűen megható. Ez a hatszáz év óta itt lakó nép, mely mindig együtt örült vagy szenvedett a magyarokkal, a magyar statisztikákban német községként szerepelt, s a csehek alatt a szintén mánta Felsőmecenzéffel és a stósi gründerrel együtt magyarnak vallotta magát.”¹⁹

„Az utolsó fellángolás”

A Bódva felső völgyében a kisantant létrejöttével, a kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzettel, valamint a cseh ipar konkurenciájával felerősödő gazdasági marginalizálódás és pauperizálódás – bár indított különféle alkalmazkodásokat (pl. németországi munkavállalás, kocsmabérlés Kelet-Szlovákia számos településén) – a baloldal felé vitte a helyiek széles rétegeit, oly módon, hogy ez nem halványította el adott esetben a magyar identifikációt, a korábbi magyar állammemzet és adminisztráció iránti hűséget. A baloldali politikai identifikáció mellett jelen volt az 1930-as évekre fokozatosan gyengülő helyi bázisú, magyarokkal rokonszenvező és döntően evangé-

likus szellemiségű Szepesi Német Párt (Zipser Deutsche Partei), majd a német kultúra védelmére, a munkahelyek biztosítására koncentráló, nemzeti, autonomista, antimarxista és keresztény retorikájú Kárpáti Német Párt (Karpatendeutsche Partei).²⁰ E két utóbbi párt jelezte a helyi közösség – jórészt generációosan tétéleződő – nemzeti identitásban és egyben a hungarus-tudatban jelentkező elkülönböződését és belső diszkontinuitását is.

Az 1938-as bécsi döntés után a stósziai és a meczenzéfiek egy része szenvedélyesen harcolt Magyarországhoz való csatolásukért. A bécsi döntés nyomán a Bódva-völgyi német települések bizonyos mértékben *magyarónokra* (*Magyaronen*) és *német pártiakra* hasadtak. Ez, mint láttuk, generációs kérdés is volt: az első világháború után felnőtt egy, már német iskolákban, főiskolákon tanult nemzedék (többen tanultak a Szudéta-vidéken), akik az ifjúsági szervezetekben, sport- és kulturális egyesületekben, a népiséget kutató és azt megmenteni kívánó szervezetekben (pl. Wandervogel) megérezték a birodalmi német öntudatot, és már nem munkált bennük a magyar patriotizmus. A két világháború közötti szudétanémet befolyás identitásmegerősítő, disszimilatív hatású volt, amelynek reminiszcenciáit a mai közösségben is érezni lehet: viszonylag erős az egyesületi élet és a kulturális önszerveződés; a lokális repertoárral, örökséggel, értékekkel szemben/mellett egy össz-német örökség helyi megszerkesztése és képviselése is megjelenik.

Az 1938–39-es határkorrekciót követelő, utóbb hiábavalónak bizonyuló tiltakozásokkal, tüntetésekkel egy sajátos kétirányú diskurzus indult meg. Az újonnan kijelölt határ korrekcióját óhajító felfűtöttségben „befelé”, illetve „hazafelé”, azaz a helyi közösségben és a magyarok vagy magyar tudatú cipszerek felé egy Magyarországról, illetve a visszacsatolt területekről „importált”, túlfűtött retorikájú, irredenta-revizionista, spontán ritualizált diskurzus aktivizálódik, amelyben a helyiek magyar öntudatukat hangsúlyozzák, és abban bíznak, hogy az Esterházy János vezette magyar párt képviseli érdekeiket.²¹

Erre példaként idézhetjük azt az 1939-es röpirat-tömörségű magyar verset, amely az első bécsi döntés után az újonnan kijelölt határ korrekcióját óhajító eufóriában született.²²

*Jänner 1939*²³

*Gyertek ide Meczenzéfi Mántak,
fujatok dalolyatok egy szép magyar notat.
Nem lesz több gumibot, megszűnt arulástok.
Eszterházi el megy majd, mond az igazságod,
kiszakitot Karmasintol,
magyar lett most a mántából.
Szegény Mánta megérdemli,
hogy az Isten megsegíti.
Kiszenvedet, de kitarot,
mert a magyar Istenébe bizot.
Eszterházi soká élyen,
fölvidéki büszke népnél.
Eszť kiáltja most a Mánta,
fölvidéki magyarságra.*

A mecenzéfiak küldöttséget menesztettek a bécsi döntés megváltoztatása érdekében a berlini külügyminisztériumba.²⁴ Szlovák részről felvetődött, hogy Stósz és Mecenzéf fejében – az etnikai konfliktusok által és magyar megtorlás által érintett – Nagysurányt akarják.²⁵ Mecenzéfről megüzenték Karmasinnak, hogy ne látogassa meg őket, aki úgymond élelmet akart vinni a szűkölködő településnek. A figyelmeztetés ellenére 1938. december 11-én mégis megérkezett 200 fős egyenruhás rendfenntartó (Ordner) kísérettel. Mindkét településen heves tüntetés fogadta: a hívei élén Stószon és Mecenzéfen felvonuló Karmasin Volksgruppenführert kövekkel megdobálták, és merényletet kíséreltek meg ellene.²⁶ A mecenzéfi eseményekre hevesen reagáló pozsonyi *Grenzbote* „kommunisták, magyarónok és cigányok, valamint hazáruulók és terroristák” merényletéről írt. A mecenzéfiak erre a „szepesi mozgalmakról mindig pártatlanul író Szepesi Híradóban” közöltek választ: „...A bécsi döntés után kétségbeejtő helyzetbe kerültünk. Utolsó értékesítési helyeinktől megrabolva, elzárva az összes országúti és vasúti kapcsolattól, biztos elnyomorodás előtt állunk. Küldöttségeink, amelyeket Kassára, Prágába és Berlinbe menesztettünk soha nem a politikumot hangsúlyozták, egyedül és kizárólagosan a gazdasági okokat. Ennek ellenére a kárpáti németek félreértettek és a népiség elárulóinak neveztek bennünket. Nyomatékosan hangsúlyoztuk, hogy német népiségünkre éppúgy büszkék vagyunk, mint minden igazi (sic!) német, szobáinkban majdnem mindenhol ott függenek ószintén szeretett vezérünk Adolf Hitler képei, de tovább akarunk élni és német szorgalmunkkal és munkánkkal továbbra is megbecsülést szerezni.”²⁷

Érzékelhető, hogy a Karmasin Volksgruppenführer és államtitkár elleni „merénylet” nyomán, majd a helyzet megváltoztathatatlanságának tudatában megindul egy „kifelé” irányuló öngigazoló, német népiségüket hangsúlyozó, de gazdasági érdekeiket sem elfedő diskurzus is. Az 1930-as évek elejéhez képest enyhült az élelmszerhiány²⁸ a Német Párt által szervezett áruelosztó központ (Warenzentrale) és a Raiffeisen Bank tevékenységének köszönhetően.²⁹ A fellángolás elmúltával erősödött a német öntudat: Magyarországon élő mecenzéfi születésű adatközlőnk elmesélte, hogy magyarónnak számító, egy vasárnap éppen a templomba igyekvő családját nyilvánosan megbélyegezték: a mellettük elmasírozó helyi fiatalokból álló paramilitáris egységet vezetőjük „*Dreimalige Pfu den Magyaronen*” („Háromszoros pfuj a magyarónoknak”) kiáltásra utasította.

Összegzés

A felső-Bódva-völgyi németek 20. századi etnikus és nemzeti affinitásaiban az elsőrendűen gazdasági motivációk mellett érezhetőek a főhatalomváltás előttről megörökölt történeti-kulturális beidegződések és minták is. 1918-ig Mecenzéf bizonyos értelemben a magyar kormányzat édesgyermeké volt, specialistái az egész Kárpát-medencébe és a Balkánra szállíthatták termékeiket, gazdasági gondok esetén a magyar kormányzat gazdasági segítséget nyújtott. A Monarchia felbomlásával, az utódállamok megszerveződésével és a trianoni határváltozással hagyományos piac-helyeiktől el lettek szakítva, meg kellett küzdeni a cseh-morva ipar konkurenciájával: a mecenzéfiak gazdasági válságba kerültek, magas lett a munkanélküliség. Ez egyfelől a fokozott baloldali orientációban és a magyar idők iránti pozitív helyi emlékezetpolitikában nyilvánult meg. A Szepesi Német Párt ideológusaihoz hasonlóan

a mánták nagy része a magyar államnemzettel és patriotizmussal kötött adaptív konszenzust vállalhatónak és hasznosnak tartotta a maguk szempontjából, másrészt az akkori csehszlovák, majd szlovák államot, illetve a szlovákiai német érdekképviseletet nem gondolták annyira hatékonyak, hogy égető gazdasági gondjaikat megoldják. A történetileg erős hungarus-tudatnak, mint egyfajta státuskompenzációnak eredményességébe vetett hitük találkozott a magyarországi nemzeti elit és a „hungarus beamter” hagyományú cipszer származású értelmiség nosztalgikus szimpátiájával és revíziós diskurzusával is.

Jegyzetek

1. A kutatást támogatta a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány és a marburgi Herder Institut e. V.
2. Vö. Müller, K. V. 1953. 404–406. p.; Fausel, E. 1927; Kauer, J. – Schürger, J. – Wagner, K. é. n.
3. Az 1880 és 1910 közötti magyarországi népszámlálásoknál az anyanyelvi kategóriát alkalmazták.
4. A századfordulótól házassági migráció indult meg a Rozsnyó-vidékről és a Csermosnyavölgyből az alsó-szepességi bányászvidék felé. Ez különösen érzékelhető Mecenzéfen – Paládi-Kovács A. 1996. 64. p.
5. Kauer, J. – Schürger, J. – Wagner, K. é. n. 94. p.
6. www.metzenseifen.de.
7. Eiben, A. 2001.
8. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása.*
9. A 19. századi alapítású bányász- és iparos telepek nyelvi egységesüléséhez lásd Ilyés Z. 2005. A felvidéki ipari központok nyelvhasználatához lásd Pazmandi, S. 1991.
10. Ilyés Z. 2002. 286. p.
11. Guzsak L. 1983. 376., 392. p.
12. Eiben, A. 2001.
13. Eiben, A. 2001; Guzsak L. 1983. 377. p.
14. Lásd Gedeon A. 1905.
15. Ilyés Z. 2003. 302–303. p.
16. Kauer, J. – Schürger, J. – Wagner, K. é. n. 259. p.
17. Vö. Wardhaugh, R. 1995. 79. p.
18. Ilyés Z. é. n. 70. p.
19. Kászonyi F. 1928. 355. p.
20. Ilyés Z. 2002. 282–285. p.
21. Lásd Ilyés Z. 2002. 286. p. Megjegyezzük, hogy az első bécsi döntés után Magyarországon, illetve a visszacsatolt területeken élő, Szepesből elszármazottak politikai és kulturális aktivitása is megerősödött. 1938. november 16-án tartották első összejövetelüket a kassai szepességek, megalakítva a Szepesi Szövetség kassai csoportját és követelve a Szepesség lakóinak önrendelkezését. (*Kassai Újság*, 1938. november 17. 5. p.) November 20-án „manifesztációs nagygyűlést” szerveztek, amelyen kijelentették, hogy „a szepességi lakosság nemzetiségre való különbség nélkül magyarérezelmű és Magyarországgal kíván együtt élni”. (*Kassai Újság*, 1938. november 22. 3. p.)
22. Ilyés Zoltán 2003. 305–306. p.
23. Walter Bistika szívességéből; szövegű közlés az eredeti helyesírással.
24. *Szepesi Híradó*, 76. évf. 50. sz. (1938. december 10.) 2. p. „A meczenzéfiek küldöttsége Berlinben. A bécsi döntés értelmében Szlovákia területén maradt Mecenzéf község küldöttsége megjelent Berlinben a birodalmi külügyminisztériumban, és kérte Németország hozzájárulását ahhoz, hogy a községet Magyarországhoz csatolják. A német Külügy-

- minisztériumban kijelentették, hogy a bécsi döntőbírói határozat értelmében a bécsi döntőbíróság tagjai illetékesek. A meczenzefi küldöttséget ennek megfelelően a bécsi döntőbírósághoz utasították.”
25. Melzer, R. 1989. 102. p., *Szepesi Híradó*, 76. évf. 51. sz. (1938. december 24.); Rónai A. 1989.
  26. Lásd Fábry Z. 1968. 9. p.
  27. „Wie es in Metzenseifen zuing.” *Szepesi Híradó*, 76. évf. 51. sz. (1938. december 17.) 1–2. p.
  28. Itt utalunk arra, hogy a szintén bányász, vasiparos hagyományú és a strukturális válságok által érintett közeli Gölnic-völgy helyi megnevezése „*Hungertal*”, azaz „*Éhség-völgy*”.
  29. Vö. Franz Karmasin érthetően elfogult *War es so richtig Vater Raiffeisen?* című 1956-ban megjelent könyvével.

Irodalom

Eiben, Anton

2001 Daten zur Geschichte Metzenseifens. In *www.metzenseifen.de* 2001.

Fábry Zoltán

1968 *Stószai délelőttők*. Bratislava, Madách.

Fausel, Erich

1927 *Das Zipser Deutschtum. Geschichte und Geschehnisse einer deutschen Sprachinsel im Zeitalter des Nationalismus*. Jena.

Gedeon A.

1905 *Az alsó-meczenzefi német nyelvjárás hangtana. Magyarországi német nyelvjárások 1*. Budapest.

Guzsak, Ladislav (Hrsg.)

1983 *Bergstädte der Unterzips*. Stuttgart, Arbeitskreis Unterzips.

Ilyés Zoltán

2003 A meghittség narratívái: a költészet mint a múltközvetítés és a lokális identifikáció eszköze egy szlovákiai német közösségben. In: Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 297–308. p.

Ilyés Zoltán

é. n. A nemzeti identitás és az etnikus tradíciók változásai és ezek szimbolikus megjelenítése egy szlovákiai német közösségben. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. II. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó [Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve II.], 61–75. p.

Ilyés Zoltán

2005 Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány*, 50. évf. 2. sz. 145–155. p.

Karmasin, Franz

1956 *War es so richtig Vater Raiffeisen? Das deutsche Genossenschaftswesen in der Slowakei*. München, Verlag München.

Kauer, Josef – Schürger, Johannes – Wagner, Klement (Hrsg.)

é. n. *Unter- und Ober-Metzenseifen, Stoß. Unterzips - Ostslowakei. Drei Selbstständige deutsche Gemeinden bis zur Vertreibung nach 1945*. H. n., Arbeitskreis Bodwatal.

Kászonyi Ferenc

1928 Egy különös nemzetiségi kérdés. *Magyar Szemle*, 8. sz. 351–357. p.

- Melzer, Rudolf
1989 *Erlebte Geschichte. Vom Umsturz 1918 zum Umbruch 1938/39. Eine Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschtum*. Wien, Karpatendeutsche Landsmannschaft in Österreich.
- Müller, Karl Valentin
1953 Umvolkung und Sozialschichtung in der Slowakei. Ergebnisbericht über soziologisch-sozialanthropologische Studien im slowakischen Staatsgebiet (1944). *Zeitschrift für Ostforschung*, 2. évf. 3. sz. 400–424. p.
- Paládi-Kovács Attila
1996 Természeti tájak és nyelvhátterek a Felföldön (Abaúj-Torna és Gömör-Kisont megye példája). In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza, BGYTF, 59–68. p.
- Pazmandi, Susanne
1991 Industrialisierung und Urbanisierung und ihre Auswirkungen auf Deutsche und Magyaren in Oberungarn/Slowakei 1900–1938. In: Hösch, Edgar – Gerhard, Seewann (Hrsg.): *Aspekte ethnischer Identität*. Ergebnisse des Forschungsprojekt „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“. München, R. Oldenbourg Verlag, 161–231. p.
- Rónai András
1989 *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald
1995 *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég.

ZOLTÁN ILYÉS

„MANTAS HAVE BECOME HUNGARIANS...” – THE BACKGROUND OF THE HUNGARIAN NATIONAL FEELING OF GERMANS OF UPPER-BOLDVA VALLEY

The Germans of Spiš (Zips, Szepesség) living in different parts of the region, having different socio-cultural systems and speaking in different dialects are regarded as the most characteristic representatives of those non-Hungarians who consider themselves as part of the Hungarian nation by Hungarian historical public opinion as well as by historical, ethnographical scientific circles. This phenomenon is interpreted both by German historical literature and the village-monographs of the settlements in Spiš written in the period between the two world wars as spontaneous assimilation of the ambitious, status-oriented German social strata and as the result of the assimilation process forced by the Hungarian state but not as a form of attraction to the “mystic charisma of the Hungarian nation”. Though, in the period between the two world wars in Czechoslovakia the autonomy ambitions of the German ethnic groups of Upper Hungary (Felvidék), their educational demands and the problems of the border change in 1938 are good examples of this Hungarian national feeling. The fact that the pan-German identification originating from the Sudeten Germans and the Carpathian German identification had difficulties to get strengthened especially in Spiš indicates the transparency of the inherited Hungarian national feeling. This study presents the background of the Hungarian national feelings of the Germans of Medzev and Štos, two German settlements situated in upper Boldva valley in the historical Abaúj-Torna county, which are both connected to the Germans of Spiš in various ways.

Erdővidék – magyar mikrorégió a Székelyföld peremén¹

BOGLÁRKA BAKÓ
MINORITY IN MAJORITY: ERDŐVIDÉK

316.7(498)
316.022.4(498)=(511.141)

Forest region, micro-region research, institutional system

Erdővidék a Székelyföld egyik kevésbé ismert, magyar többségű mikrorégiója. Háromszék (hivatalosan Kovászna megye) északnyugati része, mely a Baróti-medence területét öleli fel. Nyugati határa az Észak-Persány és a Rika-hegység, északi, északkeleti a Dél-Hargita vonulata, délkeleten pedig a Baróti-hegység övezi. Erdővidék központja és egyetlen városa Barót, mely 1989 előtt még működő szénbányájának köszönhetően központi gazdasági szerepet töltött be a régióban. Erdővidék 21 települést foglal magában, ezek a következők: Uzonkafürdő (Ozunka Băi), Nagybacon (Băţanii Mari), Erdőfüle (Filia), Székelyszáldobos (Doboşeni), Vargyas (Vîrghiş), Szárazajta (Aita Seacă), Zalánpatak (Valea Zălanului), Bodos (Bodoş), Kisbacon (Băţanii Mici), Magyarhermány (Herculian), Bibarcfalva (Biborţeni), Barót (Baraolt), Olasztelek (Tălişoara), Bardóc (Brăduţ), Felsőrákos (Racoşul De Sus), Köpec (Căpeni), Köpecbány (Colonia Căpeni), Miklósvár (Micloşoara), Nagyajta (Aita Mare), Középpajta (Aite Medie) és Bölön (Belin).

A településeken élők zöme az unitárius és a református felekezethez tartozik, kivételt ez alól Miklósvár és Barót népessége jelent. Miklósvár az egyetlen katolikus falu a régióban, Baróton pedig a katolikus, a református, az evangélikus és az ortodox felekezetnek is van temploma. Az utazót Erdővidéken először a táj ragadja meg; hegyes-dombos, fenyveses, erdős nyugodt táj belesimuló falvakkal, borvízforrásokkal, csendes, békés kisvárossal. Ezt a képet „árnyalja” a közutak állapota; az aszfaltot csak helyel-közzel magán viselő vagy teljesen aszfaltozatlan mellékutak és kátyúkkal tarkított főutak. Kérdés, hogy mindez mire utal? Az állami finanszírozás hiányára? A legfelsőbb megyei vezetés figyelmetlenségére? Vagy talán arra, hogy ez a mikrorégió perem része az infrastrukturálisan és közigazgatásilag meglehetősen elhanyagolt képet mutató Háromszéknek?

Az utak állapotát – mivel az erdővidéki látogatókban ez mindig mély benyomást hagy – beszélgetőtársaim szinte kivétel nélkül megemlégtették vagy érveik bizonyítására, vagy példák alátámasztására. A rossz utak, a bürokratikus összevont falvak és a nehéz megélhetés panaszlása jellemezte beszélgetéseinket. Mindemellett beszélgetőtársaim erős kisorégió-identitását bizonyította terveik sokasága a független önkormányzatról és a magyarországi lehetőségekről.

Kutatási szempontok

Erdővidék a „Kárpát-medence kisebbségi magyarlakta települései és régiói a 20. században” című kutatási programnak bizonyos szempontból ideális kutatási területe volt: tömb magyarlakta régió, magyar bürokratikus vezetéssel, magyar iskolahálózáttal és számottevő kisebbségi magyar (illetve magyarországi) gazdasági befolyással. A kutatási eredmények bemutatása előtt érdemes felvázolni az anyaggyűjtés szempontrendszerét, témaköreit és a települések kiválasztási kritériumait.

Az első fázisban a településeken helybéli adatfelvevők előzetes, kérdőíves felmérést végeztek el. Ezek adatfelvételei elsősorban a magyar kulturális és oktatási intézményekre, a helyi gazdasági, foglalkoztatottsági, képzési szerkezeti sajátosságokra, valamint a magyarországi rokoni, kivándorlási, ingázási, intézményi, kulturális stb. kapcsolatokra, illetve a települések etnikai adatainak pontosítására vonatkoztak. A kérdőívek alapján a felmért településekből négyet választottam ki az alább részletezendő kritériumok alapján.

A kutatás a mindennapi élet megismerésén és a helyi társadalmak sajátosságáiból adódó kérdéskörök összehasonlító vizsgálatán alapult. A településeken az állomásozó terepmunka segítségével kutattam.² Ily módon megismerhetővé váltak a mikroközösségek érték- és normarendszerei, sztereotípiái, mentalitáskategóriái, feltárhatóvá Magyarországgal és a többségi társadalommal való kapcsolatrendszerük. Az előzetes terepfelmérések alapján a kiválasztott kulcsinterjú-alanyokkal a kérdés-témakörök alapján strukturált és mélyinterjúkat készítettem.³ Beszélgetőtársaim a települések vezető egyéniségei, lelkészek, polgármesterek, tanárok, közművelődési szakemberek, illetve aktivisták közül kerültek ki.

Az antropológiai módszerrel, mélyinterjúk és a kutatói megfigyelés alapján gyűjtött anyag nem tartalmaz „kemény adatokat”. A kérdőíves felmérés adatait árnyalja, és a „kultúra bennszülötteinek” véleményét, gondolatait tolmácsolja.⁴ Ez az anyag valószínűleg csak megszorításokkal általánosítható a régió egészére, hiszen mindössze négy település értelmiségi rétegének hozzáállását tükrözi a felmerült problémákhoz. A témakörök az alábbiakban felvázolt témákra koncentráltak, minden településen figyelembe véve csak a falvakra jellemző sajátosságokat.

Az intézményi szintek vizsgálatának több szempontja volt. Már az előzetes helyi felmérések alapján körvonalazhatóak voltak az egyházi, kulturális és szociális intézmények. Így vizsgálataim elsősorban arra irányultak, hogy milyen közösségi szerepet töltenek be ezek, milyen mértékben vállalják, ill. vállalják-e a közösségi összetartás erősítését. A lelkészekkel, polgármesterekkel és civil szervezőkkel készített interjúk annak a „rejtett tudásnak” a megismerését tűzték ki célul, hogy ezek az intézmények a magyar identitás „erősítését”, „örökítését” feladatuknak tekintették-e, ennek érdekében milyen jellegű rendezvényeket szerveztek, ezt a helybeliek hogyan fogadták, milyen mértékben vettek részt benne. Mindehhez kapcsolódott az a témakör, mely azt vizsgálta, hogy a helybeli vezető szervezetek milyen módon fejezték ki, illetve vállalták-e a kistérség és a településre jellemző nemzetiségi sajátosságokat.

A magyarországi kapcsolatteremtés kutatása elsősorban a helyi sajátosságok felmérésére, a kapcsolatteremtési módokra irányult. Mindemellett a vizsgálatok rámutattak a kapcsolatok működési lehetőségeire és helyi jellegzetességeire. A magyarországi kapcsolatok minősége (azaz hogy egyenlő partnerként vagy esetenként

alárendelt szerepkörben, passzív támogatottként vagy csupán vendégként, illetve közönségként vesznek részt benne) érzékeny téma volt beszélgetőpartnereim számára. Ennek oka, hogy az anyaországi kapcsolatrendszerük, tapasztalati anyaguk gyakran ellentmondásos volt. Mindennek erőteljes hatása volt a helyiek Magyarország- és magyarság-képére, melynek megismerése szintén a kutatási program célkitűzései között szerepelt.

A kistrégió (mentális és földrajzi) határainak meglétét, illetve a határ tudatos „válalását” vizsgáló témakörre kiterjedő kérdések az erdővidékiek és az erdővidéken túliak (az Olton túliak, a székelyföldiek, az ó-romániaiak) viszonyrendszerét, az „erdővidékiességet”, a mikrorégió védelem- vagy veszélyeztetettségérzetét vizsgálták.

Az interetnikus kapcsolatok vizsgálata elsősorban a roma–magyar viszonyok feltárására irányult. A magyar–román viszonyok kutatásának háttérbe szorulása a román nemzetiségű lakosok kis száma és kulturális sajátosságainak „láthatatlansága” miatt volt. A roma–magyar együttélés vizsgálata figyelemre méltó, helyi sajátosságú viszonyrendszert tárt fel, míg a román–magyar együttélésnél a rejtett kapcsolatrendszerek, a sztereotípiák kutatása vált értelmezhetővé. Az interjúk kérdései a „kisebbségi többség” vezetési stratégiáira, a bürokratikus viszonyok megismerésére és a mindennapi együttélésre vonatkoztak.

A kedvezménytörvény hatásának vizsgálata ugyancsak fontos célkitűzése a programnak. A beszélgetések három fő pont köré szerveződtek: az igazolványokkal szemben támasztott kisebbségi elvárásokat, az igazolványok igénylésének okait és a magyarországi használatához kapcsolódó történeteket vizsgáltuk.

Az erdélyi autonómiatervezet témaköre eredetileg nem szerepelt a kutatási témakörök között. Mindemellet szinte minden interjú során előkerült, hiszen Erdővidék régiója a tervezet autonómiaterületének határain belül van. A nyári terepmunka ideje alatt a magyarországi és romániai média többször is foglalkozott a témával, s ez felszínre hozta a helyiek állásfoglalását.

A vizsgált települések

Az erdővidéki mikrorégió-kutatásba négy település került be: Felsőrákos (Racosul de Sus), Bibarcfalva (Biborțeni), Nagybacon (Bățanii Mari) és Barót (Baraolt). Választásuknál igyekeztem figyelembe venni, hogy az erdővidéki mikrorégióra jellemző „típus települések” közé tartozzanak.

Barót, Erdővidék egyetlen városaként, kiemelt szerepet tölt be a régióban. Tönkrement szénbányája ellenére, mely a munkalehetőségek számát nagyban csökkentette a Baróti-medencében, ma is kulturális és gazdasági központnak számít. Felsőrákos Erdővidék egyik legszegényebb, gazdaságilag és kulturálisan hanyatló települése, míg – előzetes feltevésem alapján – Bibarcfalva, a határában álló ásványvíz-palackozó üzem (bibarcfalvi borvízgyár) munkalehetőségeit kihasználva a prosperáló település egyik példája lehet. Nagybacon pedig nagyközség, négy falu bürokratikus székhelye, a magyarországi turizmus egyik kedvenc célpontja, a környék gazdasági és kulturális életének fő szervező települése.

A továbbiakban a településeket a kutatási szempontrendszerek két nagy csoportja szerint elemezem. Az első részben faluszintre lebontva vázolom fel a települések intézményi szintjét, magyarországi kapcsolatteremtését és interetnikus kap-

csolatait. Érdeemes ezeket a vizsgálati pontokat a települések szintjén bemutatni, hiszen a falvakra jellemző sajátosságok ezek alapján ragadhatóak meg. Feltárhatóvá válnak így a – kiválasztott – erdővidéki „típus települések” mentalitásrendszerei, együttélési viszonyai, külvilággal való kapcsolatai. Vázlatosan mutatom ezeket be, hiszen a települések mélyebb elemzése szétfeszítené e tanulmány keretét. Mindemellett – úgy vélem – a jellegzetességek felvillantása érzékelhetővé teszi a települések mindennapi lehetőségeit és problémáit.

Az elemzés második részében bemutatom a kistréi mentális térképét kirajzoló sajátosságokat, a státus- vagy kedvezménytörvény és az erdélyi autonómia tervezet vizsgálatának eredményeit. Ez utóbbi témákhoz kapcsolódó interjúk rámutattak arra, hogy ezeknek a kérdéseknek az értékelése nem hordozott magában falubeli sajátosságokat, azaz beszélgetőtársaimat inkább érzelmi hozzáállásuk határozta meg, mint bármely közösséghez való tartozásuk.

Felsőrákos

Felsőrákos 996 lélekszámú település (1992), amelyben 21 református, 16 római katolikus és 5 ortodox vallású él. A település lakosai a mindennapok során magyarul beszélnek, mely jellemző a nem magyar nemzetiségűek nyelvhasználatára is. „...most már én is úgy veszem észre, hogy valamikor sokkal erősebb volt ez a falu, de most le van maradva például Bardóchoz vagy Füléhez, Vargyashoz viszonyítva, aztán az is, hogy rég nincs helyi tanács ez is érződik a falun. Baróthoz tartozunk.”⁵

A két nagy létszámú nemzetiségi közösség – a magyarok és a romák – többé-kevésbé konfliktusmentesen él együtt. A békés mindennapokat hierarchikus viszony határozza meg, mely sajátosságos „gazdasági-munkakapcsolaton” alapul. A hierarchia csúcán a magyarok állnak,⁶ majd a románok következnek, bár ők kis létszámuk alapján szinte „láthatatlanok”. A piramis legalján a roma közösség van. A harmonikus interetnikus viszonyok alapja, hogy a romák alkalmazkodnak a falubeli viszonyokhoz, alárendelt helyzetüket elfogadják. Mindemellett anyagi háttérükből fakadóan kiszolgáltatottak is a magyaroknak, hiszen a magyar gazdák biztosítják számukra az egyetlen pénz-, illetve termény kereseti lehetőséget.

„Cigányok vannak a faluban, kb. 100–150-en. Megpróbálnak a maguk módján beilleszkedni, igazából magyarnak vallják magukat, unitárius cigányok legtöbb részük. Van köztük egy pár, aki úgymond pünkösdistá cigány. ...”⁷

(Vannak nemzetiségi ellentétek a magyarok és a cigányok között?) *Kimondottan nincsenek, mert megpróbálnak beilleszkedni. Tehát olyan sincs, (mint a) hogy más közösségekbe, tolvajlások. (Dolgoznak együtt a magyarokkal vagy a magyaroknak?) Általában úgy, hogy a magyaroknak dolgoznak napszámba. És akkor kapják ezt az, úgymond, szociális segílyt, azért itt a faluban kell bizonyos társadalmi munkát elvégezzen.*⁸

A roma–magyar kapcsolatrendszer egyik jellegzetessége a magyar nők kereszt-szülőség-vállalása szegényebb roma családoknál. ⁹„...itt az volt, és még ma is az a szokás, hogy például keresztelés alkalmából sokszor magyarokat hívnak kereszt-szülőnek. És mi azt tartjuk, hogy ez olyan dolog, ami igazából kötelesség, keresztényi kötelesség elvállalni és nagyon sok magyar családnak van cigány keresztgyermek.”¹⁰

Mindez viszont nem jelent „komasági kapcsolatot”¹¹ a roma és a magyar családok közt, a keresztszülői viszonyok csupán a mindennapi, anyagi nehézségek idején aktivizálódnak.¹² A földmunkálatok elvégzéséhez sok magyar család hív romákat segítségül, általában mindig ugyanazt a roma családot kérik meg, s ha egyik fél sem sérti meg a munkavégzés és bérfizetés íratlan szabályait, akkor ez a kapcsolat több generáción átöröklődik.

A munkanélküliek száma magas a faluban, ennek oka egyrészt a baróti bánya leépítése, mely évtizedekig munkalehetőséget biztosított a helybelieknek. A földmunkálatokból pedig, mivel a gazdáknak nincsenek munkagépeik, nehezen lehet megélni:

„(Milyen a munkanélküliek aránya a faluban?) *Ezt én számarányban nem tudnám megmondani, de annyit tudok mondani, hogy magas. Tehát a munkanélküliség alatt azt értjük, hogy nincsen egy állami fizetése, vagy most, ugye, a magáncégeknél. Ha ezt értjük, akkor magas. Ellenben a mezőgazdaság még mindig van, állattenyésztéssel foglalkoznak. Tehát ha olyan értelemben vesszük, hogy kik azok, akik munkanélküli segílyt kapnak, úgy is azt mondhatom, hogy elég magas az arány. (A mezőgazdaságból és az állattenyésztésből meg lehet élni?) Hát épp hogy. Tehát tudnak annyit termelni, ami a saját szükségleted, de arra, hogy eladják, arra már nem jut. És ennek egyetlen oka az, hogy ezeken a kis területeken mezőgazdasági gépek, ugyan van egypár a faluban, de azok az emberek, megkérik őket, hogy felfogadják, olyan nehéz, mert magas árakat kérnek. Nagyon sokan, különösen az idősebbek nem tudják megfizetni. És akkor mondjuk a 3-4 hektáron dolgozik.*”¹³

Földműveléssel és állattartással elsősorban a közép- és idős generáció tagjai foglalkoznak. A fiatalokra inkább a városi, illetve a magyarországi munkavállalás jellemző.

„*A fiatalok nem nagyon (művelik a földet), mondjuk, mellékkeresetnek foglalkoznak, de nem nagyba.*” (Állatot tartanak?) *Igen, de például olyan, hogy farm legyen valakinek, az nincs. (Csak a földművelésből meg lehet megélni?) Itt nem nagyon. (És akinek nincs más munkalehetősége, csak a földje, az akkor mit tud tenni?) Annak nagyon nehéz. Még akinek, ugye már nyugdíjas, és még bír a mezőn is dolgozni, annak valamit csak pótol, de különben elég nehéz. Semmi munkalehetőség most már a közelbe, ami van, az nagyon gyenge. A bánya (ti. a baróti bánya) is bomlófélbe van.*”¹⁴

Felsőrákos 1968 óta Barót városhoz tartozó település, így nincs önálló önkormányzata. Ebből következően nem rendelkezik faluszinten pénzforrással, és nincs a település belső ügyeit irányító vezető rétege. Mindez rányomja bélyegét a település társadalmi működésére, hiszen a vezető, ügyintéző réteg és a kulturális élet, a civil szervezetek szervező rétege hiányzik településről. Az értelmiség nagyszámban kitelepült, illetve iskolai elvégzése után nem költözött haza szülőfalujába. Ez az oka annak, hogy Felsőrákoson nincsenek működő civilszervezetek, kulturális intézmények. Az egyház is csupán az egyházmegyei kezdeményezésekbe kapcsolódik be (pl. Dávid Ferenc Ifjúsági Egyesület), önálló, falubeli kulturális szervezetei¹⁵ nincsenek. A helyi vezető réteg hiánya volt az egyik oka annak is, hogy az 1989-es rendszerváltás után megindult magyarországi kapcsolatok mára elhaltak.

„*Magyarországi, úgymond falu-testvértelepülés nincs. Hanem egy jó pár évvel ezelőtt az iskola próbált Tiszaköroddal egy ilyen testvériskolai kapcsolatot kialakítani, és a szomorú az, hogy igazából mi helyiek nem vettük ezt, tehát az iskola nem vet-*

te ezt eléggé komolyan. Mert nagyon szépen indult. (Kinek a kezdeményezése volt?) Ez igazából az ő kezdeményezésük volt, ők voltak az elsők, akik eljöttek, csak az iskolavezetőség, egy pár ember az igazgatóval, utána az egyházközség szervezte meg a találkozót. Jöttek gyerekek, jött egy csoport gyermek is. Utána minket is kihívtak, egy busznyi gyereket. Ellenben nem folyt a megfelelő levelezés és a kapcsolattartás. Most se mondom azt, hogy megszűnt, hanem stagnált, tehát nincs igazán. (Segítséget, anyagi segítséget hoztak az iskolának annak idején?)

Igazából, ha én jól emlékszem, a gyerekek által összeállított tancsomagot hoztak. Füzetet, színes ceruzát, ilyesmiket.¹⁶

A magyarországi falukapcsolatuk szimbolikus gesztusa a magyar országzászló odaajándékozása volt a településnek. Ez vihart kavart a településen, elhelyezése és „használat” feladatot rótt új tulajdonosaira. Mindemellett a magyar országzászló megléte szimbolikus szereppel bírt a magyar közösség életében, és ajándékozása ugyancsak szimbolikus gesztusként jelent meg a magyarországi testvér falunál.

„Igazából akkor (ti. a magyarországi látogatásuk alkalmával) a jó emlék az volt, amikor ültünk fel a buszra, ez közvetlenül a fordulat után volt, 92–93-ban, hogy a falu polgármestere egy címeres nemzeti zászlóval kedveskedett nekünk, aki igazából nem is nagyon pártolta – ahogy az iskola igazgatója elmondta – kezdetekor ezt a kapcsolat kialakítását. De polgármesteri minőségében is a megnyitóra el kellett hogy jöjjön, és ott a beszélgetés és az egymás mellé való leülés odáig jutott, hogy igazából megkedvelte a gyermekeket is, és a tantestület tagjait is. És utána végig ennek az egész eseménysorozatnak az egyik lelkes támogatója volt. (A címeres zászlót hova tették?) A címeres zászló pillanatnyilag az iskola tulajdona. Az úgy mond a március 15-i ünnepeken van kitéve, de olyan az igazgatónőnk, hogy nem meri kitenni, hanem bent.”¹⁷

A szimbolikus gesztus ellenére mára már nem működnek magyarországi kapcsolataik, melynek oka a két település távolsága, az utazási és anyagi nehézségek és a kapcsolatok elhanyagolása. A magyarországi kapcsolataik csak rokoni vonalon működnek, a faluból egyre nagyobb számban kiköltöző fiatal családokkal. A fiatalok elsődlegesen az erdélyi nagyvárosokba költöznek, de egyre gyakrabban fordul elő a magyarországi munkavállalás is. Ez sokszor vezet végleges elköltözéshez, s ezért nem jellemző a munkákból származó jövedelem itthoni befektetése sem.

„Nagyon nem jönnek vissza, akik elmentek. Egy-kettő van, aki visszakivándorolt, de nem nagyon, például, akik Szentgyörgyre bementek.”¹⁸

„Most már eljutottunk oda, hogy igazán nem merjük a gyerekeinknek azt mondani, hogy maradjatok, mert volt egy ilyen időszak, és most is van, bár ez már lassan csak szlogen. Mert nekik még pillanatnyilag nincs megélhetési lehetőségük, és nincs biztosítva, ha elvégzik az egyetemet, akkor a szakmai fejlődés sem. Akkor nem veszi a szülő magának azt a bátorságot, hogy azt mondja, hogy márpedig itthon kell maradni, hanem engedi, hogy menjen és érvényesüljön, és haladjon. De mi már az 55 évünkkel mit kezdjünk...?”¹⁹

Bibarcfalva

Bibarcfalva egynemzetiségű település. Lakóinak száma 825 (1992), melyből a hivatalos 1992-es adatok szerint egy német, három román és 821 magyar nemzetiségű.

gú van. A református egyház adatai szerint viszont mára már csak egy román nemzetiségű lakója van a településnek, a többi lakos magyar. Romák nem élnek a faluban. *„Nálunk fő út sincsen, összekötő út van Sepsi és Udvarhely (között), és lehet elmenni Brassóba. Vonatállomásunk nincs, mert a vonat Brassó megyében van, tehát az Olton túl van. Egy kicsit elszigeteltebb közösség. Jó, az életbe ez nem valami pozitív irányt mutat, de mondom vallásosság szempontjából, a közösség szempontjából jó. Egy összetartó nép.”*²⁰

*„Így van a levéltárunkba leírva, hogy az erdővidéki falvak közül Bibarcfalva volt a legszegényebb. És ahol szegénység van, ott a cigány sem áll meg. No, de nem csak az van, hogy a cigány sem áll meg, nem adtak helyet. Egyszerűen nem engedték meg az akkori régi idők, öregek, hogy itt a telkük mellé a cigány építsen. Ez köszönhető annak, hogy a 60-as évek előtt Bibarcfalva bírói székkal rendelkezett, tehát polgármesteri hivatal volt, és azok nem adtak jóváhagyást, hogy a cigányok letelepedjenek, így aztán Nagybaconba kötöttek ki, meg Száldoboson. Száldoboson például már meghaladta a cigánylélekszám a falunak, a magyaroknak a lélekszámát.”*²¹

Mivel sem roma, sem román közösség nincs a faluban, így itt nem kutatható az együttélési viszonyrendszer. Ellenben a tömb magyarlakta település kiváló példája a falu, ahol a helybeli magyar vezetés működését nem befolyásolja sem román, sem roma közösség. Mindemellett – mivel a falu Baróthoz tartozik – a helyi bürokratikusság önkormányzati rendszer a helyi önkormányzat hiánya miatt valójában nincsen. Működő civil, kulturális vagy művelődési szervezete nincsen a falunak, ám Felsőrákossal ellentétben a település mindennapi életének szervezését az egyház vállalta. A helyi lelkész nem foglalkozik a kulturális élet szervezésével (leszámítva a havi rendszerességű „özvegyasszonyok találkozóját”), viszont hollandiai egyházi kapcsolatok segítségével a református egyház a gazdasági élet fellendítőjévé, egy átlagos megélhetési színvonal megtartójává vált.

„’92-ben egy lelképásztor kollégámmal érkeztek hozzánk hollandok, és akkor megkérdezték, hogy ők keresnek egy testvérgyülekezetet, tehát nem faluközösség, falukapcsolat, hanem egyházi kapcsolat. ’92-ben érkeztek hozzánk, és nagyon kedvesen azóta kialakult a kapcsolat. Már voltunk mi is ’96-ban, hat presbiter, jómagam és a feleségem. Meghívtak, el is vittek, haza is hoztak. De ők minden esztendőben jönnek kétszer hivatalosan, tavasszal és ősszel, amikor egy lelkész, egy presbiter, egy diakonus jön, és persze most az utóbbi esztendőben fordító is jön. És jó az, hogy most már őkötőlük kapjuk az anyagi támogatást. [...] Igen a falut segítik olyan értelemben, hogy az egyház nevére adják a pénzt, amiből gépparkot létesítettünk. [...]

Teljesen gazdaságilag (segítenek), ha végignézem bent az udvaron, egyebet nem látsz, mint gépet, gépet. Ez kellett, mert nem volt a falunak gépje. ’94-ben vásároltak meg itt helyben egy nagy traktort, egy 5 tonnás utánfutót, egy szántó hármas ekét és tárcsát. És azóta minden esztendőben egy-két gépet vásárolnak. Most már van pityókaültető gépünk, krumpipergető, tehát nem a szedő, hanem a kipergető, akkor van kukoricavető-gép, van trágyaszórónk, van permetezőgépünk, és most az idén vásároltunk egy kisebb kombájnt, egy kisebb traktort és egy gabonavető-gépet. Na ez az anyagi támogatás! Persze most ügyesek voltak a hollandok, mert az idén pályáztak a holland gazdasági minisztériumhoz, mert valami elfogadja, hivatalossá tette az egyházi kapcsolatokat. És nyertek 2000 eurót Bibarcfalva

javára. És a többi pénzt a gyülekezet osztotta fel, tehát adta, ebből vásároltuk meg a kistraktort, a kombájnt, a gabonavető-gépet. (A helybeliek fizetnek a használatért?) Igen. Ez így van, hogy adományba dolgozok, és adományt fizetnek be az egyházközség pénztárába. És mondom, ez a géppark fejlesztése. Ami csodálatos, és ami mondjuk sokkal szebb erkölcsileg, emberi tartásilag, az hogy már öt esztendeje gyakorolják, hogy karácsony előtt, novemberbe, decemberbe pénzt küldenek, céladomány, tehát nem lehet másra költeni, csak amit ők megjelölnek. Ez abból áll, hogy most már tekintet nincs, hogy református vagy baptista, vagy katolikus, vagy unitárius. Kapnak egy csomagot lélekszámra. Az úgy van, hogy megkapom a pénzt, beváltom, akkor leülünk, megtárgyaljuk, hogy ebből a pénzből mit lehet csinálni, és vásárolunk. Tehát minden személy – református vagy más felekezethez tartozó – megkapja az ún. 1 kg cukor egy liter olaj, 1 kg rizs, 1 kg liszt. [...]

Ezt mind jó, mindenféleképpen. Ha most kimegy az utcára, és megkérdezné, hogy mi lenne, hogyha az egyháznak nem volnának gépei, akkor egészen biztos, hogy a legnagyobb keserűséggel mondanák, hogy »jaj, Istenem, mi lenne velünk?« Mert nincsen gépparkja senkinek. Egy-kettő kistraktor van, de az nem elég.²²

Mindemellett nagy az állandó munkanélküliek száma a településen, mely meglepő, hiszen Bibarcfalva határában van a „Biborteni borvízgyár”, mely munkaalkalmat adhatna a falu lakóinak. A gyár viszont pusztán túlélési gazdálkodásra rendezkedett be, így a foglalkoztatottak szerződésai bizonytalanok, a fizetések alacsonyak és esetlegesek.

„Ez az Erdővidék egyetlen egy olyan faluja, ahol működik ez az üzem, de elég vacak... Gyengén fizetik őket. [...] Ez azt jelenti, hogy gyakran hívják vissza munkába, és ha tiltakozik [...], például kijön reggel, éjjeli váltásból, már esetleg délután vissza kell mennie. Nem tudom ezt részletesen, nem vagyok teljesen tájékozott, de hallom, hogy panaszkodnak, és nagyon gyengén fizetik őket. A minimálbért is éppen-éppen alig adják meg. [...] Hát a borvíz azért felszippantja, azért a minimálbérrért is elmennek az emberek. (És akkor a földekkel...?) De igen, a földeket az most visszakapták. Elég sok olyan család van, aki abból él. Két-három tehénkét tart, aztán a tejet elviszi a csarnokba... (Ebből meg lehet élni?) Tessék elképzelni, hogy hogyan! Hát nem nagyon. Éppen, hogy tengődik.”²³

„Ha most megkérdezne, bemegegy a gyárba, mondjuk, ott nem merne beszélgetni senki, mert nagyon félnek attól, hogy holnap, holnapután nem lesz munkahelyük, ha ilyet nyilatkoznak. De ha az utcán vagy odahaza megkérdezed, akkor mindenki a legnagyobb keserűséggel beszél. Van egy ilyen, hogy „muszáj dolgozzak, ha tetszik, ha nem, mert ha szólok vagy apellálok, vagy elégedetlenkedek, akkor kitesznek a kapunk kívül, és holnapután mi lesz a családdal?” Nagyon sok fiatal család ezért nem mer gyereket vállalni, mert nincs megélhetési lehetősége. Például olyan családok is vannak jelen esetben, hogy se a férj, se a feleség nem dolgozik, tehát nincs kereseti lehetőség. Szülőkre, nagyszülőkre támaszkodnak, vagy a mezőgazdasággal foglalkoznak, de az nem megoldás. (Hány százaléka dolgozik az embereknek?) Nagyon kevés. A falut inkább a nyugdíjaskor határozza meg. Fiatal nyugdíjak ezek, mert a bányavállalatnál dolgoztak, és tudjuk, hogy aki 20 évet dolgozott, az már 45 évesen nyugdíjba ment. De tudomásom szerint itt a faluban nincs 40-50 személy, aki dolgozik (az ásványvízgyártó üzemben) az bizonyos 200-250 munkásból. Ez egy rájátszás a falura mindenféleképpen. Inkább importálja más faluból, sőt van egy

ilyen nyilvános fenyegetettsége az igazgatótól, legalábbis a rossz nyelvek szerint, hogy azt kiabálta, ha nem tetszik, tessenek kimenni a kapun, ő Szentgyörgyről hoz munkásokat. Tehát nagyon sokan így tengődnek. [...] Tehát korszerű, tiszta, egészséges, csak éppen a jövedelem és a megélhetőség az nem fedí a valóságot. Mesz-sze vagyunk. Egymilliónyolcszáz, egymilliókilencszáz lejből, mit lehet vásárolni? Ha belegondolunk egy picit. Semmit.²⁴

A gazdasági élet középpontja így a földművelés, illetve az állattenyésztés lett. A településre nem jellemző, hogy a fiatal családok nagyobb erdélyi városokba költöz-
nek. Elterjedtebb a magyarországi időszakos munkavállalás, melynek eredménye-
képpen az utóbbi években több család Magyarországra telepedett át.

Működő magyarországi testvér-falu-kapcsolata nincs a településnek. A rendszer-
váltás után Biharfalva is felvette a kapcsolatot néhány anyaországbeli faluval
(Biharugra, Egyházaskesze), de az évek során a kapcsolatok lazábbá váltak, később
teljesen elhaltak. A helybeli értelmiségiek több mindennel is okolták a kapcsolatok
megszűnését: anyagiakkal, a távolsággal, a magyarországi emberek „hidegségé-
vel”, de tény, hogy néhány találkozó után egyik fél sem erőltette tovább ezek fenn-
tartását.

„Voltunk, ez az igazság (ti. Magyarországon), mert valamikor az ottani igazgató
úrral vettem fel a kapcsolatot annak idején, én voltam ott, különben a fiatalember,
nem jut eszembe a település neve, valami egyházas... nagyközség, onnan áthelyez-
ték a kollégát, azt írta nekem, olyan 50-es létszámú, 1-8 osztály. Kicsi. Az utolsó le-
velemre még nem válaszolt. De így, hogy gyerekeket utaztassunk oda, az anyagiak
sem engedik, túl messze is van. Ők hoztak könyveket, többször is járt itt az igazga-
tó, és felszereltük az ő segítségével a magyar kabinetet, mi annak nevezzük, a
könyvtárat. A magyar oktatást ilyen szempontból elég... Aztán nem éppen úgy ala-
kult, ahogy mi szeretnénk volna. (A magyarországiak jöttek?) Inkább egy-egy ilyen de-
legáció, tantestület delegációja jött. (Gyerekekkel jöttek?) Nem, nem hoztak onnan
gyerekeket. Szeretnénk volna, de nem jött össze a dolog, túl költséges és messze is
van, segítséget nem kaptunk. (Vártak valami különlegeset a magyarországi kapcso-
lattól, valami segítséget?) Tulajdonképpen nem. (Megfeleltek az elvárásaiknak?)
Szerintem igen. Elég bőkezűek voltak. A kolléga pályázat útján jutott könyvekhez,
elég szegényes volt a könyvtárunk addig, és most sikerült fölszerelni. Én szerintem
ők, amit lehetett, megtettek. [...] Akartuk, akarták ők is, csak nem jött össze a do-
log. Sem onnan, sem innen. Ott nem került annyi gyerek, itt is elég nehezen jött vol-
na össze. Az anyagiakat nem tudtuk volna megteremteni, és az olyan szintű körül-
ményeket. Családoknál elhelyezni, jó, az ment volna, de nem biztos, hogy éppen úgy
sikerült volna. [...] Mi valahogy barátságosak, vendégszeretőbbek vagyunk, az itte-
niek. Én nem panaszkodom, mert egy kollégámnál voltam, és a lelkét is kitette, de
nem is sikerült olyan közvetlen kapcsolatot teremteni így a közösséggel, azzal az
egy családdal voltam így. Ők többször is voltak itt nálam egy hetet, másfél hetet.
Mert tőlünk is voltak kint kollégák, de nem voltak nagyon elragadtatva. A Balaton
partján valahol valamilyen táborba, valami úttörőtáborban voltak, aztán ott maguk-
ra hagyták őket. [...] Valami olyasmi volt, hogy többet nem megyünk.”²⁵

Tehát a vizsgálatok rámutattak, hogy Biharfalva, hasonlóan Felsőrákoshoz, in-
tézmenyi szinten szervezetlen, a magyarországi kapcsolatai nem működnek, és a
gazdasági helyzete stagnáló. Mindemellett hollandiai egyházi kapcsolatai segítségé-

vel a gazdasági élet egyik megtartójává vált, ám mindez csupán a mezőgazdasággal foglalkozó családoknak nyújt segítséget. Ez az oka annak is, hogy a mezőgazdasággal nem foglalkozó családok elköltöznek a településről, általában Magyarországra, ritkábban erdélyi nagyvárosokba.

Nagybacon

Nagybacon községközpont, közigazgatásilag hozzá tartozik Kisbacon, Magyarhermány, Szárazajta és Uzonkafürdő. A nagyközség lakóinak száma 4405, ebből Nagybaconban (1992-es adatok szerint) 1863 ember él. 69 román nemzetiségű, 1757 magyar és 34 magát romának valló ember. *„Azért könnyebb, mert itt mi vagyunk a többségben, és azért tudjuk érvényesíteni az akaratainkat nagyjából.”*²⁶

A település háromnemzetiségű, de a romák magyar anyanyelvűsége és a románok kis lélekszáma miatt csak magyar anyanyelvű osztályok vannak a helyi általános iskolában. Mindemellett közigazgatási központ révén, bürokratikus szervezett magyar nemzetiségű vezető réteg van a településen. Mivel a képviselő-testület 14 tagja közül mindegyik magyar nemzetiségű, így a helyi magyar érdekek képviselete maximálisan érvényesül a községben.

*„Van egy olyan probléma, hogy felülről jönnek a dolgok, a pénz, ami a lényege az egész dolognak. A pénznek a megszerzése, annak a lobbizása az azért nehéz az egész Kovászna megyének, azért mert magyar megye. És az állami pénzeket, amikor osztják el, biztos, hogy sokkal kevesebbet kap a megye, mint más megyék, ahol román lakosság van. De viszont itt az elosztásban nincs itt probléma. Mi itt egymás közt tudjuk, hogy ennyi áll rendelkezésünkre, ennyit kell elosztani. [...] Mi védve, biztonságban érezzük magunkat ilyen szempontból.”*²⁷

A település kulturális élete több szálon fut, egyrészt működő egyházi szervezeteken, másrészt civil szervezeteken át. Az ő kezdeményezésükre került sor a magyar eredetű műemlékek rekonstrukciójára (pl. Benedek Elek Múzeum), a magyar kulturális rendezvények központilag szervezett lebonyolítására (március 15., megemlékezési ünnepségek).

A községközpont sok előnnyel jár a nagybaconiak számára. Bár a baróti bányák bezárása sok nagybaconi családfenntartót tett munkanélkülivé, de a földműveléshez és állattartáshoz visszatérő falubeliek nyugodt megélhetést tudnak családjuknak biztosítani. A földművelés felfelé ívelő gazdasági ágazat lett a faluban, melynek több oka is van. Egyrészt több mezőgazdasági munkagép van a településen, így nagyobb földterületeket tudnak megművelni (szemben pl. Felsőrákossal, ahol a földek nagy részét kaszálóknak hagyták). Másrészt a kisdarabokban visszakapott földeket közös művelés alá vették, így könnyebbé és termékenyebbé vált a munka. Nagygazdaságban állattartással és tejfeldolgozással is foglalkoznak külön erre specializálódott családok.

„(A mezőgazdaságból meg tudnak élni?) Meg lehet élni, meg. A tejből meg bármilyen más mezőgazdasági termékekből. Krumpli, pityóka. Eladásra is termelnek. Vannak olyan tehetős gazdák, aminek örvendek én, hogy fiatalok, akik 30 év körüliek, 40, esetleg 50 és olyan farmjuk van már, hogy olyan 40-50 milliót kapnak havonta tejből. Ugye az már nem akármilyen? Az már nálunk sok pénz. Olyan tizenöt, hú-

szas nagyságrendű fejős szarvasmarhát tartanak, úgyesen azokat rendezik, legel-
tetik, külön kimelegedőkön tartják nyári szezonban, télire pedig istállóba. Komoly is-
tálló-beruházások vannak, ahol elhelyezik. Ennek örvendek, és ilyen elég sok van.
Vannak gépek is. A község területén annyi traktor van, hogy az egész Kovászna me-
gye mezőgazdasági területét meg tudnánk dolgozni. Közel 200 nagyságrendű erő-
traktor van. Tehát vannak gépek, jó munkásemberek lakják. Ez maga azt mutatja,
hogy a földnek az értéke Kovászna megyében itt Nagybaconban a legértékesebb,
ami azt jelenti, hogy az emberek értékelik ezt a dolgot.”²⁸

Mindehhez hozzájárul, hogy a település megkapta az állatvásár rendezésének jo-
gát is, melyet egy modern állatpiac építésének tervével pályázott meg. Így a jövő-
ben az erdővidéki régió egyetlen rendszeres állatvásárának rendezőjévé válik a köz-
ség, mely komoly jövedelem-kiegészítést jelent az önkormányzat részére.

Nagybacon tehát Erdővidék gazdaságilag egyik legjobban fejlődő települése.
Mindez a faluképen is látszik, a település utcái aszfaltozottak, portái nagy részben
felújítottak, de mindenképpen rendezettek, Kós Károly tervezte gyülekezeti háza
frissen festett, temploma jó állapotban van. Mindemellett a településről nagyfokú
migráció indult meg, mely elsősorban az értelmiségi réteget érinti. Munkavállalás,
pénzkereset céljából a középfokú végzettségűek próbálnak szerencsét a határokon
túl, de általában keresetüket hazahozzák, és itthon fektetik be. A felsőfokú végzett-
ségűek nagyobb számban hagyják el az országot, és telepednek le – elsősorban ma-
gyarországi – nagyvárosokban.

„Inkább dolgozni mennek, igen, ez jellemző. Nagyon jól csinálták, nagyon sokan
a fiatalok közül, akik elmentek. Jól választottak olyan lehetőség szempontjából,
hogy kimentek, pénzzel jöttek fel, visszatértek és vállalkozásokat indítottak el belő-
le, ami elég jól működik. Tehát ilyen szempontból értékeljük, hogy voltak ügyes fia-
talok, akik elmentek, és ott megkeresték a pénzüket, hazahozták, itt befektették,
vállalkozást indítottak és elég jól működik. (És jellemző, hogy kint maradnak?) Van
sajnos az is, hogy kint maradnak. Ennek mi nem nagyon örvendünk. Fele-fele. Az ér-
telmség inkább kint marad, a középfokú végzettséggel rendelkezők, azok nagyon
sokan visszatérnek. Szakemberek lesznek, és bizonyos szakmákban indítanak vál-
lalkozásokat. De, sajnos, nagyon sokan, akik olyanok, értelmiségiek és itt hasznát
vettük volna a közösségben, akár tanár vagy más, elmentek. (Inkább Magyarorszá-
gon vagy a környező nagyvárosokban telepednek le?) Van ilyen is, elmennek oda is.
A városok általában vonzzák az ilyen értelmiségieket, jobban van lehetősége, és ez-
zel élnek. Nem nagyon maradnak itt. Pedig azért meg lehet élni. Nem vagyok az ok-
tatás terén megelégedve, mert lényegében az volna az alapja az egésznek, hogy
olyan fiatalokat, gyerekeket neveljünk, akik felkészültek az életre. És az a baj, hogy
a tanárok, értelmiségiek azok elmentek. Kevés, nincsenek szakképzett káderek,
akik vannak, azok vagy idősebbek, vagy olyanok, hogy nem tudnak minőségi oka-
tatást nyújtani a gyerekeknek.”²⁹

Nagybacon nagyközség régiójában a turizmus időszakos jövedelemforrásnak bi-
zonyul. Elsősorban Magyarországról érkeznek egyéni és „buszos turistacsoportok”
végjglátogatni a környék nevezetességeit, emlékházait, gyógyfürdőit, borvízforrása-
it. A turizmusból prosperáló réteg viszont még nem alakult ki, néhány magánházat
leszámítva nem foglalkoznak a helyiek fizetővendég-szolgáltatással. Ennek oka el-
sősorban, hogy állandó nyaralóközönségre nem lehet számítani az utak rossz minő-

sége és a turistalátványosságok elhanyagolt állapota miatt. Így a helyiek állandó pénzforrásként nem tudnak a turizmusra építeni.

Nagybaconnak működő magyarországi testvérkapcsolataik vannak (Okány), ennek eredményeként évente több alkalommal ellátogatnak az anyaországba, illetve magyarországi gyerekcsoportokat táboroztatnak. A magyarországi testvértelepülésükön keresztül alakították ki kapcsolatukat az egyik szlovákiai magyar településsel is. Magyarországi kapcsolataik elsősorban kulturális rendezvényekre és a szabadidő közös eltöltésére szorítkozik, mindemellett a település magyar vezető rétege határozott elvárásokkal fordul az anyaországbeliek felé:

„(Várnak anyagi segítséget a magyarországi településektől?) Biztos, hogy jobb volna, én nem mondom, hogy nem, elvárnánk, de tudjuk azt, hogy lehetőségeik Magyarországnak sem éppen olyan szabadok, hogy azt csinál, hogy nem tudom, mennyi pénzre lehessen számítani. De azért biztos, hogy jogunk van, ezt elvárnánk. Ha nem olyan dologba, hogy anyagiba, de például én gondolkodom egy olyanba, hogy Magyarország már megjárta a csatlakozás útjait az Európai Unióba, bizonyos tapasztalatokkal rendelkeznek. Magyar szakemberek vagy egy csoport egy régióba, mint itt Kovászna megyébe, vagy legyen az akár Hargita, egy 15 tagú csoport mondjuk egy éven keresztül (itt tartózkodna), és »kioktatom ezeket a magyarokat, hogy hogy tudtok pályázati pénzekhez jutni. Mi már ezt csináltuk Magyarországon, tudjuk, hogy ez hogy működik«. És ilyenbe segíteni. Ez nem kerülne a magyar államnak se túl sok pénzébe, de viszont a közösségeknek nagyon nagy hasznára szolgálna. Felvilágosítás, hogyan kell egy pályázatot elkészíteni. Pontosán, konkrétan, na most erre pályázz, mert ez most megy. Ez nagyon jó volna. Mert itt azért nehéz, a lehetőségek sem olyan nagyok, de biztos lesznek jobb lehetőségek a pályázatokra. Különböző világbankos, Európai Unió pénzeket idevonzani, és akkor jó volna, ha valaki tudná, hogy pontosan mire kell figyelni.»³⁰

Nagybacon a három bemutatott falu közül a leginkább prosperáló település. Ezt köszönheti egyrészt annak, hogy négy falut magában foglaló községközpont, melyet erős és magabiztos bürokratikus réteg irányít. Mindemellett a helyi protestáns egyház is vállalta a magyar kultúra megőrző és továbbörökítő szerepét, mely több erdélyi egyházmegye sajátossága. A gazdasági élet szervezettsége és a helyi gazdák leleményes újításai biztos megélhetést teremtenek a falu nagy részének.

Barót

Barót Erdővidék egyetlen városa. Központi szereppel bír a régióban, melyet a kulturális szervezetei, egyházi intézményei, iskolái is alátámasztanak. *„De Baróton is most nagy lehetőségek nincsenek, mert egyszerűen munkahiány van.»³¹* Az 1992-es népszámlálási adatok szerint 6483 lakosa van Barótnak, melyből 298 román, 6131 magyar, 13 német, 38 roma nemzetiségű. A rendszerváltás óta – a helyi értelmiségi réteg véleménye szerint – növekvő román népesség jellemzi a települést. Ennek a hivatalos adatok szerinti növekedése elhanyagolható, de a helyi magyar közösség mindennapjaiban igen látványos helyet töltenek be. Ennek oka, hogy a betelepülő román népesség nagy része rendőri állományban van. *„(Mi a városban a magyarok és a románok aránya?) Az arányok? Úgy tudom, hogy 8%, de nem hiszem, hogy van annyi. Amikor én ideérkeztem Baróra 90-ben, megkérdeztem az akkori or-*

toodox lelkészt, hogy „ti hányan vagytok?” 54-en voltak. Akkor 7000 fölött volt Barótnak a lakossága. Ez az 54 fő 1% vagy annyi sem. Azóta olyan erőteljes rendőr-betelepítés volt, 40-50 rendőrt telepítettek be. A 10 000 lakosú Barótnak és a környező csatolt falvakkal együtt – úgy lett város, hogy a csatolt falvakkal felduzzasztották a létszámot, és 10 000-nél már városság avathatták – és akkor 50 rendőre volt a városnak, és az ellátta a szomszéd településeket is. Voltak gazdasági ügyekkel foglalkozó, elhárítással, nyomozó is. [...] Most állítólag 200-an vannak már.”³²

A romák száma is növekedett a rendszerváltás óta. A baróti roma közösség nagy része magyar anyanyelvű és katolikus vallású. Van egy kisebb lélekszámú ortodox csoport is. Látványos együttélési konfliktusok nincsenek a helyi nemzetiségek között, együttélési viszonyukat inkább távolságtartás jellemzi.

„Van egy tartózkodás, én úgy látom (ti. a romák és a magyarok között). Meg van, hogy: »ez cigány«. Persze cigányok között is különbség van. Például én most egy olyan példát mondok, hogy amikor házszenelni megyünk év elején, minden családot meglátogatunk, akkor sok cigányházban sokkal nagyobb tisztaság van, mint magyar házakban esetleg.”³³

Az együttélési viszony a románok és a magyarok között nem konfliktusmentes.³⁴ Ennek egyik oka, hogy az utóbbi években betelepülő román családok nem fogadják el a város hierarchikus magyar vezetésének hagyományát és a mindennapok magyar „közlekedő nyelvét”.³⁵ A baróti több generációs román családok általában két-nyelvűek, s megfigyelhető náluk az előzékeny nyelvváltás. A rendszerváltás után betelepült román családok, illetve a rendőri állományban idehelyezett rendőrök viszont gyakran nem beszélnek magyarul, mely által konfliktusos helyzetek sorát indíthatják el. Az üzletekben, hivatalokban dolgozó magyar nemzetiségű emberek nem beszélnek kielégítően románul, a románok nem értenek magyarul, s így a kommunikáció nehézkessé válik.

„Itt is vannak románok, és attól még el kell tűrni, a tolerancia meg kell legyen itt is. (A baróti románok tudnak magyarul?) Nem tudom, hogy beszélhetünk-e baróti románokról. Bevándorló románokról lehet. Van, aki megtanul, de van, aki nem is akar. Vagy ha tud is, akkor nem is akar beszélni, esetleg van ilyen is. (A magyarok tudnak románul?) A magyarok, ha olyan környezetben vannak, üzletelésnél, ott fontos, mert anélkül nem megy. Vagy hogyha fiatalok elkerülnek innen egyetemekre, akkor valamit csak kell tudni, mert általában mindenhol románul kell tudni valamennyire. Nagyjából gondolom, hogy azért tudogatnak.”³⁶

Barót 1989 gazdasági központ volt Erdővidéken, melyet a határában elhelyezkedő szénbányájának köszönhetett. A rendszerváltás után a szénbányát leépítették, s idővel működését minimálisra csökkentették, mely a munkanélküliek hatalmas tömegét eredményezte a régióban. Ma a város gazdaságilag stagnál, a munkanélküliek kis részét néhány újonnan alapított mini cég szívta fel. Ez a tendencia, hasonlóan az erdővidéki falvakhoz, migrációt indított meg, melynek elsődleges célja Magyarország.

„Ezt a munkanélküliségi mutató emelkedőt egy kicsit ellensúlyozták a vállalkozások. A vállalkozásokon keresztül több száz személy jutott munkához, de azt is kell számítani, hogy közben egy nemzedék felnőtt 15 év alatt. [...] A kivándorló ifjúságnak, a kivándorlóknak az a része hagyja el Erdélyt, amelyik – legalábbis a gyüleke-

zetünkkel kapcsolatosan mondhatom, vagy a városban élőkkel kapcsolatosan –, akik komolyan akarnak valamit tenni. Szinte mindenki volt kint dolgozni. Aki nem állandó és nem megbízható, az hazajön. Szomorú az, hogy egy részüket ezeknek kell alkalmazniuk, mert nincs jobb, és sok nehézségük van a vállalkozóknak. Azt is megfigyelhettük, ha egy családnak jobb a kapcsolata, és el tudja helyezni a gyereket, akkor nem megy el. Tehát nemegy olyan kivándorlás van, hogy irány Budapest, nem. Nem az a típus. Itt kerülnének komoly jó munkahelyekre. Mindig voltak világot látni akaró emberek, azok elmennek, különben nem. Szeretik a Székelyföldet, szeretik a hazájukat. És van egy olyan munkanélküliségi réteg is, amelyik nem állja meg a helyét, és örök munkanélküli marad. A fiatalság körében eléggé az a réteg maradt itt-hon, amelyik improduktív, alkalmatlan. Persze megpróbálkoznak a vállalkozók azzal, hogy ezeket is [...] lényegében ezeknek a gyerekeknek volna munka.”³⁷

A magyarországi vendégmunkát vállaló családok, amennyiben biztonságos mindennapokat tudnak teremteni maguknak és családjuknak, ritkán térnek haza. A bányaleépítése megszűntette az állami munkahelyek meglétét a régióban, újabb kisvállalkozások alapításának már nincsen lehetősége a városban, és az értelmiségiek elhelyezkedésének lehetőségei is végesek.

Barótnak Zirccelel, Budafokkal és Szarvassal van kapcsolata. Városi kezdeményezésként indult, egyházi vonalon csak Zirccelel vették fel kapcsolatot. A kapcsolatfelvétel elsődleges célja gazdasági volt: a magyarországi vállalkozói szféra bevonása a régióba. Mindemellett városi vezetés szintjén is megszervezték az együttműködést, kölcsönösen delegációk által képviseltették magukat testvértelepülésük rendezvényein. Mára a kapcsolatok kulturális jellege elhalványult, csupán a 4-5 évente megrendezett Baróti Napokon frissítik fel az együttműködést a testvértelepülésekkel. Megmaradtak a működő gazdasági együttműködések, de újabbak már évek óta nem létesültek. Levezetés szinten működnek a baráti-családi kapcsolatok, de kölcsönös látogatások a nagy távolság miatt ritkábbá váltak.

„Az első testvértelepülés-kapcsolat úgy '90 elején született Zirccelel. Utána tudomásom szerint Budafokkal, azután Szarvassal. Általában ez azonkívül, hogy vállalkozói szférákkal találkozott, voltak ilyen kezdeményezések, azon túl inkább 4-5 embernek a kapcsolata volt. [...] Csak azt említem meg, hogy időnként, évenként megismétlik, 4-6 éve megrendezik a Baróti Napokat szabadtéri megnyitóval, s oda hívják a testvértelepülések vezetőit.”³⁸

A magyarországi kapcsolatok rendszerváltás utáni nagy fellendülésének intenzitása mára lanyhult. A távolság, az anyagi helyzet, a megszokás és nem utolsósorban az anyaországbeli viselkedés minták³⁹ miatt háttérbe kerültek az együttműködések.

Barót az erdővidéki mikrorégió kulturális központja. A város magyar vezetése erőteljes magyar bürokratikus réteget eredményezett. Több kulturális szervezetük is van, nagy részük egyházi szervezésű (pl. Gyöngyharmat együttes, Ragsányi Annadalkör, Rozmaring kórus stb.). Ezek és néhány civil szervezet (pl. Gál Mózes Közművelődési Egyesület) vállalta fel a kulturális élet szervezését. Ezek elsősorban az évi nagy ünnepek rendezésével foglalkoznak (pl. március 15-e, hagyományörző Székelybál, augusztus 20-a, október 6-a). Intézményi szinten a város a mikrorégió egyik legszervezettebb települése, erőteljes magyar bürokratikus vezető réteggel. Erdővi-

dék egyetlen városa lévén a helyben maradó értelmiségiek egyik letelepedési célpontjává vált.

Szükséges a települések interetnikus viszonyait, intézményrendszerét és magyarországi kapcsolatait részletesebben bemutatni, mivel a megszólaló értelmiségiek véleménye sokat elárul a mikrorégió működéséről, belső viszonyairól, kapcsolatrendszeréről.

Az interetnikus kapcsolatok vizsgálata egy hierarchikusan felépített, a magyar többségből adódó magyar vezetésű település képet mutat. A közösségek harmonikus együttélését a több generációs roma és román etnikum alkalmazkodása és a fennálló társadalmi helyzetük elfogadása biztosítja. Etnikai feszültségek ebből adódóan ott keletkeznek, ahol a románok vagy romák (lásd Barót) nem fogadják el a számukra kijelölt társadalmi helyet, nem alkalmazkodnak a helyi magyar közösség hagyományos nyelvi vagy mentalitásbeli szokásaihoz.

A településeken folytatott vizsgálatok rámutattak a kulturális és egyházi intézmények „összefogás-erősítő”, „helyben tartó” szerepére. Egyes településeken, mint Felsőrákos, az intézmények működésének hiánya indokolta a közösség migrációját, gazdasági ellehetetlenülését. Nagybaconban és Baróton a helyi intézmények, a bürokratikus réteg megléte bizonyította közösségszervező és gazdaságsegítő szerepét.

Erdővidék egészére jellemző, hogy a rendszerváltás után kialakult magyarországi kapcsolatok nagy része mára eltűnt vagy nem működik. Ennek oka, hogy a pusztán anyagi segítségben kimerülő kapcsolatok kimerültek, a forráshiányok miatt az együttműködések lehetetlenné váltak. Az erdővidékiek nem fordultak szigorú igényekkel a magyarországi testvértelepüléseik felé, elvárásaik nem az anyagi segítségre, mint inkább a mentális támogatásra irányultak. A testvérfalu-kapcsolatok családi-baráti kapcsolatokban maradtak meg, melyben a települések már közösségileg nem vagy csak ritkán vesznek részt. A magyarországi kapcsolatok kialakítása egyfajta nyitási lehetőség lett volna a régió számára akár gazdasági, akár kulturális szempontból nézve. Mindemellett ma a gazdasági kapcsolatok stagnálnak a lehetőségek hiánya miatt (a nehézkes román gazdasági törvények, utak állapota), a kulturális lehetőségek pedig a távolság és a periféria miatt háttérbe kerültek.

Az értelmiségiekkel készített interjúkból elemezhetővé válik az az unikális helyzet, amiben az erdővidéki falvak lakosai élnek: kisebbségben többségben. Mindennek súlyát és szokatlan mivoltát a mikrorégiót soha vagy ritkán elhagyó magyarok nem érzékelik, számukra ez a természetes mindennapokhoz tartozik. A régió kívül végzett, illetve a nem erdővidéki származású értelmiségiek viszont nagymértékben érzik, és a riportokban gyakran hangsúlyozzák ennek egyedi jellegét. Feltételnek érzik ezt nemzeti megmaradásukban, és ezért problémát jelent számukra néhány székelyföldi város növekvő nem magyar nemzetiségű lakossága. Mindez egyenesen vezet a – később bemutatott – autonómiatervezet népszerűségéhez.

Erdővidékiek a kedvezménytörvényről és az autonómiatervekről

A kedvezménytörvény és autonómiatervezet bemutatása és vázlatos elemzése szintén a kutatási projekt célkitűzései közé tartozott. A beszélgetések az igazolvány

igénylésének okai, használhatósága, az ehhez kapcsolódó történetek és a különböző elvárások témaköreire fókuszáltak.

Beszélgetőtársaim szerint a magyarigazolványok igénylésének több oka volt Erdővidéken. A fiatal, kisgyermekes családok elsősorban az iskolatámogatási kedvezményhez kötött feltétel miatt igényelték: a magyar iskolába járó gyerekek utáni magyar állam által folyósított ösztöndíjat a magyarigazolvánnyal rendelkező családok kapták meg. Az idősebbek érzelmi okokból igényelték igazolványukat. Ők voltak azok is, akik az igazolvány konkrét hasznát nem érezték (mint utazási kedvezmény, múzeumlátogatási lehetőség stb.), mivel anyagi körülményeik nem engedték meg, hogy elutazzanak az anyaországba: Erdővidék a magyar határtól messze eső régió, s a kedvezmények csupán a magyar határtól érvényesek. *„Meg a másik, azért sem veszik ki most már, az idősebb réteg, a pénznélküliség miatt. Mert ha mégis elmenne Magyarországra, hogy érvényesítse, az útlevel olyan drága, hogy ki se váltja már, 1 250 000 lej.”*⁴⁰

*„A legtöbben érzelmi okokból (váltották ki). Egyszerűen azért, mert van, és legyen. Végül is különösebb gyakorlati hasznát nem hallottam, ilyen ingyenes, aki kiment Magyarországra.”*⁴¹

*„Nagyon sokan igazán csak érzelmi alapon (váltották ki), tehát azért, hogy legyen. Mert arra lehetőségük, hogy ők kimenjenek, és úgymond ennek az igazolványnak az előnyeit élvezzék, arra nincs lehetőségük. De azért is kiváltották, hogy legyen nekik egy ilyen címeres igazolványuk. És mondom, vannak egy jó páran, akik azért (váltották ki), hogy munkavállalás és gyerekeknek azt a bizonyos 20 000 Ft-ot tandíjat megkapják.”*⁴²

*„(És másra mire használják még?) Az utazásra. Más előnyök? Én sem használtam az enyémet ki annál jobban, hogy kedvezmény... a fiataloknak van inkább kedvezmény. Felőtteknek nincs annyira kedvezmény belőle. Az utaztatásnál a diákoknak, ami van kedvezmény. (Akkor a magyarigazolványban csalódtak, hogy keveset biztosít?) Nem, az a 20 000 forint is valami, akinek gyereke van, annak biztos, hogy valami. Nem lehet mondani, hogy csalódtunk éppen, csak lehet, hogy nem szolgálja azt a célt annyira, mint amennyire elvárnánk esetleg, de azért csak szolgál valamit. Nagyon sok embernek segít, aki kap 20 000 Ft-ot, az nálunk már nagy pénz. Akinek gyereke van, az örvend, mert legalább valamilyen dolgot azzal megold.”*⁴³

*„(Miért váltják ki?) A 20 000 forintért, az iskolai támogatásért. Hát nem tudom, ez az igazolvány igazából nem jelent egy állampolgári státust. Például egy kimenő munkavállalónak egészségügyi biztosítás, ez jó lett volna. (A munkavállaláshoz szükséges...?) Nem szükséges, ellenben én, ahogy hallottam azoktól, akik kijártak, akinek van, annak bizonyos szempontból egyszerűbb a papír intézés. (Miért váltják ki?) A 20 000 forintért, az iskolai támogatásért.”*⁴⁴

*„(És miért váltják ki az emberek a magyarigazolványt?) Mindenki azt reméli, hogy esetleg egy betegség bekövetkeztével, vagy ha Magyarországra utazik, esetleg könnyebb lesz odakint.”*⁴⁵

Az igazolvánnyal szembeni elvárások is egyöntetűek az erdővidéki magyarok körében: szinte kivétel nélkül a magyarországi ingyenes orvosi ellátást igényelték volna az igazolvány kedvezményei között. Ennek oka főleg abban rejlik, hogy a mikroregió orvosi ellátása akadozik, kórházai nagyon rossz állapotban vannak, és gyógyszerhiánnyal küzdenek.

(Milyen kedvezményeket kérnének a magyarigazolványhoz?) *Habár ott is, mivel az ember a tévét nézi, elég nehéz, de az egészségügyi ellátás lenne a legfontosabb. Ha az ember olyan ellátásra szorul, amit itt nem tud megkapni. Most már nagyon gyatra lettem. Például Baróton is kórházba a gyógyszert, ha az ember bent fekszik, meg kell vegye.*⁴⁶

*Szerintem egészségügyi biztosítás, minden, ami a magyar állampolgárnak, amikor Magyarországon van, amit élvez, ami abból származik, hogy magyar állampolgár és Magyarországon lakik, akkor ugyanazt kapta volna meg a határon túli magyar is. Ez a kettős állampolgárság máskülönbem nem hülyeség. Ez egy nagyon jó dolog lenne, ha bejönne.*⁴⁷

A magyarigazolvány használatával kapcsolatos magyarországi történetek történeteket két nagyobb csoportba lehet osztani. Egy részük az igazolványhoz kapcsolódó pozitív élményekről szól, másik részük a használat közben kialakult konfliktushelyzetekről mesél.

Az első csoport jellegzetes elemei közé tartoznak az igazolvány előnyeinek felsorolása: az utazási kedvezmény, a magyar állami ösztöndíj-támogatás s az igazolványhoz szorosan kapcsolódó pedagógusigazolvány könyvvásárlási kedvezményei. *„A haszna bizonyos utazási kedvezmények, mi személy szerint a könyvtárakba való belépést (használtuk ki). Amikor tavaly voltunk a Széchényi Könyvtárba egy bizonyos könyvcsomagból válogathattunk és hozhattunk el ingyen, és feltétlenül kérték, hogy megvan-e az igazolvány. No és most a szülők közül egy jó páran megkapták ezt a 20 000 Ft-os...”*⁴⁸

*„Ezzel kapcsolatosan, az utazással kapcsolatosan volt jó élményük, hogy 90%, vagy mennyi a kedvezmény, tehát az nagyon sok. Elmondták, hogy Győrtől Pécsig mentek, és mennyivel olcsóbban tudtak elmenni. Ez egy pozitív dolog”*⁴⁹

A negatív történetek az igazolvány használata közbeni megaláztatásokat említik elsősorban. Ennek sokféle terepe lehet, de alapvető momentumai jellegzetesek: a jegyvételnél pénztárosok, illetve az utazó közönség rosszindulatú megjegyzéseinek, illetve az igazolvány használatakor bármiféle félreértések esetei. Jellegzetességei ezeknek a történeteknek, hogy a sértések szinte minden esetben a határon túliak más nemzetiségére utaltak. Ez természetesen utal az igazolvány erőteljes nemzeti-ségi kötődésére, így a negatív élmények általában a nemzeti érzület megsértéséhez kapcsolódnak:

*„A legbosszantóbb – és vicc is van róla – az, hogy, és én is tapasztaltam, például Budapesten, Magyarországon vagy pontosan a Balatonon, Siófokon, azt hiszem, a kis Trabinak oda lepöfögtem, és benyújtottam az útlevelünket, s a magyarigazolványunkat. A feleségemmel voltunk, és kértünk a sátor táborban egy helyet a Trabinak. A pasas – jó sor volt mögöttem – elvette, megnézte, és odaadta a csicskásnak, azt mondja, »itt vannak valami románok«. Ott volt az igazolvány, és szóval így. Van egy vicc is. Hogy lesz a székelyből román? Úgy, hogy kimegy Pestre. (És ezt érezték többször is, hogy Magyarországon...?) Nem többször is, hanem mindig. A közvetlen ismerősök, akik tudják a dolgot, azok nem, de azt hiszem, ott önöket úgy is nevelhetik az iskolában. Ilyesmi, hogy székelység vagy ilyesmi nem nagyon hangozhatott el.”*⁵⁰

Erdővidék, mint már említettem, tömb magyar terület, magyar belső vezetéssel, magyar iskolákkal és nem számottevő román közösséggel. A román–magyar együtt-

élési viszonyok – talán Barótot leszámítva – elemezhetetlenek a régióban a románok asszimilálódása, „észrevehetetlensége” miatt. Így nem beszélhetünk román–magyar etnikai feszültségekről, még Baróton sem, ahol a román közösség számanak emelkedése némi feszültséget indukált. Mindemellett a magyar autonómia-tervezet radikális irányzatát a román népességgel szembeni etnikai intolerancia jellemzi. Ennek a gondolkodásnak nincs lokális színezete, helyi, csak a mikrorégiót „védő” sajátossága. A székelyföldi régiót mint tömb magyar terület érdekeit védi a „más” etnikumúakkal szemben. Valós érveket hoznak fel ennek védelmére: az utak rossz minőségét, az adók elfolyását, a megye alulfinanszírozottságát, s mindezt nemzetiségi létük elleni támadásként élik meg. Ezt forgatva vissza, az autonómia-tervezet fontos igényének tekintik a román nemzetiségűek, illetve a magyar nyelvet nem beszélők kiköltöztetését a területről, a román tulajdonú gazdasági vállalkozások megszüntetését és magyarosítását.

Lokális és regionális identitás

Befejezésül érdemes kitérni néhány gondolat erejéig az erdővidéki régió mentális elkülönülésére, földrajzi határainak meglétére és ennek érzékeltetésére a határokon kívül levőkkel. Mindez a tömb-lét biztos tudatával, a szórvánnyal szembeni előny hangsúlyozásával párosul beszélgetőtársaim véleményében. Többen hangsúlyozták az Olton túliak viselet- és szokásbeli másságát: *„Általában népi szokásokban is változnak, aztán azt hiszem az egész életmód más. Mindig különböztek.”*⁵¹

*„Mások (ti. az erdővidéki magyarok). Tehát meg van a maguk sokszor szűklátókörűségük is, a maguknak valóság. De ezt hozza ez a bizonyos elszigeteltség. Most már nyíltak a határok, tehát lehetőség van a ki- és bemenetelre, de azért magában hordja a dolgokat, hogy itt és itt élt és született. Például 30 esztendővel ezelőtt nem nagyon sikerült, hogy beházasodjanak (ti. nem erdővidékiek). Nem engedték meg.”*⁵²

Az erdővidékiek lokális/regionális öntudata nem pusztán a határon túliakkal szembeni elkülönülésükben nyilvánul meg, hanem a régión belüli közös múltnak, hagyománynak összetartó erejében is. *„Azért egymásra számítunk és bízunk egymásban, hogy bármilyen probléma történjen, akkor a magyarság úgyis összetart. Ez jellemző, hogy fellépnek, ha olyan dolog történt, akkor biztos, hogy a magyarság rögtön melléáll, és ellenállást nyilvánít az ellenállóval, valakivel, aki szemben áll. Tehát nyújt valami biztonságot, hogy egy tömbben vagyunk.”*⁵³

A tömb magyar régiót a nemzetiségi megmaradásuk esélyének érzik. *„Mindenképpen másabb, mindenképpen magyarabb marad itt az ember, az normális. A rokonságban van olyan is, aki szórványban él. Például van egy unokaöcsém, a testvérem fia, aki nem beszél magyarul. Magyar a neve, meg mindenféle, de nem tud magyarul. Csak velem beszél egyedül, de akkor is csak annyit, »igen, keresztapám«, »nem, keresztapám«, ennyit tud mondani. És ő románnak is tartja magát. Szóval a szórványnak megvan ez a hátránya. Különben aranyos, rendes emberek. A szomszéd az lehet román, az lehet sváb, az lehet bármi, ott a szórványban együtt kell élnie és meg kell szokja. De lassan, akarata ellenére is már kezd kavarni, már kezd csángóul beszélni.”*⁵⁴

Az erdővidéki kisrégió természetes védettséget biztosít a benne élőknek, melynek előnyeit – mint az anyanyelvi oktatás, magyar bürokrácia, belső gazdasági kapcsolatok – és hátrányait – mint állami pénzforrások hiánya, utak állapota, román nyelv nem ismerete – is megtapasztalták. Mindemellett csak egy, nem erdővidéki származású beszélgetőtársam utalt a tömbmagyarság hátrányaira. Ennek, talán, leglátványosabb pontja a román nyelv nem kielégítő ismerete. Több interjúalanyom is utalt rá, hogy míg az országnyelv ismerete nélkülözhetővé válik a régió határain belül,⁵⁵ az Olton túl már komoly hátrányba kerülnek megfelelő nyelvismeret nélkül.

„A tömb az nem feltétlenül jelent védelmet. (Miért nem?) Azért, mert, ahogy mondta az egyik kedves évfolyamtársam, elbázzák magukat, és nem ügyelnek. (Mire kell ügyelni?) Mire? Hát nagyon sok mindenre. Az első például, ami mindenütt van, hát ugye nem beszélnek a nyelvet (ti. a román nyelvet) helyesen, mert megszokták, hogy mi itt így (ti. magyarul) beszélünk, és kész. Az iskolában vettem észre, hogy nem hajlandók bizonyos dolgokat megtanulni, mert »ügyse vesszük hasznát«. [...] A román nyelv az nem működik itt nálunk. Pedig meg kell tanulni, mert ugye, az állam nyelvét azt ismerni kell. Akárhova megy az ember, megkérdezik, nem tudja, hogy mit feleljen, ha nem tudja, hogy mit kérdeznek. És az már eleve kellemetlen. Azonkívül, ha valaki ki akar mozdulni, és időnként ki kell mozdulni, akkor jó, hogyha tud valamilyen nyelven beszélni, és nem feltétlenül csak románul. Most kezd divatos lenni, hogy világnyelveket is oktatnak, és még meg is tanulgatják, de az az igazság, hogy én itt nem láttam nagyon nagy ráállást.”⁵⁶

A tömb magyar területek magyar lakosai hátrányba kerülnek a román nyelv hiányos ismerete miatt, kénytelenek a régió határain belül maradni vagy magyarországi munkalehetőséget keresni.

Jegyzetek

1. A 2004. nyári terepmunka tapasztalatait és tanulságait összefoglaló szöveg az 5/044/2002. számú Nemzeti Kutatásfejlesztési Pályázat keretében folyó kutatási program előtanulmányaként készült. A régió fogalmáról lásd Bourdieu 1985.
2. Az antropológiai terepmunkáról és elemzésről lásd Malinowski 1972, Niedermüller Péter 1992, 1994.
3. A riportidézetekeket szövegűen közlöm. Saját kérdéseimet, amennyiben a választ magában hordozza, kihagytam a szövegből. Lábjegyzetben utalok rá, hogy kitől származik az idézett rész, kivételt ez alól az autonómiaatervezethez kapcsolódó idézetek jelentették, ahol néhány megszólaló anonimitásban kívánt maradni.
4. Niedermüller 1988.
5. Részlet a lelkésszel készített interjúból (a továbbiakban: f.l.i.).
6. A hierarchikus felépítés Erdővidék minden településén megfigyelhető. A magyarok vezető szerepe következik a magyar többségű települések magyar nyelvű közigazgatási gyakorlatából, a magyar nyelvhasználatából, a magyar kulturális szerepek és szokások „elsőbbségéből”, illetve a települések magyar eredetének hagyományából.
7. f.l.i.
8. f.l.i.
9. Ennek egyik oka régebben a szegényebb családok „pártolása”, „megsegítése” volt. Így a magyar keresztények segítettek a keresztelő megrendezését, ők vették meg az első

- rend ruhát is az újszülötteknek. Ma már nem minden esetben vállalják el a felkérést a magyarok, mindezt romló anyagi helyzetükkel magyarázzák.
10. Részlet a nyugdíjas óvónővel készített interjúból (a továbbiakban: f.o.i.).
  11. A komasági kapcsolat a rokonsági kapcsolathoz hasonló szoros viszonyt feltételez a tagok közt. A keresztszülők egész életükön át támogatják keresztyereket anyagi és mentális szempontból is. Átmeneti szertartásaikra ajándékot vesznek, házuk minden esetben nyitva áll keresztyerekük előtt.
  12. Azaz ha a roma család megszorul anyagilag, akkor jó eséllyel kopogtat be gyermekének keresztanyjához, illetve a magyar családok a nyári földmunkák idején szívesen hívják „keresztyermekük” családját bérmunkára.
  13. f.l.i.
  14. f.o.i.
  15. Erdély-szerte a magyarulakta falvak egy részére jellemző, hogy az egyház magára vállal egyfajta közösségszervező, identitás-fenntartó szerepet is, ennek a gondolatnak a fényében szerveznek kulturális rendezvényeket, alapítanak szervezeteket.
  16. f.l.i.
  17. f.l.i.
  18. f.o.i.
  19. f.l.i.
  20. Részlet a lelkésszel készített interjúból (a továbbiakban: b.l.i.).
  21. b.l.i.
  22. b.l.i.
  23. Részlet a helyi RMDSZ-vezetővel és iskolaigazgatóval készített interjúból (a továbbiakban: b.i.i.).
  24. b.l.i.
  25. b.i.i.
  26. Részlet a nagybaconi polgármesterrel készített interjúból (a továbbiakban: n.p.i.).
  27. n.p.i.
  28. n.p.i.
  29. n.p.i.
  30. n.p.i.
  31. Részlet a baróti katolikus pappal készített interjúból (a továbbiakban: b.k.p.i.).
  32. Részlet a baróti református lelkész interjúból (a továbbiakban: b.r.l.i.).
  33. b.k.p.i.
  34. A konfliktuselemzésről lásd Olzak 1993.
  35. Közlekedő nyelv alatt azt a nyelvet értem, melyet a helyiek a mindennapokban, nem hivatalos helyeken használnak.
  36. b.k.p.i.
  37. b.r.l.i.
  38. b.r.l.i.
  39. A határon túli magyar nemzetiségűeket – mint a riportokból kiderült – magyarországi látogatásaik alatt gyakran azonosították származási országuk nemzetiségével. Mindez nagymértékben befolyásolta kapcsolataikat: *„Lehet, hogy van egy olyan felfogás is, hogy nem mindenki ismeri az erdővidéki népet, és egyszerűen... amikor kimegyünk, általában tapasztalunk dolgokat, persze ez nem mindenkire vonatkozik. Amikor kimegy, és azt mondják rá, hogy »cigány«, meg »oláh« meg ilyesmik, akkor egy kicsit visszahúzódik az ember.”* (b.k.p.i.)
  40. b.r.l.i.
  41. b.i.i.
  42. f.l.i.
  43. n.p.i.
  44. f.l.i.

45. f.o.i.
46. f.o.i.
47. n.p.i.
48. f.l.i.
49. b.r.l.i.
50. b.i.i.
51. f.o.i.
52. b.l.i.
53. n.p.i.
54. b.i.i.
55. Érdekes viszont, hogy ezt a gondolatot több esetben is ellenpontoszták a románul nem beszélő magyar fiatalok a katonaságnál történt kellemetlen eseteinek felsorolásával.
56. n.l.i.

Felhasznált irodalom

- Bourdieu, Pierre 1985. Identitás és reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1 (1) 7–22. p.
- Kunovich, Robert M., Hodson, Randy 1999, Conflict, Religious Identity, and Ethnic Intolerance. *Croatia Social Forces*, Vol. 78, No. 2. (Dec. 1999), 643–668. p.
- Malinowski, Bronislaw 1972. *Baloma. Válogatott írások*. Szerk. Bodrogi Tibor. Budapest, Gondolat.
- Niedermüller Péter 1992. Az „újraolvasás” lehetőségei. *Holmi*, 4. évf. 11. sz. 1693–1698. p.
- Niedermüller Péter 1994. Néprajz, kulturális antropológia, kultúrakutatás. *Replika* (15–16).
- Niedermüller Péter 1988. Tájékozódás – kutatási áttekintések. *Ethnographia*, 3–4. sz. 376–389. p.
- Olzak, Susan 1993. Etnikai konfliktusok elemzési stratégiái. *Regio*, 1. sz. 159–182. p.
- Reiter, Albert F.: Az etnicitás politikai alapjai. *Regio*, 1992. 1. sz. 3–17. p.

BOGLÁRKA BAKÓ

MINORITY IN MAJORITY: ERDŐVIDÉK

This study presents the findings of the research program 'Hungarian Minority Settlements and Regions in the Carpathian Basin in the 20th Century' conducted in the framework of the NKFP. The site of the research was the micro-region situated in the south borderlands of the Sekler land, Erdővidék. Erdővidék is a region populated almost exclusively by ethnic Hungarians with Hungarian administrative leadership, Hungarian school network and significant minority Hungarian (or from Hungary) economic influence. Four settlements Felsőrákos (Racosul de Sus), Bibarcfalva (Biborteni), Nagybacon (Băţanii Mari) és Barót (Baraolt) were included in the research of the Erdővidék micro-region.

The research was based upon the investigation of everyday life and the comparative examination of the questions posed by the peculiarities of local societies. The analysis was based on many perspectives. First, it examined institutional levels. It was completed by the theme of expression and admittance by the local leading authorities of national peculiarities that feature the

micro-region or settlement. The study focused on the functioning of relationships with Hungary and the image of Hungary and Hungarians within local communities.

The third theme concerned the existence of (mental and geographical) borders of the micro-region and the conscious admittance of these borders. It also focused on the relationships of local people with others from the Sekler land, over the river Olt and the Carpathian mountains (Oltenia and Muntenia), characteristics of being from Erdővidék and the perception of living in defense or in danger.

The analysis of inter-ethnic relationships first of all was concentrated on the Roma-Hungarian co-existence. Questions of the interviews concerned the leadership strategies of the 'minority majority', administrative conditions and everyday co-habitations.

One of the main goals of the NKFP program was to research the effects of the Law on the Status of Hungarians living in Minority. Interviews were organized according to three crucial points: minority expectations concerning Hungarian Identity Cards, reasons of demanding those cards and stories illuminating their uses in Hungary.

Originally the topic of the Transylvanian plans on autonomy was neglected. Nonetheless, the issue was raised in almost all interviews since the region of Erdővidék is within the borders of the intended autonomic territory. During the field-work Hungarian and Romanian media discussed the topic many times and this called for taking sides among local population, as well.

KÖNYV AZ EMBERI ÉS NEMZETI JOGOKRÓL

Öllös László: Emberi jogok – nemzeti jogok.
Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?

Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium
Aurum Könyvkiadó, 2004. /Nostra Tempora, 10./

Mészáros András:

Öllös László könyvéről*

Öllös László doktori disszertációjának könyvváltozata nem könnyű olvasmány. Mégpedig több okból és szempontból nem az. Az okok közé sorolnám magát a témát, amit a könyv címe is megfogalmaz, valamint a témakifejtés módjait is. Arról van ugyanis szó, hogy az „emberi jogok”, „polgári jogok” és „nemzeti jogok” témakörei más-más elméleti háttérrel rendelkeznek. Úgy is mondhatnám, hogy más-más metafizikák, történetfilozófiák és ideológiák fegyvertárába tartoznak. Az olvasmány nehéz voltának másik oka az, hogy Öllös László azt az angolszász politikafilozófiában és analitikus filozófiában honos fogalom- és érvrendszert alkalmazza, amely még mindig idegenszerűen hangzik tájainkon. (Analogiát talán a nyelvészetből kaphatunk: a hagyományos nyelvművelés és például a szociolingvisztika különbségei is visszavezethetők egy ilyen metodológiai és fogalomhasználati eltérésre.) A szempontok közül pedig talán csak egyet emelnék ki, mégpedig azt, hogy az a kérdéskör, amelynek megragadására és kifejtésére a szerző vállalkozott, sajtóságot határhelyzetbe kényszeríti őt magát is és az olvasót is. Ez a határhelyzet a modernitás és a posztmodern választóvonalán van. Mindegyik kérdéshez visszatérek az alábbiakban.

A szerző könyve bevezetőjében nagyon pontosan megfogalmazza, milyen irányban kell követnünk az érvelését. Ez az irány nem más, mint az, hogy „lehetséges a nemzeti kisebbségek jogainak emberi jogi értelmezése”, továbbá az, hogy „nem pusztán a nemzeti kisebbségek jogai sorolhatók az emberi jogok közé, hanem az egyén nemzeti jogai is”. Az érvek pedig a kantiánus hagyományból, azaz az egyén morális ítélőképességének feltételezéséből erednek. Már itt beleütközünk bizonyos dilemmákba, amelyek nemcsak abból fakadnak, hogy az emberi jogok esetében teljesen evidens a kanti morálfilozófia alkalmazása, a nemzeti jogok esetében azonban ellentmondásokkal kell megküzdenünk (és a szerző ezeket meg is fogalmazza), hanem abból is, hogy a kantiánus filozófia az elmúlt két évszázad alatt annyi módifikáción ment keresztül – még a magyar művelődéstörténeten belül is –, hogy egy-

---

*Elhangzott a könyv bemutatóján, 2005. június 16-án a dunaszerdahelyi Vámbéry Irodalmi Kávéházban.

részt ezek a változások (és változtatások), másrészt a kanti filozófia és a „gondolatanyag” viszonya is további problémákat vetnek fel.

Mindezekbe a kérdésekbe most nem vágunk bele. Kihasználva viszont azt, hogy a bemutatott mű a politikai filozófiához tartozik, három olyan kérdésre térnek ki, amelyeknek a megvilágítása talán bizonyos kulcsot adhat a könyv olvasásához. Ezek a kérdések pedig a következők: 1. A politikai filozófia helye és szerepe a modernitásban. 2. A szellemi modernitás Kelet-Közép-Európában. 3. A jog szubjektumának kérdése.

Elsősorban azt szeretném demonstrálni, mit jelent az az állítás, miszerint a bemutatott mű a politikai filozófia körébe tartozik. Közhelyszerű megállapítással kezdem: a politikai filozófia nem politológia. Teljesen leegyszerűsítve: a politikai filozófia nem ad választ közvetlen politikai kérdésekre, nem prognosztizál bizonyos folyamatokat. A politikai filozófia egy sajátos értelemben a hagyományos természetjogi, jogfilozófiai – szép régi magyar kifejezéssel: észjogi vagy jogbölcseleti – tradíciót követi. Azaz filozófiai alapelvekből próbálja kifejtetni elméletét egy adott társadalmi problémát illetően. A politikai filozófiára azért van „szükségünk”, hogy a konkrétumoknál leragadva ne legyünk felszínesek olyan komoly és alapvető jelenségek megragadásánál, amelyeket ilyen és ehhez hasonló kérdésekben fogalmazunk meg: Mi az egyén? Mi a társadalom? Milyen viszonyba léphet egymással egyén és társadalom? Kettejük közül melyik a meghatározó, esetleg elsődleges? A laikusok számára is kézenfekvő, hogy ezek nem politológiai, hanem filozófiai jellegű kérdések. Ugyanakkor az is tudatosul, hogy nagyon is életbevágó, nem pedig elvont metafizikai témákról van szó. Egyszóval: a filozófiai megközelítés és a társadalmiságában megjelenő dilemma kettőssége adja meg a politikai filozófia létlehetőségét. Ebben az értelemben a politikai filozófia nemcsak a politika jelenségét megragadó társadalomtudományok, hanem az ún. alkalmazott filozófia körébe is beletartozik. És már itt is beleütközünk egy újabb, módszertani jellegű problémába: a filozófia önmagában véve nem a társadalomtudományok, hanem a humán tudományok részét alkotja. Itt viszont átrándul egy más területre, hogy ott mérje le saját lehetőségeit. De ugyanígy van ez az alkalmazott filozófiával is: amikor a gyakorlat felvet egy új, de magában a gyakorlatban meg nem válaszolható kérdést, akkor a látszólag érdekel nélkül művelt filozófia próbálkozik meg a válaszadással. Gondoljunk például különböző környezetvédelmi, az eutanáziát illető vagy más orvostikai dilemmákra. Nem biztos, hogy a filozófia megoldja a problémát. A leggyakrabban az történik, hogy ki-provokál egy másfajta gondolkodásmódot, amely aztán új rálátást enged meg az eredendő problémára. Példaként hadd említsek egy tipikusan politikafilozófiai esetet: amikor John Rawls 1971-ben publikálta *Az igazságosság elmélete* című dolgozatát, és ebben visszanyúlt a klasszikus társadalmi szerződéselmélethez, akkor két alapelvét – az egyéni szabadságot és a gazdasági egyenlőséget – nem mindenki fogadta el. Hatása mégis nagy volt, mert kijelölte azokat a témákat, amelyek körül a mai angolszász politikai filozófia vitái folynak: igazságosság, egyenlőség, szabadság, jogok, közösségek státusa stb.

De itt most nagyon előrefutottam annak demonstrálásában, milyen szerepe van a politikai filozófiának a szellemi modernitásban. Ajánlatos lesz visszatérni a múltba néhány évszázaddal, amikor ez a szellemi modernitás kialakult. Mire gondolok? Arra, hogy a modern társadalom megformálódásában óriási szerepe volt annak a

szellemi és mentális átalakulásnak, amely nélkül a váltás nem történt volna meg. Ismét leegyszerűsítve némileg a kérdést azt mondhatjuk, hogy a klasszikus természetjoggal szemben a modern természetjog – alapjában véve a társadalmi szerződés különböző elméletei – a közösséggel szemben az individuumra, a „jó”-val szemben a hasznosra, a morállal szemben a jogra helyezte a hangsúlyt akkor, amikor a társadalom kialakulásáról és működéséről dolgozta ki elméleteit. Ha a klasszikus liberalizmusról beszélünk, akkor ez a fogalmi-elméleti keret jelenik meg előttünk. Ez az a teorema, amely aztán nálunk is – gondolok itt a történelmi Magyarországra – megváltozik a 19. század folyamán. Emlékezzünk vissza például arra a szellemi fejlődésre, amelyet Eötvös tett meg a reformkori doktrinér alapállástól a forradalom utáni nagy művéig, amelyben a deduktív módszert induktívvá váltja fel, és a század meghatározó eszméi közé felveszi a nemzet eszméjét is! Nem más ez, mint a klasszikus filozófiai kérdésseltevés politikai filozófiai tematizáltságra váltása: klasszikus az a megoldás, amikor egy metafizikai meggondolás határozza meg az etika jellegét, politikafilozófiai pedig az, amikor a társadalmi tényeket és a politikai determináltságot figyelembe véve próbálunk megformálni egy morálfilozófián alapuló elméletet. A bemutatott műnél maradván: ez az univerzalizmus és a partikularizmus viszonyának a kérdése, amelyet Öllös kissé hegeli módon úgy old meg, hogy a nemzetnek közvetítő szerepet szán az egyéni és az egyetemes között (104–107. p.). Kissé tovább tágítva a kérdést, Niklas Luhmann-t hívhatjuk segítségül, aki funkcionista rendszerelméletében az autonóm alrendszerek – gazdaság, politika, jog, tudomány – esetében azok sajátos racionalitásáról is beszél. Ami a bemutatott mű viszonylatában arra utal, hogy a politikai filozófiának akkor, amikor jogi témát feszeget, tisztázni kell azt is, hogyan viszonyul egyrészt a jogi racionalitáshoz, másrészt ahhoz a vitathatatlan tényhez, hogy emberjogok és nemzeti kisebbségi jogok mindig szétfeszítik a jogi kereteket. Innen nézve Öllös könyvét, érthető a morálfilozófia bekapcsolása az elemzésbe.

Ez már azonban bevezet bennünket a másik témakörbe, hiszen a morálfilozófia iyerén, „nem-modern” felvetése szembesít bennünket azzal a ritkán elemzett problémával, hogy milyen a modernitás és a posztmodern viszonya tájainkon? Hiszen Öllös könyvének témája is posztmodern téma, amelyet a „klasszikus” szellemi modernitás kivetett volna magából. Egyébként erről tanúskodik az elemzések legnagyobb része, amelyeken belül az demonstrálódik, hogyan birkózik a modern gondolkodás az egyik leghagyományosabb történetfilozófiai témával: a partikularizmus és az univerzalizmus viszonyával. Itt most kissé eltávolodok a bemutatott mű gondolatmenetétől, és azt a tételt szeretném demonstrálni, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak védelme és bizonyítása másként csapódik le egy olyan társadalomban, amely politikai és társadalmi szempontból kiteljesítette a modernitás eszméit, és ilyenformán kezeli a posztmodern elméleteket, és másként az olyan közegben, ahol a posztmodern egy végig nem vitt és felemás modernizáció réseibe furakodik be. (És itt ne firtassuk azt a nem csak elméleti jellegű kérdést, hogy mit jelent a „kisebbség” fogalma például az USA-ban és mit Szlovákiában? És azt a talán kényes kérdést se tegyük fel, hogy vajon az Európai Unió nem egy megkésett modernizációs kísérlet-e, amely éppen a posztmodern szellemiségű mozgalmak alapvető igyekezetével szemben áll, hiszen azok a természetes és kis közösségek integrációjára esküsznek?) Itt inkább arra illik odafigyelni, hogy a kiteljesedett modern társadal-

makban, amelyekben egymást átfedve, de mégis elkülönülve és más funkciókkal létezik egymás mellett a politika és az ún. civil szféra, nem kétséges az individuum és a társadalom viszonyának relativizmusa. Ebben a helyzetben a nemzet és a nemzeti valóban „bensőséges” közösség. Számára a nemzeti kultúra és mitológia egy a sok lehetőség közül arra, hogy a szekularizált világgép mellé felsorakoztasson egy másmilyent is. A végig nem vitt modernizáción belül viszont az individuum bőrére megy ki a játék, és ebben az esetben – tudjuk – a mítoszok nagyon gyakran a racionális elemzést helyettesítik. Mivel pedig a nemzeti mitológiákkal meghitt viszonyban vagyunk, azok minden nehézség nélkül kitöltik a racionalitás terét. Az eredmény pedig nem egy meghitt közösség megteremtése, hanem a premodern korba való visszatérés. Nagyon röviden: véleményem szerint az 1989-es fordulat egyik fő mozgató ereje a politikai és társadalmi modernizáció eszméje volt, mert az ún. szocialista modernizáció zsákutcába vitte a társadalmat. Csakhogy nagyon gyorsan rengeteg, a múltból itt maradt, mert meg nem valósított feladat tornyosult elénk. Többek között – amint ez a könyvben is olvasható – az is, hogy politikai szempontból a nemzet a modernizáció eszköze is. A nemzeti kisebbségek pedig úgy vettek részt a modernizációban, hogy létezésüknek ez a szegmense kimaradt. A dilemma többrétegű: a feladat magán viseli a múlt jegyeit, de ezt mai lehetőségek mellett és mai tudással kell elvégezni. Hogyan lehetséges? És éppen erre gondolok, amikor azt mondom, hogy a felemás modernizáció jegyeit magán viselő társadalomnak óvatosan kell kezelnie a posztmodern elméleteket. Óvatosabban, mint egy posztindusztriális társadalomnak. Érdemes lenne újraolvasni Habermas érveit Lyotard-ral és Derridával szemben.

És itt vagyunk a könyv egyik, ha nem a legfontosabb problémájánál: az individuum státusánál. Mert hát ki kell mondani: Öllös liberális választ szeretne adni. A liberalista politikafilozófia és történetfilozófia viszont az individuumot tekinti minden társadalomelmélet sarkkövének. Legalábbis ami a korai és klasszikus liberalizmust illeti. A nemzet pedig nem tekinthető individuumnak sem történetfilozófiai, sem pedig jogi szempontból. Igaz, hogy a történelem során, és az elméletben is, gyakran megjelentek különböző kollektivitások mint a történelem szubjektumai. Gondoljunk például a marxizmusra, amely a proletariátust tekintette annak. Igen ám, csakhogy – és erre éppen a posztmodern mutatott rá – a kollektivisták szubjektum feltételez egy „Nagy Elbeszélést”, a történelem értelmét és egyfajta kizárólagosságot, amelynek a végén a totalitarizmus és a diktatúra veszi át a hatalmat. Ugyanakkor a posztmodern az, amely elutasítja az individuum határtalannak tartott szabadságát is, és a bensőséges közösségekre helyezi a hangsúlyt. Mindenesetre elmondható, hogy a filozófia történetén belül állandóan jelen van az individualista és kollektivisták történetfilozófiák vitája. Nemritkán összekapcsolva a társadalmi igazságosság eszméjével. Pedig hát az egy másfajta téma. Mindenesetre elmondható, hogy szélsőséges formájukban ezek az elméletek koherens világgépet nyújtanak. Legalábbis metafizikai szempontból. Kerek történeteket kapunk arról, hogyan valósítja meg az adott szubjektum a történelem értelmét. A gond inkább az ún. valósággal van. Öllös könyve azért rendkívül izgalmas olvasmány, mert ezt az áttételt próbálja megvilágítani előttünk.

Ha Öllös nem politikafilozófiai traktátumot, hanem esetleg a filozófia, az etika és a politikafilozófia határait megcélzó esszét írna, akkor nagyon kíváncsi lennék arra,

hogyan oldaná meg a hagyományos kanti ember/szubjektum-kép kettősségének – az ember mint a fizikális világ és egyben mint a transzcendencia alkotórésze – a viszonyát a nemzet létéhez. Gondolva itt arra, hogy a nemzet (meglétében, kultúrája és ideológiája révén) transzcendens az egyénnel szemben, és hogy ez a transzcendentalitás azonos lehet-e a kanti értelemben vett transzcendens erkölcsi értékekkel? Esetleg mit tudna kezdeni a „szubjektum halálával” (Foucault)? Ismétlem: tudom, hogy ezek már nem politikafilozófiai kérdések, és felvetésük ezért nem korrekt a szerzővel szemben. De hát az olvasótól semmilyen szerző sem várhat el korrektséget. Amit remélhet, az az érdeklődés.

A bemutatásomban ezért nem beszéltem a könyv tartalmáról, mert az érdeklődést szerettem volna felkelteni Öllös dolgozata iránt. Vagyis a kérdést, amit fentebb megfogalmaztam – ki is a nemzeti jogok szubjektuma? –, tegyék fel a könyvnek. Lehet, hogy nem kapnak egyértelmű választ, de hogy intellektuális „gyönyörben” részesülnek, azt borítékolni tudom.

Vajda Barnabás: Öllös László munkájáról

Öllös László könyvének négy fejezete – *Az okok; Az egyszerűsítés dilemmái; Nemzet és morál; Emberi jogok, nemzeti jogok* – sok szempontú áttekintést ad a nacionalizmusról mint társadalomelméleti problémáról, felidézve az összes jelentős elvi megközelítést a felvilágosodás morálfilozófusaitól (Kant, Herder, Hume) napjaink közismert nemzetközi szaktekintélyeiig (Ernest Gellner, Eric Hobsbawm, Will Kymlicka, Miroslav Kusý, Jürgen Habermas). A pozitív–negatív szembenállástól eltávolodva a nacionalizmust árnyaltan szemléli, és előszeretettel vizsgálja a „modernizáció vagy [törzsi-ösi] retrográd vonás” dichotómia alapján, akár bonyolult emberjogi kérdéseknek, akár a modernizáció egyik leghatékonyabb (mert mindenki számára könnyen ködölhető, erősen mozgósító erejű) eszközeként tekintve a nacionalizmust. Alighanem az összes idevágó elmélet John Stuart Mill köpönyegéből bújít elő; Mill szerint ugyanis a „szabad intézményeket csaknem lehetetlen kialakítani olyan országban, ahol több nemzetiség él” (32. p.), de amely elképzelésnek komoly hátránya a mai felfogás szerint, hogy benne „az egyén sajátosságainak szempontja nem jelenik meg” (34. p.). Egy másik fundamentális vélekedés szerint a nemzetekre azért van szükség, mert az egyetemeshöz csak a nemzetet keresztül vezethet az egyén útja (109. p.), amit egyébként már Mill is érzékelt, amikor a beolvadásra ítélt kis nemzeteket azzal vigasztalta, hogy „elnyelésükkel a műveltebb, felvilágosultabb emberek áramába kerülnek” (33. p.). A szerző ugyanakkor rámutat két, jelenleg is aktív nacionalizmusformára. Egyfelől a nemzet instrumentalista felfogására (értsd: a mai politikai nemzetek egy-egy szűk csoport kreációi), másrészt arra, hogy egyes teoretikusok (pl. Friedrich A. Hayek) a nacionalizmust egyre jelentéktelenebb tényezőnek fogják fel, mondván, hogy az érdek- vagy piaci normák már ma is fontosabbak, s a jövőben még fontosabbak lesznek az államok nemzeti jellegénél. Végigolvasva a könyvben összefoglalt nacionalizmusteóriákat, amelyeket Öllös a nemzeti-kisebbségi-emberi-polgári jogok kontextusául foglal össze, úgy tűnik, a nacionalizmusról kialakított tudományos álláspontok nemcsak részletekben térnek el egymás-

tól, hanem olyan alapvető momentumai sem tisztázottak, hogy egyáltalán történelmi maradványról van-e szó (67. p.) vagy éppenséggel modernizációs erőforrásról. Nem az a baj, hogy a válasz nem egyértelmű, hanem hogy a nacionalizmus s ebből következően a nemzeti jogok problémakörének pontatlan definícióiból nem lehetséges gyakorlati lépéseket megfogalmazni.

Öllös László munkája kerüli a személyes állásfoglalásokat. Említ ugyan konkrét példákat, de ezek túlnyomórészt távoli vidékek távoli népei (bretonok, skót hegyi lakók stb.), esetleg romák, ugyanakkor nem említi, csak sejteti itt-ott (pl. a 186. oldalon), hogy a Szlovákiában élő magyarokról írna. Az efféle távolságtartó megközelítésre nyilván a tudományos elfogulatlanság végett van szükség. Szlovákiai olvasói azonban gyakorlati megfontolásokat, analóg vagy cáfoló példákat keresnek a könyvben, és elvi megállapításait megpróbálják arra a kérdésre applikálni, hogy magyar-ként Szlovákiában milyen elvi, morális és alkotmányos alapon van joguk ellenállni a nemzeti mivoltunkat korlátozó hatásoknak. E tekintetben Öllös könyvét érdekes ketősség jellemzi. Egyfelől óvakodik attól, hogy a problémát olyan példákkal illusztrálja, amelyek alapján elfogultsággal lenne vádolható, másfelől óvatossága érthető, hiszen a nemzeti identitás Szlovákiában annyira érzékeny dolog, hogy már a vizsgálat (tehát a megértés) érdekében feltett elvi kérdések is ellenkezést szülnek. Az ellentétet úgy próbálja feloldani, hogy provokatív kérdéseket tesz fel, például hogy biztosítja-e a többségi nemzethez (értsd: szlováksághoz) való tartozás ténye automatikusan minden oda tartozó egyén nemzeti jogainak teljességét, továbbá hogy egyes teoretikusok szerint az identitás kialakítása szempontjából a kulturális kötődés nem is alapvető (170. p.), illetve azt az első hallásra bosszantó kérdést, hogy képes-e egyáltalán az egyén önállóan dönteni saját nemzeti hovatartozásáról.¹ Úgy hiszem, mind a gyakorlatias olvasói hozzáállás, mind a direkt problémafelvetés jogos stratégia. Önreflektáló kérdések nélkül ugyanis nem vagyunk képesek megérteni saját magunkat, ami nélkül viszont nem lehetünk képesek megérteni magunkat másokkal.

Mivel a nacionalizmus nemcsak politikafilozófiai, hanem történelmi fogalom is, megkísérlem a könyv egyes elméleti megállapításait visszavetíteni a magyar–(cseh)szlovák viszony 1918-tól tartó időszakára. A retrospektív szempontot azért gondolom indokoltnak, mert Öllös újszerű módszertani megközelítése számos izgalmas és kevésbé nyilvánvaló érvet vet fel a magyar–(cseh)szlovák történelmi diskurzus részeként.

Az első Csehszlovák Köztársaság

Az első Csehszlovák Köztársaság mintapélda arra, hogyan születik egy ország a nemzeti gondolat alapján. Ennek folyamatát egyrészt a szlovák országgrész gyors elszlovákosításával és a „nemzeti” intézmények, az infrastruktúra és az államnyelvű iskolák gyors megalakulásával lehet legjobban szemléltetni, másrészt azzal, hogy a jogok és az esélyegyenlőség írott szintjén Csehszlovákia akarta és részben tudta is garantálni a magyarok jogegyenlőségét. Ezt támasztja alá nemcsak az 1919. szeptember 10-én megkötött Saint-Germain-en-Laye-i nemzetközi szerződés, amely kötelezte Csehszlovákiát a kisebbségi jogok betartására (pl. 2. §-a értelmében a nemzetiségek használhatták anyanyelvüket az állami hivatalok előtt [vö. Gyönyör 1993,

62–63]), hanem főleg az 1920. évi 122. sz. nyelvtörvényről szóló alkotmánylevél, amely a 20%-os küszöb mellett „a köztisztviselőket kötelezte a kisebbségek nyelveinek használatára” (Mészáros 2004, 126), és amely rendelkezés „filozófiájában alapvetően különbözik a későbbiekből ismert nyelvhasználati törvényektől” (uo.). Tekintve, hogy az első Csehszlovák Köztársaság több ponton, pl. az alkotmánybíró-sági jogfelülvizsgálat vagy az ún. első generációs emberi jogok tekintetében korszerű államnak számított, a fenti nyelvhasználati rendelkezés akár jó alap lehetett volna a nemzetiségi viszonyok kedvező alakulására. A Masaryk-féle rendszer azonban már kezdettől magán viselte a modern nacionalizmusok egyik fontos jegyét, ti. hogy a csehszlovák állam nem állampolgárait, hanem domináns nemzeteit képviselte (s őket sem túl következetesen). És bár az ország alkotmánya szó szerint nem nevezte magát kirekesztő módon a cseh és a szlovák nemzet államának, ezt csak azért nem tette, mert tisztában volt vele, hogy az országban a 6,3 millió cseh lakos mellett 3,5 millió német, 2 millió szlovák és 1 millió magyar élt. A kormány az ország nyilvánvaló sajátos nemzeti összetétele, szabad parlamentáris köztársasági államformája és saját írott törvényei dacára nemhogy nem akadályozta az elnemzetietlenítést, hanem sok tekintetben (pl. iskolaügy, földreform címén indított kolonizáció, a hivatalnokoktól megkövetelt hűségeskü, a csehszlovák állampolgárság megtagadása 16 000 magyartól stb.) határozott nacionalista politikát folytatott.

A szlovák állam

Az 1939. március 14-én létrejött szlovák állam *Alkotmányának* bevezetője tökéletesen kimeríti a primordializmus mint nacionalista állameszme definícióját: „A szlovák nemzet a mindenható Isten oltalma alatt *ősidők óta fennmaradt a számára rendelt élettérben*, ahol az Ő segítségével, akitől minden hatalom és jog ered, megalakította a maga szabad szlovák államát.”² Figyelemre méltó, hogy az első csehszlovák alkotmányhoz hasonlóan ez sem más nemzetekkel szemben fogalmazta meg önmagát, ellenkezőleg: az írott szó szintjén alkotmányos kezességet vállalt a nemzeti kisebbségek szabad érvényesüléséért. Ennek értelmében kimondta, hogy az állampolgárok szabadon tartozhatnak valamely nemzetiséghez (Občania môžu sa volne hlásiť k svojej národnosti³), és hogy anyanyelvüket szabadon használhatják a közéletben éppúgy, mint az iskolákban („Majú právo užívať vo verejnom živote a v školách svojho jazyka”⁴). Nemcsak átvette a csehszlovák állam alkotmányából az elnemzetietlenítést explicitül tiltó kitétel, hanem annak liberálisabb formáját fogalmazta meg. Amíg ugyanis az 1918-as alkotmány az *erőszakos* elnemzetietlenítést tiltja és bünteti (vö. „134. § Az erőszakos elnemzetietlenítés semmiféle alakban megengedve nincsen. Ezen elvnek be nem tartását a törvény büntetendő cselekménynek nyilvánítja” [Gyönyör 1993, 206]), addig a szlovák állam alaptörvényében ez áll: „Minden elnemzetietlenítést célzó tevékenység büntetendő.”⁵ A 2 millió 655 ezer lakossal rendelkező Tiso-féle Szlovákia természetesen nem volt a kisebbségek (köztük 70 000 magyar, sok ezer német és 80 000 zsidó) paradicsoma. Egyrészt mint minden társadalmi-politikai kérdést, ezt is korporatív alapon kezelte, és feltételezte a szigorú központi irányítást a nemzetiségek politikai alakulatain belül is: „A nemzetiségi csoport az államhatalomban saját regisztrált politikai pártja révén vesz részt, amennyiben ez a párt az egész nemzetiségi csoport politikai akarata képvisel-

lőjének tekinthető”,⁶ másrészt a nemzeti kisebbségek kérdését nem abszolút érték-ként kezelte, hanem viszonylagos, ún. reciprok viszonyba állította. Erről a kölcsönösségi elvről (zsarolásról?) az alkotmány két helyen is rendelkezik. A 93. § 1. pontja szerint a nemzetiségeknek joguk van kulturálisan és politikailag megszervezni magukat, és kapcsolatokat tarthatnak „anyaországukkal”,⁷ míg a Tizenkettedik fejezet 95. §-ának szavai szerint: „A nemzetiségi csoportok alkotmányban rögzített joga olyan mértékben érvényes, amennyire ugyanolyan valóságos jogokat élvez a szlovák kisebbség is a nemzetiségi csoport anyaországában.”⁸ A teljesen formális, a gyakorlati megvalósítást nem is feltételező jog haszontalansága leginkább abban érhető tetten, hogy mindezek a jogok, védelmek és garanciák nemcsak a magyarokra, hanem egészen a faji alapú törvények 1940-es életbe lépéséig elvben a zsidóságra is vonatkoztak.

A második világháború után

A második világháború után a magyar nemzethez való viszonyulásban alapvető fordulat következett be. Csehszlovákiában lényegében 1945 után is folytatódott a fajüldözés, amennyiben a müncheni szerződés előtti állapotokhoz visszatérő ország alapdokumentuma, a Kassai Kormányprogram abból indult ki, hogy az ország felbomlásáért a német és a magyar nemzetiségű lakosokat, azaz a nem szláv népcsoportokat terheli a felelősség. Ennek gyakorlati következményeként a felvidéki magyarok 1945–1948 közötti hányattatásai – a kitelepítések, a nemzetiség megtagadására való kényszerítés (reszlovakizáció), a Csehországba hurcolás, a lakosságcsere – a „tisztá” nemzetállam megteremtésének eszméjét vizionáló, azt szélsőséges eszközökkel elérni kívánó nacionalista intézkedések elemei voltak.⁹ Öllös László munkájából jól érthető, bizonyos helyzetekben a nemzeti többség teljesen jogosnak érzi az agresszív nemzeti indulatokat, fel sem merül benne, hogy pl. a kitelepítés sérti a lakóhely önkéntes elhagyásának általános emberi jogi elvét, sőt egyfajta ál-önmegnyugtatásul veti fel (mintegy Mill után szabadon), hogy a beolvadással a kisebbség helyzete csak javulhat. Fölvethető ugyanakkor a kérdés, hogy az 1945 utáni Csehszlovákia cselekedhetett volna-e másként, mint hogy évekre intézményesítette a brutális nemzeti elnyomást. Ha a második világháborút követő közép-európai események szűkebb kontextusát vizsgáljuk (az emberi élet devalvációja, a szovjet katonai jelenlét, a határmódosítások, a szomszédos országok hasonló intézkedései stb.), a válasz az, hogy Csehszlovákia kézenfekvően cselekedett. E történelmietlen kérdésnek azért lehet mégis értelme, mert az ezzel kapcsolatos diskurzusban csak elvéve bukkannak föl nemzetközi szempontok. Pedig ha azt nézzük, hogy ugyanez az időszak a világ más tájain éppenséggel a gyarmati hatalom alóli nagy felszabadulások kezdete volt, ahol a gyarmati hatalmak (különösen Nagy-Britannia, de pl. Hollandia is) a csehszlovákiaitól egészen eltérő stratégiákat alkalmaztak, vagy hogy az évszázados német–francia viszályt, amely több háború gyújtópontja volt, néhány nagyvonalú, bosszúról lemondani képes politikai megbékélési szándéka pár év alatt konszolidálni tudta, akkor megkockáztatható, hogy egy másfajta politikai elit (még a szovjet jelenlét dacára is) másként is viselkedhetett volna. És végül még egy ide kívánczó gondolat, ami engem évek óta gyötör: olvasott valaki va-

laha valahol elemzést arról, hogyan, miként illeszkedett be a létező szocializmus alatt vezető pozícióba nem kevés számú magyar funkcionárius?

1968-tól máig

Az elmúlt harminc-negyven évben az általános emberi jogok hullámmzó, lassú tempójú, de határozott kiterjedésének lehetünk tanúi. Ezzel párhuzamosam (és tőle nem függetlenül!) zajlik a nemzeti jogok tágulása, ami jól megfigyelhető, ha a mai folyamatokat az 1960-as évek Csehszlovákiájából kiindulva vizsgáljuk. Az ország 1945 utáni restaurációja – mint láttuk – soha nem látott mértékben degradálta a kisebbségeket, és viszont: példátlan nemzeti pozíciót határozott meg cseheknek és szlovákoknak. Az 1968. évi 143. alkotmánytörvény szerint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság két egyenjogú testvéri nemzet, a cseh és a szlovák nemzet szövetségi állama. Így tehát szocialista ország létére nem érvényesült az internacionalista testvériség gondolata, hiszen jogi értelemben megerősítést nyert az ún. államalkotó nemzetek alkotmányos felsőbbrendűsége. A kommunista rezsim bukása után bámulatosan gyorsan, már 1990 őszén megszületett az első nyelvtörvény (428/1991), amely szerint a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelve a szlovák. Az ország 1993-as, módosításokkal jelenleg is érvényben lévő *Alkotmánya* történeti értelemben érdekes többarcúságot mutat. Egyrészt *Preambulumában* a szlovák állam frazeológiájához hasonló primordiális alapokra épül – „Mi, a szlovák nemzet, emlékezve elődeink politikai és kulturális hagyatékára és a nemzeti létért és *önálló államiságért folytatott harcok évszázados tapasztalataira*”¹⁰ (ford. és kiemelés – V. B.) –, másrészt igen részletesen taglalja az alapvető emberi és politikai jogokat és szabadságjogokat.¹¹ Harmadrészt viszont a nemzeti kisebbségek jogairól szóló külön részében konfliktusforrást jelent, mivel nem kínálja fel a pozitív megkülönböztetés lehetőségét, hanem ellenkezőleg, megszóvegzett formában fenyeget arra nézve, hogy „A nemzeti kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok számára a jelen alkotmányban szavatolt jogok gyakorlása *nem irányulhat a Szlovák Köztársaság szuverenitásának és területi integritásának veszélyeztetéséhez, valamint többi lakosának diszkriminálásához*”¹² (ford. és kiemelés – V. B.). Az *Alkotmányban* elkezdődött folyamatot a 270/1995-ös ún. államnyelvtörvény tetőzte be, amely történelmi értelemben ugyancsak retrográd vonásnak minősíthető. Ugyanis az 1918-ban megalakult csehszlovák parlamentnek a Saint-Germain-en-Laye-i nemzetközi szerződés *egy hivatalos nyelv* (d'une langue officielle) használatára adott lehetőséget az *államnyelv* helyett (vö. Gyönyör 1993, 62-63). Ehhez képest – mind verbálisan, mind tartalmában – visszalépést jelent az 1995-ös államnyelvtörvény, amelynek nacionalista szándékaira még ráerősített, hiszen ennek értelmében a szlovák nyelv mint *államnyelv* előnyt élvez bármely más nyelvvel szemben (nyelvi superioritás). Ilyen előzmények után jutunk a mába, amikor is a szlovákiai magyarok számára alkalmazható emberi és kisebbségi jogok terén két fontos rendelkezés létezik: az egyik az 1999-es kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó törvény, valamint a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa által 2001 júniusában elfogadott s az Európa Tanács által már 1992-ben jóváhagyott *Kisebbségi vagy Regionális Nyelvek Európai Chartája*. Ez utóbbi nemzetközi jogszabály fontossága külön hangsúlyozandó, tekintve, hogy benne Szlovákia kötelezi magát, hogy *támogatja, bátorítja, gon-*

doszkodik róla, és elérhetővé teszi a nemzeti csoportok szabad nyelvhasználatát. Ha jól olvasom, könyvének A jogok és az esélyegyenlőség című fejezetében Öllös László éppen erről beszél mint lehetséges megoldási stratégiáról.

Öllös László könyve megerősít bennünket abban, hogy az emberi és nemzeti jogok vizsgálata ma már csak európai dimenzióban képzelhető el. Mindazonáltal nyugtalanítónak érzem, ezért felteszem a kérdést: tényleg európai ügy-e a nemzetiségi kérdés? Mert igaz ugyan, hogy „az emberi jogok és szabadságjogok védelmének az európai térségben alapvetően gazdagabb tradíciói és normatív feltételei vannak” (Mészáros 2004, 139), de az Európai Unió a politikai korrektség ideológiájára is épül. Ami nemcsak azt jelenti, hogy vigyáznunk kell, kiről mit mondunk, de azt is, hogy globális formában Brüsszel nem a cselekvést, hanem az elhallgatást véli megoldásnak. Társadalom-földrajzi tekintetben a nemzetiségek ügye kétségtelenül kontinentális ügy. Belgiumban 70 ezer német él, Bulgáriában 800 ezer török és egymillió roma; Franciaországban elzásziak, baszkok, bretonok, korzikaiak, vallonok élnek egymás mellett; Észtország 1,6 millió lakosának egyharmada orosz, Rigában pedig az arányuk 75%, Németországban és Hollandiában 160-160 ezer fríz él, Nagy-Britanniában pedig írek, skótok, walesiek élnek egymás mellett. A sor folytatható, noha sok helyen nem konfliktusmentesek e kapcsolatok. Öllös László könyvéből egyrészt azt a biztatást kapjuk, hogy az általános és nemzeti jogok között sokkal szorosabb a kapcsolat, mint hinnénk. Azaz csakis a szabad civil társadalom lehet a nemzeti és nemzetiségi jólét alapja, ill. megfordítva: „a nemzeti sokféleség felszámolása magát a szabadságot veszélyeztetné. A nemzeti pluralizmus tehát egyik előfeltétele a szabadságnak” (56. p.). Egy másik válasza szerint (amit jellemzően és dicséretes módon kérdés formájában ad meg): Mi van akkor, ha pl. a mintaország szerepében emlegetett Svájc nem is szervezeti-jogi alapon működik jól, hanem a tolerancia, kooperáció és tisztelet erős morális pilléreire, amit összefog a polgárok aktív részvétele (pl. Svájc a világ legtöbb helyi népszavazást rendező országa)? Vagyis csupa erkölcsi kategória alapján, ami jogilag le sem írható. Kilépvé a könyv aurájából, elmondható, hogy szlovák szociológusok és történészek szerint Szlovákia mai, kisebbségekkel kapcsolatos álláspontjára két fő tendencia hat. Egyrészt az általános demoralizáció, amennyiben a lakosság többsége egész életét totalitárius rendszerben töltötte, így képtelen azonosulni a demokratikus viselkedésmóddal,¹³ másrészt a jelenlegi szlovák társadalmat önmagán belül is erőteljes történelmi reidentifikáció, intenzív önképkeresés jellemzi mintegy másfél évtizede.¹⁴ Magyar részről számomra a könyv azt a fő tanulságot sugallja, hogy a nemzeti alapú politizálásnak a kisebbségek számára is léteznek morális korlátai. És nemcsak a kritikátlan befogadás, hogy ti. „A nemzeti politikát tehát azért kell követnünk, mert a miénk. Vagyis nemzeti elveket, szabályokat nem azért kell követnünk, mert azok igazságos, illetve éretnyes élethez vezetnek, s nem is azért, mert önmagukban véve jók, hanem csakis azért, mert azok az én csoportom, nemzetek értékei” (70. p.), hanem a szélesebb társadalmi felelősség tekintetében is. Nemcsak az egyénnek kell elköteleznie magát egy közösség mellett, hanem a közösségnek is befogadóként kell viselkednie. Ezzel pedig felvetődik, mit tehetnénk magyarságképünk, nemzeti jellemvonásaink többségi nemzet felé való pozitív kommunikálása érdekében (feltételezve pozitív hozzáállásukat), illetve másrésztől saját közösségünk felé: vajon a szlovákiai magyar közösség (amennyiben valóban organikus közösség) képes-e olyan

stratégiák megfogalmazására, amelyek éreztetik a közösség tagjaival, hogy a közösség igényt tart erejükre, munkájukra, tehetségükre? Vajon az a sok magyar fiatal, akik a felmérésekben nem nyilvánítanak Szlovákia iránt erős vonzódást, nem arról nyilatkozik-e, hogy nincs sem pozitív hazaképük, sem pozitív közösségképük?

Jegyzetek

1. A saját nemzeti hovatartozás megállapításával kapcsolatban néhány éve a *Mozaik 2001* társadalomkutatási projekt adott adatokkal alátámasztott válaszokat. Pl. a megkérdezett 15–29 éves szlovákiai magyar fiatalok túlnyomó többsége szerint „a magyarság alapvető kritériuma a saját döntés, az önbesorolás” (vö. *Mozaik...* 2002, 83).
2. „Slovenský národ pod ochranou Boha všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou jeho, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný Slovenský štát” (*Ústava 1939*).
3. *Ústava 1939*. Hlava dvanásta. Národnostné skupiny. § 91, bod 1.
4. *Ústava 1939*. Hlava dvanásta. Národnostné skupiny. § 94.
5. „Každá činnosť smerujúca k odnárodneniu je trestná” (*Ústava 1939*. Hlava dvanásta. Národnostné skupiny. § 92, bod 1.). Az elnemetietlenítés tiltása egyébként Szlovákia jelenlegi alkotmányában is megtalálható; ez ugyanakkor büntetésről nem beszél (vö. 12. cikk 2. §).
6. „Národnostná skupina sa zúčastní štátnej moci prostredníctvom svojej registrovanej politickej strany, ak ona môže byť pokladaná za predstaviteľku politickej vôle celej národnostnej skupiny” (*Ústava 1939*. Hlava šiesta. Politické strany. § 59, bod 1.).
7. *Ústava 1939*. Hlava dvanásta. Národnostné skupiny. § 93, bod 1.
8. „Právo národnostných skupín uvedené v ústave, platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny” (*Ústava 1939*. Hlava dvanásta. Národnostné skupiny. § 95.).
9. Csupán emlékeztetőül Beneš rendeleteinek szigorúságát illetően: a 33/1945. sz. elnöki rendelet értelmében a németek és magyarok elvesztették állampolgárságukat; a 71/1945. sz. rendelet szerint kényszermunkára lehetett őket kirendelni; a 81/1945. sz. rendelet betiltotta a magyar klubokat, társadalmi, művelődési és sportegyesületeket; a 83/1945. sz. rendelet értelmében a magyarok elvesztették az állami intézményekben való alkalmazás jogát; a 91/1945. sz. rendelet befagyasztotta a magyarok bankbetéteit; a 62/1946. sz. rendelet alapján el kellett bocsátani a hivatalokból a magyar közjegyzőket stb.
10. A primordializmus gondolta, tehát hogy nemzetek mindig léteztek, még ha nem tudatosították is, más formában is nyilvánvalóan jelen volt a kilencvenes évek közéletében. Emlékezetes Milan S. Ďurica: *Dejiny Slovenska a Slovákov* című könyve, amelyben sok más történelmi tévedés mellett a szerző azt állítja, hogy Samo birodalma a szlovák államiség legkorábbi megnyilvánulása; ezt a könyvet az akkori oktatási miniszter Szlovákia összes általános iskolájába eljuttatta. Hozzá kell tenni azonban, hogy Ďurica állításaival az SZTA Történettudományi Intézetének két történésze, Lubomír Lipták és Dušan Kováč nyilvánosan és határozottan szembeszállt (vö. Slovenskí historici o knihe M. S. Ďuricu: *Dejiny Slovenska a Slovákov. Práca*, 19. apríla 1997).
11. Vö. Második fejezet. *Alapvető jogok és szabadságok*. Első szakasz. Általános rendelkezések 11., 12. és 13. cikk, továbbá Második szakasz. *Alapvető emberi jogok és szabadságok* 14. cikktől a 25. cikkig, valamint Harmadik szakasz. Politikai jogok a 26. cikktől a 32. cikkig.
12. Vö. Második fejezet. *Alapvető jogok és szabadságok*. Negyedik szakasz. A nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok jogai 34. cikk 3. pontja.

13. Vö. Zhovárame sa s historikom Dušanom Kováčom. *Sme*, 28. 10. 1998, 5. p.
14. Vö. „Neustále hľadanie odpovede na historické udalosti [...] napr. komunizmus na Slovensku je málo reflektované.” Sylvia Micháliková szavai a Fórum Kisebbségkutató Intézet által rendezett *Identitásproblémák a XXI. században* című nemzetközi konferencián (2005. február 24–25.) hangzottak el.

Felhasznált irodalom

- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1995. november 15-i törvénye a Szlovák Köztársaság államnyelvéről. *Szabad Újság*, 1995. december 20., 8. p.
- Az elnyomott kisebbségből legyen társnemzet. Magyarok Csehszlovákiában/Szlovákiában 1918–1992. Az Együttélés politikai memorandumja. *Hitel*, 1993. április, 68–82. p.
- Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201-es (1993) ajánlása az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* a kisebbségi jogokra vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvével kapcsolatban. *Szabad Újság*, 1995. május 10. 4. p.
- Gyönyör József 1993. *Közel a jog asztalához*. Pozsony, Madách.
- Izsák Lajos 1997. A beneši dekrétumok és a csehszlovákiai magyarság tragédiája. *Irodalmi Szemle*, 11–12. sz. 117–121. p.
- Kis János 1996. Túl a nemzetállamon I. *Beszélő*, 1996. március, 28–38. p.
- Kis János 1996. Túl a nemzetállamon II. *Beszélő*, 1996. április, 24–35. p.
- Kusý, Miroslav 2000. Materinský jazyk. *Domino fórum*, 2000. szeptember 14–15. 18. p.
- Mészáros Lajos 2004. (Cseh)Szlovákia alkotmányos rendszere. In: Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. I. kötet. Somorja-Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 125–140. p.
- Mozaik 2001 2002*. Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri István (szerk.): *Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Popély Gyula 1995. *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925)*. Pozsony, Kalligram.
- Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Ročník 1945 a 1946.
- Szarka László 1995. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram.
- Ústava Slovenskej republiky*. 1939. Bratislava, Štátne nakladateľstvo.
- Vadkerty Katalin 1993. *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram.
- Vadkerty Katalin 1996. *A szlovákiai magyarok csehországi kényszermunkája 1945–1948 között*. Pozsony, Kalligram.

KONFERENCIA

Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történelmében

Nemzetközi kisebbségtörténeti konferencia

Egy konferencia, amely az adott tudományág legújabb eredményeinek bemutatását tűzi ki, nem csupán az új kutatási eredmények prezentálást szolgálja, hanem lehetőséget teremt arra is, hogy a különböző országokban dolgozó szakemberek megismerkedhessenek egymással. Ez volt a nyíltan bevallott célja annak a nemzetközi konferenciának is, amely a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a budapesti Teleki László Alapítvány közös rendezésében 2005. június 9–10-én a Fórum Kisebbségkutató Intézet somorjai székházában valósult meg.

Noha a konferencia csendben és nagyobb felhajtás nélkül zajlott le, valójában az egyik legrangosabb tudományos rendezvényről volt szó, amely az utóbbi években Dél-Szlovákiában megvalósult. A konferencián 8 országból (Magyarország, Ukrajna, Szerbia, Szlovénia, Románia, Szlovákia, Olaszország, USA) több mint 30 kutató vett részt, akik közül mintegy húszan tartottak előadást. A konferencia tulajdonképpen felvonultatta a magyar kisebbségek történetével foglalkozó kutatók színe-javát, noha mindenki természetesen nem vehetett részt a konferencián. Fontos azonban megjegyezni azt is, hogy a rendezvényen nem csupán a kutatói pályán már eredményeket elérő történészek vettek részt, hanem több olyan fiatal doktorandusz is, akik számára a konferencia elsősorban a szakma képviselőivel való megismerkedés lehetőségét nyújtotta.

A konferencia szakmai programjának összeállítója, a Teleki László Intézet munkatársa, Bárdi Nándor volt, aki nem csupán arra törekedett, hogy minél több kutató és téma kapja meg a nyilvánosság lehetőségét, hanem arra is, hogy a hagyományos politikatörténeti megközelítés mellett más szempontok is szerepet kapjanak.

A konferencia alaphangját az a három előadás adta meg, amelyet a Kárpát-medencei magyar kisebbségek történetével foglalkozó kutatások három meghatározó alakja tartott. A Sajti Enikő, Szarka László és Bárdi Nándor a konferencia címéhez igazodva a Trianon óta eltelt évtizedek kisebbségi túlélési stratégiáit vázolta fel. A Sajti Enikő, aki a délvidéki magyarság történetéről szólt, inkább a hagyományos leíró jellegű történetírói megközelítést választotta, míg Szarka László és Bárdi Nándor előadása az új módszertani megközelítések lehetőségét is felvillantotta. Szarka László a (Cseh)szlovákia magyar kisebbség integrációs stratégiáit vizsgálva a nyolc évtized aktivista modelljeit vette számba, Bárdi Nándor pedig, aki a romániai magyar kisebbség történetével foglalkozott, a romániai magyar kisebbségi elit fejlődé-

sét vázolta fel. Előadásukban mindketten számos olyan megközelítési lehetőséget prezentáltak a hallgatóság előtt, amelyek új fejezetet nyithatnak a kisebbségi magyar történetírásban.

A bevezető előadások után hét témakörre bontva folytatódott a tanácskozás. E témakörök érintették a nemzetközi kapcsolatokat, a kisebbségi gazdasági önszerveződés és a földreformok kérdését, a visszacsatolások problematikáját, a kisebbségi intézményrendszer fejlődését és az ötvenes évek problematikáját. Bár az előadások felváltva foglalkoztak az erdélyi, a délvidéki és a felvidéki magyar kisebbség problémáival, a látszólag nagy földrajzi távolságok ellenére is kitűnően kiegészítették egymást. Bebizonyosodott, hogy nemcsak az érintett magyar kisebbségek történetében van számos hasonlóság, de a velük szembeni többségi, kormányzati magatartásban is ugyanazok a beidegződések és mechanizmusok érvényesültek – legyen szó Erdélyről vagy a Felvidékről.

A konferencia előadásai nemcsak az eredmények felvonultatását tették lehetővé, hanem kijelölték azokat a témaköröket is, amelyek kutatása az eddigieknél nagyobb figyelmet kell, hogy kapjon. Mint többen is felhívták rá a figyelmet, a két világháború közötti időszakból például az eddiginél mindenképpen nagyobb figyelmet kell szentelni a Szarka László által is érintett kisebbségi aktivizmusnak, amelynek sem mozgatórugói, sem pedig eszköztára, módszerei nincsenek megfelelően feltárva. Hasonlóan feltáratlan például az, mi történt a szlovenszói, kárpátaljai, erdélyi, stb. magyar kisebbséggel az 1938 és 1941 között bekövetkezett visszacsatolások után, hiszen a bevonuló honvédség diadalittas fogadtatását a visszailleszkedés korántsem gond nélküli időszaka követte. A második világháború utáni korszak kutatásának sürgető feladatai közül – a kollektivizáció, a kisebbségi magyar intézményrendszer kiépülése – talán a kisebbségi magyar pártelit kialakulásának és működésének vizsgálata látszik az egyik legfontosabb feladatnak. Annál is inkább, mivel a korszak főszereplői még itt élnek közöttünk, akiknek megszólaltatása már nem tűrhet további halasztást. A kommunista elitek vizsgálata szempontjából példa értékű volt az a kutatás, melyet a fiatal olaszországi kutató, Stefano Bottoni vázolt fel az erdélyi magyar politika kapcsán. Megközelítései és vizsgálati módszerei a szlovákiai magyar történetírás számára is irányadóak lehetnek.

Ami a szlovákiai magyar kisebbséget érintő előadásokat illeti, ezek számos, eddig háttérbe szoruló szempontra hívták fel a figyelmet. Gaucsík István a csehszlovákiai magyar gazdasági önszerveződés két háború közötti történetének néhány fejezetét villantotta fel, ami azért is volt különösen érdekes, mert előzőleg már elhangzott egy hasonló témájú előadás Erdélyről. A két előadást összevetve pedig kiderült, hogy a Trianon előtt is önálló életet élő Erdéllyel szemben a teljesen előzmények nélkül összezárt szlovákiai magyar kisebbség csupán korlátozott gazdasági eszközökkel rendelkezhetett.

Simon Attila a csehszlovák a szlovákiai magyar politikának a földreformhoz való viszonyát vizsgálta. Előadásában azonban nemcsak arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar pártok érdekérvényesítő ereje ebben a tekintetben meg sem közelítette a szudétanémet pártokét, hanem arra is, hogy a korabeli magyar pártpolitika vizsgálatában az eddiginél jóval nagyobb teret kell szentelni a baloldali mozgalmaknak. A két világháború közötti magyar pártpolitikával foglalkozott Angyal Béla előadása is,

aki a tárgyalt időszak politikatörténetének legfontosabb töréspontjait, illetve a magyar politikai erőknek a prágai kormányzathoz való viszonyát elemezte.

A felvidéki előadók közül a legtöbb újdonsággal talán Popély Árpád szolgált, aki a pozsonyi magyar konzul Budapestre küldött jelentéseinek tükrében számolt be a Csemadok megalakulása körüli politikai csatározásokról. Előadásából azonban az is kiderült, hogy a Budapest naprakész információkkal rendelkezett a szlovákiai magyar kisebbséget érintő ügyekről, noha a kommunista diktatúrák időszaka kevés lehetőséget nyújtott arra, hogy ezeket az információkat a megfelelő módon fel is használják.

A konferencia része volt továbbá egy pozsonyi városnézés, valamint egy rögtönzött vitafórum arról, hogyan lehetne az eddigieknél hatékonyabbá tenni a kisebbségi magyarok történetével foglalkozó kutatók együttműködését. Ennek végkövetkeztetése az volt, hogy a somorjai konferencia rendkívül hasznos volt ebből a szempontból, hiszen lehetőséget teremtett arra, hogy a szakma művelői személyesen is megismerhessék egymást. Igazi változást ezen a téren azonban talán azok a közös kutatási programok hozhatnak, amelyek megvalósításáról is szó esett Somorján. A Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Teleki László Alapítvány eddigi eredményei feltétlenül igazolják az ilyen együttműködés hasznosságát, amely ezek után talán más intézményekre és kutatóhelyekre is ki fog terjedni.

A szervezők ígérete szerint a konferencia anyaga külön kötetben fog megjelenni, amely minden bizonnyal nagy érdeklődést vált majd ki a téma iránt érdeklődő olvasóközönség körében.

Simon Attila

DISPUTATIONES SAMARIENSES

SÜLT GALAMB?

Magyar egyetemi tannyelvpolitika

LILIUM AURUM

A Népzenei Adattár

Sok népművészeti kincs rejlik a Felvidék hagyományőrző vidékein, ahol a népzene gyűjtők a legszebb magyar népdalokkal találkoztak és találkoznak mai is. Egy Népzenei Adattár is lehet ilyen kincsek forrása, melyből meríthet a népdalokat kedvelő és éneklő felvidéki magyarság, főleg az elkövetkező hagyományápoló nemzedék.

Azzal, hogy egy Népzenei Adattárban őrizzük a felvidéki magyar népdalokat, tiszteletünket rójuk le a népdalokat megszólaltató elődeink és a népdalokat összegyűjtő jeles népzene kutatók, népzene gyűjtők előtt, valamint Ág Tibor népzene kutató előtt, akinek munkássága nélkül nem lehetnénk e hatalmas kincs birtokában.

A Népzenei Adattár székhelye, munkatársai

A Népzenei Adattár korábban a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya mellett, jelenleg a Csemadok Művelődési Intézete mellett működik. A Népzenei Adattár vezetője Ág Tibor, munkatársai Pelle Andrea és Huszár Ágnes.

A Népzenei Adattár a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának székházában, Dunaszerdahelyen található (Bacsák u. 240/13., Dunaszerdahely, tel.: 031/552-24-78), működésének anyagi és technikai feltételeit a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya, személy szerint Huszár László, a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának titkára, a Művelődési Intézet igazgatója teremtette, ill. teremti meg.

A Népzenei Adattár tevékenysége

A Népzenei Adattár a Csemadok Művelődési Intézete mellett működik, magára vállalja a felvidéki magyar közművelődés és kultúra, ezen belül a népzenei mozgalom szakmai támogatását és irányítását. Ennek a munkának alapját képezi a népzenei gyűjtemény tudományos feldolgozása, ehhez kapcsolódik népzenei kiadványok készítése és a *Bíborpiros szép rózsa* országos népzenei vetélkedő szervezése és lebonyolítása. Ez az elkezdett munka a jövőben stabil, anyagilag megfelelően támogatott intézmény keretében lehetséges.

A Népzenei Adattár tevékenységét négy területre oszthatjuk:

- népzenei gyűjtés, tudományos kutató- és feldolgozó munka;

– szakmai tanácsadás az amatőr népzenei mozgalom népdalköreinek, népdal-
énekesekének, népi zenekaroknak;

– szervezői tevékenység;

– folyamatos publikáció, népzenei kiadványok készítése.

1. A felgyűjtött népzenei anyag feldolgozását és rendszerezését Ág Tibor folyamatosan végezte. Az ő munkájának eredményeként a Csemadok Népzenei Adatárában összegyűlt népzenei gyűjtésekről jegyzőkönyvek készültek, és a szalagokon található népdalok egy részének lejegyzései kottafüzetekbe kerültek.

A népzenei gyűjtések tudományos feldolgozása jelenleg is Ág Tibor irányításával folyik, a népzene kutatás jelenlegi lejegyző gyakorlatát követve. A lejegyzéskor a népdal dallamán és szövegén kívül megállapítjuk a népdal zenei jellemzőit, tematikáját, gyűjtésének helyét és időpontját, a gyűjtő(k) nevét és az énekes(ek) adatait: nevét, születési helyét és születési időpontját. Az egyes gyűjtési egységek jegyzőkönyvei és lejegyzései az Ág Tibor által felállított rendszerbe kerülnek. Minden dallam a hozzá tartozó adatokkal együtt a lejegyző füzet (kottafüzet) egy-egy külön lapjára kerül. A gyűjtések jegyzőkönyvei olyan számítógépes adatbázisok, amelyek tartalmazzák a gyűjtés adatait, az adatközlők adatait és a felgyűjtött anyag tematikai és zenei jellemzőit.

A szöveges gyűjtések lejegyzése is folyamatosan történik, számítógépbe kerül maga a szöveg a hozzá tartozó adatokkal együtt.

A hozzánk kerülő hazai önkéntes és hivatásos gyűjtők gyűjtéseit, illetve az adattár szervezésében történt gyűjtéseket digitalizáljuk, tehát az adatokat elektronikus formában (CD-n) őrizzük.

2. A Népzenei Adattár létrejöttének egyik célja, hogy a felgyűlt és megőrzött felvidéki népzenei hagyomány visszakerüljön a népdalénekesekhez, népdalkörökhöz, citerazenekarokhoz és parasztszenekarokhoz, hogy azok a Népzenei Adattár népzenei gyűjteményéből is merítve állítsák össze népdalcsojkraikat. A Népzenei Adattár ilyen jellegű szolgáltatása lehetővé teszi számukra, hogy helyben tanulmányozzák a szakirodalmat, és válogassanak a gyűjtések anyagából. Ez általában úgy történik, hogy a csoport vezetője felkeresi az adattár munkatársait, és egy bizonyos témához vagy egy bizonyos tájegységhez, faluhoz kapcsolódó hangzóanyagot kér. A felvételek kiválasztása szakmai szűréssel történik, ép népdalváltozatokat másolunk át a csoport számára, amely alapanyagként szolgálhat népdalcsojkrok készítéséhez, és ha szükségük van rá, a népdalcsojkrok összeállításához tanácsokat is adunk.

3. A hazai amatőr népzenei mozgalom egyik országos méretű megnyilvánulása az évente megrendezett *Bíborpiros szép rózsa* népzenei vetélkedő, melynek főszerzője a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya. Ennek a vetélkedőnek a szervezésében, a szereplő népdalkörök és énekesek értékelésében részt vállalnak az adattár munkatársai is. A *Bíborpiros szép rózsa* népzenei vetélkedő országos döntője egyben elődöntője a magyarországi Vass Lajos Népzenei Szövetség Kárpát-medencei népzenei vetélkedőjének.

A *Bíborpiros szép rózsa* népzenei vetélkedőhöz kapcsolódóan 2004 októberében és novemberében szakmai találkozózt (népiének-képzést, citeraképzést) rendeztünk a népdalkörök, népdalénekesek és népzenekarok részére.

A Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya és a Népzenei Adattár konferenciák szervezését is végzi. Ennek egyik példája a 2001 őszi *Népzenei hagyományok*

mány a harmadik évezred hajnalán címmel szervezett népzenei konferencia, melyen a budapesti MTA Zenetudományi Intézetének kutatói, hazai, magyarországi, vajdasági és erdélyi népzene- és néptánc-kutatók, népzene-tanárok, a Népzenei Adattár munkatársai vettek részt.

4. A Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya a *Gyurcsó István Alapítvány Könyvek* sorozatában vállalta a szlovákiai magyar tájegységek népzenei anyagának kiadását is. Ebben segítségére vannak az adattár munkatársai a népzenei kiadványok a kottagrafikájának elkészítésében. A sorozat legújabb kiadványai: Ág Tibor: *Semmit sem vétettem Nyitra városának. Nyitra-vidéki magyar népdalok*. Dunaszerdahely, 2004 /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 29./; Harmath Lajosné Vörös Kornélia: *Köszöntsük a Jézuskát! Régi karácsonyi énekek*. Dunaszerdahely, 2004 /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 31./; Tari Lujza (szerk.): *A kolonyi templom előtt. Válogatás Ürge Mária népzene-gyűjtéséből*. Dunaszerdahely, 2004 /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 32./.

Együttműködés a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetével

A Népzenei Adattárral szakmai megállapodást kötött az MTA Zenetudományi Intézetével. A megállapodás a két intézmény között egy általános együttműködést jelent, amely magában foglalja a gyűjtemények anyagának kölcsönös átadását, közös gyűjtőutak szervezését, közös népzenei kiadványok elkészítését, valamint a saját kiadványok cseréjét. Ez a megállapodás egy régóta, ténylegesen létező együttműködést rögzít írásban, melynek eddigi eredményei például a közösen szervezett Zobor-vidéki és gömri gyűjtés, valamint az adattár gyűjteményének digitalizálása voltak.

A Népzenei Adattár gyűjteménye és kézikönyvtára

A Népzenei Adattár gyűjteménye a gyűjtés tartalmát, a gyűjtés helyét, a gyűjtés időpontját és a gyűjtők személyét illetően nagyon sokrétű. A digitális és hagyományos hanghordozókon több mint 10 000 gyűjtési egység található. Nagy részét vokális, kisebb részét hangszeres népzenei gyűjtések és szöveges gyűjtések teszik ki. A gyűjteményben a Felvidék minden tájáról találhatunk gyűjtéseket (Csallóköz, Mátyusföld, Vág és Garam köze, Ipoly mente, Nyitra-vidék, Gömör, Abauj-Torna, Kassa-vidék, Bodrogló, Ung-vidék), melyek az 1950-es évektől napjainkig történtek.

A gyűjtemény meghatározó részét Ág Tibor gyűjtése és a Csemadok más munkatársainak gyűjtései (Takács András, Quittner János, Bodonyi András, Méryné Tóth Margit), valamint a magyarországi kutatókkal (Olsvai Imre, Vargyas Lajos, Sárosi Bálint, Martin György) közösen szervezett gyűjtések anyaga teszi ki. A gyűjtemény részét képezi a Csemadok által több éven keresztül szervezett Nyári Néprajzi Szemináriumok hallgatóinak gyűjtései, önkéntes néprajzi gyűjtők gyűjtései és a Csemadok által kiírt pályázatokra beküldött gyűjtések anyaga.

A Népzenei Adattár gyűjteményébe másolatban bekerültek hazai és magyarországi önálló gyűjtők gyűjtései. Így Bodonyi András, Csáky Károly, Gécz Lajos, Jókai Mária, Lanstyák István és Szvorák Katalin, Nagy Iván, Pelle Andrea, Ürge Mária és

Weiszer Eszter gyűjtéseinek hangzóanyaga, Szíjjártó Jenő, Olsvai Imre, Sárosi Bálint és Vargyas Lajos gyűjtéseinek lejegyzései.

A 1990-es évektől a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya támogatásával megvalósult népzenei gyűjtések anyaga is az adattár gyűjteményét bővítik. Ezek a következők:

1. Ág Tibor és gyűjtőkollektívájának peredi gyűjtése (1994).
2. Zobor-vidéki gyűjtés, melyet a Népzenei Adattár a budapesti MTA Zenetudományi Intézetének munkatársaival együtt végzett (2002).
3. Pelle Andrea és Huszár Ágnes Zobor-vidéki gyűjtése (2004).
4. Gömöri gyűjtés, melyen részt vettek az adattár munkatársai és a budapesti MTA Zenetudományi Intézet munkatársai és zenetudomány szakos egyetemisták (2004).

Az adattár gyűjteménye folyamatosan bővül az általunk szervezett gyűjtések anyagával és a hazai önkéntes gyűjtők gyűjtéseivel.

A Népzenei Adattárban található egy kottás támlapokat tartalmazó gyűjtemény, amely különböző népzenei kiadványokban megjelent felvidéki dalok másolatait tartalmazza.

A szöveges néprajzi adatok összegyűjtését és feldolgozását is fontosnak tartjuk. Az adattárba került egy gyermekjátékokat, mondókákat, kiolvasókat, lakodalmi verseket és vőfélyverseket tartalmazó gyűjtemény, amely egy pályázati felhívás eredményeként az 1960–1970-es években gyűlt össze a Csemadokban. Ide került a hetvenes évekből a különböző felvidéki adatközlők által kitöltött néprajzi kérdőívek gyűjteménye, amely a Csemadok néprajzi, népzenei és néptáncos szakdolgozóinak egy tapogatózó adatgyűjtése volt.

A népzenei gyűjteményen kívül a Népzenei Adattárban a felvidéki néptáncgyűjtésekről készült filmeket tartalmazó filmtárat is kialakítunk. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Filmarchívumából a Népzenei Adattárba kerültek a felvidéki falvakban gyűjtött néptáncok filmfelvételeinek jegyzőkönyvei. Az adattárba fokozatosan bekerülnek a filmek másolatai is. Jelenleg az adattárban megtalálhatók a csallóközi és gömöri falvakban gyűjtött néptáncok filmfelvételeinek másolatai, ezek jegyzőkönyvei, valamint a filmek hangzóanyaga.

A Népzenei Adattár kézikönyvtárában kb. 700 könyv, 21 szalag, 82 magnókazetta, 75 CD, 10 videokazetta, 4 VCD található, melyek magukba foglalják a hazai és magyarországi, ill. más kisebbségi magyar népzenei, néptáncos és néprajzi kiadványokat. A kézikönyvtárban magyar és szlovák nyelvű könyveken kívül tanulmányok, szakdolgozatok és folyóiratok is találhatóak. A hanghordozók pedig eredeti népzenei felvételeket és népzenei feldolgozásokat tartalmaznak. Szakkönyvtárunk folyamatosan bővül.

A gyűjtemény rendszerezése, a keresés módjai

A Népzenei Adattárban levő dallamok közötti keresést a gyűjtések adatait tartalmazó kézi és számítógépes adatbázisok teszik lehetővé.

A Népzenei Adattárban található gyűjtések nagy részéről jegyzőkönyvek készültek, tehát ismerjük az egyes gyűjtési egységek tartalmát. A gyűjtések részletes lejegyzése a gyűjtemény kisebb részét illetően áll rendelkezésre. A még feldolgozás-

ra váró gyűjtések gyűjtési helyét, idejét és a gyűjtő nevét ismerjük, ezek jegyzőkönyvezése és lejegyzése folyamatban van.

A gyűjteményt Ág Tibor gondozta, rendszerezte, egy részét le is jegyezte, amikor az adattár gyűjteménye a Csevadok Központi Bizottságának épületében, Pozsonyban volt elhelyezve. A gyűjtések feldolgozása és rendszerezése jelenleg is Ág Tibor irányításával folyik.

A gyűjtemény rendszerezése lehetővé teszi, hogy a vokális és hangszeres népzenei felvételek között keresni lehessen:

- zenei mutatók (kadencia, szótagszám, dallamszerkezet),
- a gyűjtés helye és ideje,
- a gyűjtő neve,
- az énekes vagy zenész neve,
- a népdal funkciója és műfaja alapján.

A gyűjtések jegyzőkönyveiben fel van tüntetve, hogy a népzenei gyűjtés mely részéhez kapcsolódik szöveges gyűjtési egység, illetve hol szerepel a gyűjtésben beszélgetés, szöveges néprajzi adat. Így az adatbázisokban rá lehet keresni a szöveges gyűjtésekre.

Melléklet

1. A Népzenei Adattár logója

2. Jegyzőkönyvrészlet (adatbázisrészlet)

CD 3001 MGF 0020 4A
E1:19 A 3 e.D 5/4

Magyar népdalok

1. Tarka + reménykedés
En ar anyá, va ar anyá,
Akadd meg édes anyá,
Kit szerető, kit szerető

2. Nem szereték én magát,
Csak fényes, csak fényes,
Azt a fűnyelést,
Két szeméret, szeméret.

3. Két felhő a szemem,
Látni lágyon, látni lágyon,
Két piros orvó,
Csókolgatom, arkolgatom.

Nagyd, 1957. 12. 11-16,
Nagy Sándor (1922)
Ág Tibor

MGF 1A01
19

3. A lejegyzőfüzet egy lapja

Gyűjtés ideje	Énekes neve	Születési éve, helye	Gyűjtő(k) neve	ZTI CD szám	MGF.felv.sz.
1956			Erdős Dezső, Gyüre Lajos	3001	Hsz.I.
1956	Takács Ferenc	1895	Erdős Dezső, Gyüre Lajos	3001	Hsz.I.
1956	Takács Ferenc	1895	Erdős Dezső, Gyüre Lajos	3001	Hsz.I.
1956	Takács Ferenc	1895	Erdős Dezső, Gyüre Lajos	3001	Hsz.I.
1956			Erdős Dezső, Gyüre Lajos	3001	Hsz.I.
1957	Nagy Sándor	1922	Ág Tibor	3001	1A01
1957	Nagy Sándor	1922	Ág Tibor	3001	1A02

Sturm László (szerk.): Sárosi magyar tükör. Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2004, 323 p.

A kiadó Felsőmagyarországi Minerva sorozatában 1998-tól tizenegy kötetet jelentetett meg, amelyeknek témája, tárgyköre a mai Szlovákia területére vonatkozik. Negyedik könyvről e lap hasábjain ismertetést közöltünk (Szlovenszkói városképek, 1999. *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 2001. 1. sz. 177–181. p.). Szvatkó Pál bevezető elemzését idézve, miszerint az északkeleti területen kialakult városiasságot kell leginkább felvidékieknek és magyarnak tekintenünk, s Bártfát, Eperjest, Kassát s „talán” gllót minősíti ekképpen, miközben a „magyar” mint jellemzés nem etnikailag, hanem történelmileg értendő. Könyvünk Sáros gyűrűzi be, de a rokonító kötöttségek átnyúlnak Kassáig és átfedődnek a Szepességgel, ami az anyagból nem hiányzik. Kifejeződik abban is, hogy Eperjesről látható a Lomnici- és a Késmárki-csúcs, a környező hegyvonulatokról a Magas-Tátra teljes karéja... S ez a keleti régió együtt képez egy sajátos egységet. Keleti szegélyét Cs. Szabó László az Eperjes–tokaji hegláncban is megvonva jelöli ki tulajdonképpen európai határként.

A kötetbe felvett írások részletek, például Cs. Szabó Lászlónak a *Kárpát kebelében* című írásának egyik fejezetéből vett szemelvény. Tömör összefoglalásában Kazinczyval kezdi, aki el volt ragadtatva a tájtól, s maga is úgy állítja be Eperjest, hogy inkább „tájkép, mint lakóhely” (204. p.). Megállapítja, hogy a reformkor „egy kicsit az eperjesi kölégiumban nevelkedett” (205. p.), majd felsorolja a résztvevőket. Szerinte a régi városok külsőleg nem pusztulnak, csak kővé válnak a szellemük, régi serdülésük mintha megőrző balzsamot gyűjtött volna testükbe, amit e helyütt Bártfára alkalmaz. Ma Bártfa és Lőcse ilyen műemlék-város, a Fő utca homlokfalaival a reneszánsz Eperjes. Passuth László, akár csak regényeiben, sokrétű régészeti, történelmi és művészettörténelmi ismereteket

vonultat fel, leírva egyebek közt a Berthóty Bálint építtette fricsi kastélyt, a történelmi Magyarország legnagyobb reneszánsz kastélyának attikáját, illetve a fülkébe helyezett színes sgraffitót, amelyek „mindmáig megőrizték a XVII. század eleji magyar huszár, lantos, nemesúr, úrasszony hamisítatlanul ábrázolt alakjait” (Az *örök Sáros*, 208–214. p.). Ebből napjainkig már több mint egyharmada megújíthatatlanul hiányzik, Tinódi Lantos Sebestyén képe is.

A felhozott két dolgozatrész a könyv első felének a végén iktatózott, de az olvasást akár ezzel is kezdhetjük. Mindkét szerzőnek az esszéstílusát átváltásokkal telítődik, az ismeretek széles skáláját foglalja egybe; itt most nem térünk ki a különbözésre, arra, hogy Passuth szövege kifejezettebben poentírozott, s kevésbé sűrített egy irányba, halmozott stb., fogalmazásmódjuk azonban rávezető lehet tartalmilag és formailag is a kötet egészére. Ennek olvasásához szükségeltetik a történelmi események, az urbánus hagyomány ismerete, a tájolóadás a természeti környezetben a várromok, hegyvonulatok, kastélyok, kúriák, a községek és templomaik eligazító jelzése szerint, amivel társul a történelmi és kulturális szempontból kitűnő családok és személyiségek névtára. A szerkesztő szándéka, hogy az olvasókönyvnek szánt kiadvány nyomán a közölteket tovább lapozzuk. Így megtudjuk, hogy Sáros nyugati része Bánk báné volt (egykori várának a színyelipóci belső völgy szirtjén kevés nyoma maradt), kegyvesztése után a Keczerek, Szinyeiek foglalták el birtokait, a megyében a Berzeviczyek, Bánók, Péchyek lettek tisztségviselők. Makovica ura a nagyhatalmú és gazdag Serédi Gáspár volt, uradalmának és várának eladása azonban a Rákócziaknak monda, bár a helyszínt az elbeszélésben feltűnő emlékoszlop ott áll a Bártfáról Hosszúrétre vezető út mentén. Egyébként az elbeszéltek több írásban ismétlődnek, ami változatos ságot jelent, de nem történelmi hűséget és hitelesítést, legalábbis nem egyértelműen.

Az Úszfalva ura nevére szóló rájátszás valószínűsíthető, ami azonban nem vet a latba. Tóth Sándor *Sáros vármegye monografiájában* (Bp., 1910, II. köt. 206. p.) az egri püspök kocsiájából hangzik fel az „Ego sum episcopus Agriensis, servus Dei”, amelyre

Úsz válasza: „Sed ego sum domimus De Usz (Deus)”, s ez az előbbiben itt kitett értelmezéssel jobban rimel. Viszont a tükörbeliben a „kassai” püspök kocsisának odaszóló utasítása van helyén („Výstup še Janku, bo tam sam pan Buh!”).

A sárosi nyelvjárás és a népi alakok képezhetik a gyűjteményben a legközvetlenebb szintet, miáltal a stílusjellemezésben indokolt, ha a bahtyini karnevalizálódás kategóriájához folyamodunk, a szintek sokféleségével és az epizódok átkapcsolódásaival. Az eperjesi fiákeres Stafancsik, aki Stefánia királynőt viszi Bártfára, Bártfa-fürdőbe; Zuščich; *A skvarka, Dobry luft* (Szmrecsányi), Švablúvka; „ber to ti”, pozamuri, dobrý dzeň, Chvala boha, „brankák”, drabinyák, po šarišsky, Lipjany, Mihálani; „Jaki pan, taki kran (?)” (kram); a „Kto zomrel, nech leží / a kto žije, nech beží (172. p.) nem nyelvjárási alak. A nyelvjárás jelentős arányban tartalmaz magyar, német, lengyel és ruszin eredetű szavakat, kifejezéseket.

Nyilván valós, és kétszer olvasunk róla, a szépséges Bánó Andrásné és I. Sándor cár találkozása. A cár 1821-ben visszatérésekor Bécsből hazafelé, szállt meg Bánóék varjúfalvi (raszlavici) kastélyában, s kereste fel a fürdőt; az esemény drámai fejetű.

A történelmi események, a városná, műemlékké faragott kő és fa nem közelíthetők meg a természeti környezet, a varázslatos táj számbavétele nélkül. Szinyei Merse Pál művészetében ez nyer kifejezést, *Őnéletrajza* tesz róla tanúságot (98–106. p.). Csak Jernye révén értjük meg a *Majális* megszületését. A kései *Hőlvadás* és keletkezése is ezt nyilatkoztatja ki (lásd Csanádi Imre versét: 294–295. p.). S táj és festmény kölcsönösségében szemlélhettük a látomás ecsetre vitelét az 1968-ban készült tévéfilmen Szinyeiről. Az Uffizi képtárban az *Őnarckép vadászkalappal* a háttérként kontrasztot kialakító nyírfatörzsszel juttatja érvényre a jernyeit (Jarovnice).

Bánó Mihály vadászélményeinek megjelenítésekor Pusztamező kopársága olyan, mint a pokol bejáratáé Dante *Isteni színjáték*ának illusztrációjához. Nos, épp az állomása körüli begyepesült kúpszerű alakzatok váltak Dezider Milly festményén (Szlovák Nemzeti Galéria, Pozsony) álomtájjá, ami-

ként a reggeli ködből sejlenek elő. Teljességében csak mint figurális előzményre vezethetjük rá vissza alkotásának kései szakaszából nagyméretű absztrakt vásznainak a kontúrjaikban érintkező vörös és fekete szín lenyűgöző hatását.

A szerkesztő a kötetet olvasókönyvnek szánta, miközben igyekezett bizonyos rendszer kialakítására. Természetes vezérlése az időrendi egymásután Thuróczy *Krónika*resztétől, Gyalui Torda Zsigmond felemlítésével Rezik János eperjesi vérpadiájig, ezt Jókai azon témájú írása ismétli. Tarczai György (Divald Kornél írói álneve) *Eperjesi élet a XVIII. században* című (20–30. p.), eredetileg a Széchenyi-körben felolvasott előadása átfogó képet fest a német alapítású szabad királyi városok jellegéről és jelentőségéről, „amelyhez foghatóval ma talán csak az egyes országok fővárosai rendelkeznek” (21. p.), s „szellemi és anyagi virágzásuk teljét jóformán éppen akkor érték el, amikor a török dúlás és pártarcok miatt az egész ország szakadatlanul lángokban állt s végső nyomorúságra jutott” (22. p.). Megállapítja továbbá azt, ami a Felföldre általában jellemző volt, hogy a német elem a városokban a többi nemzetiséggel együtt Habsburg-ellenessé fejlődött, s végül megmagyarosodott.

A kötet állandójaként emelhetjük ki, hogy mind a felvett szövegek, mind a szerzőik a „klasszikus” anyagot képviselik. Divald Kornél *Felvidéki séták* és Dessewffy József műfajteremtő *Bártfai levelek* című műve a sorozat önálló köteteként jelent meg. Az ismertetésben ilyen meg gondolással térhetnénk rá Rákóczi *Vallomásainak* szelvényére, foglalozhatnánk Kazinczy *Pályám emlékezete* eperjesi fejezetével, Kossuth Lajos *Visszaemlékezéseivel*. Központi Haan Lajos korrajza és portréja Sárossy Gyuláról. Mindketten tagjai voltak a kollégiumi Magyar és Szlovák Társaságnak, távol állt tehát tőlük mindenmű nyelvi-nemzetiségi ütköződés. A „pan Dichter” Sárossy mindkét nyelven verselt, s a Lőcsén, Pozsonyban már ekkor jelentkező nemzetiségi kiéleződést annak tulajdonította, hogy „a két nemzet irodalmilag nem ismeri egymást”; az irodalmi művek kölcsönös fordításába bele is kezdtek (39–43. p.). Szóják Rezső *Kerényi Frigyes élete és költészete* a szerző 1909-es feldolgozásából szár-

mazik, a költő egyöntetű portróját adva. Megrajzolja a költői verseny három tagjának eperjesi találkozását, a verseny lefolyását, közli a plébániatemplom tornyába vezető feljárati ajtó lépcsőzetén 1848. március 21-én elszavalt Kerényi-verset („Hullámzik a kor tengere / Hullámzik a világ / ... S medrébe visszahág”). Rögzíti szövegestül a költő emléktáblájának elhelyezését szülőházán 1882-ben. Petőfi *Úti jegyzetében* elragadtatva a várossal és környékével, elmondja, hogy felmentek a sárosi várba, amelynek aljában egy lengyel fiúval találkoztak. Felöltik bennünk, vajon valóban lengyel volt-e; amennyiben sárosi nyelvjárában beszélt, Petőfi számára, aki a középszlovák nyelvet ismerhette, már a beszéddal is lengyelszerű lehetett...

Pulszky *Életem és korom* című írása mélyreható, részletes és érvényes elemzés, eseményeivel, személyeivel együtt. Berzevicsy Albert *Régi emlékek (1853–1870)* című kor- és helyszínrajza szól Kisszebenről, ahol a gimnázium alsó osztályait végezte, tudósít az 1813-as árvízről és földcsuszamlásról, amely elnyelte a Homolka alján épített Szirmay-kastélyt, az orosz lerohanást fékezni igyekvő katonai ellenállásról, a Héthárs és Pétermező alatt, Vörösalmán innen lefolyt csatáról, ahol emlékoszlop állítatott fel (77. p.). Másutt a Roskovány község körzetében lezajlott ütközetet és a helyét jelölő honvédemlékművet jegyik. (Dobay Sándor dr. ügyvéd és helytörténész e tárgykorú vizsgálatait a *Honismeretben* találhatjuk meg.) Az emlékoszlopot az első világháború befejezésekor ledöntötték.

Gömöry Jánosnak, a tudós tanár és történész következetességével és tárgyilagosságával feldolgozott anyagát az ismertetésünk élén jelzett forrásmunkával és *Gymnasiológia* (Dunaszerdahely–Somorja, 2003) című kötetünk első fejezetében behatóan tárgyalattal körvonalazhatnánk, itt csupán utalásként.

Bornemisza István trilógiája vagy a *Töredékekkel* quadrilógiája első kötetéből (*Egy leltűnt világ tanúja emlékezik*. Pozsony, 1997) olvashatunk a válogatásban gazdag szemelvényt; tényirodalma önéletrajz, történeti és szociológiai értékelés, kötöttsége a szülőföldhöz, a polgárosuló földbirtokos osztály története, életvitele az első világháborútól

kezdődőleg, amelyben ráismerünk a „terepre”; feltűnik benne a kúriák hagyományosan a vadászatra és a lovassportra beállítottágán túl a fiatalabb nemzedéknél a tenisz, sízés, atlétika, egy cserkészepizód, s a sújtások, sanyargatottság ellenében a helytállás a második világháború folyamán és a rendszerváltozásban (uó: *Kifosztva és megalázva... is... élni kell*. 1998. A könyv szlovák fordításban is megjelent).

Hasonlóképpen gazdag, jelentős időbeli átfogást nyújt, visszapillantva a múltra és a kulturális előzményekre, az első és a második világháború „hozadékát” is felölelő részlet sor dr. Atlasz Miklós *Az élet forrásai (Egy orvos életrajza)* című művéből 1949-ig, amikor Izraelbe vándorolt.

Géczi Lajos *Újrakezdése* „tüneti”, bizonyítja, hogy Eperjesen még a világháborút követő törés sem szüntette meg az életstílusnak, diákéletnek, az értékeknek bizonyos hagyományát (a görög katolikus szeminárium épülete – helyesbíthetjük – nem az új szálló, hanem a tőle részűt felépített új színház helyén volt; 202–203. p.).

Divald Kornél megadja Sárosnak mint *A magyar Gascogne*-nak a meghatározását (97. p.), a mikszáthit Passuth is fenntartással szemlélte: „a bűvös palóc sohasem értette meg”, szerinte „Sáros lelkét” (213. p.). A krúdys anekdotázás sem éri el prózájának felvidéki mélyültségű gyökerét. A könyv második részének Sáros tüköröző szépirodalmi szövegei közt foglalnak helyet. Ezekből Márai Sándor *Ceméte* karcolatát ráfogónak kell mondanunk (291. p.). Hosszú Ferenc *Hegyten három fenyő* hosszabb lélegzetű alkotásának összefogott bemutatása élvezetes és valós olvasmányélményt kelt. Egyébként a szépirodalmi (*A hegyek éneke*, 219–312. p.) az ismertből állított össze, Petőfinek Eperjesen fogant verseiből, Tompa regéiből, a költői hármas verseny verseiből, tehát nagyrészt leíró, a Tompáé verses epika, a társuló líra pedig ünneplő és nosztalgikus. Ásgúthy Erzsébet *Tarca-part* versének egy metaforája üt át, az „omló Tarca-part” (288. p.).

Az irodalomtörténeti megközelítés szempontjai, értékelése változhat, az olvasó irodalomtörténete állandóan alakuló és alakítható. Mihályi Ödön bogdányi szakaszában tudatosította „Dasein”-jában, tartózkodásá-

ban (Gadamer) azokat az elemeket, amelyeket átírhat: „Talpad alá langyos délutánok esőt permeteznek, néhol / felnőtt egy dombhát, / Sárosi táj ez” (*János*), „Én is paraszt vagyok már itt Bogdányban, / én is szeretem, ha megterem a búza” (*Bogdány*), *Ander* vagy *Üzenet* című verse ezzel a létdimenzióval teljes.

Eperjesre ráilleszthető Noszticius Pál *Perspektívája*: „Osztatlan ég, / szálerdő / hókövület a zsidótemetőnél / reneszánsz párkányzat / gótika mint elégséges horizont”.

S vegyük külön, lezárásként Flórián Károlynak *Turistaság kerékpáron* című írását, amely a kötet első felében található, de át is igazolható. Az útirajz műfajában három művében nyújtott a szerző kimagaslót, s tolla fogékonyágáról vall többek közt a két oldalnyi szelvény, a természetit, az egyéni látásmódot, a történetinek és a költői hagyománynak az ismeretét egybeötvözve; a Branyiszkó-szorosról pedig betekinthező az egész Szepesség és a Magas-Tátra. A városból, Eperjesről, a fokozatosan emelkedő országúton karikáznak idáig a túra résztvevői (114–116. p.).

A történész Kónya Péter összefoglalása (*Sáros vármegye és magyarsága – Egy letűnt világ emléke*) szakszerű történeti áttekintés és kalauzolás a megye történelmi, a városok gazdasági és kulturális fejlődését vázoló tárgykört illetve, a helybeli, megyei, országos és európai tényezőket maradéktalanul hozza egységbe. Történelem, személyiségei, a változások okai és következményei mind az objektív tényezők tükrében mutatkoznak meg. A kötetbe foglalt és a lezárást visszapillantásként is értelmezhető részletezés és összegezés révén fogadhatjuk el az „örök Sáros” tételét, valamint azt, hogy „Sáros örök”.

A könyvet megfelelő *Jegyzetek*, a szerzők és a források feltüntetése, a települések magyar–szlovák névmutatója egészíti ki. Csak elvétve fordul elő némi tévesztés (Pusztamező szlovák neve helyesen: Pusté pole; Hernádszentistván napjainkban visszanyerte a szlovákban eredeti elnevezését – Kostofany nad Hornádom; 319. p.; Schönweiser [157. p.] helyesen: Schönwiesner; s megkérdőjelezhetjük még Ignotus átlábolását a patakon a Fő utcán... [95. p.]).

Végül háttéri és eligazító információként fel kell hoznunk, hogy a témakört három szlovák mű is tárgyalja a legmagasabb szintig érve: *Sprievodca po historickom Prešove* [Eperjes történeti kalauza]. Švorc, P. et al., Prešov, Universum, 1997, német és angol nyelvű fordítása is van. *Príbehý starého Prešova* [Régi eperjesi történetek]. Švorc, P. et al., Prešov, Universum, 1999 (ebben Bogdány Jakab, a Kollégium egykori diákja, angol udvari festő, Bercsényi László francia marsall, a város szülőltje, Duka Zólyomi Tivadar, Görgei szárnységédje, angol katonaoorvos, az MTA tiszteleti tagja, orientalista, Flórián Károly volt jogakadémiai professzor, a világháború utáni években a város polgármestere s mások önálló fejezetekben szerepelnek. A harmadik kötet: *Sprievodca po sakrálných pamiatkach a cirkevnom živote Prešova* [Eperjes szakrális műemlékei és intézményei]. Švorc, P. et al., Prešov, Universum, 1999. A három kötet, amelyek magyar fordítása igénylődik, elégséges alapul szolgálhat a város akadémiai szintű történetének a megírásához.

Zeman László

Ferencz Anna: Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömői lelkészek és tanítók. Méry Ratio, Somorja, 2004, 125 p.

A koncepció per előzetesen megtervezett, koholt vádakra alapozott, a törvényességet sértő, de külső formájában megtartó, politikai indíttatású eljárás. A koncepció per fogalom hallatán a történelem iránt érdeklődő embernek először minden bizonnyal a 20. század diktatúrái jutnak eszébe, a náciizmus és a sztálinizmus monstre bírósági színjátékai. Ám visszatekintve a régebbi történelmi korokra, kiderül, hogy megrendeztetel, a kényelmetlen (például a politikai vagy vallási) ellenfelek likvidálását célul kitűző bírósági procedúrák az ókortól a jelenkorig nagy számban felfedezhetők az emberiség történelmében.

A koncepció perektől a magyar történelem sem mentes. A kommunista önkényuralom nagy kirakatpereit, a Rajk László vagy a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott eljárás

széles körben ismertek. Ám az talán kevésbé maradt meg a köztudatban, hogy például a 17. századi magyar történelem milyen bőséges tárháza a koncepció-s pereknek. Az 1600-as évek elején lezajlott ún. fiskális perek sora, majd a század második felében megrendezett pozsonyi (1674) és eperjesi vértörvényszék (1687) olyan események voltak, amelyek külföldön sem maradtak visszahang nélkül. A rajtuk áthúzódó vörös fonál nem más, mint a Habsburg uralkodók harca a magyar rendiség ellen. A cél pedig, amely elsősorban I. Lipótnál (1657–1705) mutatható ki markánsan, a francia mintájú uralkodói abszolutizmus megteremtése. Miután a 16. század folyamán magyar rendek igen nagy számban hagyták el a katolikus hitet, és tértek át valamelyik protestáns vallásra, a Habsburgok pedig – néhány kivételtől eltekintve – a római katolikus vallás szilárd védelmezői voltak, az abszolutizmus és a rendiség harca sokszor vallási köntösben jelent meg. A fentebb megnevezett 17. századi események mindegyikében – kisebb-nagyobb mértékben – kimutatható a protestantizmus és a katolicizmus – ha úgy tetszik, a reformáció és az ellenreformáció – összecsapása. Ebbe a konfliktusoktól terhelt világba viszi vissza az olvasót a tornaljai Ferencz Anna. A *Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók* című könyvének középpontjában az 1671–1681 közötti „gyászév-tized” történései és az eseményekben jelentős szerepet játszó gömöri és kishonti protestánsok állnak – annak a régiónak a képviselői, ahonnan a szerző is származik. A somorjai Méry Ratio gondozásában 125 oldalnyi terjedelemben megjelent kötet régi és újabb kiadványok, protestáns lapokban közölt cikkek, református és evangélikus egyházmegei jegyzőkönyvek segítségével készült. A témának, amint az a felhasználó források jegyzékéből is kitűnik, ma már bőséges irodalma van. Arra, hogy mégis mi készítette Ferencz Annát – aki szerényen a kötet összeállítójának nevezi magát – egy újabb ilyen tartalmú könyv megírására, az olvasóhoz írt bevezetőben kapunk választ: „...a gályarabságot szenvedett lelkészek és tanítók egyharmada Gömörből került ki, és a Buccariban fogva tartott prédikátorok kéthar-

mada ugyancsak szűkebb pátriám hitvallója volt. [...] Ez a könyv csupán a feledés falán szeretne rést ütni, hogy vértanúságuk és szenvedésük mementóul szolgáljon az utókornak.”

A könyv tartalmi szempontból két jól elkülöníthető részből áll. Az első rész egy vázlatos történelmi bevezető: a szerző hat fejezetben, mintegy 25 oldalon, a reformáció egyes irányzatainak magyarországi megjelenésétől és elterjedésétől a „gyászév-tizedet” lezáró 1681. évi soproni országgyűlésig követi nyomon az eseményeket, míg a második részben a pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri protestáns lelkészek és tanítók életrajzai olvashatók. Megjegyezzük, kár, hogy szerkesztő nem különítette el láthatóbban – mondjuk egy nagyobb méretű cím beiktatásával – az egyes részeket, így azok majdhogynem minden átmenet nélkül követik egymást. A *Hitből táplálkozva* című könyv jól kivehetően protestáns, azon belül is református alapállásból íródott. Ez természetesen rányomja a bélyegét a korszak történelmi eseményeinek, jelenségeinek interpretációira. A történelmi bevezetőben, amely tulajdonképpen előkészítője a kötet leglényegesebbnek szánt részének, a prédikátorok bemutatásának, Ferencz Anna nem bonyolódik bele a részletekbe. Amit kicsit bővebben meg akar magyarázni, azt a csaknem háromoldalmi jegyzetapparátus segítségével teszi. Ám ez a leegyszerűsítésre törekvés – valamint a fentebb már jelzett egyértelműen elkötelezett alapállás is – azzal a veszéllyel jár, hogy nem mindig sikerül az eseményeket szélesebb történelmi összefüggésekbe helyezni. Ferencz Anna különben gördülékeny, világos stílusban megírt történelmi bevezetőjében is találunk erre példákat. E ponton azonban az olvasó egy pillanatra elbizonytalanodik: számon kérhető-e a történelmi tárgyú munkáknál alapkövetelményként megfogalmazott multiperspektivikus megközelítés egy olyan könyvön, amely deklaráltan emléket akar állítani meghurcolt embereknek? A válasz, úgy gondoljuk, igen, éppen azért, mert történelmi tárgyú munkáról van szó.

Főleg a történelmi vázlat első három fejezetében (*A reformáció jegyében, Az ellenreformáció viharai, A gyászév-tized és előzményei*) nem sikerül a szerzőnek megfelelni

mindig a többszemponúság követelményének. A reformáció magyarországi villámgyors és sikeres expanziójáról értekezve például nem esik szó arról, hogy a katolikus egyházban jelentkező mély válság kialakulásában milyen szerepe volt a mohácsi csatának, majd az azt követő politikai anarchiának, hogyan hatott az emberek lelkiületére a középkori Magyarország összeomlása. S a Habsburg-dinasztia sem volt minden esetben a katolikus egyház „kitartó támasza”. Néhány fontos pozícióban levő tagja, például Mária királyné, II. Lajos (1516–1526) felesége és I. Miksa (1564–1576) császár- király szintén „megfertőződött” az új hittől.

A magyar főnemesség 17. század eleji vallásváltoztatásának okait sem elegendő a dinasztia és a főrendek törökkérdésben kialakuló (?) konszenzusára visszavezetni. Bár kétségtelen tény, hogy az 1608. évi pozsonyi országgyűlés után bekövetkezett bizonyos közeledés, de ez inkább a rendi jogok és a vallásszabadság uralkodó általi megerősítésének köszönhető, mint a török politikának. Ezen túl szerepe volt a rekatolizációban a reformáció kifulladásának, útkeresésének is, amelynek egyik biztos jele volt egy új irányzatnak, a puritanizmusnak a megjelenése. S nem utolsósorban a Bethlen Gábor és a Rákócziak regnálása idején a sajátos erdélyi viszonyok között kifejlődő, a török szövetségre támaszkodó „nemzeti abszolutizmus” alternatívájának meglebegtetése is nyugtalanítólag hatott a mindenféle egyeduralmat elutasító arisztokratákra. A katolikus klérust sem lehet az egész tárgyalt korszakban idegen érdekek megjelenítőjeként láttatni. Egészen más volt ugyanis a katolikus egyház alapállása a széles látókörű Pázmány Péter vezetése alatt, mint például a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt a hatalom által zsarolható Szelepcsényi György érájában. Pázmány korában a klérus – mai kifejezéssel élve – „harmadikutas politikát” folytatott, távolságot tartva mind – a katolikus álláspont szerint – a protestantizmustól az elviselhetőnél jobban „megfertőződött” nemességtől, mind a számára is elfogadhatatlanul abszolút uralomra törő Habsburgoktól. Ráadásul a Pázmány vezette egyház egyfajta nemzeti jelleggel is bírt. Ez, továbbá a bíboros-érsek rendkívüli egyénisége, briliáns

hitvitázó képessége és elméleti felkészültsége sok főnemes számára hiteles volt. A protestáns oldal ekkor ilyen formátumú személységet nem tudott felvonultatni. Ezeknek a tényezőknek az együttthatása mind elősegítette az arisztokrácia tömeges felekezettváltását.

Ugyancsak nem szerencsés a Habsburgok politikáját kizárólag magyar szemüvegen át szemlélni. Tudatosítanunk kell, hogy a dinasztia egy nagy európai birodalom élén állt, amelyben a magyarkérdés csak egy volt a sok közül, s a magyarok ügye bizony sokszor alárendelődött a birodalom vélt vagy valós érdekeinek. A magyar közvéleményben a később súlyos belpolitikai következményekkel járó vasvári béke (1664) megkötése jóformán kivétel nélkül elítélendő lépésnek számít. Ám nézzük meg, hogyan árnyalja a képet a korszak kutatója: „1664-ben Bécs semmiképpen sem akart háborút a törökkel. Ez nem jelenti azt, hogy a magyarországi török hódoltságot nem akarta felszámolni. 1664-ben azonban sem belső szervezettségét, sem pénzügyi erejét nem látta megfelelőnek ahhoz, hogy egy ilyen vállalkozásba belevágjon, s főként nem hitt abban, hogy XIV. Lajos Franciaországa mindezt keresztény szolidaritással vagy akár tétlenül nézné. A domus Austriaca, a Habsburg-ház inkább vállalta a nemzetközi presztízvesztést, a magyarországi ellenállást, a megalázó békét, mintsem a birodalmon belüli végzetes pozícióvesztést s a kétfrontos háború veszélyét” (Hiller István: Zrínyi Miklós. *Rubicon* 1999. 7. sz. 49. p.).

És még egy példa arra, hogy milyen nehéz ebben a bonyolult, akár hektikusnak is mondható korban bármiről is egyértelmű, vegytiszta ítéletet alkotni. Ferencz Anna a reformáció erdélyi elterjedésével kapcsolatban természetesen nem felejt el megemlíteni a magyar történelmi köztudat egyik népszerű toposzát: a kialakuló fejedelemség országgyűlése egymás után hozza a vallási toleranciát hangsúlyozó határozatokat, amelyek végül a *négy recepta religio* (négy bevett vallás) békés egymás mellett élését biztosítják. Vitathatatlan, hogy akkor, amikor Angliában „Véres” Mária máglyákat gyűjtat a protestánsok alatt, Franciaországban tömegmészárlásokkal és királygyilkosságokkal tarkított,

sok ezer ember halálát okozó vallásháború dúl, Németalföldön a vallás okán (is) polgárháború robban ki, az erdélyi országgyűlés határozatai példaértékűek. Ellenben egy neves történész ezzel kapcsolatban az alábbiakra hívja fel a figyelmet: „...nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy szó sincs modern értelemben vett toleranciáról, a felekezetek és képviselőik között fennálló erőegyensúly áll a háttérben” (Fazekas István: Uralkodók és felekezetek. Vallási átalakulás a 16. századi Magyarországon. *Rubicon*, 2003. 11–12. sz. 97. p.). S valóban, az erőegyensúly megbomlása után a 17. század nagy erdélyi fejedelmei jelentős – és nem is sikertelen – kísérleteket tettek a református vallás államvallássá nyilvánítására, ugyanakkor főleg I. Rákóczi György (1630–1648) és II. Rákóczi György (1648–1660) idején jelentős nyomást gyakoroltak a katolikusokra és a szentháromságtagadókra (antitrinitáriusok). Például az antitrinitarizmus radikális irányzatát, Dávid Ferenc követőit, a szombatosokat üldözték, képviselői az 1630-as évek második felétől százával kerültek tömlöcbe. De szintén nem alhattak nyugodtan a református vallás már említett irányzatának, a puritanizmusnak a követői sem.

Az említett három fejezeten belül azok a bekezdések, amelyek a reformáció gömői elterjedésével, ottani intézményesülésével, a különböző protestáns felekezetek együttműködésével, majd azok egymás közötti rivalizálásával, a reformált vallásoknak a katolicizmus elleni harcával, végül az ellenreformáció felülkerekedésével foglalkoznak, már jóval kiegyensúlyozottabbak. A hat fejezetből álló történelmi vázlat legérdekesebb részei viszont a három utolsó fejezetben (*A pozsonyi vértörvényszék, A lelkészek végső büntetése, A gályarabok és Buccari foglyainak kiszabadítása*) olvashatók. Ferencz Anna nagyon pontosan és érzékletesen írja le a protestáns lelkészek perbe fogásának, hamis vádak alapján történő elítélésének, meghurcoltatásának és az élve maradtak kiszabadulásának a történetét. Helyenként szépirói erényeket is megcsillant, főleg akkor, amikor a gályarab prédikátorok megpróbáltatásait ecseteli (24–26. p.). A történelmi vázlat az 1681. évi, a Thököly-felkelés alatt kikényszerített soproni országgyűlés rendel-

kezéseinek ismertetésével ér véget. S nagy kár, hogy itt véget ér! Logikailag persze könnyen magyarázható: a soproni országgyűléssel zárul le a „gyászévztized”. Azonban egyáltalán nem vált volna a munka kárára, ha a szerző vagy a vázlat végére, vagy a zárszó elé beiktat egy kitekintést arról, hogy miként alakult a gömői régió vallási képe a 18. században, a katolicizmus igazán nagy, újbóli előretörése idején, amely elsősorban a század uralkodóinak a nagyon is átgondolt telepítési politikájából fakadt, s amelynek révén a 16–17. század fordulóján már-már kihalásra ítélt római katolikus egyház követőinek a száma országos szinten elérte (az immár jóval nagyobb lélekszámú) összlakosság közel felét (49%). A protestánsoké meg együtt a negyedét sem (reformátusok 14%, evangélikusok 9%). Meg aztán a jelenlegi állapotokat sem lenne érdektelen közzétenni.

A könyv második részében a pozsonyi vértörvényszék elé idézett protestáns lelkészek és tanítók életrajzai olvashatók (34–99. p.). Az olvasó összesen negyvenöt gömői (közülük egynek a neve nem ismert) és két kishonti prédikátorról talál hosszabb-rövidebb ismertetést. Kalas Márton kálósai református lelkészről mindössze négy sor szól, viszont Otrókocsi Fóris Ferenc rimaszécsi református lelkésznek, aki érdekes módon jóval a megpróbáltatások után katolizált, és élete végén a katolikus és a protestáns vallások összebékítésén fáradozott sikertelenül, viszont több mint két teljes oldal jutott – az aránytalanságok nyilván a fellelhető forrásanyagok mennyiségéből adódnak. A leírások – a jegyzetek tanúbizonyága szerint – egyébként nagyon sok forrás felhasználásával készültek. Az életrajzok után található (100–103. p.) az olvasó gyorsan képet kaphat a 47. vértörvényszék elé idézett gömői és kishonti lelkész és tanító sorsáról. A könyvet – a szerző zárszava és a felhasznált irodalom jegyzékét követően – a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiből származó képi és írásos dokumentumok (105–123. p.) teszik teljessé.

Pelle István

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, Osiris Kiadó, 2005², 528 p.

Szerencsésebb népek számára természetes, hogy közéletük nagyjairól gyakran még életükben, de legkésőbb röviddel haláluk után életrajzot írnak. Mi lehet az oka annak, hogy nálunk nincs így? Általában nem csupán történelmi katalizmák nehezítik Kelet-Európa népeinek saját történelmük higgadt, alapos feldolgozását, s nem csupán a források (technikai) hozzáférhetetlensége és a politikai tilalmak okolhatók, hanem maguknak az elsődleges forrásoknak a hiánya is. A mi politikusaink általában nem vezetnek naplót, nem készítenek feljegyzéseket, s levelezésük is eléggé gyér. E tekintetben a németek, de talán még az osztrákok és a csehek is jobban állnak nálunk.

Igaztalan volna persze elhallgatni, hogy a magyar történettudomány is büszkélkedhet néhány kimagasló biográfiával, például Pölöskei Ferenc Tisza Istvánról (1985), Vas Zoltán pedig Horthy Miklósról írt életrajzot (1969). Mi az oka annak, hogy a 20. század egyik legmeghatározóbb magyar államférfijának, gróf Bethlen Istvánnak (1874–1946) az életrajzi monográfiájára közel ötven évet kellett várni? Tény, Bethlen nem szívesen levelezett („*Hetente legfeljebb egy vagy két saját kezű levelet írt*”, 302. p.), és emlékiratai sem maradtak fenn, ez utóbbi persze életének 1944 utáni alakulását tekintve érthető is. Gát Zoltán vezérkari ezredes szerint (aki vele egy szobában lakott) legutolsó magyarországi napjai alatt sokat levelezett, de az is biztos, hogy amikor 1945 márciusában Kunszentmiklós utcáin a szovjetek gépkocsiba tuszolták, Bethlennek nem politikai hagyatékának megőrzése volt a legfontosabb gondolata. De ezzel újra a nemzeti katalizmáknak a történettudományra tett hatásához jutottunk.

Romsics Ignác kiváló Bethlen-életrajza 1991-ben jelent meg először, több szakmai díj után 1995-ben angolul is, s most, 2005-ben magyarul második kiadásban. Mivel az első kiadás megjelenése óta sokan méltatták a könyv erőnyeit, többek között precíz adatoltságát, történelmi pártatlanságát, mindemellett roppant érdekfeszítő voltát,

szinte nem is lenne szabad róla recenziót írni. Én sem szaporítanám a szót, ha Romsics könyve nem lebegtetne egy apró problémát, mégpedig a létező vagy nem létező szovjet források kérdését. Amint a mostani, második kiadás előszavában a szerző tollából olvasható: „*Az első és a második kiadás közötti eltérés minimális. Kizárólag a munka befejezésén, pontosabban az utolsó fejezet záró bekezdésein és a rövid Epilógus szövegén változtattam. Erre azért volt szükség, mert az időközben – 1993-ban – nyilvánosságra került szovjet levéltári dokumentumok számos [...] korábbi bizonytalanságot eloszlattak*” (8. p.). Viszont a fentebb már említett Pölöskei Ferenc – aki a nyolcvanas években maga is belekezdett egy Bethlen-monográfia írásába – feltételezi, hogy valahol létezniük kell lappangó dokumentumoknak, amelyek Bethlen István szovjet fogsága alatt születtek (lásd Ez a mi történelmünk. Pölöskei Ferenc egy nagy magyar politikusról. Hovanyecz László interjúja. *Népszabadság*, 1994. június 4., 22. p.). Bethlen talán írt naplófélt, illetve kihallgatásairól a szovjet szervek nyilván feljegyzéseket, jegyzőkönyveket készítettek – valószínűsíti Pölöskei. S mintha erre volna éles cáfolat Romsics mostani könyve végén a határozott kijelentés: „*Az eltelt tíz évben egyetlen olyan dokumentum sem került elő, és egyetlen olyan munka sem született, amely a Bethlen-életpálya újraértelmezését tenné szükségessé*” (8. p.). Ez a két vélemény s bennük az elvarratlanul hagyott szál izgalmas és talán nem teljesen történelmietlen gondolatmenetre készíti az olvasót. Egyfelől ugyanis elég valószínűnek tűnik, hogy ha Bethlent kihallgatták, akkor a kérdések részben a magyar belpolitikára, részben az általa bálványozott angol és amerikai politikai gondolkodásra, kapcsolataira vonatkozhattak. Ezzel szemben Romsics könyvéből az derül ki, hogy az 1921–1931 közötti magyar miniszterelnökök elhurcolásának az egyszerű és nagyon gyakorlati oka az volt, hogy kivonják őt (pontosabban személyes befolyását) a háború utáni politikai rendezés folyamatából (mint pl. egykori Komintern-beli elvtársaikkal tették). Mitől vált lázas emlékiróvá a fogoly? Hol lappangnak ezek az iratok? S miért nem kerültek nyilvánosságra 1993-ban? Az már jelentékte-

len apróság, egyfajta jelenkorba vezető történelmi görcs, hogy Bethlen földi maradványának „visszaszolgáltatását” a szovjetektől sem a magyar kommunisták, sem a kisgazdák nem kérték, Katona Tamás szerint nem kis lelkiismeret-furdalást okozva ezzel a későbbi miniszterelnöknek, a kisgazda kötődésű Antall Józsefnek (lásd Horváth Gábor: *Hazahozzák Bethlen István hamvait. Népszabadság*, 1994. június 4., 22. p.) Hogy a két történész véleménye közti konfliktus feloldható-e, csakis az idő döntheti el – hagyjuk tehát meglepni magunkat.

Bethlen gróf, az egykori magyar miniszterelnök 1946. október 5-én, két nappal hetvenkettedik születésnapja után hunyt el a moszkvai Butirszkaja börtön rabkórházában. Egy Katona Tamás által vezetett bizottság 1994-ben pár csontdarabot s egy kevés földet hozott haza a Donszkoj kolostor melletti temető 3. számú tömegsírjából, és temették el azt június 17-én (lásd Szakály Sándor: *Hamvaik hazatértek. Magyar Hírlap*, 1994. június 17.). Azon a délutánon a Kerepesi temető egyszerű fakeresztje mellett sokan sirattuk: a „nagyaságos úr” végre hazatért. Jelképes hamvai az anyaföldre, Romsics Ignác remek könyve által örökre a szívünkbe, elménkbe.

Vajda Barnabás

Számunk szerzői

Bakó Boglárka (1968) kulturális antropológus (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Eiler Ferenc (1968) történész (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Fazekas József (1953) szerkesztő (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Gaucsík István (1973) történész (Vágsellyei Levéltár, Vágsellye, Szlovákia)

Huszár Ágnes (1980) antropológus (Csemadok TV Népzenei Adattár, Dunaszerdahely, Szlovákia)

Ilyés Zoltán (1970) geográfus (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)

Ilyés Gyula (1902–1983) író, költő

Kiss József (1944) történész (SZTA Politikatudományi Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Mészáros András (1949) filozófus (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Novomeský, Ladislav (1904–1976) költő, politikus

Pelle István (1960) tanár (Búcs, Szlovákia)

Poláčková, Zuzana (1961) történész (SZTA Politikatudományi Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Tóth Endre (1975) történész (České Budějovice, Csehország)

Vajda Barnabás (1970) irodalomtörténész (Duna Utcai Gimnázium, Pozsony, Szlovákia)

Zeman László (1928) nyelvész (Pozsony, Szlovákia)

Simon Attila (1966) történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Szarka László (1953) történész (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, Magyarország)